SOSYAL TABAKALAŞMA

SOSYOLOJİ LİSANS PROGRAMI

YRD. DOÇ. DR. LÜTFİ SUNAR

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ AÇIK VE UZAKTAN EĞİTİM FAKÜLTESİ

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ AÇIK VE UZAKTAN EĞİTİM FAKÜLTESİ
SOSYOLOJİ LİSANS PROGRAMI

SOSYAL TABAKALAŞMA

Yrd. Doç. Dr. Lütfi Sunar

ÖNSÖZ

Bu kitap AUZEF Sosyoloji bölümündeki Sosyal Tabakalaşma dersi için hazırlanmıştır. Kitapta tabakalaşma teorisi ve ölçüm sistemleri ile sosyal eşitsizlik, sosyal hareketlilik gibi konulara yer verilmiştir. Bu konular ele alınırken çoğunlukla detaylar güncel verilerden hareketle gösterilmeye çalışılmıştır. Bu dersin amacı doğrultusunda bu kitabın tabakalaşma ile ilişkili kuramsal ve uygulamalı meselelere dair bir bilgi birikim sağlaması hedeflenmektedir. Kitabın tüm öğrencilere faydalı olmasını temenni ederim.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ i

YAZAR NOTU 3

1. TABAKALAŞMAYLA İLGİLİ TEMEL KAVRAMLAR 4

1.1. Sosyal Tabakalaşma Nedir? 9

1.2. Toplumsal Tabakalaşmanın Tipleri 11

1.2.1. Tabakalaşmanın En Uç Biçimi Olarak Kölelik 11

1.2.2. Hindistan'a Mahsus Bir Ayrışma Modeli Olarak Kast 12

1.2.3.Ortaçağın Yaygın Modeli Olarak Zümre Sistemleri 14

1.2.4. Modern Kapitalist Toplumun Sınıf Tipi Tabakalaşması 17

1.3. Günümüzde Tabakalaşmada Yeni Tartışmalar ve Eğilimler 18

1.4. Sınıflar, Toplumsal Hiyerarşi ve Eşitsizlik 20

1.5. Toplumsal Yapı ve Tabakalaşma Sistemleri 21

2. KLASİK SOSYOLOJİ'DE SINIF VE TABAKALAŞMA 24

2.1. Marx'ın Sınıf Kuramı: Üretim Araçlarının Mülkiyeti ve Sınıf Çatışması 30

2.1.1. Kapitalist Toplumun Oluşumu 30

2.1.2. Emek-Değer Teorisi ve Modern Toplumda Sınıfların Oluşumu 30

2.1.3. Sınıf Bilinci ve Sınıf Çatışması 33

2.1.4. Praksis ve Sınıfsal Eylem 35

2.1.5. Marksist Sınıf Modelinin Marx'tan Sonraki Tezahürleri 36

2.2. Weber'in Statü Kuramı: Sınıf, Statü ve Parti 37

2.2.1. Sosyal Tabakalaşmanın Zemini Olarak Güç, Otorite ve Meşruiyet 37

2.2.2. Sınıf: Ekonomik Düzenin Yansıması 38

2.2.3. Statü: Sosyal Düzenin Yansıması 39

2.2.4. Weberyen Tabakalaşma Modelinin Ana Hatları ve Sonraki Tartışmalar 40

2.3. Durkheim'in Dayanışma Modeli....42

3. ÇAĞDAŞ SOSYOLOJİDE SINIF VE TABAKALAŞMA I: İŞLEVSELCİ VE NEO-WEBERYEN YAKLAŞIMLAR....47

3.1. Tabakalaşmaya İşlevselci Yaklaşımlar....52

3.2. İşlevselcilikten Neo-Weberyen Yaklaşımlara Köprü: Mesleki İtibar Çalışmaları....53

3.3. Neo-Weberyen Yaklaşımlar....54

3.3.1. Giddens'ın Sentezleme Girişimi....54

3.3.2. Dahrendorf'un Çatışmacı Yaklaşımı....56

3.3.3. Turner'ın Sentezci Statü-Sınıf Çalışması....57

3.3.4. Golthorpe'un Mesleki Otorite ve Sınıf Çalışmaları....58

4. ÇAĞDAŞ SOSYOLOJİDE SINIF VE TABAKALAŞMA II: NEO- MARXİST SINIF YAKLAŞIMLARI....63

4.1. Klasik Marksist Sınıf Kuramına Eleştiriler....69

4.2. Edward P. Thompson: İlişkiler Ağında Sınıf....70

4.3. Nicos Poulantzas: Yapısalcı Bir Sınıf Analizi....70

4.4. Harry Braverman: Emek ve Tekelci Sermaye....71

4.5. Guglielmo Carchedi: Üretken ve Üretken Olmayan Emek....72

4.6. Erik Olin Wright: Neo-Marksist Sınıf Şeması....73

4.6.1. Sınıf ve Sömürü....75

4.6.2. Wright'ın Sınıf Analizinde Yöntem....76

4.6.3. Analitik Marksizm ve/veya Sosyal Bilim olarak Marksizm....78

4.7. Neo-Marksist Tabakalaşma Çalışmaları....79

5. ÇAĞDAŞ SOSYOLOJİDE SINIF VE TABAKALAŞMA III: BOURDIEU'NUN SINIF YAKLAŞIMLARI....85

5.1. Alan Teorisi....91

5.2. Ayrımlar, Sınırlar ve Sınıflar....92

5.3. Toplumsal Sınıfların Konumu 94
5.4. Bourdieu'da Toplumsal Tabakalaşma 100
6. TÜRKİYE'DE TABAKALAŞMANIN ANA HATLARI VE TABAKALAŞMA ÇALIŞMALARI 104
6.1. Kenarda Kalan Bir Konu: Tabakalaşma 109
6.2. Türkiye'de Tabakalaşmanın Tarihsel Analizi 110
6.2.1. Şerif Mardin: Tabakalaşmanın Tarihsel Belirleyicileri 110
6.2.2. Kemal H. Karpat: Osmanlı'dan Türkiye'ye Orta Sınıfın Yokluğu 111
6.3. Tabakalaşmanın Güncel Analizi 112
6.3.1. Behice Boran: Köylülüğe Dayanan Sosyal Zümreden Mülkiyete Dayalı Sınıfa 113
6.3.2. Mübeccel Kıray: Modernleşmeye Geçiş ve Ara Tabakalar 113
6.3.3. Korkut Boratav: Sınıfların Gelişimi ve Tabakalaşma 114
6.4. Sosyo-Ekonomik Statü Eksenli Bir Analiz: Ankara SES Ölçeği 115
7. ABD VE BRİTANYA'DA TABAKALAŞMAYI ÖLÇMEYE YÖNELİK ÇALIŞMALAR 120
7.1. Amerika Birleşik Devletlerinde SES Çalışmaları 127
7.1.1. Erken Dönem Çalışmalar 127
7.1.2. Duncan'ın Mesleki İtibar Çalışmaları 128
7.1.3. Duncan Geleneğinin Takipçisi olarak NORC Mesleki İtibar Skalası 129
7.1.4. Goldthorpe'un EGP ve CASMIN Modelleri 129
7.1.5. Wright'ın Neo-Marksist Yeni Sınıf Şeması 131
7.1.6. Treiman'ın Uluslararası Karşılaştırmalı Mesleki Tabakalaşma Modelleri 132
7.1.7. ABD'de SES Ölçeklerinin Güncel Durumu 133
7.2. Britanya'da SES Çalışmaları 134
7.2.1. Erken Dönem Çalışmalar: Genel Nüfus Dairesi Sosyal Sınıf Şeması (RGSC) 134
7.2.2. Sosyo-Ekonomik Gruplar (SEG) Çalışması 135
7.2.3. Cambridge Sosyal Mesafe ve Tabakalaşma (CAMSIS) Skalası 135

7.2.4. Ulusal İstatitistik Dairesi Sosyo-Ekonomik Tasnifi (NS-SEC) 137

7.2.5. Uluslararası Sosyo-Ekonomik Endeks (ISEI) 138

7.2.6. Britanya'da SES Ölçeklerinin Güncel Durumu 139

8. AVRUPA BİRLİĞİ VE TÜRKİYE'DE TABAKALAŞMAYI ÖLÇMEYE YÖNELİK ÇALIŞMALAR 143

8.1. Avrupa Birliği'nde SES Çalışmaları 148

8.1.1. ESEC'in İşletimi 152

8.1.2. ESeC'in AB Ülkelerine Uygulanması 154

8.2. Türkiye'de Sınıf ve SES Çalışmaları 155

8.2.1. VERİ Sosyo-Ekonomik Statü İndeksi (VERİ SESİ) 158

8.2.2. Televizyon İzleme Araştırmaları Kurulu (TIAK) SES Ölçeği 159

8.2.3. Türkiye Araştırmacılar Derneği (TÜAD) ARDER SES ve TÜAD SES 159

8.2.4. MAYAK Mahalle Sosyoekonomik Statü İndeksi (MSESİ) 160

8.2.5. Ankara SES Ölçeği 161

9. TÜRKİYE'DE TOPLUMSAL DEĞİŞİM VE TABAKALAŞMA 165

9.1. Türkiye'de Tabakalaşmanın Zemini: Devlet ve Ekonomi 170

9.2. Tabakalaşmanın Biçimi: Güncel Oluşumlar ve Eşitsizlik 172

9.3. Eşitsizliğin Tezahürleri ve Tabakalaşmanın Temsilleri 176

9.4. Artan Eşitsizliklerin Dünyasında Tabakalaşmayı Tartışmak 180

10.TÜRKİYE'DE SANAYİ-SONRASI DÖNÜŞÜM? İŞ PİYASALARI VE MESLEKLERİN DEĞİŞEN YAPISI 184

10.1. Sanayi Toplumu, Krizleri ve Sanayi Sonrası Topluma Geçiş 189

10.2. Sanayi Sonrası Toplumda İş Yaşamı ve Meslekler 191

10.3. Türkiye'de İş Piyasaları ve Mesleklerin Değişen Yapısı 195

10.4. Sanayi-Sonrası Ekonomiye Geçiş ve Sosyo-Ekonomik Tabakalaşmada Değişim 303

11. SOSYO-EKONOMİK YAPININ İNCELENMESİNDE MESLEKLER 306

11.1. Giriş: Sosyo-Ekonomik Yapının İncelenmesinde Meslekler 311
11.2. Tabakalaşma ile Mesleki Statünün İlişkisi 315
11.3. Mesleklerin Toplumsal Tabakalaşma Açısından Önemi 318
11.4. Mesleki İtibar ve Mesleki İtibar Ölçekleri 320
11.5 Mesleki İtibar Ölçekleri ile SES Ölçekleri Arasındaki İlişki 324
12. TÜRKİYE'DE MESLEKİ İTİBAR VE SOSYO-EKONOMİK STATÜ 329
12.1. Türkiye'de Meslek Çalışmalarının Durumu 334
12.2. Türkiye'de İşe ve Çalışmaya Bakış 335
12.3. Türkiye'de Mesleki İtibar ve Mesleklerin Sosyal Bileşenleri 340
12.4. Sonuç: Türkiye'de Mesleki İtibar ve Sosyo-Ekonomik Statü 347
13. TÜRKİYE'DE TABAKALAR VE EŞİTSİZLİK 351
13.1. Eşitsizliğe Dair Temel Tanımlar 356
13.2. Küreselleşme ve Türkiye'ye Etkileri 356
13.3. Gelir Eşitsizlikleri 304
13.4. Eşitsizliğin Tezahürleri 307
13.5. Türkiye'de Eşitsizliklerin Algılanması 310
14. TABAKALAŞMA VE SOSYAL HAREKETLİLİK 313
14.1. Toplumsal Hareketliliğe Dair Temel Kavram ve Tanımlar 318
14.2. Toplumsal Hareketlilik Çalışmaları 320
14.3. Toplumsal Hareketliliği Ölçmek 326
14.4. Dikey Hareketlilikte Eşitsizlik 327
14.5. Türkiye'de Toplumsal Hareketlilik 328
KAYNAKLAR 337

TABLO VE ŞEKİLLER

Tablolar

Tablo 1. Kapitalist Toplumda Sınıflar

Tablo 2. EGP Sınıf Şeması

Tablo 3. Üretim Araçlarıyla İlişkisi

Tablo 4. Avrupa Sosyo-Ekonomik Tasnifi

Tablo 5. Altörneklem İçin Gerekli Bilgi

Tablo 6. Fordizmden Post-Fordizme Geçilirken Yaşanan Değişimler

Tablo 7. Toplumsal Biçimlerin Sosyal Karakteristikleri

Tablo 8. Türkiye'de İstihdamın Sektörel Dağılımı (1980-2008) (%)

Tablo 9. İstihdam Edilenlerin Yıllara Göre İktisadi Faaliyet Kolları ve Dağılımı

Tablo 10. Kurumsal Olmayan Sivil Nüfusun İşgücü Durumu (2000-2013, 15 + yaş, bin)

Tablo 11. İşteki Duruma Göre İstihdam Edilenler (2000-2014, 15 + yaş, bin)

Tablo 12. İşteki Durum ve Ekonomik Faaliyete Göre İstihdam Edilenler, (2014, 15 + yaş, bin)

Tablo 13. Eğitim Durumuna Göre İstihdam Edilenler (2000-2013, 15 + yaş, bin)

Tablo 14. İstihdam Edilenlerin Yıllara Göre Meslek Grubu

Tablo 15. İstihdam Edilenlerin Yıllara Göre Meslek Grubu

Tablo 16. İyi Bir İşte Aranan Özellikler

Tablo 17. Çalışmanın Sosyal Anlamı

Tablo 18. Türkiye'de Mesleklerin İtibar Skalası (ISCO08 3. Düzey)

Tablo 19. Dünya Görüşlerine Göre Bazı Mesleklerin Puanları

Tablo 20. Cinsiyete Göre Bazı Mesleklerin Puanları

Tablo 21. Eğitim Düzeyine Göre Bazı Mesleklerin Karşılaştırmalı İtibar Puanlamaları

Tablo 22. Türkiye'de İstihdamın Sektörel Dağılımı (1980-2015) (%)

Tablo 23. Farklı Ölçümlere Göre Türkiye'nin Sınıfsal Şeması

Tablo 24. HHBA ve HHİA'den Haneler Düzeyinde Türetilen Sınıf Oluşumları (% Olarak)

Tablo 25. Türkiye Hane Halklarının Sınıfsal Şeması

Tablo 26. Bazı Ülkelerin Gini Katsayısı (vergiler ve aktarımlardan önce)

Tablo 27. Türkiye'de Fakirlik ve Gelir Dağılımı (1985-2010)

Tablo 28. Hanehalkının Gerçek Gelirlerinin Değişimi (1985-1995)

Tablo 29. Hanehalkının Gerçek Gelirlerinin Değişimi (1995-2005)

Tablo 30. Bölgelerinin Payları ve Ortalama Hane Büyüklüğü

Tablo 31. Bölgelerinin Kendi İçindeki Gelir Eşitsizliği (2009)

Şekiller

Şekil 1. Tabakalaşmanın Üçlü Ayrımı Şekil 2. Tabakalaşmanın Beşli Ayrımı

Şekil 3. Sanayi Sonrası Toplumlara Geçiş ve Artan Eşitsizlik

Şekil 4. İşteki Duruma Göre İstihdam Edilenlerin Oranlarındaki Değişimler (2000-2014, 15 + yaş)

Şekil 5. İstihdam Edilenlerin Yıllara Göre Meslek Grupları İçindeki Oranları (2001-2015)

YAZAR NOTU

Lütfi Sunar, lisans eğitimini 2002 yılında İstanbul Bilgi Üniversitesi Uluslararası İlişkiler ve Ekonomi bölümlerinde ve doktora eğitimini de 2010 yılında İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Bölümünde tamamladı. Sosyolojik teori, şarkiyatçılık, öteki, Türkiye'de toplumsal değişim ve tabakalaşma alanlarında çalışmalarda bulunan Lütfi Sunar, hâlen İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Bölümünde öğretim üyesi olarak çalışmaktadır. Sunar'ın Marx ve Weber'de Doğu Toplumları, Türkiye'de İş Ortaklıkları, Marx an Weber on Oriental Societies, Türkiye'de Toplumsal Değişim, Eurocentrism at the Margins: Encounters, Critics and Going Beyond, Türkiye'de Toplumsal Tabakalaşma ve Eşitsizlik ve Debates on Civilization in the Muslim World: Islam and Modernity adlı kitapları ve çok sayıda makalesi bulunmaktadır.

1. TABAKALAŞMAYLA İLGİLİ TEMEL KAVRAMLAR

Bu Bölümde Neler Öğreneceğiz?

1.1. Sosyal Tabakalaşma Nedir?

1.2. Toplumsal Tabakalaşmanın Tipleri

1.2.1. Tabakalaşmanın En Uç Biçimi Olarak Kölelik

1.2.2. Hindistan'a Mahsus Bir Ayrışma Modeli Olarak Kast

1.2.3.Ortaçağın Yaygın Modeli Olarak Zümre Sistemleri

1.2.4. Modern Kapitalist Toplumun Sınıf Tipi Tabakalaşması

1.3. Günümüzde Tabakalaşmada Yeni Tartışmalar ve Eğilimler

1.4. Sınıflar, Toplumsal Hiyerarşi ve Eşitsizlik

1.5. Toplumsal Yapı ve Tabakalaşma Sistemleri

Bölüm Hakkında İlgi Oluşturan Sorular

1) Sosyal tabakalaşma nedir?

2) Tabakalaşma ile ilgili kavramlar nelerdir?

3) Sosyal tabakalaşmanın tipleri nelerdir?

4) Sınıf sistemlerini önceki tabakalaşma biçimlerinden ayıran ana unsurlar nelerdir?

5) Günümüzde tabakalaşmada yaşanan yeni eğilimler nelerdir?

Bölümde Hedeflenen Kazanımlar ve Kazanım Yöntemleri

Konu	**Kazanım**	**Kazanımın nasıl elde edileceği veya geliştirileceği**
Sosyal Tabakalaşma Nedir?	Tabakalaşma ile ilgili genel konu ve kavramları öğrenmek	Ders notları, ders anlatımı, sunumlar ve ileri okumalar
Sosyal Tabakalaşmanın Tipleri	Sosyal tabakalaşmanın tipleri hakkında bilgi edinmek	Ders notları, ders anlatımı, sunumlar ve ileri okumalar
Günümüzde Tabakalaşmada Yeni Eğilimler	Günümüzde tabakalaşmada yeni eğilimleri eleştirel bir bakışla kavramak	Ders notları, ders anlatımı, sunumlar ve ileri okumalar

Anahtar Kavramlar

- Sosyal tabakalaşma
- Kölelik
- Kast
- Zümre
- Sınıf
- Sosyal farklılaşma
- Yaşam biçimi

1.1. Sosyal Tabakalaşma Nedir?

Tarih boyunca bilinen tüm toplumlarda farklı temellere sahip olsa da tabakalaşma bulunmaktadır. Tabakalaşma bazen toplumun birbirinden kopuk gruplara ayrılmasına sebep olabilirken bazen de toplumdaki doğal farklılaşmaların bir neticesi olarak oraya çıkabilmiştir. Bu sebeple tabakalaşmaya çok çeşitli yaklaşımlar ve değerlendirmeler söz konudur. Sosyolojide toplumsal tabakalaşma kavramı birbirinden farklılaşan katmanların bulunduğu bir sosyal yapıya ve toplum içerisindeki güç ve refahın bölümlenmesine, bireylerin bu bölümlenmedeki konumlarına atıfta bulunur. Sosyo-ekonomik bir içerik taşıyan tabakalaşma kavramı daha münhasır bir kavram olan sınıf ile yakından ilişkilidir. Bu iki kavram zaman zaman birbirinin yerine kullanılsa da sınıf daha özel bir tabakalaşma türü olarak da kullanılır. Günümüzde tabakalama analizi sosyo-ekonomik koşulların farklılaşmasına bağlı olarak iktisadi, sosyal, siyasi, kültürel ve sembolik eşitsizlikler ya da farklılıkları incelemektedir.

Yukarıda belirtildiği gibi bireyler veya gruplar toplumda sosyo-ekonomik etkenlere bağlı olarak eşit olmayan konumlara sahiptirler. Bu farklılıklar *sosyal tabakalaşma* olarak adlandırılır. Buna göre bir *sosyal tabaka* (social stratum), yaşamda benzer avantaj ve dezavantajları paylaşan insan grubunu ifade etmektedir. Elbette bunun anlamı bir tabakada bulunanların birbirilerini yakından tanımaları veya doğrudan temas etmeleri değildir. Tabakaların üyeleri, toplumsal ilişkiler ve etkileşim yoluyla birbirlerine bağlıdırlar. Çoğu kez bu soyut bir şekilde gerçekleşen bir etkileşimdir. Bir tabakanın üyelerini bir araya getiren çoğu kez onların benzer yaşam koşullarını tecrübe etmeleri ve bu sebeple benzer bir yaşam biçimine sahip olmalarıdır.

Toplumsal yaşamda bireylerin pek çok özellikleri farklılaşmanın kaynağı olabilir. Bunlar arasında iktisadi farklılıklar başta gelmektedir. Kişiler ve gruplar arasında toprak, servet, para, mal ve mülkiyet açısından çeşitli farklılıkların oluştuğuna şahit olmaktayız. Bunun çeşitli sebepleri bulunmaktadır. Ancak en önemli sebebi toplumsal düzenin bu tür iktisadi farklılaşmalar üzerine bina edilmesidir. Öte yandan sosyal farklılaşmalar da tabakalaşmanın önemli bir kaynağı olabilmektedir. Bu sosyal farklılaşmalar sosyal düzenin hiyerarşik yapısından kaynaklanan statü, mevki, makam, şan, şöhret farklılaşmalarıdır. Bunların basıları sosyal düzenin tesisinin bir unsuru iken diğer bazıları da sosyal düzenin birer çıktısıdır. Siyasal unsurlar da tabakalaşmanın kaynağı olan farklılaşmalar meydana çıkarabilirler. Bunlar arasında özellikle siyasal güce sahip olmak, siyasal sistem içerisinde farklı mevkilerde olmak önem kazanmaktadır. Siyaseti meşru gücün kullanım veya kaynakların dağıtımı şeklinde tanımlarsak siyasal konumun tabakalaşmaya yol açacak farklılıkları meydana çıkarması beklenebilir. Bunlara ek olarak bilgi seviyesindeki farklılaşmalar da tabakalaşmanın bir unsuru olabilir. Özellikle bazı toplumlarda dinsel bilgiyi yorum becerisine, büyü bilgisine veya şifa getiren bitkileri tanıma yeteneğine sahip olmak toplumsal yapının özelliklerinden ötürü bazı grupların tabakalaşmada bir konum elde etmesine yol açmıştır. Sosyal farklılaşmalar ve eşitsizlikler sadece somut olgular etrafında gerçekleşmemektedir. Mesela insanların derilerinin renginin farklılığı, etnik farklılıklar da bazı toplumlarda bir eşitsizlik kaynağı olabilmektedir. Bu ve benzeri etkenlerden kaynaklanan farklılaşmalardan ötürü tabakalaşma sistemleri ortaya çıkar. Bu etkenler çoğu kez tek başına mevcut değildir. Bir sosyal sistem içerisinde birbirilerini

etkileyerek aynı anda hayat bulurlar. Örneğin iktisadi farklılaşmalar aynı zamanda sosyal ve siyasal farklılaşmaları da meydana getirir veya bu farklılaşmalar aracılığıyla kendisini sürdürebilir. Benzer şekilde örneğin siyasal farklılaşmalar çoğunlukla bir iktisadi farklılaşmayı da beraberlerinde getirirler.

Dolayısıyla sosyal ilişkilerin eşitsizlik üzerine kurulu olmasının temelinde, *sosyal farklılaşma* bulunmaktadır. Farklılaşma belirli bir toplum içerisindeki karşılıklı sosyal etkileşim sürecinden kaynaklanan, fertler, sosyal kurumlar ve sosyal gruplar arasındaki her türlü farklılığı ifade edebilmek için kullanılmaktadır. Sosyal farklılaşmanın dört büyük biçiminden söz etmek mümkündür.

(1) İşlevsel Farklılaşma: Sosyal yapı içerisinde belirli işlevlerin belirli grupların aktiviteleri temelinde giderilmesine dayalı farklılaşma türüdür. Burada özellikle sosyal ihtiyaçların bir dayanışma ve işbölümü içerisinde daha nitelikli bir biçimde giderilmesi esası toplumsal yapıyı meydana getiren unsurları bir arada tutmaktadır.

(2) Geleneksel Farklılaşma: Sosyal sistemin unsurları gelenekler tarafından belirlenmiş ve tanımlanmışsa geleneksel farklılaşma toplumsal tabakalaşmaya yol açan farklılaşmalar geleneksel farklılaşma olarak adlandırılır.

(3) Kurumsallaşmış Farklılaşma: Belirli bir kurumsal düzen sosyal farklılaşmayı temin ediyorsa buna kurumsallaşmış farklılaşma denir. Örneğin ortaçağda kilise kurumunun sosyal konumu ve örgütlenme sistemi kurumsal düzeyde bir farklılaşmanın başlangıcını teşkil etmiştir.

(4) Rekabetçi Farklılaşma: Toplumdaki güce, mevkilere ve iktisadi kaynaklara erişim için yaşanan rekabet sosyal farklılaşmanın bir diğer biçimini meydana çıkarır. Bu farklılaşmada bireysel özellikler ve arklar önem arzetmektedir.

Sosyal farklılaşmanın bu farklı saikleri çoğu kez tek başlarına bulunmazlar, birbirlerini etkileme ve harekete geçirme temelinde bir arada bulunurlar. Ancak yine de farklı toplumsal sistemlerde bu farklılaşma türlerinden bazıları daha başat olma özelliği gösterebilmektedirler.

Toplumsal tabakalaşmanın dört temel ilkesi vardır:

(1) Toplumsal tabakalaşma, bireysel farklılıkların basit bir yansıması değil, toplumun bir özelliğidir.

(2) Toplumsal tabakalaşma kuşaklar arasında devam eder.

(3) Toplumsal tabakalaşma olgusu evrenseldir, fakat toplumlar arasında değişebilir.

(4) Toplumsal tabakalaşma sadece eşitsizlikleri değil, inançları da ihtiva eder.

İşlevselci tabakalaşma yaklaşımını geliştiren Kingsley Davis ve Wilbert E. Moore (1970, 375- 376), kendi yaklaşımları çerçevesinde tabakalaşmanın özel görünümleri, yani farklı tiplerini tespit edebilmek için beş temel ölçütten söz ederler.

(1) Uzmanlaşma seviyesi: Kesin sınırlar etrafında belirgin farklılaşmanın görülmediği toplumlarda tabakalaşma sistemi de basittir. Buralarda güç ve itibarın dağılımı kesin olarak birbirinden ayrılmamış ve eşitsizlikler henüz müesseseleşmemiştir.

(2) Fonksiyonel vurgunun doğası: Sistemde vurgulanan esas işlev, toplumun belirleyici ögesini ortaya çıkarmaktır. Örneğin kast sisteminde dini, zümre sisteminde siyasi, sınıf sisteminde de teknik ve iktisadi etken toplumun temel öğesini teşkil etmektedir.

(3) Bireyler arası toplumsal konum farklılıklarının derecesi: Toplumsal sistem içerisinde konumlar arası sosyal mesafenin fazlalığı veya azlığına göre tabakalaşmanın mahiyeti belirlenebilir. Buna göre konumlar arası sosyal mesafe ve farkların derecesi arttıkça toplumsal yapı da eşitlikçi bir karakter kazanır.

(4) Fırsat eşitliği derecesi: Sosyal konumu değiştirme bakımından sistemin bireylere tanıdığı imkanlara göre toplum hareketli (açık) ya da hareketsiz (kapalı) olarak tanımlanır.

(5) Sınıf dayanışma derecesi: Tabakalaşma sistemindeki her sınıf veya tabaka kendi içinde ulaştığı dayanışma derecesine göre örgütlü veya örgütsüz yapılar ortaya çıkar. Sınıf dayanışmasının düzeyi yükseldikçe örgütlü sınıf sistemlerinin de düzeyi artması beklenir.

Buradan da görülebileceği üzere tabakalaşma sistemleri belirli ölçütlere göre birbirilerinden ayrışırlar ve farklı modeller ortaya koyarlar.

1.2. Toplumsal Tabakalaşmanın Tipleri

Tabakalaşmanın tüm toplumlarda görülen bir özellik olduğunu belirtmiştik. Bu çerçevede yukarıda ele alınan tanım ve özellikler göz önüne alındığında tüm tabakalaşma sistemlerinin üç ortak niteliğe sahip olduğunu görmekteyiz.

(1) Bir kategorideki insanlar birbirlerini tanımak veya iletişim içinde olmak zorunda değildirler; ancak ortak bir karekteristiği paylaşırlar.

(2) Yaşam tecrübeleri ve fırsatlar sosyal kategorinin derecelendirilmesine bağlıdır.

(3) Farklı sosyal kategorilerin dereceleri zamanla yavaş bir biçimde değişir.

Bu ortak özellikler çerçevesinde yine de tarih boyunca çeşitli tabakalaşma tipleri ortaya çıkmıştır. Bunları dört ana grup altında toplamak mümkündür: Kölelik, Kast, Zümre ve Sınıf.

1.2.1. Tabakalaşmanın En Uç Biçimi Olarak Kölelik

Kölelik tabakalaşmanın en uç biçimi olarak tanımlanabilir. Zira bu sistemde bazı insanlar diğerlerinin mülkiyetindedir. Başka bir kişinin malı ve mülkü olan kişiye köle, memlûk veya kul; köle sahibine ise efendi veya mevla denir. Bazı durumlarda uşak ve hizmetçi de köle anlamına gelir. Kadın kölelere cariye denir.

Ziraat ve ticaretle uğraşan bütün toplumlarda köleliğin çeşitli şekillerine

rastlanmaktadır. Mezopotamya'da, eski Mısır'da, Yunan'da, Roma'da, İslam öncesi İran, Orta Asya ve Anadolu'da yaşayan kavimlerde kölelik görülmektedir. Tarih boyunca köleliğin çeşitli kaynakları bulunmaktadır. Çok eski tarihlerden beri savaşta esir düşenler, ağır suç işleyenler, borcunu ödeyemeyenler, korsanlar tarafından kaçırılanlar köle kabul edilir, köle pazarlarında satılırdı. Erkek kölelerin eğer varsa çocukları da genellikle köle olurdu. Cariyelerin efendilerinden olan çocukları Yahudi ve Arap toplumları gibi bazı toplumlarda köle kabul edilmemişlerdir.

Tarih boyunca tüm toplumlarda görülmesine rağmen farklı toplumlarda farklı biçimler almış, roller üstlenmiştir. Mezopotamya'da, eski Mısır ve İran'da kölelik daha çok savaşlarda sultanın yakın korumaları veya hane hizmetlerinde kullanılmaktadır. Göçebe toplumlarda kölelik nadiren veya geçici biçimlerde görülmektedir. Ancak köleliğin bir üretim unsuruna dönüştürülmesi Antik Yunan ve Roma toplumlarında gerçekleşmiştir. Böylece köleci toplumlar olarak adlandırılabilecek yeni bir toplum tipinin ortaya çıktığını söylemek mümkündür. Batı'da kölelik siyasal şartların değişiminden ötürü Roma'nın yıkılışı neticesinde ortaya çıkan Feodalite içerisinde ortadan kalkmış; yerine serflik olarak adlandırılan köleliğin dönüşmüş biçimi olan toprağa bağlı köylülük gelmiştir.

Modern sömürgecilik ile birlikte Afrika ve Amerika'da geniş toprakların elde edilmesi köleliğin de Batı toplumlarına geri dönmesine neden olmuştur. 17. Yüzyılın ortasından itibaren Amerika'da geniş plantasyonlarda yapılan tarımsal faaliyetlerde Afrika'dan getirilen siyahi köleler kullanılmaya başlanmıştır. Ancak zamanla gelişen sanayi ve tarımsal kapitalizm köleciliğe karşı bir etki ortaya çıkarmıştır. Zira köle emeği istikrarlı ve verimli olmadığı için modern sanayi toplumuna uygun değildir. Bu çerçevede 19. Yüzyılın başında daha ziyade liberal sanayi burjuvazisinin ve köleciliği Hristiyanlığın yayılmasının önünde bir engel olarak gören kiliselerin itici gücüyle ilgacı hareketler ortaya çıkmıştır. Kölelere istiklali savunan bu hareketler neticesinde ilk kanunlar İngiltere'de ve ABD'de 19. yüzyılın ilk çeyreğinde, 1807 yılında çıkarılmış, daha sonra diğer Avrupa devletleri de onları izlemişti. Avrupa'da İngiltere'den sonra köleliği ilk kaldıran Osmanlı İmparatorluğu'dur. Osmanlı'da kölelik, Sultan Abdülmecid döneminde1847'de bir fermanla yasaklanmıştır. 1850'lere gelindiğinde pek çok yerde kölelik yasaklanmıştır. 1926'da Milletler Cemiyeti bütün dünyada köleliği yasaklamış, daha sonra Birleşmiş Milletler de bu hükmü teyid etmiştir.

Kölelik kaldırılsa da Batı toplumlarında özellikle Amerika'da köleliğin kalıntıları uzunca bir süre sosyal yaşamda eşitsizliklerin kaynağı olmaya devam etmiştir. Özellikle ırksal farklılıklara dayalı siyasal, iktisadi ve sosyal eşitsizlikler yasal olarak 1960'lara kadar devam etmiştir. 1960'ların sonunda yasal ayrımcılıklar kaldırılsa da uzun tarihin getirdiği kurumsal, geleneksel ve iktisadi farklılaşmalar sisitem ierisindeki ayrımcılığın dayanağı olmaya devam etmişlerdir. Yasal olarak bir eşitsizlik bulunmasa da, hatta pekçok alanda siyahilere yönelik pozitif ayrımcılıklar söz konusu olsa da bugün dahi ABD'de ırksal farklılıkların tabakalaşmada önemli bir etken olduğunu görmekteyiz.

1.2.2. Hindistan'a Mahsus Bir Ayrışma Modeli Olarak Kast

Kast sistemi insanların kendi seçimlerine değil, doğumlarında içinde yer aldıkları guruba

göre tabakalandırılması esasına dayalıdır. Kast tipi sistemlerde insanlar ırk, ailenin dini, ailenin kastı gibi kişinin kendisine bağlı olmayan kişisel özelliklere göre sosyal statü almaktadırlar. Kast sisteminin bilinen en yaygın örneği tarih boyunca Hindistan da uygulanagelen modeldir. Yine Sri Lanka, Nepal, Bali, Nijerya, Kamerun, Orta Afrika'nın bazı bölgeleri, Kuzey Kore (Songbun sistemi), Yemen ve Yezidilerde kast sisteminin çeşitli biçimlerinin uygulandığı bilinmektedir. Modern bir örnek ise Güney Afrika'da 1990'lara kadar uygulanan Apartheid sistemidir.

Kast esasında sisteme Batılılar tarafından verilen adı ifade etmektedir. Portekizce ve İspanyolcada *casta* ırk, soy; Latincede ise *castus* saf soy anlamına gelmektedir. Bu adlandırmada sistemin soyu koruma, soyların birbirine karışmasını engelleme prensibi üzerine bina edilmesi etkilidir. Kast sistemi farklı tabakalardakilerin birbiri ile karışmasını engelleyen uygulamalar aracılığıyla sürdürülür. Sistemin orijinal ismi Hintçede *varna*dır. Varna Sanskritçe'de "sınıf, statü, renk" anlamlarına gelmektedir. Zira kast sisteminde değişik kastları birbirinden ayıran ten rengi farklılıkları bulunmaktadır. Bu sistemde bir kişi ne kadar açık renkliyse o kadar üst tabakada yer almaktadır. Ten rengi aynı zamanda kastlarda yer alanların ırksal kökenlerini de göstermektedir.

Kast sisteminin kuralları ilk olarak Manu Smriti'de (MÖ 200 ve M.S. 200 yılları arasında) yazılmıştır. Diğer tüm Hindu yazılarında kast sistemi, amaç edinmeye değer gerçekler olarak verilmiştir. Kast'ın, MÖ 2500–1500 yıllarında Hindistan topraklarını işgal eden Aryanlardan kalan bir sosyal ayrım sistemi olduğu düşünülmektedir. Aryanlar, Hindu medeniyetini oluştururken Hindular arasında yerleşik olan kölelik sisteminin devamını sağlamak için bu sosyal hiyerarşi sistemini kurdular. Böylece ten rengi beyaz olan fatihler ile ten rengi esmer olan fethedilenleri birbirinden ayırmak ve egemenliği kalıcı kılmak amaçlanmaktadır. Bu teoriye göre Aryanlar beyaz tenli, uzun boylu ve kalkık burunlu olan aryan topluluklarını yerli siyah halktan (Munda, Dasyu ve Dravidler) ayırıp, Hindistan'da asırlardır devam eden ırkçı düzenin temelini attılar.

Kast sisteminde belli başlı dört ana tabaka (varna) vardır. Bu tabakalar da kendi aralarında alt tabakalara (Jatiler) ayrılır.

(1) Brahmanlar: Bu tabakada yer alanlar kutsal yazıları (veda) yorumlayan kişilerdir. Bilginler ve rahipler bu tabakada yer alırlar. Geleneksel olarak kast sisteminin en üstünde yer almaktadırlar.

(2) Kshatriyalar: Askerler, prensler ve üst düzey memurların oluşturduğu bir tabakadır. Bu tabakadakiler idari sistemi yürütürler.

(3) Vaişyalar: Tüccarlar, toprak sahipleri ve çiftçilerden oluşur.

(4) Şudralar: İşçiler ve kölelerden müteşekkil, üretimi sürdüren tabakadır.

Bunların dışında bir de kast sistemine dâhil edilmeyen *paryalar* (dokunulmazlar) vardır. Bunlar sistemin dışında bulunmaktadırlar ve bir konuma sahip değildirler.

Kast sistemi Hindistan'da siyasi, sosyal ve iktisadi koşulların bir neticesi olmakla birlikte dinsel inanışlarla temellendirildiği için uzun bir ömür sahibi olmuştur. Hindu dinlerinde ilahi düzen gereği toplumun da insanlar gibi bir beden gibi organize olduğuna inanılmaktaydı. Toplumda da insan bedeni gibi baş, kollar, gövde ve ayaklar gibi değişik organlar bulunmakta olduğu düşünülmekteydi. Hindu dinlerine göre kozmik ve sosyal görevlerle (Dharma öğretisi) kast sistemine aitlik arasında bir bağlantı vardır. Bir Kshatriya'nın görevi topluma önderlik etmek, onu korumaktır. Brahmanların görevi ise; kutsal yazıları öğrenmek ve öğretmektir. Böylece her bir tabakada bulunan birey kendi görevini yerine getirerek kozmik düzenin devamına katkıda bulunmaktadır. Bazı Brahmanlar, kendilerini "saf soy", diğerlerini de "karışık" olarak kabul ederler. Kutsal Hint yazılarına (Veda'lar) göre Brahmanlar kutsal yazıları bilmek ve paylaşma ayrıcalığına sahip olan tabaka olarak en üstte yer almaktadırlar. Brahmanlar kutsal metinleri korumayı sadece görevleri olarak görmüyor aynı zamanda bu bilgileri aktarmak onların ayrıcalıklı olduklarını gösteriyordu. Bu sistemin devamında reenkarnasyon öğretisinin etkisi çok büyüktü. Reenkarnasyon öğretisine bir kişi hayatında görevini ne kadar iyi bir biçimde yerine getirirse sonraki hayatında da bundan dolayı ya ödüllendirilir; aksi durumda da cezalandırılır.

Kast sisteminin devamında sadece dinsel öğretilerin etkili olduğunu söylemek imkansızdır. Aynı zamanda sosyo-ekonomik yaşamda da sistemi sürdürmek üzere çeşitli kurumlaşmalar meydana gelmiştir. Bu kurumlaşmaların ana odağını soyların saflığını koruma arzusudur. Bunların başında farklı kastlardaki insanların birbiri ile evlenmelerini yasaklayan kast içi evlilik kuralı gelmektedir. Aynı kast içindekiler ancak birbirleriyle evlenebilmektedirler. Öte yandan Kast sisteminde farklı kasttakilerin birlikte yemek yemeleri yasaktı. Zira sosyal temasın saf soyları kirleteceği düşünülmekteydi. Bu tür bir sosyal temasın veya fiziki dokunmanın neticesinde ortaya çıkan kirlenme maliyetli ve meşakkatli bir dinsel arınma ritüeli ile giderilmekteydi. Böylece bir caydırıcılık söz konusu idi. Bunun yanı sıra kast sisteminin özellikle geniş orta kesimini (*Vaişyalar*) farklı katmanlara ayıran Jati sistemi de mesleki bir ayrışmayı temin etmekteydi.

Günümüzde hukuken kast sistemi ilga edilmiş olsa da Hint toplumsal yapısında sistemin oluşturduğu etkiler sosyo-ekonomik ayrışmanın geniş hatları boyunca kendisini göstermektedir.

1.2.3.Ortaçağın Yaygın Modeli Olarak Zümre Sistemleri

Dünyada yaygın bir biçimde görülen zümre tipi tabakalaşmada sosyal grupların toplumal hiyerarşideki yerini belirleyen, esas olarak, servet, tüketim alışkanlıkları, üretim sürecindeki roller değil şeref, fazilet ve onur gibi yine sosyal rollerle ilişkili olan soyut kavramsallaştırmalar sağlamaktadır (Amman 1995: 25). Böyle bir sistemde prensip itibariyle nesep bağı önem arzetmektedir. Zümre sisteminde tabakalaşma, üyesi olunan ailenin toplumsal statüsü ile yakından alakalıdır. Zimre tipi tabakalaşmanın en ideal tipi Avrupa Feodalitesi ve Osmanlı zümre sistemi olsa da Mısır, Rusya, Çin, Japonya ve Amerikan toplumlarında zümre tipi tabakalaşmanın değişik modelleri görülmektedir. Aşağıda Avrupa feodalizmi ile osmanlı zümre sistemi ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

Avrupa feodalitesi Orta Çağ Avrupa'sında Roma İmparatorluğu'nun dağılışı ile birlikte, kuzeyden gelen saldırılara karşı küçük birimler hâlinde savunmaya çekilerek kendini koruma çabası neticesinde ortaya çıkan askeri ihtiyaçlar ekseninde şekillenen sosyal bir model olarak kendisini göstermektedir. Kavimler göçünün ardından gelen istiladan korunmak üzere ortaya çıkan siyasi ve askerî kökenli bir savunma örgütlenmesi feodalitenin somut temelerini, Keltik soyluluk öğretisi ise fikri zeminin ortaya çıkarır. Bu örgütlenmeye feodalizm (feodalite) adı verilmiştir. Terim, Latince'de hizmet karşılığında bağışlanmış mülk anlamındaki *feodum* ya da *feudum*'dan ve Fransızca'da tımar, has; malikâne anlamındaki *fief*den gelmektedir. Günlük dilde *derebeylik* denilen bu düzene aynı zamanda malikane sistemi adını da almaktadır.

Feodal toplumun siyasi örgütlenişi, koruyan-korunan (süzeren-vassal) ilişkisine dayanan hiyerarşik bir örgütleniştir. Buna göre Avrupa'nın askerî savunmasını soylu asilzadeler organize etmiştir. Köylü ise güvenlik nedeniyle malikâne sahibi olan bu soylu asilzadelere sığınmıştır. Bu durum üretim ilişkilerinde de köylüleri, asilzadelere (senyör) bağımlı kılmış ve asilzadelerin toprağına bağlı serf durumuna düşürmüştür. Bu sistemin oluşum ve yerleşiminde bu askeri ve siyasi ihtiyaçlar ile üretimin devamı ne kadar önemli ise sürekliliğinin sağlanmasında da kilisenin üstlendiği rol o kadar merkezidir. Bu tür zümre farklılıklarını ilahi düzenin bir yansıması olarak gören kilisenin dinsel öğretisi feodal sisteme koruyucu bir kalkan olmuştur. Buna göre bu dünya ilk günahın kefaretinin ödeneceği bir yer olarak görüldüğü için içine doğulan sosyal konum da bunun bir aracısı olarak konumlandırılmaktadır. Böylece alt zümrelerden gelmek veya dünyasal imkanlara sahip olmamak doğal bir ilahi yasa olarak görülmeye başlanmıştır. Esas olan cennetin krallığı olarak adlandırılan tanrının şehridir; bu dünyanın seküler düzeni ise olsa olsa bir çile çekme yeridir.

Bu çerçevede Avrupa feodalitesinde klasik olarak üç zümre (ruhban, aristokrasi ve köylüler) bulunmaktadır. Geç ortaçağda şehirlerin tekrar canlanmasıyla birlikte bu üç zümreye dördüncü bir zümre olarak burjuvalar katılmıştır.

(1) Din adamları: Ortaçağ'da ruhban sınıfı güç ve nüfuz sahibidir. Ruhban, Katolik kilisesine bağlı papaz, keşiş ve diğer din adamlarıdır. Kilisenin örgütsel karakteri feodal olmamasına rağmen[1] kilise feodalizmin şekillenmesinde önemli roller üstlenmiştir. Kilise yukarıda bahsedildiği gibi feodalitenin zihniyet dünyasını kurmada önemli roller üstlenmiştr. Aynı zamanda kilise de bir feodal beydir. Dindar ve çocuksuz soylular tarafından ölmeden önce bağışlanan bu toprakların büyük kısmı feodal yükümlülükler içeriyordu. Bu yüzden de kilise, zamanın feodal sisteminin bir parçası hâline gelmişti.

(2) Asiller: Soylular sınıfı, üretim yapan serflerin çalıştığı toprağın sahibi olan ve serfler üzerinde askerî/yönetici sınıf olarak oturan sınıftır. Ortalama olarak soylu sınıf, feodal düzende yaşayan nüfusun onda birini oluştururdu. Üretim yapmaz, serflerin yaptığı üretimden pay alarak geçinirlerdi. Değişik coğrafyalarda değişik isimler alan soylu sınıfa, senyörler sınıfı da denirdi. Soylu sınıftan olanlar barış zamanında malikâneleri, yani feodal beyliği yönetir; savaş zamanında ise şövalye olarak donanıp kendilerine bağlı diğer şövalyelerle birlikte kralın veya

[1] Kilise örgütlenmesi Roma imparatorluğunun idari örgütlenme sistemini yansıtır.

başka bir soylunun ordusuna katılırdı.

(3) Köylüler: Feodal piramitin en alt ve en geniş tabakasını oluşturan serfler, soylunun toprağında üretim yapar ve tükettikleri çok az miktar haricindeki bütün ürünü soyluya verirlerdi. Bunun dışında serfler, soyluların diğer işlerinde işçi olarak da çalışırlardı. Serfler, toprağa bağlıdırlar ve siyasal haklara ve istediği zaman başka yerlere göç etme hakkına sahip değildir.

(4) Burjuvalar: Haçlı seferleri sonrasında canlanan Akdeniz ticareti ile birlikte Avrupa'da şehirler yeniden ortaya çıkmaya başlamıştır. Şehirlerde yaşayan ticaret ve zanaatla uğraşan kişiler feodalite sisteminde yeni bir tabakayı meydana getirmişlerdir. Şehir anlamına gelen *burg* kelimesinden türeyen bu kavram şehirli anlamına gelmektedir. Feodalitenin klasik işleyişinin dışında olan bu yeni zümre zamanla Feodalizmin sona ermesine neden olacak gelişmelerinde başlatıcısı olacaktır.

Feodalitede merkezî otorite zayıftır, yerellik görülür. Her bir feodal bey kendi topraklarında siyasal otorite sahibidir. Siyasal olarak otonomi temelinde kurulan bu sistem iktisadi olarak da kendi kendine yeterlik üzerine temellendirilmiştir. Aynı zamanda Avrupa feodalitesinin belki de diğer zümre sistemlerinden ayrılmasını sağlayan en önemli unsur onun hukuki bir karaktere de sahip olmasıdır. Zira feodalitede özellikle köylüler ile soyluları birbirine bağlayan feodal sözleşmeler söz konusudur. Bu haklar ve sorumluluklar krallık tarafından saptanan yazılı kurallarla yasallaştırılmıştır. Feodalitenin kast ve kölelik sistemine benzer yönü kişinin statüsünün, mensup olduğu aile tarafından belirlenmiş olması, farklı özelliği ise kiliseye girmek veya kralın soyluluk unvanı vermesi ya da toprak bağışlaması gibi sınırlı da olsa tabakalar arası geçiş imkanının bulunmasıdır.

Zümre tipi tabakalaşmanın bir başka biçimi ise Osmanlı zümre sistemidir. Osmanlı zümre sistemi tekdüze bir sistem değil, sosyo-ekonomik şartların siyasal yapı ile bütünleşerek meydana çıkardığı bir sistemdir. Osmanlı'da Avrupa'da olduğu gibi sınırları hukuki olarak keskin bir şekilde belirlenmiş bir zümre sistemi değildir. Bu sistemde temel ayrım yöneticiler ile yönetilenler arasında yaşanmaktadır. Yöneticiler seyfiye (ordu mensupları), ilmiye, kalemiye (kâtipler) ve saray hizmetlilerinden müteşekkil sivil-askeri bürokrasiden oluşurken yönetilenler ise bunlar dışında kalan köylü, zanaatkar, esnaf ve diğer üreticilerden müteşekkildir. Osmanlı zümre sistemi bu siyasal farklılaşma temelinde mesleki-iktisadi farklılaşmalara dayanmaktadır. Bu çerçevede dini ve etnik sınırları aşan dört tabakalı hiyerarşik bir toplumsal düzende dört ana zümre bulunmaktadır: *Askerler, bürokratlar, zanaatkarlar- tüccarlar* ve *reaya* (köylü üreticiler).

Osmanlı zümre sistemini feodaliteden ayıran en temel fark bu sistemde tabakalar arası geçişkenliğin mümkün olmasıdır. Özellikle eğitim ve askeri görevler yoluyla bir bireyin sosyal konumunda farklılaşmalar söz konusu olabilmektedir. Mesleki beceriler edinmek de sosyal sistemde yeni statüler edinmenin bir yolunu teşkil etmekteydi. Sınırlı zamanlarda ve belirli yerlerde köylü toprağa bağlı olsa da genellikle köylüyü toprağa bağlı kılan bir yasa bulunmamaktadır; köylünün serbest dolaşımı söz konusudur. Dolayısıyla Osmanlı zümre sistemi katı kapalı bir tabakalaşma sistemi değil, aksine esnek ve açık bir tabakalaşma modelidir.

Osmanlı klasik toplumsal tabakalaşması onyedinci yüzyılın başından itibaren bir değişim içerisine girmiştir. Bu dönemde ortaya çıkan yeni değişim güçleri ile birlikte üçüncü (tüccarlar ve zanaatkarlar) ve dördüncü (köylüler ve çobanlar) zümrenin sosyal işlevlerinde farklılaşmalar meydana gelmeye başlamıştır. Bu değişimler daha sonra sistem içinde konum sahibi güçlerin bir beka sorunu olarak görmeleri nedeniyle bastırıldığı için Osmanlı zümre sisteminin kendi içinde evrimi ve serbest değişimi mümkün olmamıştır. Modernleşme sürecinde merkezileşme girişimleri ile bu tabakalaşma sistemi hepten bozulmuş ve yeni karmaşık bir biçim kazanmıştır.

1.2.4. Modern Kapitalist Toplumun Sınıf Tipi Tabakalaşması

Modern toplumsal ve iktisadi sistem ile ilişkili bir biçimde ortaya çıkan sınıf sistemleri kendinden önceki tabakalaşma biçimlerinden dört biçimde ayrılır:

(1) Sınıf sistemleri hareketli sınırlara sahiptir; sınıflar birbirinden kesin sınırlarla ayrılmazlar.

(2) Sınıf konumları bazı kısımlarıyla elde edilmiştir; bu sistemde sosyal hareketliliğe daha çok rastlanır.

(3) Sınıf genellikle ekonomi temellidir.

(4) Sınıf sistemleri büyük ölçekli ve gayrişahsidir.

Ortaçağ Avrupasında yaşanan sosyo-ekonomik ve siyasi-kültürel dönüşümler neticesinde toplumsal sistem ciddi sarsıntılar geçirmiştir. Bunların başında geç ortaçağda ortaya çıkan burjuvazinin feodal sistemin sınırlarını zorlaması ile şekillenen değişim gelmektedir. Feodalitenin kırsal ekonomisinin işleyişinin ve feodaliteyi mümkün kılan sözleşme sisteminin dışında konumlanan burjuvazi ortaçağ Avrupa toplum modelinin değişiminde başat roller üstlenen bir sosyal gruptur.

Burjuvazi (Fransızca: bourgeoisie), kent soyluluk, sosyal ve politik fikirleri, başlıca mülkiyet değerleri ve servetin kişisel yansıyışı ile şekillenen insan grubuna verilen addır. Bu Fransız terim, Yunanca *pyrgos* kelimesinden türeyen İtalyanca *borghesia* (*borgo* = köy kökünden) kelimesinden ortaya çıkmıştır. Borghese kasabada ya da kazada ikamet eden özgür bir insanı ifade etmekteydi. Fransızca *burgeis* kelimesi İngilizceye *burgess* olarak geçmiştir. Ortaçağda İngilizce *burgeis, burges* ve *borges,* Flemenkçe *burgerij* ve Almanca *Bürger* kelimeleri bir şehrin ya da köyün sakini anlamına gelir. Fransız feodal (derebeyliği) düzeninde bourgeois toplumun ikamet süresi ve gelir kaynağı ile belirlenen resmi bir sınıfı ifade etmektedir. Kelime ortaçağın sonlarında tüccar ve tacirler için kullanılmaya başlanmış ve 19. yüzyıla kadar orta sınıf (soylular ve köylüler arasındaki kişiler) anlamında kullanılmıştır. 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren soyluların güç ve serveti azaldıkça, burjuvazi yeni yöneten sınıf olarak ortaya çıkmıştır. Burjuvazi bir sınıfı, Burjuva ise bu sınıfa mensup kişileri ifade eder. Bu terim bazen soylu kesimin altında olan, güçleri paradan gelen insanları tanımlamak için küçümseyici bir şekilde kullanılır. Marksist yazında da asalaklık anlamında kullanılmaktadır.

Modern sınıf sistemlerinin temel sınıflarından birisi Burjuvazi ise bir diğeri de proleteryadır. Burjuvalar zamanla sermaye sahibi kişiler olarak özellikle sermaye temelli şekillenen sanayi ve tarımsal üretimi sürdürmek üzere emekçilere ihtiyaç duymaya başlamışlardı. Burjuvazinin feodaliteyi zayıflattığı süreç aynı zamanda serflerin de çeşitli serbestlikler kazandıkları, toprağı terk etme veya kendi adlarına işleme hakkını elde ettikleri bir süreçti. Dolayısıyla bu serflerin bir kısmı şehirlerde yeni gelişen sınai üretim sistemi içerisinde yer almak üzere şehirlere göç etmeye başladılar. Kol emeklerini satarak geçimlerini temin eden bu grupları tanımlamak üzere proleterya denildi.

Proletarya Latince *proles* (döl) kelimesinden gelir ve alt sosyal sınıfı tanımlamak için kullanılan terimdir. Bu sınıfa mensup kişilere proleter denir. İlk olarak oğullarından başka malı olmayan insanları tanımlamak için kullanılan aşağılayıcı bir kelime iken, Marx`tan sonra işçi sınıfını tanımlamak için kullanılan sosyolojik bir terim hâlini almıştır.Marksist teoride proletarya üretim araçlarına sahip olmayan sınıfın adıdır. Proleter ücretli işçidir. Proletarya, Feodalizmin çözülmesiyle mülksüzleşen insanların, emek gücünü belli bir ücret karşılığında satmaktan başka yaşam seçeneği kalmamasıyla ortaya çıkan, üretimdeki konumları itibariyle belirli bir grup oluşturan kesimin sınıfsal olarak tanımlanmasıdır. Proletaryanın bir alt bölümü de lümpenproletarya olarak tanımlanır. Aylak, asalak ve ahlaken onaylanmayan işlerde çalışanlar (tefeciler, kumar oynatıcıları ve fahişeler gibi) bu kategoriye dahildir.

Netice olarak kölelik ve kast hukuki ve dini bakımdan oluşturulmuş eşitsizliklere dayanırken pek çok alt türü bulunan zümre tipi tabakalaşma meslek ve siyasal statü ayrımlarına dayanmaktadır. Sınıf ise "resmi" olarak tanınan ve uygulanan bir sistem değil, modern toplumda iktisadi etkenlerce şekillendirilen bir tabakalaşmadır.

1.3. Günümüzde Tabakalaşmada Yeni Tartışmalar ve Eğilimler

Yukarıda belirtildiği gibi sanayi toplumu bir sınıf toplumu olarak ortaya çıkmıştır. Sanayinin küresel düzeyde yayılması ve temel üretim sistemi hâline gelmesi; kapitalizmin de temel iktisadi biçim olmaya başlaması ile birlikte sınıf da temel tabakalaşma örüntüsü olarak tüm dünyaya yayılmaya başlamıştır. Günümüzde hakim tabakalaşma sistemi sınıfa dayalı sistemdir. Ancak 1970'lerin ortasından itibaren sanayi sistemlerinin işleyiş prensiplerinin değişimi ile birlikte sanayi-sonrası olarak adlandırılan bilgiye ve iletişim teknolojilerine dayanan bir toplum tipi ortaya çıkmaya başlamıştır. Sanayiye göre şekillenen modern toplum sisteminde büyük değişimler getiren bu yeni üretim ve tüketim dünyası çerçevesinde sınıfın sonunun geldiği yönünde ciddi tartışmalar da başlamıştır. Klasik sanayi sisteminin oluşturduğu sanayi işçilerinden müteşekkil geniş işçi sınıfı, yönetim süreçlerini, kamu işlerini yürüten ve temelde bürolarda çalışan geniş beyaz yakalı sınıf ve bunların üzerinde yer alan sermaye sahiplerinden oluşan burjuvazi çeşitli biçimlerde parçalanmaya ve kendi içinde fraksizyonlara ayrılmaya başlamıştır. Özellikle işçi sınıfının yaşadığı parçalanma sınıfın sonu tezlerinin aynı zamanda ideolojik çerçevesini de teşkil etmektedir. Zira eğer sınıfın sonu gelmişse sınıf siyasetinin de sonu gelmiştir.

Artan eleştirilere karşı sosyal katmanlaşma alanında sosyal sınıf kavramını savunma yönünde önde gelen ilim adamlarınca yapılan bir çok teşebbüs mevcuttur. Bu teşebbüslerin çoğu

sosyal sınıfı daha iyi işlevselleştirmeyi (operatinalization) tasarlar mahiyetteki çabaları paylaşmaktadır. Eric O. Wright, genelde sosyal sınıf kavramı ve özelde Marksist yaklaşım için yaptığı savunmasında günümüz işçi piyasalarındaki emek ilişkilerini anlamada sömürü mefhumunun önemini yinelemektedir. İşgücü piyasa yapısı zamanla değişmesine rağmen o, hâlâ bizim sosyal sınıfları bu mefhuma dayandırarak teşhis edebileceğimizi ileri sürer. Portes ise sınıf müdafaasına hem sınıfın modern toplumların bir araya getirilmiş bireyler iddiasını hem de " bilinçli şekilde seferber edilmiş sosyal yığınlar" olduğu iddiasını reddederek başlamaktadır. Diğerlerine nazaran, Portes 19. yüzyıldan hareketle sınıf tipolojilerini kabul eder. Marksist hakim ve madun sınıflar ayrımını sürdürmekle beraber mülkiyet yapılarındaki değişikliği göz önünde bulunduran yeni bir işlevselleştirmeyi (operasyonalizayson) kabul etmektedir. Ona göre sınıfsal ayrımlar artık burjuvazi ile işçiler arasında değil egemen sınıflar ile madunlar arasında gerçekleşmektedir. Bu çerçevede egemen sınıflar baskın kapitalistler, kapitalistler ve rantiyecilerden müteşekkilken madun aşağı sınıflar da seçkin/elit çalışanlar, genel çalışanlar, küçük girişimciler ve işten çıkarılmış çalışanlardan oluşmaktadır.

Üretim, tüketim, işin örgütlenmesi ve yönetim yapılarında yaşanan bu gelişmeler neticesinde günümüzde sosyoloji de sınıf şemaları çıkarmak ya da sosyo-ekonomik statü modelleri oluşturmak önemli bir uğraştır. Çeşitli değişkenler etrafında toplumsal tabakalaşmanın analizi sosyolojinin en eski uğraşlarından birisidir.

Aşağıdaki şemada basit bir biçimde görülebileceği üzere bazı sosyal bilimciler meslek ve gelir ve toplumsal hiyerarşiyi üçe ayırırlar. Sanayi tipi toplumsal yapıya dayanan bu klasik ayrımda bireylerin üretim sistemi içerisindeki konumlarına göre şekillenmektedir.

Şekil 1. Tabakalaşmanın Üçlü Ayrımı

Toplumsal yapının değişimi, sanayinin organizasyon biçiminin ve prensiplerinin farklılaşması neticesinde bazı sosyal bilimciler de meslek ve gelire göre toplumsal tabakalaşmayı beşli bir kategori içerisinde ifade etmeye yönelmişlerdir. Aşağıda görülebileceği üzere bu model daha çok sanayi sonrası topluma geçişte işçi sınıfının ve beyaz yakalıların parçalanması ile meydana çıkmıştır.

Şekil 2. Tabakalaşmanın Beşli Ayrımı

Günümüzde bu tasnifin daha da detaylandığını iddia eden sosyal bilimciler bulunmaktadır. Dolayısıyla 7'li ve 11'li tasnifler de söz konusudur.[2]

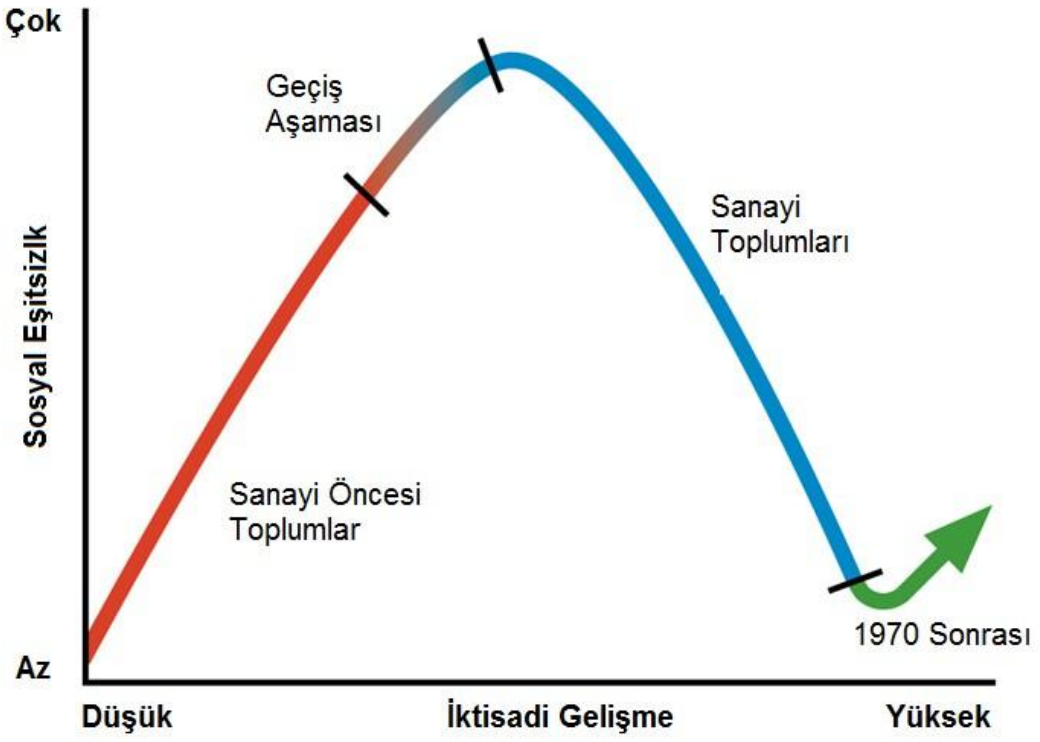
1.4. Sınıflar, Toplumsal Hiyerarşi ve Eşitsizlik

Sınıflar maddi kaynakların denetimi çerçevesinde eğitim ve meslek fırsatlarına erişim üzerine temellenirler. Benzer şekilde bazı gruplar geçmişteki konumları sebebiyle sahip olduklarını miras yoluyla çocuklarına aktarırlar. Böylece onların evlatları başlangıçta daha fazla imkana sahiptir. Ayrıca bazen çeşitli etnik ve siyasi sebeplerle meydana gelen *ayrımcılıklar* sebebiyle bazı gruplar aynı niteliklere sahip olsalar da kamu imkanlarına ulaşmada eşit muamele görmezler. Dolayısıyla sınıf sistemlerinin geniş bir hareketlilik ve önceden ailenin veya soyun konumu ile tanımlanmamış konumlara dayalı olduğu dile getirilse de modern toplumda ciddi kalıcı ve süreklilik gösteren eşitsizlikler mevcuttur.

Fordizme dayalı sanayinin gelişimi ve çeşitli siyasal etkenler çerçevesinde ortaya çıkan refah devleti modeli aşağıdaki grafikte de görülebileceği üzere eşitsizliklerin azalmasında bir etken olarak ortaya çıkmıştır. Özellikle sanayileşmiş ülkelerde fordist kalkınmanın ve keynesyen refah devleti uygulamalarının gerçekleştiği 1945-1980 arasında eşitsizlik azalırken post-fordist dönemle birlikte refah devleti uygulamalarının da azalması neticesinde eşitsizlik

[2] İlerleyen bölümlerde bu tasniflerle ilgili daha detaylı bilgi verilecektir.

keskin bir biçimde artmaya başlamıştır.

Şekil 3. Sanayi Sonrası Toplumlara Geçiş ve Artan Eşitsizlik

1.5. Toplumsal Yapı ve Tabakalaşma Sistemleri

Bu bölümde tabakalaşma ile ilgili temel kavram ve biçimleri ele aldık. Bu çerçevede tabakalaşmanın tarih boyunca tüm toplumlarda görüldüğünü ancak çeşitli özellikleri bakımından farklı modellerin ortaya çıktığını belirttik. Bu minvalde tarih boyunca görülen dört ana tabakalaşma modeli olarak kölelik, kast, zümre ve sınıf tipi tabakalaşma biçimlerini karşılaştırmalı bir biçimde inceledik. Ardından günümüzde sınıf ve tabakalaşma ile ilgili önemli bazı yeni eğilim ve tartışmalara yer verdik. Buradan hareketle günümüzde artan eşitsizlikler dünyasında tabakalaşmanın daha fazla gündeme geleceğini söyleyebiliriz.

Bu Bölümde Ne Öğrendik Özeti

Bu bölümde tabakalaşma ile ilgili temel kavram ve mesleleri ele alarak kitaba genel bir giriş yapıldı. Bireyler veya gruplar toplumda sosyo-ekonomik etkenlere bağlı olarak eşit olmayan konumlara sahipse bu sosyal tabakalaşma olarak adlandırılır. Toplumsal tabaka (social stratum), yaşamda benzer avantaj ve dezavantajları paylaşan insan grubudur. Tabakaların üyeleri, toplumsal ilişkiler ve etkileşim yoluyla birbirlerine bağlıdırlar. Sosyal tabakalaşmanın üç önemli parçası sınıf, statü ve güçtür. Ekonomik (toprak, servet, para, mal, mülk), sosyal (statü, mevki, makam, şan, şöhret), siyasal (iktidar, araçları) ve bilgi (bilimsel bilgi, felsefe, sanat bilgisi, teknik bilgi ve her türlü enformasyon) kaynaklarının paylaşımında eşitsizlik olgusu söz konusudur. Eşitsizlik sadece somut olgular etrafında gerçekleşmemektedir. Mesela insanların derilerinin renginin farklılığı da bazı toplumlarda bir eşitsizlik kaynağı olabilmektedir. Sosyal ilişkilerin eşitsizlik üzerine kurulu olmasının temelinde, sosyal farklılaşma vardır. Farklılaşma belirli bir toplum içerisindeki karşılıklı sosyal etkileşim sürecinden kaynaklanan, fertler, sosyal kurumlar ve sosyal gruplar arasındaki her türlü farklılığı ifade edebilmek için kullanılmaktadır. Toplumsal tabakalaşmanın dört temel ilkesi vardır: (*1*) Toplumsal tabakalaşma, bireysel farklılıkların basit bir yansıması değil, toplumun bir özelliğidir; (*2*) Toplumsal tabakalaşma kuşaklar arasında devam eder; (*3*) Toplumsal tabakalaşma olgusu evrenseldir, fakat toplumlar arasında değişebilir; (*4*) toplumsal tabakalaşma sadece eşitsizlikleri değil, inançları da ihtiva eder. Tarih boyunca ortaya çıkan üç temel tabakalaşma tipi mevcuttur: Kölelik; Kast, Zümre ve Sınıf. Kölelik ve kast hukuki ve dini bakımdan oluşturulmuş eşitsizliklere dayanırken sınıf "resmi" olarak tanınan ve uygulanan bir sistem değil, iktisadi etkenlerce şekillendirilen bir tabakalaşmadır. Temelde sosyal farklılıklarla iktisadi farklılıkların bir bileşeni olan zümre tipi tabakalaşmanın pek çok alt türü bulunmaktadır.

Günümüzde tabakalaşma sistemleri ciddi bir değişime uğramaktadır. Özellikle Küreselleşme süreci, sadece gelişmişlerle azgelişmişler arasında değil, sanayileşmiş ülkeler arasında da bir dengesizlik yaratmaktadır. Ayrıca ülkelerin içinde de sanayileşmiş ülkelerde Fordist ekonomi ile birlikte azalan eşitsizlikler post-fordist dönemle birlikte 1970'lerden itibaren ciddi bir biçimde artmaya başlamıştır. Ancak yeni üretim sistemi ve uluslararası işbölümünün bir sonucu olarak eşitsizliğe tepkiler kolektif olamamaktadır. Günümüzde tabakalaşma etrafındaki tartışmaları en fazla etkileyen unsurların başında bu değişimler gelmektedir.

Bölüm Soruları

1) Aşağıdakilerden hangisi sosyal farklılaşmanın biçimlerinden biri değildir?

a) İşlevsel farklılaşma

b) Geleneksel farklılaşma

c) Sistematik farklılaşma

d) Kurumsallaşmış farklılaşma

e) Rekabetçi farklılaşma

2) Bazı insanların diğerlerinin mülkiyetinde olduğu tabakalaşma sistemi hangisidir?

a) Feodalite

b) Zümre sistemi

c) Kölelik

d) Kast

e) Sınıf

3) Kast sisteminin Hindistan'daki orijinal ismi nedir?

a) Casta

b) Brahmanizm

c) Apartheid

d) Veda

e) Varna

4) 1970'lerden sonra toplumsal eşitsizliğin artmasına neden olan gelişme nedir?

5) Sınıf sistemlerin diğer tabakalaşma modellerinden ayıran temel prensipler nelerdir?

6) Osmanlı zümre sistemini diğer benzerlerinden ayıran temel özellikler nelerdir?

2. KLASİK SOSYOLOJİDE SINIF VE TABAKALAŞMA

Bu Bölümde Neler Öğreneceğiz?

2.1. Marx'ın Sınıf Kuramı: Üretim Araçlarının Mülkiyeti ve Sınıf Çatışması

2.1.1. Kapitalist Toplumun Oluşumu

2.1.2. Emek-Değer Teorisi ve Modern Toplumda Sınıfların Oluşumu

2.1.3. Sınıf Bilinci ve Sınıf Çatışması

2.1.4. Praksis ve Sınıfsal Eylem

2.1.5. Marksist Sınıf Modelinin Marx'tan Sonraki Tezahürleri

2.2. Weber'in Statü Kuramı: Sınıf, Statü ve Parti

2.2.1. Sosyal Tabakalaşmanın Zemini Olarak Güç, Otorite ve Meşruiyet

2.2.2. Sınıf: Ekonomik Düzenin Yansıması

2.2.3. Statü: Sosyal Düzenin Yansıması

2.2.4. Weberyen Tabakalaşma Modelinin Ana Hatları ve Sonraki Tartışmalar

2.3. Durkheim'in Dayanışma Modeli

Bölüm Hakkında İlgi Oluşturan Sorular

1) Klasik sosyolojide tabakalaşma nasıl ele alınmıştır?

2) Marx'ın sınıf teorisinin ana hatları nelerdir?

3) Kendinde sınıf ile kendisi için sınıfın farkı nedir?

4) Statü ile yaşam tarzı arasındaki ilişki nedir?

5) Toplumsal dayanışmada tabakalaşmanın işlevi var mıdır?

6) Klasik sosyolojinin hangi kavramları günümüzü etkilemektedir?

Bölümde Hedeflenen Kazanımlar ve Kazanım Yöntemleri

Konu	**Kazanım**	**Kazanımın nasıl elde edileceği veya geliştirileceği**
Bölümdeki tüm konular	Klasik sosyolojiyi tanımak	Ders notları, ders anlatımı, sunumlar ve ileri okumalar
Bölümdeki Karl Marx kısmı	Klasik Marksist sınıf yaklaşımını anlamak	Ders notları, ders anlatımı, sunumlar ve ileri okumalar
Bölümdeki Max Weber kısmı	Weber'in kapsamlı sınıf- statü-güç analizini öğrenmek	Ders notları, ders anlatımı, sunumlar ve ileri okumalar
Bölümdeki Emile Durkheim kısmı	Durkheim'in kendinden sonra çok etkili olan sosyal düzen ve tabakalaşma ilişkisini anlamak	Ders notları, ders anlatımı, sunumlar ve ileri okumalar

Anahtar Kavramlar

- Klasik sosyoloji
- Sınıf
- Emek-değer
- Artı-değer
- Sınıf bilinci
- Kapitalizm
- Statü
- Piyasa konumu
- Sosyal konum
- Dayanışma

Giriş

Tabakalaşmaya dair sistematik bir ölçümleme için evvela toplumsal yapı, sınıf ve hareketliliğe dair kuramsal bir yaklaşımın geliştirilmesi ve buna bağlı olarak da metodolojik bir zeminin oluşturulması gerekmektedir. Sosyoloji literatürü içerisinde bugüne kadar tabakalaşma hususunda farklı kuramsal bakış açılarına bağlı olarak çok çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Bu bakımdan sosyolojinin üç klasik isminin, Marx, Weber ve Durkheim'in, diğer pek çok konuda olduğu gibi sınıf ve tabakalaşma konularında da belirleyici bir kuramsal perspektif sunduklarını söylemek mümkündür.

Marx'ın sınıf ve tabakalaşmaya yaklaşımı kategorik bir yaklaşımdır. Marx üretimdeki mülkiyet ilişkilerine göre şekillenen iktisat temelli bir sınıf açıklaması yapar. Ona göre modern burjuva toplumunda temelde iki temel sınıf mevcuttur: Üretim araçlarının mülkiyetini elinde bulunduran burjuvazi ve emeğini satarak geçinen mülksüz proleterya (Marx & Engels, 1976, p. 509). Bu iki temel sınıf arasında lümpen proleterya ve küçük burjuvazi bulunmaktadır. Ancak bu iki sınıfın ve arkaik bir zümre olan köylülüğün zamanla ortadan kalkacağını ve nihayetinde iki sınıf arasında bir kutuplaşmanın gerçekleşeceğini ileri sürer (Marx & Engels, 1976, p. 509). Ortodoks Marksizmden çağdaş neo-marksizme kadar önemli değişimler geçirse de sınıf yaklaşımında üretim ilişkileri ve mülkiyet temelli açıklama varlığını korumuştur. Weber'in tabakalaşma tanımı pek çok konuda olduğu gibi daha karmaşık ve çok faktörlüdür (Weber, 1978, s. 302–307). Weber sosyal tabakalaşmayı sınıf, statü ve siyasi gücün üçlü yapısında açıklar. Ona göre ekonomik düzen içerisinde sınıfların bir konumu mevcuttur; ancak sosyal düzen içerisinde de aynı rolü statü grupları oynar (Weber, 1978, s. 926–927). Bu ikisini tamamlayan bir biçimde siyasi yapıdaki güç ve saygınlık devreye girer. Toplumsal tabakalaşma bu üç alanın birbiriyle etkileşimli çerçevesinde gelişir. Durkheim'in tabakalaşma yaklaşımı ise toplumsal işbölümü teorisi çerçevesinde şekillenmiştir. Marx'ın ve Weber'in toplumsal alanı çatışmacı bir biçimde kavramsallaştırmasının aksine Durkheim (1964) toplumsal alanı bir dayanışma alanı olarak görmektedir. Bu çerçevede onun tabakalaşma yaklaşımı bu dayanışmayı sağladığını düşündüğü meslekler ekseninde gelişir. Ona göre vasıflı bireyler en iyi görevleri ve meslekleri edinirler ve böylece belirli konumları elde ederler. Onun işlevselci yaklaşımında sınıfların toplumsal yaşam içerisinde oynadıkları bir rol vardır. Her bir sınıf bireyin toplumsallaşması, kişisel değerlerinin oluşması ve yaşam tarzlarının biçimlenmesini sağlar (Durkheim, 1964, s. 40–41). Durkheim (1964, s. 137–138) bunun mesleki örgütlenmeler etrafında gelişeceğini ve toplumsal dayanışmayı bir tür meslek ahlakının temin edeceğini düşünmektedir.

2.1. Marx'ın Sınıf Kuramı: Üretim Araçlarının Mülkiyeti ve Sınıf Çatışması

Marx'ın anlayışına göre üretim araçları mülkiyetine sahip olanlar ve olmayanlardan oluşan iki temel sınıftan bahsetmek mümkündür. Üretim araçlarının mülkiyetine sahip burjuvazi ile sahip olmayanların oluşturduğu kalabalık işçi sınıfı arasındaki gruplar, zaman içerisinde kapitalizmin gelişimine paralel olarak bu iki sınıftan birine yaklaşmak durumundadır. Marksist ideolojinin esasını oluşturan devrim sonucunun gerçekleşebilmesi için sınıf bilinci kazanılmalı ve sınıf mücadelesi söz konusu olmalıdır; dolayısıyla geleneksel marksist anlayışın sosyal sınıf kavramı, sınıf bilinci, sınıf çatışması, sınıf mücadelesi kavramlarıyla doğrudan ilgilidir.

Tıpkı diğer klasik kuramcılarda olduğu gibi, Marx'ın genel olarak sosyoloji anlayışı veya dünya görüşü her neyse, sosyolojinin merkez konusu tabakalaşma veya sınıf teorisine ilişkin görüşü de bunlarla paralellik içerisindedir. Marx'ın görüşlerinin merkezinde sınıf meselesi yer aldığı için, konuya doğal olarak sınıfsal bir perspektiften yaklaşmakta ve tabakalaşmadan ziyade toplumsal farklılıkları kutuplaşma kavramı üzerinden okumaktadır.

2.1.1. Kapitalist Toplumun Oluşumu

Marx'ın esasında sınıfa dair görüşleri onun kapitalist toplumun oluşumu ile ilgili teorileri içinde bir bağlama sahiptir. Marx kapitalizmin iktisadi oluşumunu ve burjuvazinin gelişiminin tarihini anlatırken modern toplumun sınıfsal yapısına dair de bir tahlil yapmakta ve modern toplumun yapısının oluşturan esas unsurun sınıfsal yapı olduğunu dile getirmektedir. Zira Marx'a göre, belli bir dönemde belli bir toplumun bütün ahlak ve görüş kuralları, o dönemde o toplumun ulaştığı ekonomik aşamanın bir ürünüdür. Bu görüşe göre, madde esastır, insanın fikirleri ve diğer sosyal yapılar da buna dayanmaktadır. Fransız sosyalistlerinin aksine, Marx işin ideal yönü ile ilgilenmemiştir. Ona göre, sosyalizm tarihin işleyişi neticesinde mutlaka gelecektir.

Yukarıda da belirtildiği gibi Marx'ın sınıf kuramının temelleri onun kapitalizmin gelişimine dair analizlerinde bulunmaktadır. Bu çerçevede devletin oluşumu ve burjuvazi ile ilişkisine özel bir yer vermektedir. 16. yüzyıldan sonra bankaların, büyük sömürge şirketlerinin kurulmaya başlaması, merkezi krallıkların kurulması ile devlet borçlarının oluşması sermaye birikimine ve sermayenin başkalarının emeği ile gelir sağlayan bir araç hâline gelmesine yol açmıştır.

Sanayileşme hareketi ile birlikte bir yandan zengin ve nüfuz sahibi bir burjuva sınıfı doğarken, öte yandan gelişen sanayi ile rekabet edemeyerek malını satamaz duruma gelen küçük sanatkârların emeğini satmak zorunda kalmaları, köylü nüfusun kentlere göç ederek, buralarda kurulan sanayide iş aramaları, küçük mülk sahibi ve üreticilerin başkalarının yerlerinde çalışan proletarya durumuna geçmelerine neden olmuştur.

2.1.2. Emek-Değer Teorisi ve Modern Toplumda Sınıfların Oluşumu

Marx kapitalizmin temelde gerçekleştirdiği şeyin emekle üretilen değeri sermayeye

dönüştürmesi ve bunu üretim sürecinin belirleyici faktörü olarak belirlemesi olduğunu dile getirir. Onun değer teorisi Adam Smith'ten James Mill'e kadar uzanan gelenekte İngiliz ekonomi politikçilerine dayanmaktadır. Ancak özellikle David Ricardo'nun emek değer teorisi Marx'ı ciddi bir biçimde etkilemiştir.

Marx'a göre bir malın değeri ona harcanan emekle meydana çıkmaktadır. Kullanılan (faydalanılan) bir malda değerin bulunması somut insan emeğinin o mala katılmış veya o malda maddeleşmiş olmasından kaynaklanır. Mal, sosyal emeğin billurlaşmış şeklidir ve ancak bu sebepten değere sahiptir. Bütün mallarda ortak değer yaratıcı ve değer belirleyici öğe emektir. Ona göre, değer yaratıcısı sosyal emektir. Yani, bir malın değerini toplumun belirli bir durumda belirli ortalama sosyal üretim koşulları altında belirli bir ortalama sosyal yoğunlukta ve belirli bir emek miktarı tayin eder. Ancak bu sadece o malın üretiminde doğrudan kullanılan emek miktarı değil; aynı zamanda sözü edilen malın üretiminde kullanılan sermaye mallarının üretiminde kullanılan emek miktarlarını da kapsar. Bir malın değerini belirleyen emek miktarı, gerekli ham madde, enerji ve makinelerin üretildiği ve yeniden üretildiği o malın bütün üretim aşamalarındaki bütün emeği kapsamına alır. Marx her çeşit ve derecedeki uzmanlaşmanın gerekli kıldığı kalifiye emeğin «basit emek zaman birimleri» olarak ifade edilebileceğini düşünmüştür.

Ancak kapitalist ekonomide kullanım değeri ile mübadele değeri farklılaşmıştır. Bir malın kullanım değerini fayda belirlerken mübadele değerini de emek belirler. Değer zaruri sosyal emek miktarı ve süresine göre oluşur. Sosyal gereklilik kullanım değeri olmayan bir nesneye ne kadar emek harcanırsa harcansın mübadele değerinin yaratılamayacağını gösterir. Kalifiye emek ise, yoğunlaşmış basit kol emeğinden başka bir şey değildir.

Dolayısıyla Marx'a göre bir şeyin değerini, o şeyin üretimi için kullanılan emek miktarı (emek süresi - iş saati) belirlemektedir. Ücret de bu anlamda bu iş gücüne ödenen bir fiyattır. Emek mübadele değeri olan bir ekonomik maldır, işveren işçinin işgücünü, yani işçinin üretken hizmetini satın almaktadır. Emeğin değeri, diğer herhangi bir malın değeri gibi, emeğin üretimi için gerekli sosyal emek süresine göre belirlenir. Emeğin üretimi için gerekli sosyal emek süresi, emeği üretim gücünde tutan geçim mal ve hizmetlerinin miktarını üretmek için kullanılan emek süresidir. Emeğin değeri, emekçinin yaşamını sürdürebilmesi, üretimdeki üretken hizmetini sürdürebilmesi için gerekli olan geçim mallarının değerine, yani asgari geçim haddine eşittir.

Marx kapitalist ekonomide emeğin ürettiği değer ile emeğe ödenen ücret arasında oluşan farkın sermayenin kaynağı olan artı değeri meydana çıkardığını ifade etmektedir. Malların değerinin ve ücret haddinin oluşumu Marx'a göre tüketilebilecek olandan fazla değere yol açmaktadır. Çünkü emeği üretim gücünde tutan asgari geçim haddine eşit olan ücret haddi ile emeğin ürettiği malın değeri eşit değildir. Kapitalist üretilen malları, bu malların üretiminde kullanılan emek miktarına eşit değerden satarken, emeğe üretim gücünü idameye yetecek kadar, yani asgari geçim haddine eşit bir ücret öder. Aradaki fark bir fazla değer olarak kapitaliste kalır. Gerçi kapitalist işçiyi soymaz. O emeğin mübadele değeri ile satın alır. Sömürü mübadelenin zaruri bir sonucudur. Örneğin, bir işçi asgari geçim haddini karşılayan kıymeti 4 saatlik çalışma ile temin ediyor ve kapitalist kendisini 8 saat çalıştırıyorsa - 4 saatlik çalışmanın yarattığı değere el koymaktadır. Buna göre, fazla değerin sebebi fazla çalışmadır. Kapitalistin kârı

buna bağlıdır. Kapitalist emeğe asgari geçim haddine eşit ücret öder. Fakat elde edilen ürünü daha fazla kıymete satar; aradaki farkı fazla değer olarak kendisi alır.

Marx sınıfların bu değerin paylaşımı ekseninde ortaya çıktığını ifade etmektedir. Ona göre tarih boyunca toplumdaki farklılaşmanın temeli üretim araçlarının mülkiyetindeki bir farklılaşmadan kaynaklanmaktadır. Antik Toplumda bu ayrışma temel üretim aracı olan toprak sahipliği üzerinden köle sahipleri ile köleler arasında gerçekleşirken; feodalitede toprağın sahibi olan aristokrasi ile temel üretici güç olan ancak toprağın sahibi olmayan köylüler arasında gerçekleşmektedir. Modern burjuva toplumunda ise temel üretim aracı topraktan sermayeye dönüşmüştür. Yukarıda açıklandığı gibi sermaye Marx'a göre artı değerlere el konulması yoluyla toplanmış olan emek değeridir. Bu çerçevede kapitalist toplumda sınıflar üretim araçlarına sahiplik ekseninde sermayeyi elinde bulunduran burjuvazi ve sermaye sahibi olmayan proleterya olarak ikiye ayrılmaktadırlar. Bunların arasında kalan *küçük (petite) burjuva* ile *lümpen proleterya* grupları bulunmaktadır. Bu iki grup uzun vadede yok olacak büyük bir kısmı proleteryaya katılacaktırlar. Ayrıca bu odern sınıfların dışında iki adet de arkaik (eski toplumun kalıntısı olan) sınıf bulunmaktadır: *Aristokrasi* ile *köylüler*.

Tablo 1. Kapitalist Toplumda Sınıflar

Ana Sınıflar	*Burjuvazi*	Üretim araçlarının mülkiyetine sahip sınıf
	Proletarya	Üretim araçlarının mülkiyetine sahip olmayan kol gücüyle çalışan üretici sınıf
Ara Sınıflar	*Küçük (Petite) Burjuva*	Gelişen sanayi ile rekabet edemeyerek ortadan kalkacak ve gittikçe proleterleşecek küçük sanatkârlar ile memur-entelektüel tabaka
	Lümpen Proletarya:	"proletarya yığını"; "pejmürde proletarya" "Bütün sınıflar tarafından istenmeyenler tanımına dolandırıcılar, itimat hilebazları, genelev sahipleri, çaput ve kemik tüccarları, laternacılar, dilenciler ve toplumun diğer kimsesizler…" Marx lümpen proleteryayı devrim karşıtı bir güç olarak görüyordu
Arkaik Sınıflar	*Aristokrasi*	Toprak ve unvan sahibi eski soylular. Gelecekte büyük oranda burjuvazi içinde eriyecektir.
	Köylülük	Hâlen toprağa bağlı tarımsal faaliyet yapan sınıf. Gelecekte büyük oranda proleterya içinde eriyecektir.

2.1.3. Sınıf Bilinci ve Sınıf Çatışması

Marx bu sınıfsal yapının üretim araçlarına mülkiyet ekseninde ortaya çıktığını ve burjuvazinin geri kalanları mütemadiyen mülksizleştirdiğini ifade etmektedir. Ona göre sınıf sadece yığınların bir araya gelmesi veya ortak yaşam koşullarını paylaşması ile meydana gelen bir şey değildir. Sınıfın oluşabilmesi için benzer koşulları paylaşan bu kitlelerin sınıf bilincine sahip olmaları gerekmektedir. Bu çerçevede *sınıf bilinci* üretim ilişkileri içerisindeki nesnel konumu nedeniyle bir sınıf oluşturan bireylerin, kendi sınıf çıkarlarının gerektirdiği yönde hareket etmesini sağlayan bir bilinçlilik biçimidir. Marx'a göre sınıf bilincinin oluşumunun ilk koşulu, herhangi bir sınıfa salt ait olmak değil, o sınıfa özgü bir toplumsal hareketliliğin içerisinde

olmaktır. Sınıf bilinci, toplumda kendisiyle benzer konumda bulunan insanların ortak çıkarlara sahip bir sınıf oluşturduğu ve bu ortak çıkarlarla uzlaşmaz bir karşıtlık içerisinde bulunan bir başka sınıfın varlığının farkına varmasını sağlar. Marx'a göre sınıf bilinci devrimci mücadelenin başlangıcını teşkil eder. Marx bunun için ömrü boyunca siyasal örgütlenmenin içinde yer almıştır.

Marx için bir toplumsal grubun sınıf olarak tanımlanabilmesi için gerekli olan nesnel koşullar, sınıf oluşumunun zorunlu ilk basamağı olmakla birlikte, yeterli değildir. Marx'ın "kendinde sınıf" ve "kendisi için sınıf" kavramlarıyla yapmaya çalıştığı ayrım da, toplumsal bir özne olan işçi sınıfının, siyasal bir özne hâline gelmesi sürecini dile getirmektedir. Kendinde sınıf ile kendisi için sınıf kategorik değil, analitik bir ayrımdır. Bu dönüşüm birbirine dışsal iki aşamayı değil, tek bir sürecin farklı aşamalarını ifade eder.

"Proletaryayı meydana getiren şey *tabii olarak var olan* fakirlik değil, *sun'i olarak. meydana* getirilen *fakirliktir;* toplumun ağırlığı ağırlığı altında mekanik olarak ezilen halk kitleleri değil, fakat toplumun çözülmesinden ve herşeyden çok orta sınıfın çözülmesinden meydana ·gelen halk kütleleridir."

"Proletarya, *mevcut toplumsal düzenin* çözülüşünü ilan ettiğinde, yalnızca *kendi* varlığının sırrını açıklamış olur, çünkü kendisi bu düzenin *etkin* çözülüşünü teşkil etmektedir."

Marx işçi yığınlarının kendi toplumsal konumları ve burjuvazinin onların karşısındaki yerini kavradığında kendinde sınıftan kendisi için sınıfa, proleteryaya dönüşeceğini ilan etmektedir. Elbette bu dönüşüm aynı zamanda sınıflar arasındaki çatışmayı da ateşleyen bir etken olacaktır.

Marx, sınıfların ortaya çıkma şartı olarak özel mülkiyeti ve serbest üretim ilişkilerini görmektedir. *Komünist Manifesto*'da (s.116) tüm toplumların tarihinin sınıf çatışmalarının tarihi olduğunu dile getirmektedir. Ona göre sınıf çatışması tarihsel gelişimin motorudur. Bu çerçeveden bakıldığında sınıflar ancak Batı'da ortaya çıkmışlardır. Doğu'da ise özel mülkiyet olmadığı için sınıflar ortaya çıkmamış despotik devlet tüm toplumu kendi egemenliğine almıştır. Sınıfların olmadığı böylesi bir toplumsal biçimde bir devinimin gerçekleşmesi söz konusu değildir. Örneğin bu sebeple batı dışı toplumlar durağandır. Marx'a göre Batı Dışı toplumlarda sadece siyasi alanda bir değişim söz konusudur ancak gerçek bir toplumsal değişimi oluşturacak üretim biçiminde bir değişim gerçekleşmemektedir.

Rekabet baskısının sermayedarları giderek sermaye yoğun üretim biçimlerine itmesi, sermayenin kompozisyonunun sabit sermaye lehine değişmesine, rekabet gücünü yitiren teşebbüslerin yıkılarak, sermayenin mahdut ellerde toplanmasına ve burjuva sınıfı ile proletarya sınıfı arasındaki tezadı artırarak, kapitalizmin yıkılmasına yol açacaktır. Marx'a göre, sabit sermayenin değişen sermayeye oranla artması sonucu fazla değer düşmeye başlayacak; bu ise, kapitalisti üretimi artırmaya zorlayacak; işçilerin ücretleri ile ürettikleri malları satın almaları imkansızlaşacağından, fazla üretim, eksik tüketim krizleri meydana gelecektir.

Sermaye kompozisyonunun sabit sermaye lehine değişmesinin meydana getirdiği sanayi rezerv ordusu —işgücü fazlası— ile krizlerin neden olduğu devrevi işsizlikler sermayeye sahip

burjuva sınıfı ile emeğini satmaktan başka geçim olanağı bulunmayan işçi sınıfı arasında gittikçe şiddetlenen bir mücadeleye sebep olacak; burjuva sınıfı ile proletarya sınıfı arasında giderek şiddetini artıran mücadele maddi üretim araçlarının (arazi ve sermayenin) topluma mal edilmesine neden olacak; kapitalizm yıkılarak, sosyalizm kurulacaktır. Marx'a göre kapitalist üretim ve mübadele biçimi sosyalizmin kurulmasına yol açacaktır. Marx'ın sosyalizmine bilimsel sosyalizm denmesinin sebebi de budur.

Marx'a göre hukuki kurumlar ekonomik gelişmeyi geriden izler; üretim ve mübadele biçimi sınıf mücadelesini doğurmuştur. Eski çağlarda hürlerle köleler, kapitalist çağda maddi üretim araçlarına sahip olan sermayedarlarla (burjuva ile), emeği ile geçinen işçiler (proletarya) arasındaki mücadele gibi. Kapitalist sistemdeki üretim ve mübadele biçimi toplanma ve tamamlanmaya yol açacak, sermaye belli ellerde toplanarak, bunun karşısında büyük işçi kütleleri bilinçlenecektir

"Nihayet sınıf mücadelesi belirleyici sona yaklaşınca, egemen sınıfın kendi içindeki çözülme süreci, tümüyle eski toplumun çözülme süreci öylesine şiddetli ve keskin bir niteliğe varır ki, egemen sınıfın küçük bir bölümü ondan koparak geleceği elinde taşıyan devrimci sınıfın safına geçer. Nasıl geçmişte bu yüzden soyluların bir bölümü burjuvazinin saflarına geçmişse, şimdi de burjuvazinin bir bölümü, özellikle de tarihsel hareketin bütününü kuramsal olarak kavrama yolunda çalışmış bir kısım burjuva ideologu, proletarya saflarına geçmektedir." (K. Manifesto)

2.1.4. Praksis ve Sınıfsal Eylem

Marx'ın emek kavramına bakışı, Balibar'a göre, "felsefenin en eski tabularından birini" iki tür eylem, *praksis* ve *poiésis* arasındaki farklılığı ortadan kaldırmıştır. *Praksis*, özellikle Antik Yunanda, seçkin sınıfın tekelinde olan, çıkar gözetmeyen teorik eylemi, *poiésis* ise, kölelere uygun görülen temel yaşamsal gereksinimlerin karşılanmasına yönelen, gündelik amaçlı eylemi ifade eder. Dolayısıyla her iki eylem türü de sınıf ayrımı üzerine oturmuş, birbirleriyle bağlantısı olmayan amaçlara yöneliktir. *Praksis*, dünyayı değiştirmeyi düşünmeyen, insani duyguların tatminini sağlar. *Poiésis*, insana, onun hayatta kalmasını sağlayacak temel gereksinimleri sağlamaktan başka bir işe yaramaz. Marx ise düşüncesinde, hem *praksis* hem *poiésis* eylemlerinin birbirini tamamlayan özelliklerini, dünyayı, insanı ve sosyal ilişkileri dönüştüren özgürleştirici emek kavramında birleştirmektedir.

"Felsefe nasıl maddi silahlarını proletaryada buluyorsa, proletarya da entelektüel silahlarını felsefede bulu. Ve bir defa düşünce şimşeği halkın bu bakir toprağının derinliklerine işledi mi, Almanlar kendilerini ·kurtaracak ve insan olacaklardır."

Marx'ın saptamasıyla, "evrensel sınıf" olan işçiler praksis nitelikli eyleme, sermayedarlar da poiésis'e uzaktır. Dolayısıyla, iki sınıfın üyeleri de her iki eylemin birbirlerini tamamlayan yönlerinden yoksundur. Sınıfların payına düşen eylem alanlarının, köleci toplumlarda olduğu gibi, doğadan geldiği kabul edilen kalın çizgilerle ayrılmış olmasından değil, sömürülen sınıf olan işçiler için hayatta kalmayı sağlayan zorunlu emeğin işçinin bütün zamanını alıyor olmasındandır. İşçiler açısından ezici görünen bu problemin kapitalist toplum içinde alternatifi

yoktur. Çünkü kapitalizm artı değer yaratılması temelinde yükselir. Artı değer üretenlerin, bu durumdan kurtulduğu istemin adı kapitalizm değildir. Marx'a göre insanların tamamının özgürlüğünü engelleyen bu sorunu aşmanın yolu, komünal bir toplum yapılanmasıdır.

2.1.5. Marksist Sınıf Modelinin Marx'tan Sonraki Tezahürleri

Marksist sınıf modelinde, elbette iki temel sınıf olan proletarya ile burjuvazi arasında ara katmanlar yer almaktadır ve bu ara katmanlar öncelikle yaptıkları iş esnasında sarf ettikleri emeğin niteliğine, sonra ise yaptıkları işin biçimine göre ayrışmaktadırlar. Emeğin niteliği kol gücüne veya zihinsel aktiviteye bağlı olmasıdır. Kol emeği, mavi yakalı endüstrinin yarattığı sıradan fabrika işçisini çağrıştırmaktayken, kafa emeği beyaz yakalı tabir edilen farklı meslek alanlarını kapsayan geniş bir kesimi ifade etmektedir. Anakronik olarak bakılacak olursa, hizmet sektörü çalışanlarını, bilgi işçilerini, yönetici grupları, menajerleri, CEO'ları dahi dahil ettiğimiz bu kesim; Marx'ın kuramını ortaya koyduğu dönem itibariyle öğretmen, memur, zanaatkar, idareci vb. farklı meslek gruplarını içerir.

Marx'ın öngörüsü, geniş anlamıyla orta katmanlar diyerek gruplandırabileceğimiz kesimlerin çalışan sınıflar olarak kol emekçisi mavi yakalı proletaryayla aynı kutba çekilerek devrimin itici gücünü oluşturacağı yönündedir. Ancak neo-marksist sınıf teorisyenlerinin Marxist sınıf modeli yorumlarına bakıldığında, maddi ve manevi açıdan kendilerini işçi sınıfından ayrıştıran beyaz yakalıların oluşturduğu veya beyaz yakalıları da içeren grupların –katmanların- sıradan ücretli işçilerle ortak bir kimlik oluşturamadıklarına dikkat çektikleri görülmektedir.

Toplumsal tabakalaşmaya klasik kuramcıların yaklaşımları denildiğinde sınıf temelli veya diğer bir deyişle üretim/mülkiyet ilişkilerini temele alan Marksist, statü kavramı ve tüketim biçimlerini temele alan Weberyen ve işlevselci yaklaşımların ilk yorumlayıcısı Durkheim'ın yaklaşımından bahsedilebileceği gibi; yine Parkin'in gruplandırmasıyla (1990: 628) sınıf modelleri tabakalaşma modelleri ve işlevselci modelleri olarak da ikiye ayrılabilmektedir. Marksist geleneğe göre, sınıf kavramı bizatihi toplumun kökenini oluşturduğu için ve sosyolojinin klasik kuramları arasında işlevselci gelenekle çatışmacılık eş oranda belirleyici rol oynadığı için; sınıf modellerini bu şekilde ikili bir ayrımla incelemek de anlamlı gözükmektedir. Buna göre; tabakalaşma kuramlarının temelinde tabakalaşmacı sınıf modelinin yattığını ve konuyla ilgili ilk çalışmaların da Marxist geleneğin takipçilerinde yapıldığını belirtmek mümkündür.

Çağdaş çatışmacı kuramı temsil eden Coser ve özellikle Dahrendorf gibi isimler Marx'ın sınıf yaklaşımından hareketle kuramlarını geliştirmişlerdir. Çatışmacı kurama göre, toplum yapısı içerisindeki farklı gruplar arasındaki çatışma, toplumsal hayatın özünü oluşturmaktadır. Ortodoks marksist yaklaşımda, bu çatışmanın kaynağı mülkiyettir. Parkin'in deyişiyle (1990, s. 624), Marx'ın teorisinde hesaba katmadığı nokta, mülkiyetin aynı zamanda otoritenin bir biçimi olduğudur. İlerleyen kısımda bahsedilecek olan Dahrendorf'un sınıfsal yaklaşımındaki belirleyici unsur işte bu otorite konusundaki eksik parçadır. Toplumsal çatışmanın kaynağı emreden ile itaat eden arasındaki çıkar çatışmasıdır; dolayısıyla otorite, çalışmacı kuramdan ayrı düşünülemez kavramların başlıcasıdır. Çatışmacı modellerin ortak görüşünün sınıf tahakkümü meselesi etrafında birleşmesi gibi, Marx'ın sınıf analizinin odağında da sınıflar arası sömürü

kavramı yatmaktadır. Toplumdaki farklı gruplar arasındaki sömürü ilişkisi, üretim araçları sahiplerinin diğer grupları sömürmesine bağlıdır ve yine Roemer gibi teorisyenlerin de çalışmalarını bu temel üzerine inşa ettikleri görülmektedir.

Marxist gelenekte görülen sömüren ve sömürülen ayrımını temel almakla beraber mülkiyet yapılarındaki değişiklikleri göz önünde bulunduran yeni bir işlevselleştirmeyi öne sürmüştür. Buna göre, çağdaş toplumların daha iyi tasvir ettiğini öne sürdüğü kapitalistler ve rantiyeciler, seçkin çalışanlar, çalışanlar, küçük girişimciler ve işsiz ve gizli işsizlerden oluşan bir sınıf şemasını önermiştir.

Toplumsal tabakalaşma literatüründe sınıf temelli yaklaşımlar ilksel grubu oluşturmaktadır ve Marx bu yaklaşımların kökenini belirlediği, sınıf meselesini sosyolojinin ana konularından biri olarak tartışmamıza olanak tanıdığı için son derece önemlidir. Öte taraftan, toplumsal katmanlar, çok farklı faktörlere bağlı olarak ayrışmakta oldukları için, mülkiyet ilişkilerine bağlı sınıfsal farklılıklar veya maddi sömürü odağında tahakküme dayalı bir çatışma olgusu, sosyo-ekonomik statü kavramını belirlemek açısından veya günümüzün karmaşık kapitalist toplum yapısındaki toplumsal tabakaları ayrıştırmak açısından yeterli değildir. Zaten geleneksel Marksist yorumdaki noksanlıklar, özellikle 1970'ler itibariyle neo-marksist kuramcılar tarafından geliştirilmeye çalışılmış, Weberci perspektif başta olmak üzere, alandaki diğer yaklaşımlarla birlikte sınıfa dayalı kuramlara başka katkılar sunularak konuyla ilgili çalışmalar çeşitlendirilmiştir.

2.2. Weber'in Statü Kuramı: Sınıf, Statü ve Parti

Uzunca bir zaman Weber'in sınıf teorisinin Marx'a karşı ortaya çıktığı iddia edilmişse de, son dönemlerde bir grup akademisyen Weber'in sınıf yapısı, sınıf mücadelesi ve kapitalizm üzerine yazdıklarının Marx'ın teorisi ve metodolojisi ile ilişkili olduğu ve bir bakıma onu genişlettiğini savunmaktadır (Giddens, 1998, s. 114; Gerth ve Mills, 1958, s. 47). Buna göre, düşüncelerindeki ciddi farklılıklara rağmen, Marx ve Weber'in terminolojileri birbirine çok yakındır ve kullandıkları kavramlar bir süreklilik arz etmektedir. Öte yandan yirminci yüzyılın ikinci yarısında kapitalizminin koşullarını açıklama çabaları Marksistleri ve Webercileri birbirine daha da yakınlaştırmış, böylece Weber'in bakış açısı Marksist teoriye dahil edilmiş, Marx da Weberciler tarafından yeniden yorumlanmaya başlanmıştır (Argın, 1992).

2.2.1. Sosyal Tabakalaşmanın Zemini Olarak Güç, Otorite ve Meşruiyet

Weber'in sosyal tabakalaşmaya yaklaşımı onun güç, otorite ve meşruiyet ile ilgili teorik çerçevesinde bulunmaktadır. Weber *gücü* "birinin diğeri üzerindeki istenci" olarak tanımlamaktadır. Bu çerçevede *otorite* ise yönetilenin rızası ile uygulanan meşru güçtür. Güç ve otoritenin dağılımı bir toplumda sosyal çatışmanın temelini oluşturmaktadır. Bu çatışma ancak gücün ve otoritenin meşruiyeti ile teskin edilebilmektedir. Eğer otorite meşru olarak görülmezse çatışma çıkar veya artar. Bu bakımdan meşruiyet krizi sosyal değişmenin önemli nedenlerindendir.

Weber'in tabakalaşma analizi Marx'ın iktisadi yönelimli tekil modelinin aksine daha

karmaşık ve sosyal yapıyı da hesaba katar niteliktedir. Tabakalaşma, iktidar/otorite (parti), iktisadi güç (Sınıf) ve itibar/prestij (statü) boyutları olan sınıftan daha kapsamlı bir kavramdır. Onun sosyal tabakalaşma analizi ekonomik düzen ile sosyal düzenin birbirinden ayrılmasına dayanmaktadır. Ekonomi ve Toplum'un "Sınıf, statü ve parti" isimli kısmında ekonomik düzen ve sosyal düzen ayrımını baştan belirtir:

"Sosyal onurun toplumdaki tipik gruplar arasında dağılma biçimine 'sosyal düzen' diyebiliriz. Sosyal düzen ile ekonomik düzen özdeş değildir. Ekonomik düzen, bizim için ekonomik mal ve hizmetlerin dağıtım ve tüketiminden ibarettir. Sosyal düzen ise önemli ölçüde ekonomik düzen tarafından belirlenir ve tabii karşılığında da ekonomik düzeni etkiler."

2.2.2. Sınıf: Ekonomik Düzenin Yansıması

Bu çerçevde Weber sınıfı inkar etmez. Ona göre *sınıf*tan (*klassen*) söz edebilmek için, şu üç şartın var olması gereklidir.

(1) Belli sayıda ferdin, hayat şansları bakımından kendilerine özgü ve ortak sebeplere dayanan bir bileşim oluşturması,

(2) Bu bileşimin mal varlığı ve gelir sağlama imkânı yönünden aynı iktisadi menfaatlere sahip olması,

(3) Ayrıca, yine bu bileşimin, mal veya iş piyasasında kendisini göstermesi.

Weber "sınıfı yaratan etmen, mümkün olduğunca açık ve tartışmasız olarak iktisadi çıkar" olduğunu dile getirmektedir. Bu çerçevede ona göre üç tür sınıf bulunmaktadır.

(1) *Mülkiyet sınıfları*: 'Mülk sahipleri' ve 'mülkü olmayanlar'

(2) *Üretim sınıfları*: Sanayi müteşebbisleri gibi 'imtiyazlı sınıflar' ile kalifiye olmayan işçiler gibi 'engellenmiş sınıflar'

(3) *Sosyal sınıflar*: İşçi sınıfı, küçük burjuvazi, mal varlığı olmayan uzmanlar ve aydınlar, mal varlığı olanlar ve gördükleri eğitimle ayrıcalık kazanmış olanlar

Bu "sınıflar"da kendiliğinden ne kolektif bilinç, ne de ortak bir ideoloji vardır. Bunun tabii bir sonucu olarak, yalnızca bir siyasi organizasyon da bulunmaz. Örneğin işçi zümreleri arasında görülen siyasi sosyalizm formlarının çokluğu gibi. Bu sınıflar dışarıdan aydınların müdahalesi ile bilinçlenip kolektif eyleme geçebilirler

Weber'e göre sınıf, ekonomik düzenle sınırlıdır ve yaşam boyunca ele geçen fırsatlarla belirlenir:

"Sınıf konumu, kişilerin mal, yaşam koşulları ve kişisel yaşantılar için sahip oldukları tipik olanaklar demektir. Bu olanaklar ise verili bir ekonomik düzen içinde gelir sağlamak üzere mal ya da beceri harcama gücünün derecesi ve türü ya da bu gücün yokluğu tarafından belirleniyor olmalıdır. 'Sınıf' terimi, aynı sınıf konumunda bulunan insan grubu anlamına gelir" (Weber, 2002:

270)

'Sınıf konumu' bu anlamda son kertede *piyasa konumu*dur. Sınıf, mülkiyet ilişkisi ve varlıklarla/zenginliklerle ilişki biçiminde tanımlanırken, sadece bir sosyal grup olarak görülür. Ekonomik düzende sınıflar arasında çelişki belirleyicidir. Sosyal düzende gruplar arasındaki farklılığı statü konumu belirler.

2.2.3. Statü: Sosyal Düzenin Yansıması

Weber'in tabakalaşma analizindeki en önemli (merkezi) kavram statüdür (*stände*). *Stände* feodal toplumdaki her bir tabakayı (estate, etat) ifade eden bir kavramdır. Weber statü kavramı ile bu katmanların, siyasi, ekonomik tabanını değil bir prestij ve ortak değerler kümesi olarak ortak noktalarını anlatmaktadır.

"Saf bir biçimde ekonomik olarak belirlenen 'sınıf konumu'nun tersine, insanların yaşam yazgısının ister olumlu, ister olumsuz olsun, özgül bir toplumsal itibar ölçüsü tarafından belirlenen her tipik bileşenini, 'statü konumu' olarak tanımlamak istiyoruz. Bu itibar, bir çoğulluğun paylaştığı herhangi bir nitelikle bağlantılı olabileceği gibi, pek tabii ki, bir sınıf konumuyla da sıkı sıkıya bağlı olabilir."

Ona göre statü sosyal 'itibar'a dayanan mevki gruplaşmasıdır ve üç etken üzerine kuruludur:

(1) yaşam tarzı,

(2) formel eğitim,

(3) miras yoluyla geçen ya da mesleki olarak edinilen prestij

Toplumun aynı itibara sahip ve aynı değerleri paylaşan fertleri bir "statü grubu"nu meydana getirir. Sosyal mevki farklarının iktisadi durumlardan daha önemlidir zira bir insanın mevkisi onun başkaları tarafından nasıl değerlendirildiğini gösterir.

Weber'e göre statünün kendini açığa vurduğu çeşitli biçimler vardır. Bunlar arasında "evlilik, aynı sofrada yemek yeme, elde etme, kazanç yöntemlerindeki ayrıcalıkların tekelci bir biçimde kendine mal edilmesi, belirli türden kazanç elde etme biçimlerinden tiksinme ve diğer türden statü gelenekleri" önemli bir yer tutmaktadır. Statü gruplarından bireylerin kendi içlerindeki üyelerle evlenmeleri, kendi ayrıcalıklarını, kazanç yöntemlerini tekel altına almaları, farklı statülerdekini küçümsemeleri, ancak kendi statülerinden bireylerle aynı sofrada yemek yemeleri hatta sadece aynı statüdeki bireylerin üye olduğu kulüp ve derneklere gitmeleri

Statü Konumu – Hayat Tarzı

Weber Marx'taki sınıf bilinci yerine statü bilinci ve hayat tarzı farklılaşmasını yerleştirmektedir. Ona göre "birey, belli bir grubun hayat tarzının taklitçisi olmaktan çıkıp, o grubun kabul edilmiş içe dönük eylemlerine uyum göstermeye başladığı zaman, 'statü'sü gelişmeye başlamış demektir." Ona göre Marksist anlamda sınıf bilincine sahip sosyalist

partilerin, iktisadi eşitsizliklerden çok sosyal statü eşitsizliklerinin bulunduğu yerlerde gelişmiş olması buna delildir. Örneğin, feodal bir geçmişi olmadığı için sosyal statü farklılığının çok belirgin olmadığı Amerika Birleşik Devletleri'nde sosyalist partilerin rağbet görmemesi; diğer taraftan, feodal mirasından kaynaklanan statü farklılaşmasının son derece belirgin olduğu Avrupa'da -özellikle Fransa'da- bu partilere ilgi duyulması buna bir misal teşkil etmektedir.

Statü grupları, toplumsal olarak sınıfın aksine daha görünürdür ve toplumsal oluşum olarak fark edilebilirler. Prestij açısından tabakalaşma, sınıf sistemini iki temel biçimde etkiler:

(1) İlk olarak sınıf yapısının aşırı uçları arasındaki uçuruma köprü kurar tarzda iki temel sınıf arasına bir dizi statü grubu oluşturur.

(2) İkincisi ise toplumun az ya da çok, net biçimde tarif edilebilen statü konumlarının bir sürekliliği biçiminde göründüğünü öne sürer; statü gruplarının bu görünümü, sadece mülkiyet ilişkileri ile değil çeşit çeşit faktör tarafından belirlenmektedir.

Weber, Marx'ın sınıf merkezli açıklamalarının karşısına, tek değil çok nedenli, çok dinamikli bir açıklama ile çıkma amacındadır. Weber için ekonomik alan bireylerin adeta yarışa "başlangıç" koşullarını oluşturmaktadır; oysa yaşam sahnesindeki rollerini belirleyen "statü"leri ve "yaşam şansları"dır, yani verili olandan başlayarak, yaşam fırsatlarını ne derece kullanabildikleri, eğitim ve beceriye kavuşup kavuşmadıkları, kavuştukları beceriler ile zenginliğe ulaşma fırsatlarını ne derece kullanıp kullanmadıklarıdır. "Ekonomik alan"ın özel bir belirleyiciliği yoktur. Aksine temel olarak toplumları, hukuksal olarak ve statülerine göre inceleyen Weber için "sosyal alan"ın belirleyiciliği daha fazladır. Bu çerçevede sınıf ve statü konumları arasında çeşitli geçişkenlikler mevcuttur.

"Mallara sahip olunmasının ve dağıtımının zemini göreli olarak sabit ise, statü yoluyla katmanlaşma kolaylaşır. Her iktisadi dönüşüm ve teknolojik yansıma statü yoluyla katmanlaşmayı sarsar ve sınıf konumunu ön plâna çıkarır. Yalın sınıfsal durumun en büyük önem taşıdığı ülkeler ve çağlar, genelde teknik ve iktisadi dönüşüm dönemleridir. Ve iktisadi katmanlaşmanın değişimindeki her yavaşlama, zaman içinde statü yapısının büyümesine yol açar ve toplumsal onurun önemli rolünü yeniden canlandırır."

Betimleyici ifadeleri, çeşitli tarihsel ve mekânsal olguları incelemeleri sırasında sınıflara, statü gruplarına farklı içerikler yüklese de sistemli bir kategorileştirme eksik kalır. Toplumsal farklılaşmanın göstergesi olarak sınıflar artık daha az önemlidir, ondan daha önemli olan gösterge "yaşam tarzları, yaşam beğenileri"dir (Giddens, 1994).

2.2.4. Weberyen Tabakalaşma Modelinin Ana Hatları ve Sonraki Tartışmalar

Weber'e göre sosyal konum sınıf, statü ve siyasal konumun kesişme alanında oluşmaktadır. Weber'in teorisinde sınıf, Marx'tan farklı olarak, toplumdaki güç dağılımının yalnızca bir veçhesidir. Buradaki gücü Weber, bir grup insanın toplumsal eylemlilik içerisinde, o eyleme katılan diğerlerinin direnişinin karşısında da olsa, kendi iradelerini gerçekleştirme

imkanı olarak tanımlar (Weber, 1998, s. 43). Sınıfın yanı sıra, statü grupları ve partiler iktidar dağılımının diğer unsurlarıdır.

Weber'e göre toplumsal sınıflar, Marx'ta olduğu gibi, ekonomik farklılaşmaya göre şekillenir. Fakat Marx'ın sınıf kavramsallaştırmasında belirleyici olan üretim ilişkileri iken, Weber'de "yaşam şansları"ndaki eşitsizliğin kaynağı olan piyasa merkezi bir konumdadır (Breen, 2005). Piyasada rekabet eden insanlara maddi mülkler üstündeki tasarruf hakkının dağıtılma biçimi olan "yaşam şansları"nı oluşturmaktadır (Weber, 1998, s. 44). Weber'e göre "sınıf"tan bahsedebilmek için belirli bir sayıda insanın yaşam şanslarının bir bileşeni ortak olmalı, bu bileşen mal sahipliği ve gelir imkânı gibi ekonomik çıkarlar tarafından; meta ve emek piyasası koşullarında temsil edilmelidir. "Mülkiyet" ve "mülksüzlük", Marx'takine benzer bir şekilde, Weber'in sınıf analizinde de temel kategorilerdir. Fakat sınıf konumu, mülk sahipliğinin yanı sıra, piyasaya sunulan hizmet türüne göre değişmektedir. Beceri ve nitelikler piyasa içerisinde değer kazanmaktadır; sınıf kavramı ancak piyasa ile birlikte anlamlıdır. Dolayısıyla, Weber'e göre sınıf konumu nihai olarak piyasa durumuyla özdeştir (Weber, 1998, s. 45).

Sınıf konumu ekonomik koşullarla belirlenirken, statü konumu, onurun (honor) toplumsal olarak tahmini/ölçümü (estimation) tarafından belirlenen insan hayatının bütün bileşenlerine işaret etmektedir. Buradaki "statü onuru" kavramı, sınıf konumuna bağlı olmak zorunda değildir, daha çok belirli bir "hayat tarzı"na sahip olmakla ilişkilidir (Weber, 1998, s. 49). Bazen zengin ve daha az zenginin birlikte yer alabileceği statü gruplarının ortak bir hayat tarzı ve tüketim kalıpları olabilir. Olumlu ayrıcalıkları olan bu gruplar, hayat tarzlarını, başkalarını dışlamak ve statüyü tekellerine almak üzerine kurulu belirli stratejilerle korurlar (Turner, 1997, s. 62).

Toplumsal konumun üçüncü bileşeni olan parti ise, Weber'e göre, ortak kökenler, çıkarlar ve hedeflerle bir araya gelerek çalışan bir grup bireyi tanımlayan bir kavramdır. Marx, statü farklılıklarını ve partiyi sınıflara dayanarak açıklama eğiliminde iken, Weber'e göre bunlar sınıf ayrılıklarına indirgenemez (Ünal, 2011, s. 39). Bir bakıma Weber için, politika sadece sınıf farklılıklarının ifadesi değildir. Sınıf farklılıkları, diğerleriyle kesişerek çok boyutlu bir toplumsal yapı oluşturmaktadır. Giddens'a göre Weber, sınıf ve statünün toplumsal tabakalaşmanın iki ayrı boyutu olduğunu değil, toplumdaki iktidar dağılımıyla irtibatlı olarak, grup oluşumunun farklı iki muhtemel (ve rakip) bileşenini temsil etmektedir. Aynı şekilde, iktidar da ilk ikisiyle karşılaştırılabilecek üçüncü bir veçhe değildir. Weber, sınıflar, statü grupları ve partilerin iktidar dağılımıyla ilgili fenomenler olduğu konusunda oldukça açıktır. Marx'tan farklı olarak, Weber'in ısrarcı olduğu nokta, iktidarın ekonomik dominasyona asimile edilemeyeceğidir. Sınıf ve statü grubu gibi, parti de, toplumdaki iktidar dağılımıyla irtibatlı olarak toplumsal düzenin en önemli odak noktalarından biridir (Giddens, 1973, s. 44).

Yukarıda bahsettiğimiz gibi, Weber'in teorisinde sınıflar, eşitsizliğin diğer veçheleriyle daima çakışır ve rekabet hâlindedir. Sınıf, statü ve parti, toplumsal ilişkilerin farklı yönlerinden neşet ederler ve farklı formüllerle bir araya gelerek toplumsal tabakalaşmayı oluştururlar. Sınıf, mülkiyet ve piyasa becerileri göz önünde bulundurularak belirlenirken, parti-otorite hiyerarşileri kişilerin mevkilerine göre oluşur. Statü ise, gelenek içinde yerleşmiş toplumsal adetlere işaret etmektedir (Pakulski, 2005, s. 162). Bu üçlü yapı, Marksist sınıf teorisine bir

eleştiri sunarken, eşitsizliklerin, fikir ayrılıklarının ve antagonizmaların toplumsal analizini yapmak için alternatif bir kavramsal çerçeve oluşturmaktadır. Burada toplumsal eşitsizliği yaratan yapılar piyasa/mülkiyet ilişkileri, toplumsal ilişkiler ve otorite ilişkileridir ve sırasıyla mülkiyet haklarını/piyasa özgürlüklerini, onurun dağıtımında etkili olan yerleşik değerleri/ adetleri ve bürokrasinin kudretini ifade ederler. Bununla birlikte, bireysel yaşam şansların ve iktidarın dağılması için gerekli olan toplumsal ve tarihsel matrisleri oluştururlar (Pakulski, 2005, s. 161).

2.3. Durkheim'in Dayanışma Modeli

Durkheim da, tıpkı Marx ve Weber gibi, sosyoloji konusundaki genel yaklaşımı doğrultusunda, tabakalaşmaya yaklaşmıştır; yani işlevselciliğe esin kaynağı olan teorisyenin toplumsal tabakalaşma konusundaki görüşü işlevselci-çoğulcu bir perspektife dayanmakta, odağına işbölümü ve dayanışma kavramlarını yerleştirmektedir. Marx ve Weber'in toplumsal alanı çatışmacı bir biçimde kavramsallaştırmasının aksine Durkheim (1964) toplumsal alanı bir dayanışma alanı olarak görmektedir. Bu çerçevede onun tabakalaşma yaklaşımı bu dayanışmayı sağladığını düşündüğü meslekler ekseninde gelişir. Ona göre vasıflı bireyler en iyi görevleri ve meslekleri edinirler ve böylece belirli konumları hak ederler. Onun işlevselci yaklaşımında sınıfların toplumsal yaşam içerisinde oynadıkları bir rol vardır. Her bir sınıf bireyin toplumsallaşması, kişisel değerlerinin oluşması ve yaşam tarzlarının biçimlenmesini sağlar (Durkheim 1964). Durkheim bunun mesleki örgütlenmeler etrafında gelişeceğini ve toplumsal dayanışmayı bir tür meslek ahlakının temin edeceğini düşünmektedir (Durkheim 1964).

Tıpkı sosyolojinin felsefeden ayrılarak bir bilim alanı olması için çabalayan ve bu alanın isminin de yaratıcısı olan öncülü Comte gibi Durkheim da, toplumsal yapıya ahlaki bir sistemi eklemlendirme gayretindedir. Tiryakian'ın (1990: 217) Durkheim sosyolojisi üzerine kaleme aldığı yazısında ifade ettiğine göre, sosyo-ekonomik yapıyı oluşturan ekonomik örgütlenmedir, ancak bu örgütlenmenin bir ruha ihtiyacı vardır ve bu ruhun kazanımı ancak dayanışmacı bir ahlaki yapıyla mümkündür.

Dayanışmayı organik ve mekanik dayanışma olarak ikiye ayıran ve endüstri öncesi ilkel toplumlardaki mekanik dayanışma tarifinde, toplum içerisindeki gruplandırmalara değinen Durkheim, esasında ilksel olarak sınıf yapısından bahsetmektedir. Literatüre sınıfı bir kavram olarak Marx'ın kazandırdığı düşünülecek olursa, bir sınıf kavramından bahsetmese dahi, bahsettiği toplumsal yapı içerisinde sınıflandırma yapan kuramcı, kabiledeki grupları, kast sistemlerini ele almaktadır. Endüstri toplumunda ise organik dayanışmaya geçilmiş ve toplumsal sınıflar mesleki etkinliklerine göre ayrışmaya başlamıştır.

Durkheim'ın anlayışına göre, modern/endüstriyel toplumsal sınıflar, toplumsal kimliklerini topluma sundukları katkı çerçevesinde kazanmaktadırlar. Dolayısıyla işbölümü bireyler arasındaki işbölümü olmaktan ziyade, toplumdaki belirli işlevlerin gerçekleştirilmesini sağlamak üzere ortaya konulan işbölümüdür. Bireyin toplum için var olduğu bu anlayışa göre, endüstriyel düzenin kurumsallaştığı toplumun yapısında, farklı katmanlar ancak bir arada anlam kazanmaktadırlar. Marx'ın sömürü anlayışının veya Weber'deki bireysel farklılıklara bağlı ayrışmaların aksine; Durkheim'ın tabakalaşma modelinde, toplumun farklı katmanları

toplumsal düzenin oluşması için elzemdir ve her bir birey veya grup, toplumun gövdesini oluşturan parçalardan ibarettir.

Sosyolojik anlayışının özünü oluşturan kavramlardan biri olan 'anomi'ye baktığımızda, yine Durkheim'ın toplum kavramıyla ilgili ortak bir yargıya sahip olduğunun altı çizilmelidir. Buna göre, farklı toplumsal gruplar veya katmanlara rağmen, bütün toplum veya toplulukların ortak bir yapısı, birbirleriyle benzerlikleri olmalıdır ki; normal ve normal olmayan ikilisi tüm toplumsal yapılarda tezahür edebilsin.

İş birliğini, toplumsal hayatın özü olarak tanımlayan Durkheim (1964), işlevselci tabakalaşma modellerine esin kaynağı olmanın Davis ve Moore başta çağdaş teorisyenlerin kuramlarını geliştirmek üzere bir temel ortaya koymanın ötesinde; mesleki etkinliklerin önemini ortaya koyarak, günümüz sosyo-ekonomik literatüründe mesleki ayrışmanın belirleyiciliğine erken bir dönem içerisinden dikkat çekmiştir.

Toplumların ancak toplumsal olgular aracılığıyla incelenebileceği düşüncesiyle sosyolojinin temel yöntemini ortaya koyan klasik kuramcı, toplumsam yapının da topluma sağladıkları yarar çerçevesinde neye yaradıklarının analiziyle anlaşılabileceği düşüncesiyle, tabakalaşma kuramları içerisinde özgün bir yerde durmaktadır. Marx'ın sınıfsal yapıyla kaynağını ortaya koyduğu ve Weber'in tabir-i caizse sınıf kavramını geliştirerek sınıflar içerisindeki ayrışmaları derinlemesine analiz sağladığı klasik tabakalaşma kuramlarına; tabakaların toplumsal açıdan varlıkanlamlarını irdeleyen alternatif bir bakış açısı olarak, Durkheim'ın dayanışmaya dayalı işbölümü temelli yaklaşımı özel bir önem taşımaktadır. Dayanışmacı ahlaki model oluşturma gayretindeki klasik kuramın tabakalaşma özelindeki teorisi, mesleki etik ve sorumluluk gibi alt başlıklar altında güncel tartışmalar açısından geliştirilmeye ve üzerine düşünmeye de değer gözükmektedir.

Bu üç düşünürün yaklaşımları kendilerinden sonra gelen çalışmaları ciddi bir biçimde etkilemiştir. Her bir klasik teorinin çağdaş sosyoloji içinde uzantıları ve yeni biçimleri ortaya çıkmıştır. Bu çerçevede neo-Weberyen yaklaşımlar SES'i hem kategorik (discrete) hem de sürekli (continuous) değişkenler etrafında incelerken, neo-Marksist yaklaşımların ise kategorik değişkenleri (üretim araçlarının mülkiyetine sahiplik) kullanırlar (Rapley and Hansen 2006, s. 377). Neo-Durkheimci toplumsal tabakalaşma çalışmaları ise mesleğin kendisine vurgu yapmıştır.

Bu Bölümde Ne Öğrendik Özeti

Tabakalaşmaya dair sistematik bir ölçümleme için evvela toplumsal yapı, sınıf ve hareketliliğe dair kuramsal bir yaklaşımın geliştirilmesi ve buna bağlı olarak da metodolojik bir zeminin oluşturulması gerekmektedir. Sosyoloji literatürü içerisinde bugüne kadar tabakalaşma hususunda farklı kuramsal bakış açılarına bağlı olarak çok çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Bu bakımdan sosyolojinin üç klasik isminin, Marx, Weber ve Durkheim'in, diğer pek çok konuda olduğu gibi sınıf ve tabakalaşma konularında da belirleyici bir kuramsal perspektif sunmuşlardır. Marx'a göre, belli bir dönemde belli bir toplumun bütün sosyal ve ahlaki görüş ve kuralları, o dönemde o toplumun ulaştığı ekonomik aşamanın bir ürünüdür. Kabaca altyapı- üstyapı kuramı olarak bilinen bu yaklaşıma göre sınıflar üretim araçlarının mülkiyetine sahiplik ekseninde meydana çıkmaktadır. Modern toplumda bu farklılığı temel üretim aracı olan sermayeye sahip olmak ya da olmamak belirlemektedir. Marx'ın Ricardo'dan alarak geliştirdiği emek değer teorisine göre sermaye kapitalistin el koyarak biriktirdiği artı-değerden meydana gelmektedir. Böylece esasında sermayenin kökeninde bir mülksüzleştirme bulunmaktadır. Kapitalist emeğe asgari geçim haddine eşit ücret öder. Fakat elde edilen ürünü daha fazla kıymete satar; aradaki farkı artık değer olarak kendisi alır. Ona göre değere el konulmasına dayalı olan bu ilişki sınıfların birbirinden gittikçe ayrışmasına ve sonunda da kopmasına neden olacaktır. Marx'a göre modern toplumda üretim araçlarının mülkiyetine sahip sınıf olan *burjuvazi* ile üretim araçlarının mülkiyetine sahip olmayan kol gücüyle çalışan üretici *proletarya*dan müteşekkil iki ana sınıf bulunmaktadır. Bunlara ek olarak *küçük (petite) burjuva* ve *lümpen proletarya*'dan oluşan ara sınıflar ile *aristokrasi* ve *köylülük*ten oluşan arkaik sınıflar mevcuttur. Marx'a göre kapitalizm geliştikçe ara ve arkaik sınıflar yok olacak, büyük oranda proleterleşecek ve nihayetinde sınıf kutuplaşması son haddine erişecektir.

Weber'in tabakalaşma analizi ekonomik düzen ile sosyal düzenin ayrımı fikrine dayanmaktadır. Weber sosyal onurun toplumdaki tipik gruplar arasında dağılma biçimini 'sosyal düzen' olarak adlandırır. Ekonomik düzen ise ekonomik mal ve hizmetlerin dağıtım ve tüketiminden ibarettir. Bu ikisi arasında ilişki olduğunu belirtmekle birlikte Weber'e göre aralarında determinist bir ilişki yoktur. Sosyal düzenin mahsülü olan statü kavramına vurgu yapan Weber'e göre statü sosyal 'itibar'a dayanan mevki gruplaşmasıdır. Statü yaşam tarzı, formel eğitim, miras yoluyla geçen ya da mesleki olarak edinilen prestij üzerine kuruludur. Toplumun aynı itibara sahip ve aynı değerleri paylaşan fertleri bir "statü grubu"nu meydana getirir. Sosyal mevki farklarının iktisadi durumlardan daha önemlidir zira bir insanın mevkisi onun başkaları tarafından nasıl değerlendirildiğini gösterir. Bu çerçevede yaşam tarzı kavramına merkezi bir yer verir. Sınıf bilinci yerine statü bilinci ve hayat tarzı farklılaşması fikrini yerleştirir. Weber için ekonomik alan bireylerin adeta yarışa "başlangıç" koşullarını oluşturmaktadır; oysa yaşam sahnesindeki rollerini belirleyen "statü"leri ve "yaşam şansları"dır, yani verili olandan başlayarak, yaşam fırsatlarını ne derece kullanabildikleri, eğitim ve beceriye kavuşup kavuşmadıkları, kavuştukları beceriler ile zenginliğe ulaşma fırsatlarını ne derece kullanıp kullanmadıklarıdır.

Emil Durkheim ise işlevselci tabakalaşma modelinde yapısal farklılaşmanın sosyal gelişmenin temel süreci olduğunu ileri sürmektedir. Zaman içerisinde homojen topluluklar ve örgütler değişik işlerde odaklanan uzmanların uzmanlaşmış heterojen yapıları ile yer

değiştirmiştir. İktisadi üretim, sağlık veya eğitim gibi akrabalık yapıları tarafından yerine getirilen işler uzmanlaşmış örgütler tarafından yapılmaya başlandı. Bu değişim biyolojideki omurgazıslardan omurgalılara doğru olan değişim gibidir. Durkheim bunun toplumun temel normatif ilkelerinde bir değişim gerektirdiğini ileri sürer. Sınıfların toplumsal yaşam içerisinde oynadıkları bir rol vardır. Her bir sınıf bireyin toplumsallaşması, kişisel değerlerinin oluşması ve yaşam tarzlarının biçimlenmesini sağlar. Ona göre mesleki örgütlenmeler / meslek ahlakı tabakalaşmanın önemli unsurlarındadır. Marx'ın sömürü anlayışının veya Weber'deki bireysel farklılıklara bağlı ayrışmaların aksine; Durkheim'ın tabakalaşma modelinde, toplumun farklı katmanları toplumsal düzenin oluşması için elzemdir ve her bir birey veya grup, toplumun gövdesini oluşturan parçalardan ibarettir.

Bölüm Soruları

1) Marx'a göre sınıf farklılıklarının temel sebebi nedir?

a) Sınıf çatışması

b) Kazanç farklılıkları

c) Devletin taraf tutması

d) Üretim araçlarının mülkiyeti

e) Demorasinin olmayışı

2) Weber'e göre sosyal düzenin yansıması olan farklı katmanların bir prestij ve ortak değerler kümesi olarak ortak noktalarını anlatan kavram hangisidir?

a) Eşitsizlik

b) Statü

c) Güç

d) İktidar

e) Sınıf

3) Durkheim'e göre tabakalaşmanın temel etkeni nedir?

a) Dayanışma

b) Bölüşüm sorunu

c) Mesleki düzen

d) Siyasal yapı

e) Sömürge sistemleri

4) Marx'a göre modern kapitalizmin gelişiminde devletin rolü nedir?

5) Weber'e göre sınıf konumu ile statü konumu arasında ne tür bir geçişlilik mevcuttur?

6) Durkhem'in teorisinde işlevsel farklılaşmanın tabakalaşmadaki rolü nedir?

3. ÇAĞDAŞ SOSYOLOJİDE SINIF VE TABAKALAŞMA I: İŞLEVSELCİ VE NEO-WEBERYEN YAKLAŞIMLAR

Bu Bölümde Neler Öğreneceğiz?

3.1. Tabakalaşmaya İşlevselci Yaklaşımlar

3.2. İşlevselcilikten Neo-Weberyen Yaklaşımlara Köprü: Mesleki İtibar Çalışmaları

3.3. Neo-Weberyen Yaklaşımlar

3.3.1. Giddens'ın Sentezleme Girişimi

3.3.2. Dahrendorf'un Çatışmacı Yaklaşımı

3.3.3. Turner'ın Sentezci Statü-Sınıf Çalışması

3.3.4. Golthorpe'un Mesleki Otorite ve Sınıf Çalışmaları

Bölüm Hakkında İlgi Oluşturan Sorular

1) Sosyal bilimlerde işlevselcilik nedir?

2) Parsons'un toplumsal yapılar ve sistem yaklaşımı nedir?

3) Tabakalaşmanın farklı tiplerini belirlemek için ölçütler nelerdir?

4) İşlevselciliğe yönelik eleştiriler nelerdir?

5) Neo-Weberyen tabakalaşma analizlerinin genel çerçevesi nedir?

6) Giddens'ın üçüncü yol yaklaşımının temeli olan Marx ile Weber'i sentezleme girişiminin tabakalaşma analizindeki yeri nedir?

7) Dahrendorf'un çatışmacı yaklaşımı Marx'tan nasıl farklılaşır, niçin Weber'e yaklaşır?

8) Turner'ın sentezci statü-sınıf çalışması nedir?

9) Golthorpe'un mesleki otorite ve sınıf çalışmalarının teorik arka planı nedir?

Bölümde Hedeflenen Kazanımlar ve Kazanım Yöntemleri

Konu	**Kazanım**	**Kazanımın nasıl elde edileceği veya geliştirileceği**
İşlevselcilik/Fonksiyonalizm kısmı	Sosyal bilimlerde işlevselciliğin yeri ve kullanımını öğrenmek	Ders notları, ders anlatımı, sunumlar ve ileri okumalar
Toplumsal Yapılar ve Sistem Yaklaşımı	Toplumsal sistem hakkındaki işlevselci bakışı anlamak	Ders notları, ders anlatımı, sunumlar ve ileri okumalar
İşlevselci Tabakalaşma Modeli	İşlevselci tabakalaşma modelini tanımak	Ders notları, ders anlatımı, sunumlar ve ileri okumalar
İşlevselciliğe Yönelik Eleştiriler	İşlevselciliğe yönelik eleştirileri öğrenmek	Ders notları, ders anlatımı, sunumlar ve ileri okumalar
Neo-Weberyen Tabakalaşma Analizleri	Günümüzde çok yaygın olan Neo-Weberyen tabakalaşma analizlerini karşılaştırmalı bir biçimde öğrenmek	Ders notları, ders anlatımı, sunumlar ve ileri okumalar

Anahtar Kavramlar

- İşlevselcilik
- Fonksiyonalizm
- Toplumsal yapı
- Sistem yaklaşımı
- Meslek
- Giddens
- Dahrendorf
- Turner
- Golthorpe
- EGP
- Otorite

3.1. Tabakalaşmaya İşlevselci Yaklaşımlar

Herbert Spencer ve Emile Durkheim ile şekillenmiş daha sonra ise Talcott Parsons ve Robert Merton tarafından geliştirilmiş olan İşlevselcilik (Functionalism), sosyal bilimlerde, özellikle Sosyoloji ve Sosyokültürel Antropoloji disiplinlerinde temelde biyolojik organizmacılığa dayalı olarak tesis edilmiş olan toplumsal kurumları ya da kurumlaşmayı açıklamaya çalışan bir paradigmadır. İşlevselcilik sosyal gereksinimleri yerine getiren sosyal kurumların bunu yerine getiriş biçimlerine; özellikle istikrarlı, kararlı toplum yapısı üzerine odaklanır. 20. yüzyıl boyunca Amerikan sosyolojisi içinde kurama çok önemli katkılar yapılmıştır. İşlevselcilik 1970'lerde yeni ve eleştirel argümanlarla karşılaşıncaya kadar popüler etkinliğini sürdürmüştür.

Kuramın klasik yapısını geliştiren Spencer ve Durkheim toplumsala alanda yapısal farklılaşmanın sosyal gelişmenin temel süreci olduğunu ileri sürmektedir. Onlara göre zaman içerisinde homojen topluluklar ve örgütler değişik işlerde odaklanan uzmanların uzmanlaşmış heterojen yapıları ile yer değiştirmiştir. Mekanik olandan organik olana doğru yaşanan bu değişim sürecinde iktisadi üretim, sağlık veya eğitim gibi akrabalık yapıları tarafından yerine getirilen işler uzmanlaşmış örgütler tarafından yapılmaya başlanmıştır. Spencer'a göre toplumdaki bu değişim biyolojideki omurgazıslardan omurgalılara doğru olan değişim gibidir. Durkheim bunun toplumun temel normatif ilkelerinde bir değişim gerektirdiğini ileri sürer.

Bu bağlamda işlevselcilik, yapı ve toplumun işleyişi ile ilgilendiğini söyleyebiliriz. Bu kurama göre toplum varlığını devam ettirebilmesi için gereklilikleri yerine getirirken işleyen, birbirine bağımlı birimlerin bütünlüğüdür. Kurallar ve düzenlemeler toplumunun üyeleri arasındaki karşılıklı organize ilişkilere yardım ederken değerler, normlar ve rollere göre şekillenen davranışlara genel anlamda rehberlik ederler. Bu çerçevede işlevselciliğe göre normlar arası ilişkiyi ya da roller arası iletişimi kuran aile, ekonomi, eğitim, politik sistemler gibi toplumun kurumları, sosyal yapının ana görünümleridir.

Kuramın Amerikan sosyolojisindeki kurucu ismi Talcott Parsons yoğun biçimde Durkheim ve Weber'den etkilenmiş ve onları sentezlemiştir. Ona göre sosyal sistem bireylerin faaliyetlerinden oluşmaktadır. Buna göre bir sosyal sistem bireyler arasındaki karşılıklı etkileşim üzerine bina edilmiştir. Parsons, her bir bireyin beklentilerinin olduğunu ve bu beklentilerin diğer bireyler tarafından etkilenmiş ve davranışlarca biçimlendirilmiş beklentiler olduğunu, bu beklentilerin aynı zamanda kabul edilmiş normları ve yaşam alanındaki toplumun değer yargılarını da bünyesinde barındırdığını söylemektedir (Parsons, 1961, s. 41).

Parsons'tan sonra gelen eleştirilere karşı kuramı yeniden şekillendiren Robert Merton işlevselciliği savunmakta ancak onu çok büyük ve genel bir teori olark görmektedir. Ona göre, orta büyüklükte bir teorinin büyük anlatımlara yeğlenmesi gerekir. Merton, Parsons'ın teorisinin sınırlandırmak üzere 3 temel nokta belirlemektedir: *İşlevsel birlik, Evrensel işlevselcilik, kaçınılmazlık.* Merton ayrıca "sapkınlık" kavramını geliştirmiş ve açık ile gizli işlevler arasındaki farkı ortaya koymuştur. Ona göre toplumun işlevsel birliği için tüm parçaların işlevsel birliği olması gerekmez. Dolayısıyla işlevsellik her zaman uyumda mevcut değildir.

Klasik işlevselci yaklaşıma göre toplum, dengeyi sağlama eğiliminde olan birbirine bağımlı parçaların toplamı bir *sistem*dir. Toplumda, nüfusun yeniden üretimi gibi yaşamsal önemde değerlendirilmesi gereken *işlevsel gereklilikler* vardır. Kurumlar toplumsal sistemin *öğe*sidirler ve bir işlev sundukları için vardır ve varlıklarını sürdürürler. Toplum bir *organizma*ya benzer; bir vücudun işlevini yerine getirebilmesi için birlikte çalışan parçalar (organlar) veya sistemlerden oluşan canlı bir organizma gibidir. Bu çerçevede toplumda mevcut olan *farklılaşma* ve *bütünleşme* mekanizmaları bu sosyal sistemin dengesinin devamı için önemlidir. Bu farklılaşma ve bütünleşmeler tabakalaşma sistemi vasıtasıyla kendilerini sürdürürler. Buna göre tabakalaşma toplumsal dengenin devamı açısından hayati bir rol oynamaktadır.

İşlevselci tabakalaşma modelinini kurucu ismi Durkheim'a göre tabakalaşma, bireylerin, «moral» veya normatif değerlendirmeler üzerine kurulu genel mevkilendirilmesidir. Kuramın sonradan gelen ismi Parsons'a göre bu yaygın moral mevkilendirme, diğerlerinin beklentilerinin temelini oluşturur; başkaları, bireylerin tabakalaşma sistemindeki yerlerine göre davranmalarını bekler. İşlevselci tabakalaşma teorisi, Parsons'tan sonra 1940'larda K. Davis ve W. Moore tarafından en gözde ifadesine kavuşturuldu. Kuram bu sebeple genellikle bu iki sosyologun ismi ile anılmaktadır. 1942 ve 1949'da kaleme aldıkları makalelerinde Davis ve Moore (1970, s. 375-376) tabakalaşmanın özel görünümleri, yani farklı tiplerini tespit edebilmek için beş tane iç ölçütten söz ederler: (*i*) Uzmanlaşma seviyesi; (*ii*) fonksiyonel vurgunun doğası; (*iii*) bireyler arası toplumsal konum farklılıklarının derecesi; (*iv*) fırsat eşitliği derecesi; (*v*) sınıf dayanışma derecesi. Onlara göre toplumdaki en önemli konumlar en vasıflı kişiler tarafından yerine getirilir. Bunun sonucu tüm toplumlarda insanların saygınlıkları ve ekonomik kazançları aynı değildir (Davis ve Moore 1945: 243). Böylece işlevselci bakış, tabakalaşmanın toplumların gelişmesine katkısı olduğunu öne sürmektedir. Onlara göre toplumun devamı için tabakalaşma zorunludur ve eşitsizliğin toplumun devamına olumlu etkisi vardır. Toplumun işlemesi için bireylerin farklı sosyal konumlarının olması gerekir. Ekonomik ve sosyal ödüller, elde edilen konumlara göre dağıtılmalıdır (Davis ve Moore 1945: 242–3).

Bu çerçevede işlevselciler mesleklere vurgu yaparlar. Toplumdaki bazı pozisyonlar için gereken eğitim ve beceri düzeyi daha yüksektir. Herkes bu pozisyonların gerektirdiği sorumlulukları yerine getirecek yetenek ve eğitime sahip değildir. Bazı insanlar uzun süren eğitim, ekonomik harcamalar, çabalar ve özveriler sonucu yüksek pozisyonları elde edebilecek vasıflara ulaşırlar. Bütün bu çabalar neticesinde yeterli ödülün alınması için tabakalaşma gereklidir. Eğer eşitsizlik olmazsa toplum durağanlaşır. Toplumdaki önemli pozisyonlar, doğru insanlar tarafından doldurulmalıdır. Bu da bazı insanların diğerlerinden daha fazla kazanımlarının olmasını gerekli kılmaktadır.

3.2. İşlevselcilikten Neo-Weberyen Yaklaşımlara Köprü: Mesleki İtibar Çalışmaları

1945 sonrasında Amerikan sosyoloji ve demografi geleneğinde sürekli SES çalışmaları yapılmış ve endeksler hazırlanmıştır. Bu çerçevede ilk yaklaşım National Opinion Research Center (NORC) tarafından geliştirilmiştir. Bu yaklaşımın temel varsayımı toplumdaki mesleklere dair saygınlığı inceleyerek tabakalaşmanın bir haritasının çıkarılabileceğidir. Bu çalışmalarda mesleki itibar sosyal tabakalaşmanın en nesnel ölçütü olarak görülmüştür. Meslek

fikrinin çok öne çıkmasında hiç şüphesiz soğuk savaş döneminde ABD akademisinde ortaya çıkan Marksizm karşıtlığının etkisi büyüktür. İktisadi temelli sınıf değerlendirmelerine alternatif olarak meslekin belirleyiciliği fikri ortaya çıkmıştır. Diğer taraftan bu araştırmalarda Amerikan toplumunun meslekler etrafında dikey hareketliliğe en açık toplum olduğu ortaya konulmaya, 1930-45 arası büyük buhran ve büyük savaş döneminin kötümser değerlendirmelerinin dağıtılmaya çalışıldığını görmekteyiz.

İşlevselci teoriye yaslanan bu araştırma geleneğine göre mesleki itibar toplumun üzerinde uzlaştığı ortak değerlere katkı yapanları ödüllendirmesi çerçevesinde mesleki itibar şekilenir. Mesleki itibar araştırmaları toplum tarafından en fazla itibar gören mesleklerin toplumun işlevselliğine en fazla katkı yapanlar olduğu gibi temel bir varsayım etrafında gelişmektedir. Ülke düzeyinde toplanan verilerin analizinden bu varsayımı destekleyecek neticeler elde edilince eşitsizliğin toplumsal işlevlerine bir vurgu oluşmuştur. Bu yaklaşım bir yönüyle soğuk savaş ortamında sosyal eşitliğin ideolojisi olan sosyalizme karşı, eşitsizliğin bir toplum için gereli olduğu fikrini oluşturmaya çalıştığı söylenebilir.

Elbette bu varsayım çokça tartışılmıştır. Mesleki itibar araştırmalarında mesleklerin değerlerinin değil aslında avantaj ve dezavantajlarının değerlendirildiği eleştirisi bunlardan en önemlisidir. Sınıf yaklaşımına dayanan eleştirilere göre ise insanların meslekleri derecelendirmeleri eşitsizliği meşru gördükleri anlamına gelmemektedir. Kapitalist toplumsal yapı hareketliliğe açık değildir. Kaynaklar üzerinde rekabet eden değişik toplumsal kesimler arasında eşitsizlik vardır. Evvela mesleklere temel olan eğitime erişimde ciddi eşitsizlikler mevcuttur. Bir piyasa toplumunda sosyal sınıflar piyasadaki güç ilişkilerine bağlı olarak şekillenmektedirler (Goldthorpe & Marshall, 1992, p. 384; Marshall, Swift, & Roberts, 1997). Durkheimci işlevselci teoriye karşı Marx ve Weber'in teorilerinin bir bileşim olan bu teorilerde toplumsal tabakalaşmanın iş piyasasının yapısı ve güç ilişkileri ile alakalı olduğu fikri temele alınmaktadır. Günümüzde SES çalışmaları bu kuramsal arkaplanın şekillendirmesine açık olarak geliştirilen teknik modeller etrafında gelişmektedir.

3.3. Neo-Weberyen Yaklaşımlar

İkinci Dünya Savaşı sonrasında Weber'i yeniden yorumlayan bazı teorisyenler, onu Marx'tan tamamen bağımsız ya da ona karşıt olarak okuyan teorik yaklaşımı şiddetle eleştirmişlerdir. Günümüz kapitalizmini ve yarattığı toplumsal tabakalaşmayı anlama çabaları, Weberyen kavramların önemini daha fazla artırmıştır. 1970lerden itibaren Weber'in sınıf ve statü kavramlarının tanım ve kullanımına çok sayıda katkı yapılmıştır. Özellikle "statü" kavramına fazlasıyla dikkat çekilmiştir. Birçok teorisyen, bu kavramların kritiğini yaparak, yeniden yorumlayarak ve onları Marx'ın teorisiyle birlikte düşünerek sentezci bir şekilde toplumsal tabakalaşmaya farklı bakış açıları getirmişlerdir.

3.3.1. Giddens'ın Sentezleme Girişimi

Bu teorisyenler arasında öne çıkan isimlerden biri olan Giddens 1973 tarihli *The Class Structure of Advanced Capitalist Societies* isimli kitabında Weberyen statü grupları biraradalığın öznel olarak farkında olunmasıyla belirlenirken, sınıf piyasanın durumuna göre belirlenir.

Bununla birlikte, yine tüketim alanında inşa edilen statü gruplarından farklı olarak sınıflar, üretim alanına ait olduğunu belirtir. Ekonomik pozisyonlardaki ufak kademelenmeleri yansıtan çoklukta sınıfsal bölünme vardır; bu da Weberyen sınıfların belirsizliğini gösterir (Giddens 1973, s. 80). Burada Breen'in de dikkat çekmiş olduğu, neo-Weberyen sınıf şemalarındaki sınır problemine değinmekte fayda var. Aşağıda daha ayrıntılı bahsedileceği üzere, neo-Weberyen sınıf şemaları (en temelde Goldthorpe şeması) yaşam şanslarının dağılımını sağlayan emek piyasasındaki ve üretim birimlerindeki farklılıkları yansıtacak şekilde sınıflara belirli pozisyonlar atfeder. Buradaki problemi ifade eden soru şudur: Emek piyasasındaki ve ekonomik teşkilatlanmalardaki pozisyonların çeşitliliği göz önünde bulundurulursa, bir sınıf şeması (özellikle Goldthorpe'unki gibi az sayıda sınıf pozisyonunu içeriyorsa) yaşam şanslarındaki dağılımı belirleyen bu pozisyonlardaki ayrımları yansıttığını nasıl iddia edebilir? (Breen, 2005, s. 9). Giddens ve Breen'in sorunsallaştırdığı bu noktaya benzer bir şekilde, başka bir neo-Weberyen olan Parkin de, toplumsal sınıfın piyasa koşullarıyla ilişkili olarak tanımlandığı bu durumda, sınıfın nerede başladığı ve nerede sona erdiği konusunda bir problem ortaya çıktığını ifade eder (Parkin 1982).Bu probleme çözüm olabilecek şekilde, Parkin, Weber'in "kapanma" (closure) kavramını sınıfın tamamlayıcı unsuru olarak önerir. Parkin'e göre, sınıflar üretim süreci ya da işbölümü içindeki konumlarından çok, yürüttükleri kollektif eylem tarzına göre tanımlanmalıdırlar. Bu düşüncede kapanma kavramı merkezi bir rol oynar. Kapanma, sosyal grupların mevkilerini, kendi ayrıcalıklarını koruyarak tekelleştirmelerine işaret eder (Argın, 1992). Parkin, dışlama (exclusion) ve gaspetme (usurpation) olmak üzere iki kapanma biçimi olduğunu ifade eder. Egemen sınıflar dışlayıcı kapanma ile aşağıya doğru güç kullanarak avantajlarını güçlendirirken, bazı ayrıcalıklardan mahrum olan sınıflar da gasp edici kapanma ile yukarıya doğru güç kullanarak avantajlarını elde etmeye çalışır. Parkin'e göre, bu iki farklı eylem biçimi sınıfların oluşmasında belirleyici bir rol oynar: Eğer bir grubun sosyal kapanma tarzı dışlama ise o grup egemen sınıfın, gasp etme ise boyun eğen sınıfın bir parçasıdır (Argın 1992).

Sömürü, Weberyen sosyologlarda fikir ayrılığına yol açan bir konudur. Sömürü kavramının, bir yanıyla Weberyen kategorilerle uyumlu olduğunu söylemek mümkündür. Örneğin, Giddens'a göre, farklı yaşam şanslarının üretilmiş olması sömürü olarak tanımlanabilir (Giddens, 1973). Aynı şekilde, Parkin de, neo-Weberyen anlamda bir sömürü ilişkisine fırsatlara erişimin belli grupların tekelinde tutulduğu zaman rastlandığından bahseder. Dolayısıyla, Parkin'e göre, sömürü kavramı Marksist kullanımıyla sınırlanmak zorunda değildir (Parkin, 1979, s. 46).

Barbalet ise bu görüşe karşı çıkarak, sömürünün, bir grubun üretim kapasitesinin başka bir grup tarafından temellük edilmesiyle ilişkili bir kavram olduğuna işaret eder. Bu yüzden, sömürü sadece yaşam şanslarını yönlendiren dağıtım ilişkilerinden (relations of distribution) değil, dağıtım ve üretim ilişkilerinin birlikteliğinden meydana gelir. Barbalet'e (1982) göre, toplumsal kapanma toplumsal ayrılıklara ve farklı yaşam şanslarına sebep olsa da, sınıfları bu ayrılıklardan doğan kollektiviteler olarak düşünmek için bir sebep yoktur. Yaşam şansları üretim ve sömürü ilişkilerinden ziyade, eşitsiz dağıtımla ilgilidir.

Modern toplumların analizinin merkezine sınıf kavramını yerleştiren Giddens, bunu yaparken hem Weber'den hem de Marx'tan esinlenmiş ve ikisinin arasını bulan bir üçüncü yol yaklaşımı önermiştir. Giddens, ekonomik sınıfların mülkiyet, beceri ya da bedensel emek gücü niteliklerinin oluşturduğu "piyasa kapasitesi"ne göre tanımlandığını ifade eder. Bu düşünceye

göre, benzer piyasa kapasitesine sahip bireyler bir araya gelerek sınıfı oluştururlar (Giddens 1973). Sınıfı yeniden tanımlamasının yanı sıra, Giddens, aynı zamanda sınıf bilincinin tabiatı, yeni orta sınıfın ortaya çıkışı, kadınların emek piyasasındaki statüsü gibi o dönem çok tartışılan konulara da önemli katkılar yapmıştır. Bu katkılarından ve yaptığı sınıf tanımından dolayı kendisini neo-Weberyen olarak okuyanlara karşı çıkmış; bu pozisyonunun Marx'a daha yakın olduğunu, çünkü "piyasa kapasitesi" fikrinin Weber'in "piyasa durumu" kavramından ziyade, Marx'taki emeğin metalaştırılması fikriyle irtibatlı olduğunu ifade etmiştir (Atkinson, 2007, s. 535). Bir taraftan günümüz toplumlarında sınıfın belirleyici rolünü öne çıkaran Giddens, öte yandan da tarihsel materyalizmin eleştirisini yapmış ve Marx'ın evrimci ve sınıf indirgemeci tarih anlayışına karşı çıkmıştır.

Giddens'a göre, kapitalizm hüküm sürdüğü müddetçe, günümüz toplumları sınıf toplumu olarak kalmaya devam edecektir. Sınıf yapısı içerisinde mavi yakalı bedensel emek azalmış ve bununla birlikte sembolik işçilerin ve alt sınıfın sayısı artmıştır; fakat sınıf yapısı hâlâ varlığını sürdürmektedir. Giddens, hayat tarzı kavramını bu noktada toplumsal tabakalaşmayı açıklamak için kullanır. Giddens'a göre, hayat tarzı tercihleri toplumun bütün tabakalarına eşit bir şekilde açık değildir ve belirli grupların yaşam şanslarına ve ekonomik durumlarına bağlıdır. Hatta post-geleneksel toplumlarda iş bile tercihlerden bağımsız olarak düşünülemez; zira iş ve iş ortamı tercihi hayat tarzı yöneliminin temel unsurunu oluşturmaktadır. Giddens'a göre hayat tarzının kendisi, giderek artan bir şekilde tabakalaşmanın ve toplumsal farklılaşmanın şekillendirici bir veçhesi olmayı sürdürmektedir; bu sebeple onu sadece sınıf farklılıklarının üretim alanındaki sonucu olarak düşünmemek gerekir (Atkinson, 2007, s. 359).

3.3.2. Dahrendorf'un Çatışmacı Yaklaşımı

Sınıf teorisini geliştirirken hem Marx'tan hem de Weber'den esinlenen düşünürlerden biri de Dahrendorf'tur. Dahrendorf, Marx'ın "sınıf" ve "sınıf mücadelesi" nosyonlarını kavramsal olarak zayıf oldukları düşüncesiyle eleştirmiş ve Marx'taki kapitalizmin gelişim modeline karşı çıkmıştır. Ona göre Kapitalizm, Marx'ın iddia ettiği gibi, devrim yoluyla dönüşüm geçirmemiştir. Bu noktada Dahrendorf (1959) "sanayi toplumu" kavramsallaştırmasına dayanmaktadır. Dahrendorf'a göre, 19. yüzyılda sanayi toplumunda kapitalizmin dönüşümünü açıklayan bazı temel değişimler vardır: Sermaye ayrışması, emeğin parçalanması, yeni orta sınıfın ortaya çıkması, toplumsal hareketlilik hızındaki artış, "vatandaşlık hakkı"nın kazanımı ve sınıf mücadelesinin kurumsallaşması. Bu durumu Marx'ın birbirine rakip iki makro grubu da, Weber'in statü grupları da açıklayamamaktadır. Dahrendorf, özel mülkiyete sahiplik ile tanımlanan sınıf yerine, özel mülkiyet ile otorite arasındaki bağın, sınıf ile otorite arasındaki daha kapsamlı ilişkiyi açıklamada ön plana çıkması gerektiğini savunur. Bir başka deyişle sınıf, otorite ilişkileriyle ilgili olarak tanımlanmalıdır. Yani, mülkiyete sahip olmak ya da olmamak değil, mülkiyeti elinde bulundurma ya da onun dışında bırakılma ikiliği sınıfı belirleyen etken olmalıdır.

Dahrendorf, Weber'i takip ederek, otorite kavramını başkalarına emir verebilme hakkı olarak tanımlar. "Tahakküm" bu hakların sahipliğiyle, "itaat" ise bu haklardan mahrum olmayla açıklanır. Bir yandan da, Marx'tan esinlenen Dahrendorf, sınıfların birbiriyle çatışma içerisinde olduğunu öne sürer. Belirli bir otorite yapısına sahip olan gruplarda (devlet ya da

şirket gibi), otoriteye sahip olmak ve ondan mahrum olmak, birbirine karşı olan çıkarların oluşmasına sebep olmaktadır (Giddens, 1973, s. 58). Dahrendorf, *Class and Class Conflict in Industrial Society* isimli kitabında eşitsizliklerin ve çatışan çıkarların ne zaman çatışma çıkaracağı sorununu ele almıştır. Onun iddiası, otoriteleri birbirinden farklı gruplar arasında sistematik olarak toplumsal çatışmalar çıkacağı yönündedir. Dahrendorf'a göre, sanayi toplumunda profesyonel gruplar, saygınlık grupları, ideolojik, siyasal ve dini gruplar gibi birbiriyle çatışma içinde çeşitli çıkar grupları ortaya çıkmıştır. İleri endüstriyelleşmiş toplumlarda insanlar gittikçe daha karmaşık hâle gelen ağlar içinde çok daha çeşitli rollere sahip olmaktadırlar (Ünal, 2011, s. 64-65).

Dahrendorf'un kavramsal şemasında, post-kapitalist toplum zorunlu olarak bir sınıf toplumudur; fakat sınıf sistemi, kapitalizmde olduğundan çok daha farklıdır. Kapitalizmi post-kapitalizmden ayıran değişimlerden etki alanı en geniş olan, endüstriyel ve politik çatışmanın ayrılmasıdır. Dahrendorf'a göre, post-kapitalist toplumda endüstriyel çatışma, politik alana doğrudan etki yapmamaktadır (Giddens, 1973, 58). İşçi partisi kavramı artık politik anlamını kaybetmiş, işçi sendikaları ile işçi partileri arasındaki ilişki bitmiştir (Dahrendorf, 1959). Aynı şekilde, bir şirket yöneticisinin otoritesinin doğrudan politik bir etkisi artık yoktur.

3.3.3. Turner'ın Sentezci Statü-Sınıf Çalışması

Bryan S. Turner'ın toplumsal tabakalaşma analizinde Weberyen statü kavramı başat bir rol oynamaktadır. *Statü* isimli kitabında Turner, statü kavramının tarihsel olarak nasıl değiştiğini inceler ve modernizmle birlikte statünün öne çıkıp çeşitlendiğinden bahseder. Turner'a göre, günümüz kapitalist toplumlarında hizmet sektörünün artışına paralel olarak ekonomik sınıfın önemi azalmış, statü siyaseti ve kültürel farklılıklar daha ağır basmaya başlamıştır (Turner, 1989). Buradan hareketle, toplumsal tabakalaşmanın üç temel bileşeni olduğunu iddia etmiştir: hak (entitlement) olarak statü, yaşam tarzı olarak statü ve ekonomik sınıf. İlk olarak, Turner, statüyü "bir ulus-devlet içindeki çeşitli haklara işaret eden hukuksal-siyasal bir nosyon" olarak kavramsallaştırarak statünün siyasal yurttaşlık kavramının merkezinde yer alması gerektiğini iddia eder. Statü, ona göre, sosyal mücadeleler ve çatışmaların sonucunda elde edilir ve çeşitli grupların ayrıcalıklarını tekelleştirmesini sağlar (Ünal, 2011, 67). Bourdieu'nun çalışmalarından esinlenerek statünün antropolojik ve kültürel boyutunu da tartışmaya açan Turner, statünün sadece siyasal bir kavram olmadığına, onun aynı zamanda bir hayat tarzı olarak da düşünülebileceğine işaret etmiştir. Hayat tarzı, yeme, içme, giyinme, konuşma, tatile gitme formları, beğeniler gibi bireysel veya kollektif yaşam pratiklerinin bütününden oluşur. Bu pratikler doğrultusunda, statü grupları birbirinden ayrılmaktadır. Statü kavramının üzerine toplumsal tabakalaşma teorisini inşa ederek neo-Weberyen bir duruş sergileyen Turner, bir taraftan da Weber'in "sınıf" kavramsallaştırmasının zayıf olduğuna dikkat çekmiştir. Bu konuda Marksist perspektife daha yakın olduğunu söyleyebileceğimiz Turner'a göre, Weber'in sınıf düşüncesi emek-değer teorisine yer vermeden eşitsizliklerin kaynağı olarak gördüğü piyasaya odaklanmaktadır. Serge'nin (2010, s. 222) de ifade ettiği gibi Turner'a göre Weber'in piyasa üzerine kurulmuş sınıfları arasındaki ilişkiler gayrişahsidir, yaşam şanslarının farklılaşmasını sağlar ve zorunlu olarak çelişkili değildir. Turner'a göre ise sınıf, ekonomik kaynakların mülkiyeti, denetimi ve sahipliğine işaret eder.

Neo-Weberyen sınıf şemalarında sınıf, bireylerin kapitalist piyasa içerisindeki pozisyonlarını yaşam şanslarının dağılımındaki eşitsizlikle ilişkilendirmektedir. Weberyen düşüncede piyasanın durumunu belirleyen etken, bireylerin piyasayla ilgili niteliklere sahipliğidir. Dolayısıyla Weber'den esinlenen bir sınıf şeması oluşturmanın bir yolu, benzer niteliklere sahip olan bireyleri bir araya getirmektir (Breen, 2005). Fakat bireylerin piyasaya getirdiği beceriler ve bunun karşılığında aldıkları arasında determinist bir ilişki olduğu düşünülmemelidir. Önemli olan niteliklere sahip olmak değil, bu niteliklerin piyasaya uygulanabilirliğidir. Yapılması gereken, piyasanın durumuna odaklanarak sınıf tanımı altında bir araya gelebilecek yapısal pozisyonlar belirlemektir. Sørenson'a göre sınıflar yapısal pozisyonlar dizisidir. Bu pozisyonları belirleyen şey, piyasadaki, özellikle emek piyasasındaki ve şirketlerdeki toplumsal ilişkilerdir. Sınıf pozisyonları, bu pozisyonlarda ikame eden bireylerden bağımsız olarak mevcut olan "boş konum"lardır (Sørenson, 1991, s. 72). Sınıf analizi yaparken karşımıza çıkan soru nasıl ve neyi temel alarak bu pozisyonları birbirinden ayırt ettiğimizdir.

3.3.4. Golthorpe'un Mesleki Otorite ve Sınıf Çalışmaları

Neo-Weberyen sınıf analizinin günümüze ait başlıca örneği, Goldthorpe ve arkadaşlarının geliştirmiş olduğu EGP (Erikson, Goldthorpe, Portocarrero) sınıf şemasıdır. Bu şema meslekleri piyasadaki ve işteki konumlarına göre birbirinden ayırarak sınıflandırmıştır. Market konumu, mesleğin menşeine, gelir düzeyine, istihdam durumuna ve ekonomik güvenlik düzeyine işaret ederken, iş konumu, üretim sürecinde, mesleğin otorite ve kontrol ağı içerisindeki yerini gösterir (Goldthorpe, 1980). Aynı piyasa ve iş durumunu paylaşan meslekler sınıfları oluşturmaktadır ve aynı sınıfın mensupları benzer yaşam şanslarına sahiptir.Goldthorpe ve arkadaşları, daha sonra teorik yaklaşımlarını bir miktar değiştirerek "iş ilişkileri" kavramını çalışmalarının merkezine almışlardır (Erikson ve Goldthorpe, 1992).İş ilişkileri kavramıyla, emek piyasası ilişkileri ve iş sözleşmeleriyle ortaya çıkan sosyal ilişkilere işaret etmektedirler. Bu teorik çerçeve içerisinde meslekler iki temel fark göz önünde bulundurularak birbirinden ayrılmıştır: üretim araçlarına sahip olmak ya da olmamak ve işverenle kurulan ilişki biçimi. Üretim araçlarına sahip olup olmamak kriterine göre üç temel iş pozisyonu ayrımı yapılmıştır: işverenler, kendi işine sahip olanlar ve çalışanlar. İşverenle kurulan ilişki biçimi ise, iş sözleşmesiyle ve hizmet ilişkisiyle kontrol edilen pozisyonlar ayrımıyla şemaya yansımıştır (Breen, 2005, 5). İş sözleşmesiyle çalışılan işlerde, işin içeriği, çalışma koşulları, çalışana yapılan ödeme işçi ile işveren arasında yapılan bir sözleşmeyle belirlenir. İşçi, emeğinin karşılığını kısa vadede ve çok belirli bir şekilde alır ve yaptığı iş çok yakından denetime tabi tutulur. Hizmet ilişkisi ise daha çok idari ve profesyonel pozisyonlarda kurulur. İş sözleşmesindekinin aksine çalışan çok daha fazla özerkliğe sahiptir ve verdiği hizmet karşılığında hem kısa hem de uzun vadede tazminat elde etmektedir.

Goldthorpe'a göre işleri birbirinden farklılaştıran başlıca etkenler nitelik özgüllüğü (asset specifity) miktarı ve denetleme zorluğunun boyutudur. Nitelik özgüllüğü, mesleğin ne ölçüde özgün beceri, bilgi ve uzmanlık istediğiyle ilgilidir. Çalışan, başka bir şirkette belki de hiçbir değeri olmayabilecek bir takım becerilerini geliştirmek zorundadır. Aynı zamanda, eğer çalışan bu becerileri kazandıysa, işveren onu işte tutmayı garanti etmektedir. Denetleme zorluğu da işverenin, çalışanın kendi çıkarları doğrultusunda çalışıp çalışmadığını ölçemediği durumda

ortaya çıkar. Bu işveren-işçi ("principal-agent") problemi olarak adlandırılır (Breen, 2005, s. 5). Belirli mesleklerde çalışanlar işin gerekliliklerini nasıl yerine getirecekleri hususunda kayda değer bir otonomiye ve sağduyuya sahiptirler. Bu durumda çalışan (agent), şirketin çıkarları doğrultusunda çalışıp çalışmadığını bilirken, işveren (principal) bunu bilemez. Bu enformasyonel asimetri, çalışanın çıkarları işverenle çeliştiğinde onu kendi çıkarları doğrultusunda iş yapmaya teşvik eder (Breen, 2005, s. 6).Hizmet ilişkisiyle çalışanları işverenin çıkarları doğrultusunda iş yapmaya ikna edecek teşvikler oluşturularak, nitelik özgüllüğü (asset specifity) ve denetleme problemlerinin üstesinden gelmeye çalışılır. Bu teşvikler iki tarafın da çıkarlarını bir araya getirmelidir. Bu,çalışanların kuruluşa ait hedeflere olan bağlılığıyla kariyerlerindeki başarıları arasında bir bağ kurarak mümkündür (Goldthorpe, 2000, s. 220). Bunu sağlamada maaş artışları, güvenlik teminatları, emeklilik hakları, kariyer fırsatları gibi hizmet akdindeki ileriye yönelik unsurlar önemli bir rol oynamaktadır (Erikson ve Goldthorpe, 1992).

İş sözleşmesi, nitelik özgüllüğü (asset specifity) ve denetleme problemlerinin olmadığı işlerde yapılmaktadır. Bu durumda, iş görevleri beceri gerektirse de, bunlar iş piyasasında çok kolay bir şekilde bulunabilecek olan genel becerilerdir. Denetleme problemi de büyük oranda yoktur çünkü çalışanın ne yaptığı rahatlıkla gözlemlenebilir. Bu yüzden, hizmet ilişkisinde olduğu gibi bir takım teşvikler oluşturmaya ihtiyaç duyulmaz. Goldthorpe'a göre, iş sözleşmesinin iki temel ayırt edici özelliği, belirli bir iş miktarı için ödeme yapılması ve taraflar arasında uzun vadeli ilişki sağlayan herhangi bir girişimin yokluğudur (Breen, 2005, s. 6).

Goldthorpe sınıf şemasını geliştirirken çok büyük oranda organizasyonel ekonomi literatüründen yararlanmıştır ve aslında hizmet sözleşmesi ile "teşvik ikramiyesi" (Akerlof, 1982) arasında ciddi bir benzerlik söz konusudur. Hizmet akdi, tarafların teşebbüs kapasitesini garantiye almak ve sözleşmenin iki tarafın da yararına olan toplam değerini artırmak için kullandığı bir araç olarak görülmektedir (Goldthorpe, 2000, s. 210). Buna yapılabilecek bir eleştiri verimlilik (efficiency) argümanlarına çok fazla ağırlık vermesi ve işveren ile çalışan arasındaki güç dengesine dair soruları görmezden gelmesidir. Örneğin, belirli bir meslek veya meslek grubunun hizmet ilişkisinin bazı unsurlarından faydalanmasının sebebi verimliliğin azami seviyeye çıkarılması olmayabilir; işçilerin pazarlık gücü de onların bu unsurları ellerinde tutmalarını sağlayabilir. Son 20 yıl içinde iş şartları ve koşullarındaki değişikliklerin, işçilerin işveren karşısındaki daha zayıf pazarlık (bargaining) pozisyonuna ve bu mesleklerdeki beceri gerekliliğindeki ya da denetleme imkanındaki değişikliklere dayandırılabilir olduğunu söylemek makuldür (Breen, 1997). Bu argümanlar doğruysa, bir mesleğin bir sınıfa tahsisini verimlilik düşüncesiyle açıklamanın sorunlu olduğu ve belirli bir sınıf yapısını açıklamak için diğer tarihsel faktörleri de dikkate almanın gerekliliği ortaya çıkar.

Goldthorpe'un sınıf şeması Weberyen yaşam şansları kavramına odaklanır ve sınıf analizinin kapsamı konusunda Weberyen bir ılımlılığa sahiptir. Breen (2005, s. 8), bunların yanı sıra, şemanın 'neo-Weberyen' olarak tanımlanmasının gerekçeleri olduğunu ileri sürer. Goldthorpe'a referansla, şemanın amacının emek piyasasındaki iş ilişkileri tarafından tanımlanan bağlantıları, bireylerin ve ailelerin pozisyonlara (yeniden) dağıldığı süreçleri ve yaşam şanslarının sonuçlarını açıklamak olduğunu belirtir (Goldthorpe ve Marshall, 1992, s. 382). Ayrıca, Goldthorpe'un şeması grupları "toplumsal değişimin motoru" olarak

tanımlanamamakta, sınıfların birbiriyle sömürü ilişkisi kurduğunu ya da sınıf mensuplarının kendiliğinden bir sınıf bilinci geliştirerek kollektif eyleme dahil olacaklarını iddia etmemektedir (Goldthorpe ve Marshall, 1992, s. 383-384).

Bu Bölümde Ne Öğrendik Özeti

İşlevselcilik (Functionalism), Sosyal Bilimlerde, özellikle Sosyoloji ve Sosyokültürel Antropoloji disiplinlerinde temelde biyolojik organizmacılığa dayalı olarak tesis edilmiş olan toplumsal kurumları ya da kurumlaşmayı açıklamaya çalışan bir paradigmadır. İşlevselcilik sosyal gereksinimleri yerine getiren sosyal kurumların bunu yerine getiriş biçimlerine; özellikle istikrarlı, kararlı toplum yapısı üzerine odaklanır. İşlevselcilik, önce Herbert Spencer ve Emile Durkheim ile şekillenmiş daha sonra ise Talcott Parsons ve Robert Merton tarafından geliştirilmiştir. 20. yüzyıl boyunca Amerikan sosyolojisi içinde kurama çok önemli katkılar yapılmıştır ve 1970'lerde yeni ve eleştirel argümanlarla karşılaşıncaya kadar popüler etkinliğini sürdürmüştür. Ssyolojie çağdaş işlevselciliğin kurucusu Parsons, her bir bireyin beklentilerinin olduğunu ve bu beklentilerin diğer bireyler tarafından etkilenmiş ve davranışlarca biçimlendirilmiş beklentiler olduğunu, bu beklentilerin aynı zamanda kabul edilmiş normları ve yaşam alanındaki toplumun değer yargılarını da bünyesinde barındırdığını söylemektedir. Diğer bir önemşi isim olan Robert Merton ise toplumun işlevsel birliği için tüm parçaların işlevsel birliği olması gerekmediğini, dolayısıyla işlevsellik her zaman uyumda mevcut olmayabileceğini dile getirmektedir. 1930 – 1940'lı yıllarda geliştirilen işlevselci tabakalaşma teorisi, Parsons'tan sonra 1940'larda K. Davis ve W. Moore tarafından en gözde ifadesine kavuşturuldu. Kuram bu sebeple genellikle bu iki sosyologun ismi ile anılmaktadır. İşlevselci bakış, tabakalaşmanın toplumların gelişmesine katkısı olduğunu öne sürer. Buna göre tabakalaşma toplumun devamı için işlevsel bir zorunluluktur. Toplumdaki en önemli konumlar en vasıflı kişiler tarafından elde edilir. Bunun sonucu tüm toplumlarda insanların saygınlıkları ve ekonomik kazançları aynı değildir. Toplumun işlemesi için bireylerin farklı sosyal konumlarının olması gerekir. Ekonomik ve sosyal ödüller, elde edilen konumlara göre dağıtılmalıdır. Tabakalaşma ve eşitsizlik toplumlarda kaçınılmaz ve gereklidir. İşlevselciliğe yönelik çeşitli eleştiriler gündeme getirilmiştir. Bunların başında Melvin Tumin'in işlevselliğin ölçülmesi sorunuya yönelik eleştirisi gelmektedir. Buna göre İşlevsel önem ve mesleki itibar sorunu söz konusudur ve işlerin önem sırasını belirlemek zordur. Yine çatışmacılar eşitsizliğin sadece yeteneklerden ve bireysel özelliklerden kaynaklanmadığını dile getirerek bunu böyle varsayan işlevselciliğin toplumdaki (fırsat) eşitsizlikleri gizleyip meşrulaştırdığını dile getirirler. Hâlbuki bu eşitsizlikle uyumu değil çatışmayı artırırlar. Durkheimci temellerden hareket eden işlevsiliğe ek olarak çağdaş sosyolojide etkili olan bir diğer yaklaşım da Weberyen temellerden hareket eden yaklaşımlardır. İkinci Dünya Savaşı sonrasında Weber'i yeniden yorumlayan bazı teorisyenler, onu Marx'tan tamamen bağımsız ya da ona karşıt olarak okuyan teorik yaklaşımı şiddetle eleştirmişlerdir. Günümüz kapitalizmini ve yarattığı toplumsal tabakalaşmayı anlama çabaları, Weberyan kavramların önemini daha fazla artırmıştır. 1970lerden itibaren Weber'in sınıf ve statü kavramlarının tanım ve kullanımına çok sayıda katkı yapılmıştır. Ancak Weber'in şemlaştırmya müsait olmayan modelinden ötürü Weberyen analizler hep bir sentezin parçası olarak daha çok kavramsal bir katkı ile şekillenmişlerdir. Burada Giddens, Dahrendorf, Turner ve Golthorpe gibi teorisyenlerin bu sentezleme ve statü eksenli analizleri öne çıkmaktadır.

Bölüm Soruları

1) Aşağıdakilerinden hangisi işlevselciliğin kurucu isimlerinden birisi değildir?

a) Spencer

b) Parsons

c) Dahrendorf

d) Merton

e) Durkheim

2) Aşağıdakilerinden hangisi Weber'i Marx ile sentezleyerek üçüncü yol tezlerini gündeme getirmiştir?

a) Giddens

b) Merton

c) Dahrendorf

d) Parsons

e) Turner

3) Aşağıdakilerinden hangisi Dahrendorf'a göre, 19. yy sanayi toplumunda kapitalizmin dönüşümünü açıklayan temel değişimlerden biri değildir?

a) Sermaye ayrışması

b) Emeğin parçalanması

c) Yeni orta sınıfın ortaya çıkması

d) Toplumsal hareketlilik hızındaki artış

e) Sınıf mücadelesinin zayıflaması

4) İktisadi temelli sınıf değerlendirmelerine alternatif olarak meslekin belirleyiciliği fikrinin ortaya çıkmasının siyasal nedeni nedir?

5) EGP (Erikson, Goldthorpe, Portocarrero) sınıf şemasının temel teorik varsayımları nelerdir?

6) İşlevselci mesleki itibar çalışmalarına göre bir mesleğin itibarının sosyal kökenleri neye dayanmaktadır?

4. ÇAĞDAŞ SOSYOLOJİDE SINIF VE TABAKALAŞMA II: NEO-MARXİST SINIF YAKLAŞIMLARI

Bu Bölümde Neler Öğreneceğiz?

4.1. Klasik Marksist Sınıf Kuramına Eleştiriler

4.2. Edward P. Thompson: İlişkiler Ağında Sınıf

4.3. Nicos Poulantzas: Yapısalcı Bir Sınıf Analizi

4.4. Harry Braverman: Emek ve Tekelci Sermaye

4.5. Guglielmo Carchedi: Üretken ve Üretken Olmayan Emek

4.6. Erik Olin Wright: Neo-Marksist Sınıf Şeması

4.6.1. Sınıf ve Sömürü

4.6.2. Wright'ın Sınıf Analizinde Yöntem

4.6.3. Analitik Marksizm ve/veya Sosyal Bilim olarak Marksizm

4.7. Neo-Marksist Tabakalaşma Çalışmaları

Bölüm Hakkında İlgi Oluşturan Sorular

1) Marx'tan sonra sınıf kuramı ne tür eleştiriler almıştır?

2) Marx'tan sonra sınıf kuramı ne tür değişimler geçirmiştir?

3) Marx'ın ekonomik determinist yaklaşımına yöneltilen eleştiriler nelerdir?

4) Neo-Marksist sınıf kuramları hangi olgusal etkenler etrafında ortaya çıkmıştır?

5) Edward P. Thompson'ın ilişkiler ağında sınıf kuramının ana hatları nelerdir?

6) Nicos Poulantzas'ın yapısalcı sınıf analizi hangi teorik temellere sahiptir?

7) Harry Braverman emek ve tekelci sermaye kuramında nasıl bir sınıf teorisi geliştirmiştir?

8) Guglielmo Carchedi'nin üretken ve üretken olmayan emek kuramı sınıf tartışmalarında nerede durur?

9) Erik Olin Wright'ın Neo-Marksist sınıf şemasının kapsamı neleri içermektedir?

10) Wright'ın sınıf şeması nerelerde kullanılmaktadır?

Bölümde Hedeflenen Kazanımlar ve Kazanım Yöntemleri

Konu	**Kazanım**	**Kazanımın nasıl elde edileceği veya geliştirileceği**
Marx'tan Sonra Sınıf Kuramı	Marx'ın klasik kuramının ondan sonar nasıl değişimler geçirdiğini öğrenmek	Ders notları, ders anlatımı, sunumlar ve ileri okumalar
Marx'a Yönelik Eleştiriler	Marx'ın ekonomik determinist yaklaşımına yöneltilen eleştirileri anlamak	Ders notları, ders anlatımı, sunumlar ve ileri okumalar
Neo-Marksist Sınıf Kuramları	Neo-Marksist sınıf kuramlarının ana hatlarını öğrenmek ve farklı kuramların içeriği hakkında bilgi sahibi olmak	Ders notları, ders anlatımı, sunumlar ve ileri okumalar
Erik Olin Wright: Neo-Marksist Sınıf Şeması	Günümüzde en yaygın bilinen ve kullanılan Marksist sınıf şeması olan Erik Olin Wright'ın modelini tanımak	Ders notları, ders anlatımı, sunumlar ve ileri okumalar

Anahtar Kavramlar

- Marx
- Neo-Marksizm
- Ekonomik determinizm
- Edward P. Thompson
- Nicos Poulantzas
- Yapısalcılık
- Harry Braverman
- Emek
- Tekelci sermaye
- Guglielmo Carchedi
- Üretken olmayan emek
- Erik Olin Wright
- Sınıf şeması

Giriş

Marksist sınıf teorisine göre sosyal sınıfları belirleyen temel etken, üretim ilişkileri içerisindeki ortak konumlar, toplumdaki bireylerin sahip oldukları ortak çıkar ve amaçlardır. Üretim ilişkileri, işbölümü gibi belirleyiciler vasıtasıyla örgütlenen sınıflar, bu teoriye göre bir dikey katmanlaşma modeli çerçevesinde oluşturulur. Marx'ın ikili sınıf yapısı ve çatışma kuramı endüstride gerçekleşen gelişmeler neticesinde zamanla sorgulanmaya başlanmıştır. Dolayısıyla

20. yüzyıl boyunca Marx'tan sonra gelen teorisyenler onun kuramını eleştirmiş ve zenginleştirmeye çalışmıştır. Geleneksel marksizmdeki burjuvazi proletarya karşıtlığına ek olarak, iki temel sınıf arasındaki konumların tespiti, neomarksistlerin tartışmalarının odağını oluşturmaktadır.

4.1. Klasik Marksist Sınıf Kuramına Eleştiriler

Weber, literatüre kazandırdığı "statü" kavramıyla beraber, bireylerin içlerinde yer aldıkları üretim döngüsünün yanı sıra, yaşadıkları ortamdaki davranışları, "hayat tarzı" ve tüketim alışkanlıklarını da toplumsal açıdan işgal edilen konuma etkisini tartışmanın merkezine taşır. Marx'ın ekonomik determinist yaklaşımına yöneltilen eleştiriler arasında, özellikle çatışma kuramları dikkati çeker; zira çatışma kuramcıları Marx'ın çatışma anlayışını Simmelci ve Weberci bir bakışla ele alıp işlevselci açıdan yeniden kurarlar. Örneğin; yukarıda ele alındığı üzere Dahrendorf, ekonomi temelli gruplaşmanın yarattığı çatışma yerine, otorite ilişkileri üzerine yoğunlaşır ve otoriteyi elinde bulunduran grupların oluşturduğu tabakalardan bahseder ve "çatışan gruplar"ın varlığına dikkat çeker. Dahrendorf'a göre üretim araçlarının mülkiyetinin kimde olduğundan çok, meşru kontrol mekanizmasında yer alanların kim oldukları mühimdir. Bu yaklaşıma bağlı olarak, sınıf konusunda, orta sınıf içerisindeki nitelikli gruplar arasındaki otorite ilişkileri önem kazanmaktadır.

Dahrendorf'un sınıf analizindeki otorite ilişkilendirme biçimleri, daha sonra ele alacağımız Erik Olin Wright gibi çağdaş isimlerin sınıfsal konumlar ile otorite arasındaki ilişkiyi kurgulama biçimleri açısından etki bırakıcı olmuştur. Söz konusu otorite ilişkileri, temel olarak post endüstriyel toplumlarda mühendis, avukat vb. mesleklere sahip vasıflı personelin (staff) çeşitlenmesi, otorite kullanımının karmaşıklaşması anlamına gelmektedir.

Diğer bir Marksizm eleştirmeni Raimond Aron'un bu çerçevedeki yorumu ise, Marx'ın yaklaşımındaki kapitalist toplumun sınırlılığına yöneliktir. Mesleklerin, işlerin çeşitlenmesi ve orta katmanlar arasında hiyerarşinin ortaya çıkması, orta sınıfların üst sınıftan (kapitalistler) da, alt sınıflardan da (işçi sınıfı) ayrıştığı noktaların söz konusu olması Aron'un Marksist sınıf teorisine yönelttiği temel eleştirilerdir.

Dahrendorf ve Aron gibi, endüstriyel toplumdan post-endüstriyel topluma geçişi analiz etme uğraşındaki marksist Andre Gorz, sanayi toplumunun yerini hizmet toplumunun aldığı iddiasını ilk gündeme getiren isimlerden biridir. Geleneksel çalışma koşullarının, iş ve mesleklerin önemlerini kaybettiğini belirten Gorz, belirsiz süre çeşitli mesleklerde çalışma hâline dikkat çeker ve sınıf kavramının yok olmasa da, yeni koşullar içerisinde önemini yitirdiğini iddia eder. Bu yaklaşımıyla marksizmin yorumcularından çok, Jan Pakulski gibi yeni dönem sınıf analistlerine benzediği söylenebilir.

Bu eleştiriler eşliğinde Marksist literatürde sınıf konusundaki tartışmalar 1970'li yıllarda yoğunlaşmıştır. Edward P. Thompson, Erik Olin Wright, Nicos Poulantzas, Harry Braverman, Guglielmo Carchedi gibi isimler tartışmaların yürütücüleri olarak ilk aşamada dikkat çekerler. Braverman kapitalizmin evrelerinin karşılaştırmasını yapıp tekelci kapitalizmin sınıf yapısına etkisini çalışmalarının merkezine alırken, Poulantzas kendisi gibi yapısalcı marksist olan isimlerle birlikte kapitalist devletin sınıfla ilişkisini tartışır, Carchedi'nin çalışmaları odağında ise sınıfların dönüşümü, proleterleşmenin ne olduğu ve neye yol açtığı yer almaktadır. Yukarıdaki isimler arasında farklı bir yerde duran Wright'ın özel önemi ise, marksizmin yöntemini tartışarak sınıf analizine yaklaşma çabasıdır. 1970'lerde sosyal bilim tartışmalarında yaygınlık gösteren Weberyen yaklaşımlar ve tabakalaşma kuramlarının karşısında duran Marksist yöntemi,

epistemolojik açıdan eleştirerek dönüştüren Wright, Marksizmin kavramlarını Weberci bir tutumla, makro yerine mikro ölçekte ele almayı denemiştir. Aşağıda bu görüşler detaylı bir biçimde ele alınmaktadır.

4.2. Edward P. Thompson: İlişkiler Ağında Sınıf

Öngen'e (2002, s. 11-12) göre, marksist kuramcılar özne-yapı tartışmalarına bağlı olarak iki ayrı grupta toplanabilirler: Öznelerin etkin rolü olduğunu düşünenler Lenin, Gramsci, Lukacs, Korsch, Thompson gibi isimlerdir. Althusser, Poulantzas, Balibar gibi yapısalcılar ise toplumsal yapının tarihsel süreci şekillendirdiğini iddia etmektedirler. Sınıf teorisi üzerinde de etki gösteren Marksizm içerisindeki bu özne-yapı tartışmaları tarihselcilik ile yapısalcılık arasındaki ilişkiyi belirlemektedir. Üst ölçekteki tartışmada tarihsel sürecin şekillenmesinde rol oynayan asıl etmenin öznelerin kendisi mi (tarihselci okul) yoksa toplumsal yapı olan mekanizma (yapısalcı okul) mı olduğu konu edilirken; sınıf teorisi özelindeki özne-yapı tartışması, kapitalist toplum yapısının yarattığı sınıflardan bahseden yapısalcıları ve karşılarında insanlar arası ilişkilerin doğurduğu sınıflardan bahseden öznenin etkinliğini kuramsallaştıran isimleri ortaya çıkarır.

İngiltere Komünist Partisi entelektüellerinden biri olan Thompson da, sınıfı bir yapı olarak ele almak yerine, ilişkiler yumağı olarak gören, öznenin etkisini ön plana çıkaran isimler arasındadır. 1963 tarihli *The Making of the English Working Class (İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu)* kitabında, sınıfın oluşumunu anlatırken, insanların kültürel geleneklerine, deneyimlerine yer verir. Thompson'a göre sınıf, üretim ilişkileri tarafından belirlenmekle beraber (marksist anlayış), insanların paylaştıkları ortak deneyimlerle (özneci vurgu) varlık kazanır. Buna bağlı olarak sınıf bilincinin kazanımı için de, insanların ortak değer, tutum, düşünce sistemine sahip olmaları, kültürel gelenekleri arasında bir ortak paydanın yaratılması gerekmektedir. Hatta kendisi sınıf bilinci kavramının yerine, "sınıf deneyimi" kavramından bahsetmektedir. Öznenin yapıya önceliğinin olduğu bu anlayışta, bireylerin deneyimleri sınıf yapısını bizatihi yaratmaktadır.

4.3. Nicos Poulantzas: Yapısalcı Bir Sınıf Analizi

Yapısalcı marksistler arasında sınıf meselesine en fazla eğilmiş isimlerden Poulantzas, ağırlıklı olarak kapitalizmin evreleri ve kapitalist ulus devlet üzerine düşünmüş, yazmıştır. Ralph Miliband'ın kapitalist toplumda devlet üzerine kaleme aldığı makalesine Poulantzas ile Laclau'nun verdiği karşılıklar, 1970'lerdeki kapitalist devlet tartışmalarında önemli yere sahiptir. Dönem içerisinde *New Left Review* dergisinde yer alan söz konusu makaleler, *Kapitalist Devlet Sorunu* başlığı altında Türkçe'ye de çevrilmiştir (Miliband, Poulantzas, & Laclau, 1990). Miliband'ın iddiası, hakim sınıfın meşruiyetini sağlamak için devletle işbirliği hâlinde olduğudur; Poulantzas ise devletin göreli özerkliğini gündeme getirir, devlet ile devletin hegemonyasından özerk konuma sahip kapitalist sınıf arasındaki ilişkiyi tartışır. Ona göre devlet, karmaşık sosyal ilişkiler barındırmaktadır, bu sosyal ilişkiler sınıfların oluşumunda ekonominin dışında rol oynayan faktörlerdir.

Poulantzas, özne-yapı tartışmalarının diğer tarafında duran, tarihselci okula mensup İtalyan marksist Gramsci'den aldığı kültürel hegemonya kavramı aracılığıyla, devletin baskısını

yorumlar. Zaman içerisinde kapitalist devlet üzerine çalışmalarının odağına sınıf kavramını alır ve özellikle 1975 tarihli *Classes in Contemporary Capitalism (Günümüz Kapitalizminde Sınıflar)* başlıklı çalışmasında, yeni küçük burjuvaziyi tanımlamaya çalışır (Poulantzas, 1975). Ona göre yeni ücretli sınıflar, yeni küçük burjuvazi ile geleneksel küçük burjuvazi olarak ayrışmaktadırlar. Geleneksel küçük burjuvazi, küçük üreticiler, mülk sahipleri, zanaatkar ve tüccarlardan oluşmaktadır; yeni küçük burjuvazi ise üretken olmayan ücretli emek sahiplerinin oluşturduğu sınıftır.

Poulantzas'a göre yeni küçük burjuvazi, hakim sınıfların hegemonyasını güçlendirirken, proletaryanın örgütlenme becerisini de zayıflatmaktadır. İşçi sınıfı tanımlaması konusunda da oldukça daraltıcı bir yaklaşımı vardır (çağdaşı olan Braverman gibi isimlerden ayrıldığı noktalardan biridir bu); ona göre sadece üretken emeği oluşturan sınıf işçi sınıfıdır (Poulantzas, 1975, p. 20). Bunun tam aksi yöndeki düşüncenin sahibi olan Mandel, Friedman ise, ücretlilerin tümünün işçi sınıfını oluşturduğu yaklaşımına sahiptirler. Bugünkü orta sınıf tartışmalarının nispeten yakınında olan görüş ise Braverman, Wright, Szymanski'ye aittir. Onlar, beyaz yakalıların işçi sınıfına belli oranda dahil olabildiklerine dikkat çekerler.

Üretim sisteminin uluslar aşırılaşmasının sınıf yapısı üzerine etkilerini inceleyen Poulantzas (1975, s. 111), tekelci kapitalizmi, ticari ve sanayi kapitalizminden ayırarak sınıf yapısı üzerine etkilerini karşılaştırır. Sosyal sınıfların, sınıf mücadelesiyle doğrudan ilgisine dikkat çeker ve üç farklı mücadele biçiminden bahseder; kapitalistler ile proletarya arasındaki sınıf mücadelesi, örgütlü yapılar arasındaki mücadele, sınıflar arasındaki çıkar çatışmaları.

Poulantzas iki temel sınıf arasındaki konuma maaşlı/ücretlileri yerleştirmektedir. Ona göre, bu iki sınıf arasındaki küçük burjuvazi proleterleşse dahi işçi sınıfına dahil olamaz (üretken emek sahibi olmadıklarından ötürü) ve bununla birlikte işçi sınıfına düşmanlık besler (1975:94). Alex Callinicos'un bahsettiği "yeni orta sınıf" ile Poulantzas'ın "yeni küçük burjuvazi" sınıfı arasındaki benzerlikler dikkat çekicidir. Yapısal olarak belirlenen sınıflar içindeki konumların farklılıkları da, kendisinden sonraki (Wright gibi) kuramcıların çalışmalarında kavramsallaşacaktır.

4.4. Harry Braverman: Emek ve Tekelci Sermaye

1974 tarihli *Labor and Monopoly Capital (Emek ve Tekelci Sermaye)* isimli çalışmasıyla bilinen Harry Braverman, söz konusu çalışmada öncelikle endüstriyel kapitalizmin büyümesini konu edinir. Aron, Gorz gibi teorisyenlerin ifade ettikleri gibi, sanayi toplumunun yerini hizmet toplumunun aldığı süreç içerisinde, Braverman'in analizi bu yeni hizmet toplumunda yoğunluğu artan büro işlerinin sanayileşmesi durumudur. Tekrara dayalı, elle yapılan büro işleri, yarı nitelikli elemanlar tarafından mekanik bir çalışma biçiminde sürdürülmeleriyle, endüstriyel işlerden farksız hâle gelmektedirler. Ancak; anti-marksistlerin "proleterleşme" tezini eleştiren Bravermen'e göre, büro işinin mekanikleşmesi, beyaz yakalı sınıfların proleterleştiği anlamına gelmemektedir. Bütün ücretlilerin işçi sınıfı olduğu görüşüne katılmayan kuramcı, proleter olmayan ve git gide genişleyen bir orta sınıfın varlığından bahseder (Braverman, 1974).

Braverman, emek sürecini sermaye birikim süreci olarak yorumlamaktadır (Braverman, 1974:261). Kapitalizm analiziyle beraber, sermayenin toplumsal hayatın tamamında gösterdiği etkinliğe dikkat çeker. Yeni toplumsal hayatın önemli özelliklerinden biri, emeğin bütün türlerinin metalaşması, her yeni emek türünün yeni bir meta hâline gelmesidir. Gündelik hayata nüfuz eden kapitalist emek süreci, hizmet sektörü içerisinde varlığını güçlendirmektedir.

Tekelci kapitalizmde neredeyse bütün vatandaşların sermayenin çalışanları olduğuna dikkat çeken Braverman, işçi sınıfının biçimsel tanımına uysa da, küçük burjuvazi olarak nitelendirdiği bu orta sınıfları, işçi sınıfından ayırır. Sermaye tarafından istihdam edilen, ekonomik anlamda bağımlılık içerisinde olan, üretim araçlarından yoksun, sermaye için emeğin yeniden üretimine katkı sağlayan küçük burjuvazi, işçi sınıfına yakın durmakla birlikte; orta sınıf içerisinde yer alma olasılığı da taşımaktadır.

Sayılan özellikler haricinde, çalışma koşulu ve/veya otorite ilişkileri konusundaki durumuna bağlı olarak bu sınıfların orta sınıf olup olmadığına karar vermek mümkündür. Teknik uzmanlık sahibi olanlar (profesyoneller) veya hiyerarşi basamağının üstünde yer alanlar (menajerler/yöneticiler), orta sınıflara dahil olabilmektedirler. Braverman'e göre, bu durumda "proleterleşme" tezi geçerliliğini yitirmektedir.

4.5. Guglielmo Carchedi: Üretken ve Üretken Olmayan Emek

Üretken ve üretken olmayan emek ayrımına, Poulantzas'tan başka, Carchedi'nin çalışmalarında da rastlanmaktadır. Carchedi'nin ayırıcı tarafı, üretim öznelerinin toplumsal açıdan işlevlerini sorgulamasıdır. Ona göre, üretim özneleri (production agents), mülkiyet ilişkileri, sömürü ve üretim sürecindeki işlevler bakımından değerlendirilmelidir. "İşlev"den kasıt, işbölümü çeşidine bağlı olarak çeşitlenir; ilki emek sürecindeki işbölümünün söz konusu olduğu "teknik işlevler"dir, ikincisi ise kapitalist üretim sürecindeki işbölümünü ifade etmesi gereği "toplumsal işlevler"dir (Carchedi'den akt: Akbaş, 2013:126-127). Sınıfı belirleyen etmen de bireylerin üretim süreci içerisindeki bu işlevsel konumlarıdır.

Carchedi, tıpkı Braverman ve Poulantzas gibi kapitalizmin aşamaları ile tekelci kapitalizmin sınıflar üzerindeki etkisini konu edinir. Ona göre yeni orta sınıf, varlığını tekelci kapitalizme ve anonim şirketlere borçludur. Kapitalizmin üç evresini; emeğin sermayeye şeklen dahil olduğu ilk evre, emeğin sermayeye dahil olduğu ikinci evre ve tekelci kapitalizm olan üçüncü evreyi, proletarya ile burjuvazi sınıfları arasından karşılaştıran Carchedi'ye göre, tekelci kapitalizm evresiyle birlikte sermaye uluslar üstü işlev kazanmıştır (küresel sermaye).

Bir başka karşılaştırmayı eski ve yeni orta sınıflar arasında yapar; eski orta sınıf üretim araçlarına sahipken, yeni orta sınıf üretim araçlarına hukuki veya ekonomik açıdan sahip değildir. Yeni orta sınıf, sermayenin küresel işlevini yerine getirmektedir ve daha evvel belirtildiği üzere, hem sermaye hem emeğe kazandırdığı işlev nedeniyle konumu çelişkilidir.

"Proleterleşme" kavramına da eğilen Carchedi'ye göre, proleterleşme ekonomik bir süreç olmakla birlikte, emek gücünün vasıfsızlaşması, vasıfsızlaşan emek sahiplerinin proleter sınıfa dahil olmaları anlamını taşımamaktadır. Beyaz yakalıların işçileşmesi söz konusu

değildir; çünkü bir grubun sınıf olması sadece ekonomik koşullara değil, aynı zamanda politik ve kültürel koşullara da bağlıdır.

Bilgi birikimi, eğitim vb. konular yine dönem tartışmalarında gündeme getirilmektedir. Carchedi eğitim düzeyi artışını proleterleşme, emek gücünün değersizleşmesi ile ilişkilendirirken; Wright'ın eğitimi tabakalaşma kuramlarının perspektifinden değerlendirmesi dikkat çekicidir. Yaşanılan yer, insanların içlerinde bulundukları koşullar, sahip olunan gelir gibi faktörlerin yanı sıra; Wright'ın çalışmalarında, Weberci "yaşam şansı" kavramından hareketle, beceri ve eğitimin, bireylerin motivasyonunu etkilediği ve buna bağlı olarak ekonomik koşullarını iyileştirici şansı ortaya çıkardığı düşünülmektedir.

Yukarıda belirtildiği gibi Weber ile Marx arasında köprü oluşturma gayretindeki bir başka isim olan Giddens (1973) "yaşam şansları" kavramını ele alır. "Yaşam şansları" ekonomik olan ile toplumsal olan arasındaki bağı kurmak açısından önemli bir kavramdır; zira şahısların ekonomik ve kültürel malların paylaşımına katılım şanslarına dair bir ihtimalden bahsetmektedir (Giddens 1999:166).

4.6. Erik Olin Wright: Neo-Marksist Sınıf Şeması

1970'ler boyunca marksist sınıf teorisindeki tartışmaların ağırlıklı olarak tekelci kapitalizmde sınıflar, büro işleri ile sanayi işleri arasındaki ilişki, orta sınıfların değişen konumları, üretken emeğin değeri (değersizleşmesi/vasıfsızlaşması), proleterleşme, eğitimin ortaya çıkardığı yeni sınıflar (yeni sınıf, yeni orta sınıf veya yeni küçük burjuvazi biçiminde farklı tanımlar alan 'uzmanlaşmış' gruplar) ekseninde varlıklarını sürdürdüğü görülmekte. Daha evvel de belirtildiği gibi, Erik Olin Wright'ın diğer isimlerden ayrıldığı önemli yanı, bu tartışmaları metodolojik açıdan ele alması ve marksizm ile sınıf teorisi arasında kökten bir ilişkiyi yeniden yaratmaya çabalaması. 1980'lerin analitik marksizm tartışmalarında ismi sıkça geçen isimlerden olmasının temelinde de bu yöntem arayışı yatmakta.

Wright'ın çalışmalarına sırayla bakılacak olursa; 1978 tarihli *Class, Crisis and the State (Sınıf, Kriz ve Devlet)* başlıklı çalışmasında marksist teori ile sınıf yapısını harmanlama uğraşındaki Wright, ilk etapta orta sınıfın aynı anda marksizmin iki temel sınıfının özelliklerini de taşıdığını saptıyor ve Carchedi'nin de etkisiyle "çelişkili sınıfsal konumlar" teorisini gündeme getiriyor. Bu teoriye göre, sınıf mevkileri sınıf ilişkileri içerisinde çelişkili konumlarda yer alabilmekte. Orta sınıflar genel olarak çelişkili mevkileri oluşturuyorlar; sınıflar arası katmanlarda yer alan özgün gruplar ikincil sömürü veya çoklu sömürüler olarak tarifleniyorlar; dolayımlı mevkiler olarak tabir edilen grupta yer alanlar meslekleriyle sınıfsal ilişkileri tanımlananlar; çoklu mevkileri profesyoneller ve menajerler oluşturuyor (yöneticiler, kapitalist işletme sahipleri – küçük ölçekli- kendi hesabına çalışanlar); son olarak geçici mevkiler de çelişkili sınıf mevkilerinin alt başlıklarından birini oluşturuyor. Bu şekilde Wright'ın mikro düzey sınıf yapısını çözümleyecek bir yöntem kurguladığını söylemek mümkün.

Daha genel hatlarıyla ifade etmek gerekirse, geleneksel işçi sınıfı, burjuvazi ve küçük burjuvazi arasında katmanlar oluşturulmuştur; işçi sınıfı ile burjuvazi arasında yöneticiler, işletmeciler; burjuvazi ile küçük burjuvazi arasında küçük işverenler; küçük burjuvazi ile işçi sınıfı

arasında ise yarı-özerk çalışanlar yer almaktadır. Marksist bir perspektifle, sınıfı sömürü ilişkileri vasıtasıyla ele alma gayretindeki Wright, daha sonraki çalışmalarından 1985 tarihli *Classes (Sınıflar)* kitabında, çelişkili mevkiler kuramının sömürü ilişkilerinden ziyade, egemenlik ilişkisi bağlamında bir analiz olduğunu düşünerek "üretken aktif değerler" üzerinde yoğunlaşmaya başlar. *Sınıflar*, sömürünün maddi temelinin bu değerlerin dağılımında olduğu tezini iddia eder; aktif değerler ise, emek gücü, üretim araçları, örgütlenme ve becerilerdir.

Debate on Classes (Sınıf üzerine Tartışmalar) kitabında, sınıf yapısı üzerine yeniden düşündüğü bir makalesinde, çelişkili konumlar teorisi ile egemenlik ilişkilerini harmanlayacak nitelikte yaptığı sınıf analizinde oluşturduğu kavramları beş grupta sıralar. Birincisi, en başta ifade ettiği orta sınıflar içerisindeki çelişkili mevkilerdir. (Daha evvel yukarıda dört farklı başlık altında sıralanan çelişkili sınıf mevkileri teorisinin burada yeniden değerlendirilmiş olduğu dikkat çekicidir, zira ikinci ve üçüncü yeni-başlık, yukarıdakileri çağrıştırmakla birlikte, farklı bir yorumlamanın ürünüdür.) İkincisi, "ikincil sömürüler"dir; bu ifadeyle kastedilen emek gücü veya sermaye varlıklarının/mülklerinin sömürüsü olabilmektedir. Sınıfsal aidiyet bakımından sömürü ilişkilerinin her iki tarafındakilerin oluşturduğu gruplar da, sınıflar arası katmanlarda yer almaktadır. Üçüncü kavramlaştırma, "dolaylı mevkiler ve geçici yörüngeler" şeklinde tariflenmektedir; mikro-ölçekli Weberci yaklaşıma yakınlığı olan bu kavram ile sınıf yapıları üzerinde mesleki belirlenimin hakim durumu söz konusu edilmektedir. (Wright, 1998b, ss. 347-348)

Son iki grupta ise daha tanımlanmış grup ve/veya katmanlar yer almaktadır. Dördüncü kavramsallaştırma, profesyoneller (professional) ve uzmanların (expert) oluşturduğu grubu işaret eder; buna göre uzmanlar kendi içlerinde yönetimde yer alanlar, kapitalist işletme sahipleri ve kendi hesabına çalışanlar şeklinde ayrışmaktadırlar (1998b, s. 348). Bu basamakta sınıf yapısının hem otorite açısından, hem mülkiyet açısından ele alınması önemli gözükmektedir. Son basamakta ise yine detaylı bir kavramdan ziyade, basit bir grup şeklinde "kamu çalışanları" (state employees) karşımıza çıkar.

Yine aynı kitapta (*Debate on Classes*), Wright'ın *Classes* üzerine bir röportajı yer almaktadır. Röportajda, Wright yazmış olduğu *Classes*'taki asıl amacının kavramsal problemi çözmek ve bunun için "orta sınıflar" konusunda yeni kavramlar üretmek olduğunu söylemektedir. Wright'a göre (1998a:49), sınıfsal biçim, sınıf mücadelesi kavramlarının sınırlarını belirleyen ve toplumsal değişimin sınırlarını inşa eden sınıf yapısının kendisidir. Sınıf yapıları pek çok olası tarihsel izleği oluşturabilmektedir. Sınıf analizlerinin görevlerinden biri de, bu olası tarihsel süreçlerin gerçekleşme aşamalarının incelenmesidir. Yine sınıf analizleri, olası sınıfsal biçimlerin (possible class formations) varlığından bahsetmeye de imkân tanımaktadır. Farklı sınıfsal konumlardan insanların benzer görüşler paylaşması hâlinde, ortak bir ideolojiyle hareket ederek bir sınıfsal beraberliği (class coalition) oluşturmaları mümkündür (1998a:59).

1997 tarihli *Class Counts* metninde ele alınan konuların sınırları genişlemiş gibi gözükmektedir. Giriş bölümünde kitap boyunca sınıfsal hareketlilikten sınıf ilişkilerinin aile içerisinde ele alınmasına, ev içindeki çalışmadan sınıf bilincine, işlenecek konuların çeşitliliğinden bahseden Wright; hakikaten Amerikan sınıf yapısı ve Amerika'nın sınıf yapısında

meydana gelen değişiklikleri irdelediği eserinde, aynı zamanda toplumsal cinsiyet ve aile konularına, farklı sınıflara mensup kadın ve erkekler arasındaki ayrımlara kadar pek çok meseleyi sınıfsal analizin önemi açısından tartışır. Ona göre sınıf analizlerinin amacı, sınıf ile bütün sosyal olgular arasındaki ilişkilerin saptanabilmesidir. Neo-marksist olduğunu vurgulayan Wright, marksizmin sınıfı diğer sosyal fenomenlerle ilişkilendirmek söz konusu olduğunda en detaylı ve sistemli anlayışı içerdiğini söyler. Sınıf mücadelesini tarihin motoru, insanlık tarihini ise sınıf savaşımları tarihi olarak gören marksizmin sınıf ile doğrudan bağı ve sınıfa atfettiği merkezi konum, Wright'ın bu düşüncesinde etkilidir.

4.6.1. Sınıf ve Sömürü

Baskı ile sömürü kavramlarını irdeleyen Wright, baskının diğerlerini kontrol etme gücü, sömürününse baskı kurulanlardan sağlanan maddi yarar olduğunu açıklamakla birlikte; her sömürü ilişkisinde baskının olması gerektiğini, ancak her baskınlıkta sömürü ilişkisinin olmayacağı düşüncesini ifade eder.

Ona göre sömürü, sadece analitik bir tanımlama değil, aynı zamanda belirli ilişki ve pratiklerin ahlaki açıdan yükümlülüğünü de içeren teorik bir terim olarak önemlidir (1997:9-10). Sömürü teriminin kullanılması için çeşitli koşullar ortaya sürülmektedir, sınıf analizleri üzerine yazılmış bölümün ilgili kısmında. İlk olarak, refah konusundaki karşıtlık taşıyan ilişki dikkat çekicidir; "sömürenin maddi refahı, sömürülenin yoksunluğuna bağlıdır" (1997:10). Bunun haricinde, Wright "dışlanma ilkesi"nden söz eder. Sömürülenin mülkiyet konusundaki dışlanma hâli, önemli üretim araçlarının kontrolü noktasında da bir dışlanmayı içermektedir ve mülkiyet hakları ilkesi ile, üretim aracı sahipleri, yani sömürenlerin hakları korunmaktadır. Son olarak üretim kaynaklarının kontrolü ile artı-ürün arasındaki ilişkiye dikkat çeken Wright, sömürülen ile sömüren arasındaki maddi çıkarların karşıtlığından ziyade, üretim kaynaklarının sosyal açıdan düzenlenmesi noktasında insanlar arasındaki köken karşıtlığını vurgular. Karşıt maddi çıkarların üretimi noktasında ise, sömürü kavramından "sömürücü olmayan ekonomik baskı"ya geçiş yapar (1997:10). Sömürücü ilişkide sömüren, sömürülenin çabasına ihtiyaç duyarken; baskının söz konusu olduğu durumda, baskıcı baskı altındaki kişinin ortadan kalkmasını dahi isteyebilmektedir (1997:11).

Wright, sınıfın kavramsal olarak hem büyük sosyal sistem dahilinde düşünülebilecek bir makro düzeyi, hem de bireysellikler özelinde tanımlanabilecek mikro düzeyi olduğunu özellikle vurgulamaktadır (1996:703). Her iki durumda da temel olarak sınıf kavramının ekonomiyle ilişkilendirilmesi göze çarpsa da, mülkiyetin sonuçları, topluma yansımaları noktasında görüş farklılıkları söz konusudur. Sentezlenmesi gereken durumu şu şekilde yorumlamaktadır: "Makro-çeşitliliği incelikleriyle araştırmak" ve "mikro-analizde sınıfı etkin bir biçimde kullanmak" (1997:15).

Wright sınıfı hem yapısal olarak ele alır, toplumsal değişimin sınırlarını çizecek yapının sınıf olduğunu vurgular; hem de sınıf kavramının ilişkisel bir kavram olduğunu belirtir. Sınıfları tanımlayan sosyal ilişkilerde yer alan karşıtlıklar ise sömürü ilişkileri düzeyinde var olurlar. Sınıf analizinin yapılması için üretim ilişkilerinin yeterli olmadığı kanısındaki Wrigh'ın analizinin merkezindeki sömürü kavramı, Roemer'in "sosyalist sömürü" kuramından da

beslenmektedir.

John Roemer'in 1982 tarihli *A General Theory of Explotation and Class (Genel Sömürü ve Sınıf Teorisi)* başlığını taşıyan kitabı sömürü/istismar kavramının merkeze alınarak oluşturulduğu sınıf teorisi için bir başka örnek teşkil etmektedir. Wright, Roemer'den esinlenerek yazdığı makalesinde sömürü kavramı, emek transferi yaklaşımı ve oyun teorisi yaklaşımı biçiminde üç konuyu irdeler. Roemer'e göre, marksist emek-değer teorisi, sömürü teorisi açısından işlevsizdir; üretim araçlarındaki özel mülkiyet ortadan kalktığı takdirde dahi daha fazla beceri sahibi olan yüksek ücret alacak ve eşitsizlik sürecektir - "sosyalist sömürü" ile kastedilen de budur (Thompson, 1990:263). Kapitalizmdeki üretim araçları mülkiyeti açısından var olan eşitsizlik, bürokratik sosyalizmde (bazı metinlerde 'devletçilik' şeklinde geçmektedir, tam çevirisi bürokratik sosyalizmdir, Sovyet Rusya'sına dem vurulmaktadır) örgütlenme eşitsizliği olduğu gibi, sosyalizmde de beceri/yeteneklerin eşitsizliğidir. Söz konusu teoriye göre, harcanan emek ile üretilen değer arasında determinist bir ilişki, sosyalizmde de mümkün olmayacaktır. (Sosyalizmde beceri, para anlamını taşımaya başlayacaktır.) Wright, Roemer'in 1982 tarihli metnine *Classes* isimli çalışmasında ve sonrasında 1989 tarihli *The Debate on Classes (Sınıf Üzerine Tartışmalar)* derlemesinde yer alan makalelerinde de atıfta bulunmuştur.

Oyun teorisi yaklaşımından kastedilen ise, tarihsel materyalizmin makro saptamalarının karşısına yöntemsel bireyciliğin konulması, kişisel/koşulsal özgünlüklere yer verilmesi, sınıfın ilişkisel olarak var olmasına olanak tanınması şeklinde açıklanabilir. Roemer'in yaklaşımına göre, toplumsal yapının özneyi belirlemesi yerine, öznenin etkinliği neticesinde sosyal sınıfın şekillenmesi söz konusu olabilmektedir. Analitik marksizm tartışmalarında güncel değere sahip olan matematiksel oyun teorisi meselesinde, rasyonel aktör modeli esas alınır. Kişisel tercihlerle sosyal süreçler arasındaki ilişkiyi anlamak ve makro ölçekteki çalışmaların mikro kaynaklarını saptamak (Wright 1994a:190), bu yaklaşımın öncelikli amaçlarını ifade etmenin yanı sıra, yaklaşımın ortaya çıkış sebeplerini de belli oranda göstermektedir.

4.6.2. Wright'ın Sınıf Analizinde Yöntem

Yöntemsel bireycilik, kişisel özgünlüklere yer vermekle birlikte, neo-marksist ve neo-weberyen analizlerin de kullanabileceği bir ortak yöntem olarak dikkat çeker. Wright, iki temel yaklaşım arasındaki nüanslara dikkat çekerken de, yöntemsel değil kavramsal/terimsel ayrımların bulunduğunu vurgulamaktadır. İlişkisel sınıf analizleri marksist bir gelenekten beslenirken (ilişki düzeyi, ağırlıkla yukarıda bahsi geçen baskı-sömürü ilişkileridir), tabakalaşma kuramları weberyen perspektifin mirası niteliğindedir. İlişki temelli analizde, sınıf ilişkileri "mevkiler" (location) ile kavramsallaştırılırken, tabakalaşma merkezli analizin ana kavramı "katmanlar/düzeyler"dir (strata/level). Her iki durumda da, devreye giren bireysellikler noktasında, beceri, bilgi, uzmanlık gibi faktörlerin etkinliğinden bahsetmek mümkündür. Wright, bu gibi tali konuların belirleyiciliğini vurgusunu Bourdieu'nün sembolik sermayesi ile ilişkilendirmektedir (1997:19). 2005 senesinde sınıf konusundaki farklı yaklaşımlar konusunda görüşler içeren *Approaches to Class Analysis (Sınıf Analizine Yaklaşımlar)* başlığı taşıyan derlemenin sonuç bölümünde Wright, daha evvel Giddens'ın Marx ile Weber arasında kurmaya çalıştığı köprüyü, Marx, Weber ve Bourdieu üzerinden yorumlar gibidir: "İnsan, pekala, sınıfsal

hareketliliği çalışırken Weberci, yaşam biçimlerinin sınıfsal belirleyicilerini çalışırken Bourdieucü ve kapitalizm eleştirisi yaparken de Marksçı olabilir" (2014:248).

Yöntem ve yaklaşım noktasında genişlettiği görülen bakış açısını, çalıştığı konunun eksenlerinde ele aldığı tali konular noktasında da gözleyebildiğimizden bahsetmiştik. 80'lerdeki çalışmalarının aksine, 90'lar sonundan 2000'li yıllara uzanan çalışmalarında, Wright "orta sınıf" meselesi üzerinden çözmeye çalışılan sınıf yapısına değinirken, ücretsiz emek gücü, çalışanların sahip olduğu mülkler, sınıf mevkilerindeki geçici ölçüler (ayrıca bir kişinin aynı anda birden fazla konumu işgalinin olasılığı) gibi alt başlıklar çerçevesinde, sınıfla ilişkilenmesi muhtemel konular hakkında da yorumlarda bulunmaya çalışır. Orta sınıflar meselesinde özellikle dikkat çektiği nokta, temel iki sınıftan ayrılıkların söz konusu olduğu kısımlardır. Orta sınıflar, işçi sınıfı gibi emek gücünü satmaktadır; ancak içlerinde üretim konusunda otorite sahibi olanlar (managers) bulunduğu gibi, beceri ve/veya girişimcilik sahibi (professionals) gruplardan bahsetmiştik. *Class Counts* eserinde, Wright manager konumuna dair örnekler verirken "upper manager", üst düzey yönetici vasfındaki CEO'lara dikkat çeker ve bu grupta yer alan insanların kapitalistlere çok daha yakın bir düzeyde olmalarına vurgu yapar (1997:16- 17).

Girişim konusunda beceri sahibi olanların stratejik konumları, iş piyasasının düzenlenmesi açısından ayrıca önemlidir. Genel sınıflandırma ise, mülkiyet ve otorite ekseninde kurgulanıp, vasıf/beceri/uzmanlık konusunda tekrar bir ayrışmaya gidilerek çözümlenmektedir. Mülk sahipleri kapitalistler ve küçük burjuvalardır; küçük burjuvalar kendi hesabına çalışırken, kapitalistler otorite konumu taşıyan işverenlerdir. Mülk sahibi olmayan sınıflarda ise, uzmanlar, yöneticiler, çalışanlar yer alır. Çalışanlar, uzmanlar olarak vasıflı işçiler veya işçi sınıfı tanımına nispeten uyan vasıfsız işçiler olabilirler (1997:21-22). Çocuklar, emekliler, ev çalışanları gibi grupların ise, mesleki açıdan tanımlanamayışları gereği, sınıflandırmaya dahil edilmemelerine dikkat çeker Wright. Aileye bağlı bu gibi konumları, ara (mediated) konumlar olarak tarifler ve direkt sınıf konumlarına mensup insanların da ara konumlarca tariflenebileceğini ifade eder (1997:23).

Ekonomik olarak ezilen ancak sürekli sömürü altında olmayan sınıf altı kavramı, yine Wright'ın üzerinde durduğu özel konulardan biridir. Üst, üst-orta, orta, alt-orta, alt sınıfların yanı sıra bu 'sınıfaltı' katmanına/konumuna analizlerinde yer verir. Sınıf yapısını, mülkiyet gibi alışıldık kavramların dışında, cinsiyet, ırk benzeri durumlarla da ilişkilendirir. Marx'ın sömürü, Weber'in yaşam şansları kavramlarıyla kurguladığı sınıfın, Dahrendorf'un sanayi toplumunun tarihsel koşullarıyla ele aldığını aktardığı bölümün akabinde; kültürel sermayeyle belirlenen hayat tarzı meselesi ve sınıf habitusları tarifiyle Bourdieu tarafından gündeme getirilişini konu eder (1997:97).

Wright, geleneksel marksistlerin sınıf bilinci oluşumu konusunda ideolojik perspektiften yaptıkları yorumlardaki determinist yaklaşımı eleştirerek; marksizm ile istatiktik arasında bir ilişki yaratmaya çalışmıştır. Sınıf bilincinin anketlerle ölçülemeyecek yapısını kabul etse de, anket benzeri yöntemlerden elde edilen veriler vasıtasıyla sınıf bilinci gibi kavramları ampirik biçimde kullanılır araştırma nesneleri hâline getirebileceği iddiasını taşır (1998a:64-65). Sınıf yapısına getirdiği alternatif modelde de, ideolojik sınıfa ek olarak sınıf yapısının ampirik haritalarının olması gerektiğinin altını çizer (1998a:62).

4.6.3. Analitik Marksizm ve/veya Sosyal Bilim olarak Marksizm

Yukarıda sözü edilen mesele, bizi 1980'li yıllarda yoğunlaşan analitik marksizm tartışmalarına götürmektedir. Wright'ın bir makalesinde belirttiği gibi, 1960'lar ve 1970'lerin başında, beklenmedik biçimde gelişmiş kapitalizmin demokratik yönetim biçimleriyle harmanlandığı ülkelerdeki akademilere marksist düşünce girmiştir; hiçbir zaman hakim düşünce olmasa da, tarih, sosyoloji, ekonomi ve siyaset bilimi gibi sosyal alanlar üzerinde etkisini hissettirmiştir (1994a:179). Akademik marksizm denilebilecek düşünsel düzlemin, sistematize edilerek analitik marksizm hâline gelmesi ise 70'lerin sonunu bulmuştur. Felsefeci Gerald Cohen ile siyaset bilimci Jon Elster, öncü isimler arasında gösterilmektedir.

Analitik marksizmin kaynağı olan metnin Gerald Cohen tarafından kaleme alınan 1978 tarihli *Marx's Theory of History: A Defence (Marx'ın Tarihsel Materyalizminin Savunması)* olduğu söylenebilir. "Analitik marksizm" terimi ise ilk defa 1986 yılında kullanılmıştır (1994a:180). Jon Elster, Gerald Cohen, John Roemer, Adam Przeworski, Hillel Steiner, Philippe van Parijs gibi isimlerden oluşan "September group" (eylül ayında toplanmaları nedeniyle, eylül grubu ismini almışlardır), analitik marksizm tartışmalarına yön vermiştir. Buradaki esas amaç, modern sosyal bilim metodları ile marksizm arasında yöntemsel bir bağlantının kurgulanabilmesidir. Bilim ile siyasetin, sosyoloji ile marksizmin bir arada düşünülmesiyle, yöntemsel işleyiş başarıya ulaşabilecektir. Kapitalist toplumdaki baskı ve sömürünün kalkmasıyla özgürleşmenin sağlanacağı (Wright 2014:234) düşüncesini taşıyan ve "özgürleşme" kavramını, kendi analizi özelinde vurgulayan Wright, marksizmi özgürleştirici bir teori olarak bilimselleştirmenin gereğini vurgular, bu da ancak bilimsel gerçeklik ile akademik marksizmin harmanlanması ile mümkündür (1994b:199).

What is Analytical Marxism? (Analitik Marksizm Nedir?) başlıklı yazısında, Wright genel hatlarıyla süreç ve kişiler hakkında bilgi verdikten sonra, analitik marksizmde analitik olanın ve marksist olanın ne olduğunu sırasıyla cevaplamaya çalışır. Analitik marksizmde, çalışılan sürecin açık ve anlaşılır olması, sistematik modelin kendisi önemlidir; formel olmaktan uzak nedensellikler yerine, daha formel matematiksel modellerin kurgulanması gereklidir (1994a:181). Mikro düzeyde elde edilen bilgilerin genellenmesiyle, birbirinden farklı makro tarihsel içerikle sınıf ilişkilerinin anlaşılabilmesi için, Wright'a göre bu analitik süreç elzemdir (1994a:185).

Analitik marksizmi yorumladığını düşündüğü çeşitli örnekler veren Wright, Brenner'ın feodalizmden kapitalizme geçişi veya Przeworski'nin sosyal demokrat parti politikalarını irdelediği çalışmalarında yeterli bir bilimsel bakışın bulunduğunu; ancak bu teorik gelişmelerin ampirik verilerle de desteklenmesi gerektiğini özellikle vurgular.

Wright, gelir eşitsizliği araştırmalarında bireyin kendi işine sahip olup olmaması, başkasının işini denetleme durumu (özerklik – otorite faktörü) benzeri değişkenleri hesaba katarak, marksist sömürü ilişkilerini tabakalaşma kuramcılarının nicel anket yöntemleriyle ele almaya çalışmıştır. Orta sınıfın işçi sınıfından niteliksel farklarını ortaya koymak için kullandığı istatistiki metodlar, onun analitik marksizmi çalışmaları açısından yorumlama biçimidir. Kapitalist toplumda sömürünün farklı formlarının bulunması, sömürü ile yetenek

ilişkisi bağlamında ise Roemer'in oyun teorisini kullanışıyla yöntemsel bireyciliği de analitik marksizmle ilişkilendirmektedir. Wright'a göre oyun teorisinde ele alınan aktörlerin rasyonel seçim yapma durumlarını marksizm içerisinde yorumlamak, analitik marksizm için gereken ampirik verinin de sağlanması anlamına gelmektedir (1994a:189).

Sınıf yapısı, sömürü, sınıf mücadelesi, üretim tarzı, ekonomik yapı, devlet, ideoloji gibi çok temel kavramlar etrafında şekillenen tartışmalar, Wright'ın sınıfa yüklediği merkezi önemi haklı çıkarır gözükmektedir. Ona göre, günümüz toplumsal çelişkilerini açıklayabilecek olan ve toplumsal olanın, neredeyse tüm sosyal olguların merkezinde duran konu 'sınıf'tır; marksizmin de ancak sınıf analizinin sosyal bilimi olarak meseleye katkı sağlayacağı sonucuna varmaktadır (1994b:210).

Yakın dönem çalışmalarından, derleme olarak sunulan *Sınıf Analizine Yaklaşımlar*'dan bahsetmiştik. Wright yine sonuç bölümünde, alt başlık olarak da kullandığı şu soruyu sorar: "Cevap 'sınıf' ise soru nedir?" Soruların artmasının olası olduğunu ifade etmekle beraber; maddi eşitsizliklerin dağılımı, öznel olarak ortaya çıkan çeşitli gruplar, yaşam fırsatları, antagonistik çelişkiler, tarihsel süreçteki muhtemel farklılıklar, kapitalist toplumun baskı ve sömürüsüne karşı özgürleşme olanağı (2014:234) şeklinde sıraladığı soru ve/veya sorunların kaynağında sınıf kavramının konumlandığının altını çizmektedir.

4.7. Neo-Marksist Tabakalaşma Çalışmaları

Çağdaş sosyolojide tabakalaşma çalışmalarında Weber-Durkheim çizgisinden ayrılan en önemli teorisyen Eric Olin Wright olmuştur. Wright, Marx'ın sınıf analizini takip edip sömürü kavramını merkeze alarak ampirik çalışmalar gerçekleştirmiştir. İşlevselcilerin önerdiği gibi basit mesleki statü düzeylerinden ziyade toplumdaki üretim sistemi ile bağlantılı dört sınıf modeli (kapitalistler, küçük burjuvalar, yöneticiler ve işçiler) geliştirmiştir. Bu modele göre kapitalistler üretim araçlarının sahipleridir, diğerlerinin işgücünü satın almakta ve kontrol etmektedir. Yöneticiler, kapitalistler için diğerlerinin işgücünü yalnızca kontrol etmekte ve onların işgücünü kapitalistlere satmaktadır. İşçiler, kapitalistlere satmak için yalnızca işgücüne sahiptir. Küçük burjuvalar küçük üretim araçlarına sahiptirler, ancak çok az işçileri vardır veya hiç işçi çalıştırmamaktadır. Wright (1985, s. 25) sosyal yapıyı bu dörtlü sınıfsal yapının daha özel yansımaları olan on iki sınıfsal konum ekseninde sahiplik/varlık, uzmanlık ve otorite boyutları ekseninde incelemektedir. Bu modeli operasyonel hâle getirmek için her bir grubun mülkiyet, otorite ve uzmanlıklarına dair bir ölçüye ihtiyaç bulunmaktadır. Dolayısıyla ona göre meslek ve istihdama dair sorular yeterli değildir. Eğitimsel başarı, işte yapılan görevler, karar verme, yönetimsel işler gibi etkenler de sorulması gereken sorular arasında yer almalıdır (Wright, 1997). Ancak ideolojik tercihlerin yanı sıra bu verilerin toplanması her seferinde zaman ve kaynak gerektirdiği için Wright'ın şeması EGP ile karşılaştırıldığında operasyonel hâle gelmesi zor bir modeldir. Zamanla bu sorunu çözmek için Wright modelini genel nüfus araştırmalarından elde edilen verilerle yapılabilir hâle dönüştürmüştür ancak yine de uygulamada yaygınlık kazanamamıştır.

Wright'ın sosyal tabakalaşma modeli sınıf yapısının Weberyen eğilimli neo-Marksist bir kavramsallaşması olarak tanımlanabilir. Wright, Amerika, Kanada, Norveç ve İsveç üzerine

yaptığı çalışmasında ileri düzeyde endüstrileşmiş bu ülkelerde otorite ve statü temelli bir toplumsal dikey hareketliliğe rastlanabildiğini ancak mülk sahipliğine dayalı bir dikey haraketliliğin pek mümkün olmadığını belirtmektedir (Wright 1997, s. 186–190).

Bu Bölümde Ne Öğrendik Özeti

Marksist sınıf teorisine göre sosyal sınıfları belirleyen temel etken, üretim ilişkileri içerisindeki ortak konumlar, toplumdaki bireylerin sahip oldukları ortak çıkar ve amaçlardır. Üretim ilişkileri, işbölümü gibi belirleyiciler vasıtasıyla örgütlenen sınıflar, bu teoriye göre bir dikey katmanlaşma modeli çerçevesinde oluşturulur. Marx'ın ikili sınıf yapısı ve çatışma kuramı endüstride gerçekleşen gelişmeler neticesinde zamanla sorgulanmaya başlanmıştır. Marx'tan sonra gelen teorisyenler 20. yüzyıl boyunca onun kuramını eleştirmiş ve zenginleştirmeye çalışmıştır. Çatışma kuramcıları Marx'ın çatışma anlayışını Simmelci ve Weberci bir bakışla ele alıp işlevselci açıdan yeniden kurarlar. Örneğin Dahrendorf, ekonomi temelli gruplaşmanın yarattığı çatışma yerine, otorite ilişkileri üzerine yoğunlaşır ve otoriteyi elinde bulunduran grupların oluşturduğu tabakalardan bahseder ve "çatışan gruplar"ın varlığına dikkat çeker. Bu eleştiri Erik Olin Wright gibi çağdaş Marksist isimlerin sınıfsal konumlar ile otorite arasındaki ilişkiyi yeniden kurgulaması üzerinde etkili olmuştur. Raimond Aron, Marx'ın yaklaşımındaki kapitalist toplumun sınırlılığını vurgulamaktadır. Andre Gorz ise Marx'ın teorisini geliştirdiği sanayi toplumunun yerini artık hizmet toplumunun aldığını belirterek teorinin güncellenmesi ihtiyacını dile getirmektedir. Bu çerçevede geleneksel Marksizmdeki burjuvazi proletarya karşıtlığına ek olarak, iki temel sınıf arasındaki konumların tespiti, Neo-Marksistlerin tartışmalarının odağını oluşturmaktadır. Marksist literatürde sınıf konusundaki tartışmalar 1970'li yıllarda yoğunlaşmıştır. Edward P. Thompson sınıfın mülkiyet farklılıklarından ziyade bir ilişkiler ağında ortaya çıktığını ve mutlak olmadığını, göreceli olduğunu ifade eder. Harry Braverman tekelci kapitalizmin sınıf yapısını incelerken sanayi toplumundan hizmet toplumuna geçişin temelde bir fark oluşturmadığına vurgu yapmaktadır. Ona göre yoğunluğu artan büro işleri sanayileşmektedir. Tekrara dayalı, elle yapılan büro işleri, yarı nitelikli elemanlar tarafından mekanik bir çalışma biçiminde sürdürülmeleriyle, endüstriyel işlerden farksız hâle gelmektedirler. Nicos Poulantzas kapitalist devletin sınıfla ilişkisini yapısalcı bir bakışla ele alarak ortaya çıkan yeni ücretli sınıflar ve yeni küçük burjuvazinin hakim sınıfların hegemonyasını güçlendirirken, proletaryanın örgütlenme becerisini de zayıflattığını vurgulamaktadır. Çağdaş sosyolojide tabakalaşma çalışmalarında Weber-Durkheim çizgisinden ayrılan en önemli teorisyen Eric Olin Wright olmuştur. Wright'ın diğer isimlerden ayrıldığı önemli yanı, sınıf tartışmalarını metodolojik açıdan ele alması ve Marksizm ile sınıf teorisi arasında kökten bir ilişkiyi yeniden yaratmaya çabalamasıdır. "Makro-çeşitliliği incelikleriyle araştırmak" ve "mikro-analizde sınıfı etkin bir biçimde kullanmak" şeklinde bir sentezleme yapan Wright Amerikan sosyolojisinde sık kullanılan işlevselci SES şemalarına benzer bir sınıf şeması çıkarmaya çalışmıştır. Bu şemanın merkezine sömürü ilişkilerini yerleştiren Wright'a göre sömürü, sadece analitik bir tanımlama değil, aynı zamanda belirli ilişki ve pratiklerin ahlaki açıdan yükümlülüğünü de içeren teorik bir terim olarak önemlidir. Zira "sömürenin maddi refahı, sömürülenin yoksunluğuna bağlıdır." Bu çerçevede sömürülenin mülkiyet konusundaki dışlanma hâli, önemli üretim araçlarının kontrolü noktasında da bir dışlanmayı içermektedir ve mülkiyet hakları ilkesi ile, üretim aracı sahipleri, yani sömürenlerin hakları korunmaktadır. Wright toplumdaki üretim sistemi ile bağlantılı dört sınıflı bir tabakalaşma modeli geliştirmiştir. Bu tabakalaşma modelinde *kapitalistler* üretim araçlarının sahipleridir, diğerlerinin işgücünü satın almakta ve kontrol etmektedir; *yöneticiler* kapitalistler için diğerlerinin işgücünü yalnızca kontrol etmekte ve onların işgücünü kapitalistlere

satmaktadır; *İşçiler* kapitalistlere satmak için yalnızca işgücüne sahiptir ve *küçük burjuvalar* ise küçük üretim araçlarına sahiptirler, ancak çok az işçileri vardır veya hiç isçi çalıştırmamaktadır. Az gelişmiş ülkelerde Wright'ın bu sınıf şemasına "yeni orta sınıf" ve " marjinal sınıf" eklenerek çeşitli çalışmalar yapılmıştır.

Bölüm Soruları

1) Çatışma kuramcılarından Dahrendorf'un Marx'ın sınıf yaklaşımına yönelttiği temel eleştiri nedir

a) Sanayi toplumu bitmiştir; dolayısıyla sınıfların konumu değişmiştir.

b) Marx'ın teorisi 19. Yüzyıla mahsustur, 20. yüzyılda uygulanamaz.

c) Üretim araçlarının mülkiyetinin kimde olduğundan çok, meşru kontrol mekanizmasında yer alanların kim oldukları mühimdir.

d) Sınıf kavramı miadını doldurmuş bir kavramdır.

e) Siyasal sistemi de sınıf analizlerine dahil etmek gerekir.

2) Aşağıdakilerinden hangisi 1970'li yıllarda yoğunlaşan Marksist literatürde sınıf konusundaki tartışmaları yürüten isimlerden biri değildir?

a) Edward P. Thompson

b) Ralph Dahrendorf

c) Erik Olin Wright

d) Nicos Poulantzas

e) Guglielmo Carchedi

3) Edward P. Thompson'ın sınıf yaklaşımının temel tezi nedir?

a) Kapitalizm son aşamasına girmiştir, sınıf çatışması artacaktır.

b) Tekelci kapitalizm sınıfsal kutuplaşmayı artırmaktadır.

c) Yeni ücretli sınıflar, yeni küçük burjuvazi ile geleneksel küçük burjuvazi olarak ayrışmaktadırlar.

d) Sınıf bir yapı değil bir ilişkiler yumağıdır.

e) Emek sürecini sermaye birikim süreci olarak yorumlamak gerekir.

4) Poulantzas'ın da aralarında bulunduğu yapısalcı Marksistler sınıf meselesini nasıl ele almaktadırlar?

5) Carchedi'ye göre proleterleşme kavramı emeğin dönüşümü bakımından neye tekabül etmektedir?

6) Wright'ın *Debate on Classes* (Sınıf üzerine Tartışmalar) isimli kitabında sınıf

analizini oluşturan beş kavram grubu nedir? Diğer Neo-Marksist teorisyenlerin kavramlarıyla karşılaştırmalı bir biçimde tartışınız.

5. ÇAĞDAŞ SOSYOLOJİDE SINIF VE TABAKALAŞMA III: BOURDIEU'NUN SINIF YAKLAŞIMLARI

Bu Bölümde Neler Öğreneceğiz?

5.1. Alan Teorisi

5.2. Ayrımlar, Sınırlar ve Sınıflar

5.3. Toplumsal Sınıfların Konumu

5.4. Bourdieu'da Toplumsal Tabakalaşma

Bölüm Hakkında İlgi Oluşturan Sorular

1) Bourdieu'nun düşüncelerinin kaynakları nelerdir; gelişimi nasıldır?

2) Bourdieu'nun alan teorisi nedir?

3) Bourdieu habitus kavramı ile neyi açıklamaktadır? Bourdieu'da sermaye kuramı nasıldı?

4) Sembolik sermaye nedir? Neden sembolik denilmektedir?

5) Bourdieu'ya göre sınıfları oluşturan ayrımlar ve sınırlar nasıl oluşmaktadır?

6) Bourdieu'ya göre sınıf mevkileri ve sınıf fraksiyonları nedir?

7) Eğitimin toplumsal eşitsizliğin sürekli yeniden üretilmesindeki rolü nedir?

Bölümde Hedeflenen Kazanımlar ve Kazanım Yöntemleri

Konu	**Kazanım**	**Kazanımın nasıl elde edileceği veya geliştirileceği**
Hayatı ve Düşüncesi	Günümüzün önemli bir sosyologu olan Bourdieu'nun düşüncelerinin kaynakları ve gelişimi hakkında bilgi edinmek	Ders notları, ders anlatımı, sunumlar ve ileri okumalar
Alan Teorisi	Bourdieu'nun tabakalaşma analizinin temeli olan alan teorisini öğrenmek	Ders notları, ders anlatımı, sunumlar ve ileri okumalar
Habitus	Bourdieu'nun tabakalaşma analizinin temeli olan habitur kavramını öğrenmek	Ders notları, ders anlatımı, sunumlar ve ileri okumalar
Sermayeler ve Sembolik Sermaye	Bourdieu'nun sermaye kuramını anlamak	Ders notları, ders anlatımı, sunumlar ve ileri okumalar
Ayrımlar, Sınırlar ve Sınıflar	Sınıfları oluşturan ayrımlar ve sınırlar hakkında bakış açısı kazanmak	Ders notları, ders anlatımı, sunumlar ve ileri okumalar
Eğitim ve Toplumsal Eşitsizliğin Sürekli Yeniden Üretilmesi	Toplumsal eşitsizliğin sürekli yeniden üreten eğitim ile ilgili eleştirel bir bakış edinmek	Ders notları, ders anlatımı, sunumlar ve ileri okumalar

Anahtar Kavramlar

- Bourdieu
- Alan
- Habitus
- Sermaye
- Sembolik sermaye
- Sosyal sermaye
- Ayrım
- Sınıf mevkileri
- Sınıf fraksiyonları
- Eğitim
- Toplumsal eşitsizliğin yeniden üretimi

Giriş

Günümüz sosyal bilim dünyasının en dikkat çekici sosyologlarından biri olan Pierre Bourdieu, 1930'da Fransa'nın güneyindeki Denguin'de doğdu. Felsefe okumak için 1950'li yılların başında Paris'e geldi. Ancak mezun olduktan kısa bir süre sonra sosyal bilimlere döndü. Askerlik hizmetinden dolayı gittiği Cezayir'de sömürgeci kapitalizmi anladı ve eleştirdi. 1960'lı yılların başında Cezayir'den ayrıldı ve Avrupa Sosyoloji Merkezi'nin direktörlüğünü yapacağı Paris'e döndü. Bu yıllarda yaptığı çalışmalarla "kültürel sermaye" olarak adlandırdığı olguyu ortaya çıkardı. 1970'li yıllarda kaleme aldığı *Ayrım* ve *Pratiğin Mantığı* adlı temel eserlerinin yayımlanması 1981'de ona dünya çapında ünlü Fransız Koleji'nde Sosyoloji Kürsüsünü kazandırdı. 1980'de yirmi yıldır sürdürülen *Dil ve Sembolik Güç* (1990), *Homo Academicus* (1984/1988), *Devlet Soyluluğu* (1989/1997) ve *Sanatın Kuralları* (1992/1997) gibi büyük beğeni toplayan meşakkatli araştırmalar meyvelerini vermeye başladı. Bourdieu, 30'dan fazla kitap ve 400'e yakın makale yazmıştır ve 2002'de Fransa'da ölmüştür.

Sosyolojide ortaya koyduğu özgün kavramları ve çalışmalarındaki yöntemsel farklılıklarıyla yakın dönemin en dikkat çekici sosyologlarından Pierre Bourdieu, aynı zamanda klasik sosyal teorinin üç büyük ismi Durkheim, Marx ve Weber'in temel düşünce ve metodolojilerini harmanladığı iddiasıyla da bilinmekte ve saygı uyandırmaktadır. Marksizmden aldığı sermaye, üretim, yeniden üretim kavramları ile Durkheim'ın sosyolojisinde karşımıza çıkan sembolik temsilleri birlikte yeniden kurgulayarak sermaye biçimlerini kavramsallaştıran Bourdieu; toplumsal sınıflar, toplumsal eşitsizlik, tutum ve değerler benzeri, sosyolojisinde merkezi rol oynayan konular hakkında ise Weberyen bir yaklaşımda bulunmuştur.

Bir pratikler bilimi (prakseoloji) kurma gayretinde olan kuramcı, dünya ile eyleyiciler, zihinsel yapı ile toplumsal yapılar arasında ilişki oluşturmayı amaçlamıştır. Ona göre toplumsal dünya, toplumsallaşma ile içselleştirildiği gibi toplumda var olan yapıların hayata geçmesi ile inşa edilmektedir. Özne-yapı sorununu diyalektik biçimde ele almaya çalışan Bourdieu, mikro ile makro, nesnel ile öznel arasındaki karşıtlığı sosyal bilimlerin pratik alandaki tezahürünü çözümlemek üzere kullandığı düşünümsellik yöntemiyle çözmeye çalışır. Swartz'ın (2013, s. 21) yorumuyla, Bourdieu sosyolojisinde eylemlerin oluşumunda kültür, yapı ve iktidar aynı oranda etki sahibidir.

5.1. Alan Teorisi

Öncelikle felsefe eğitimi almış olan Bourdieu'nün felsefeden sosyolojiye ilerleyen çizgisini 1972 tarihli *Esquisse d'une théorie de la pratique (Pratiğin Teorisinin Ana Hatları)* isimli çalışmasıyla izlemek mümkündür. Cezayir Bağımsızlık Savaşı süresince Cezayir üzerine yaptığı çalışmalardan yola çıkarak kuramını inşa ettiği bu eserinde, etnoloji alanının ampirik verilerine dayanarak teoriyi var edişiyle, sosyoloji anlayışındaki teori ile araştırma karşıtlığına getirdiği eleştiriyi ortaya koyar. "Pratiğin teorisi" tabirinin işaret ettiği, eyleyicinin pratik deneyimlerinin kavramsallaştırılması çabası olmakla beraber, "pratik" Bourdieu sosyolojisinin merkezi kavramlarından biridir. Pratiğin yanı sıra, 1960'lardan itibaren geliştirmekte olduğu "kültürel sermaye", "habitus" kavramları birbirinden farklı alanlarda yapmış olduğu çalışmalarında sıklıkla karşımıza çıkar; bunlara nazaran daha geniş kapsamlı olan "alan" kavramı ise, 1970'lerin sonundan 1980'li yıllara uzanan bir zaman aralığının ürünü olarak, genellikle dil, sanat, edebiyat, kültür 'alanlarında' belirleyici konuma sahiptir.

Kültürel alanın oluşumu üzerine, Randal Johnson tarafından Bourdieu'nün sanat ve edebiyat alanına ilişkin yazdığı makalelerden derlemiş olduğu *The Field of Cultural Production (Kültürel üretim alanı)* ismini taşıyan çalışmada, Bourdieu'nün ağırlıklı olarak Fransız edebiyatına eğildiği ve özellikle Flaubert'ten örnekler verdiği görülmektedir. Buradaki yazılarında aynı zamanda 'alan' kavramı ile kastettiğinin ne olduğunu açıklamaya çalışan Bourdieu'ye göre alan, siyaset ve ekonomiden bağımsız işleviyle ayrı bir sosyal evren yaratmaktadır (1993, s. 162-163). Kitabın konusu gereği sözü edilen edebi alandır. Burada Flaubert'in *Duygusal Eğitim* romanına değindiği bölümlerde, yazarın varlığının aynı zamanda edebi alanın özerkliğini sağlayışına dikkat çekilmektedir. Ancak Bourdieu, olası etkilerin alanı olarak "alan"ın, farklı konumlara erişimi sağlayacak ortalama şans faktörünün olasılıklarının alanı olarak kendisini sunduğu bahsiyle toplumsal tabakalaşma teorilerini çağrıştıracak bir yorum yapmakta; alanı sınıfsal bir yorumlamaya tabi tutmaktadır: "Konuma erişim için şans gerekir, çünkü bir grup mevki için bir grup rekabet hâlinde insan vardır" (Bourdieu, 1993, s. 64) cümlesini sınıf yaklaşımı konusunu ele alırken değinilecek olan yarattığı Marx-Weber sentezinin bir örneği olarak görmek mümkündür. Marksist yaklaşımın temsilcilerinin sınıf konusunda ön plana çıkardıkları 'sınıf mevkileri' kavramsallaştırması, Bourdieu'nün çalışmalarında meslek veya iş sahipliğine bağlı durumu ifade eden 'sınıf fraksiyonları' olarak karşımıza çıkmaktadır (Jenkins, 1992, s. 96). Sınıf fraksiyonları işçi-işveren ilişkileri düşünüldüğünde mülkiyet sahipliğine bağlı olduğu gibi, farklı meslekler arasındaki gelir durumuna bağlı bir sınıflandırmayı da içerir. Orta sınıfların ekonomik ve kültürel sermayeleri arasındaki çelişkili durumlar ise sahip oldukları sosyal konumu, Bourdieu'nün deyişiyle 'toplumsal uzam'larını (social space) karmaşıklaştırmakta olduğundan; burada Weberci bakış açısı devreye girer, statü ile sınıfın kesiştiği noktada tabakalaşma modelleri önemsenir (Jenkins, 1992, s. 96). Bourdieu'nün düşüncesinin Marksist yorumuna göre, alan bir sınıf mücadelesi alanıdır; aynı zamanda bu mücadelenin özneleri şans faktörü sayesinde konum/statü edinme hâlleriyle Weberci bir yaklaşımın ürünü olarak da görülebilmektelerdir.

Bourdieu'nün sosyolojisindeki alan kavramının oyun ile benzerliği de pek çok metinde karşımıza çıkmaktadır. Alan kavramını oyunun karşıladığını kabul edecek olursak, eyleyiciler

(agent), yani toplum oyunculardır, oyuncuların stratejileri ise, oyundaki yatkınlıklar bütünü, yani habituslarıdır. Oyunun stratejiyi barındırması gerektiği gibi, "alan, habitusu talep eder" (Bourdieu, 2006, s. 159). Düşünümsellik kavramı yine burada kendini göstermektedir; zira yapı ile eyleyici arasındaki ilişkiyi Bourdieu sosyolojisindeki kavramlar açısından ele aldığımız takdirde, araştırmacının incelediği olgunun bir parçası olduğunu görürüz. Toplumsal mücadelenin sürdüğü, oyunun devam ettiği bu alan için, Wacquant ile görüşmelerinde Bourdieu kavramsallaştırmasına dair şu açıklamayı yapar: "Bir alan, hiç kimsenin icat etmediği, hayal edilebilecek bütün oyunlardan daha akışkan ve karmaşık bir oyundur" (Bourdieu ve Wacquant 2012, s. 89).

Alanın tarifi için kullanılmış olan "habitus" kavramını ise, insanın sosyal alandaki yatkınlıklarının bir bütünü olarak tanımlamak mümkündür. *Habeo* fiilinden gelen ve "edinilmiş olan" anlamını taşıyan (Bourdieu, 2006, s. 158) "habitus", Swartz'ın tanımlayışıyla "dışsal yapıların içselleştirildiği ilk sosyalleşme deneyimlerinin ürünüdür" (2013, s. 147). Birey veya grupların üretici kapasitelerini ortaya koyan yatkınlıklar sistemi olan habitus kavramı, alışkanlık anlamındaki *habitude* kelimesinden özellikle kaçınılarak üretilmiştir. Habitus, bireyin şahsi alışkanlıklarından öte, öznel olanın kolektifleşmesi, düşünümsel olarak öznenin toplumsallaşması durumlarını da içermektedir (Bourdieu ve Wacquant, 2012, s. 116).

5.2. Ayrımlar, Sınırlar ve Sınıflar

Toplumsal farklılıkları sınıfsal beğeniler arasındaki karşıtlıkların pekiştirdiği iddiasını gündeme getiren önemli eseri *La distinction: critique sociale du jugement (Ayrım: Beğeni Yargısının Toplumsal Eleştirisi; Distinction: A Social Critique of the Judgement of Taste)* içerisinde habitus, alan ve pratik kavramını aralarındaki ilişkiyle tariflenmektedir. Algı, düşünce ve eylemlerden oluşan şemanın belirleyicisi olan habitus, sosyal alan içerisindeki zevk, eğilim ve algıları üretir (Bourdieu, 1996, s. 101). Eylemin gerçekleşmesi, yani pratiklerin oluşabilmesi için eğilimler (habitus) veya potansiyeller (sermaye), alan ile entegrasyon sağlamak durumundadır. Diğer önemli kavram olan sermayeyi ise, Bourdieu ilk akla gelen anlamıyla ekonomik sermaye olan sermaye ile sınırlandırmaz; buna kültürel, sosyal ve sembolik (simgesel) sermayeyi de ekler. *La distinction* başta olmak üzere çoğu eserinde, özellikle sınıf veya sınıflandırma konusuna değiniliyorsa, ekonomik sermaye ile kültürel sermayeye ağırlıklı olarak yer verilmektedir.

İktidar için mücadele veren gruplar arası çatışmanın olduğu alanın yanı sıra, ekonomik sermaye ile kültürel sermayenin toplam sermaye hacmi içerisindeki görece fazlalığına bağlı iki sermaye tipi arasındaki çatışma da bir iktidar alanında gerçekleşmektedir. Sermayenin belirleyicileri toplam sermaye hacmi, sermaye bileşimi ve toplumsal yörüngedir; anlaşılacağı üzere toplam sermaye hacmi, bütün sermayelerin toplamının karşılığıdır. Marx'taki hakim sınıflar ve hakim olmayan sınıflar şeklinde görülen ikili sınıflandırmaya benzer biçimde, Bourdieu de her iki sermayeden yoksun işçi sınıfının karşısına, toplam sermaye hacmi yüksek sayılacak meslek grupları olan serbest meslek çalışanları, patronlar, üniversite profesörleri, sanatçılardan oluşan büyük grubu, egemen sınıfı oluşturan fraksiyonları koyar.

Sermaye bileşimiyle kastedilen ekonomik sermaye ile kültürel sermayenin toplam sermaye hacmi içerisindeki görece fazlalığıdır. Eyleyiciler birinci boyutta sahip oldukları toplam sermaye hacmine göre dağılırlar, ikinci boyutta ise sahip oldukları sermayenin türlerinin oranına göre dağılım gösterirler. Toplam hacim arasında kültürel sermayenin ekonomik sermayeye görece fazla olduğu ancak toplam sermaye hacminin büyük olduğu sınıf fraksiyonu örneği olarak üniversite profesörleri, entelektüeller; yine toplam sermaye hacminin fazlalığıyla birlikte ekonomik sermayesi sahip olduğu kültürel sermayeye nazaran fazla olan meslek gruplarına patronlar, serbest meslek sahipleri, sanayiciler örnek oluşturmaktadır. Sermayenin toplam hacminin düşük olduğu gruplarda ise vasıfsız işçiler temel örnek olarak gösterilebilir, bu grupta yer alanlar hem ekonomik sermayeden hem de kültürel sermayeden görece yoksundurlar (Bourdieu, 2006, s. 20).

Toplumsal yörünge ise sermaye durumunun zaman içerisindeki dönüşümü; grubun kolektif geleceğinin tasavvurudur. Kültürel sermaye konusuyla bağlantılı biçimde dikey hareketliliği işleyen Bourdieu, sınıf atlamanın yanı sıra, sınıf kaybının olabileceği veya sınıfsal hareketliliğin durgun kalabileceğine de dikkat çeker. Kültürel sermayenin insan sermayesi kuramcılarından farkı, sermaye türü kullanımında sınıf temelli çeşitliliğe odaklanmasıdır (Swartz, 2013, s. 114). Kültürel sermaye içselleştirilmiş beğeni, nesneleşmiş kitap, sanat eseri veya kurumsallaşmış eğitim kurumu şeklinde var olabilir; özellikle kurumlar sermaye kazanımında son derece etkilidir, toplumsal mevki sahibi olmak, hiyerarşinin üst basamaklarına tırmanmak için potansiyel yaratır.

Fransa'daki eğitim sistemine özel olarak eğildiği çalışmalarından *La bonlesse d'Etat: grandes ecoles et esprit de corps (Devlet Soyluluğu: İktidar Alanında Seçkin Okullar - The State Nobility: Elite Schools in the Field of Power),* Bourdieu'nün pek çok çalışması gibi alandan gelen verilere ve yorumlanmalarına dayalıdır. Burada dikkat çeken sosyal kökenin önemi, kişilerin sahip oldukları kültürel sermayeyi saptamak üzere miras aldıkları kültürel sermayeyi araştırmanın gereği ve bunun için ikamet edilen yer/yerler ile baba mesleğinin sorgulanmasıdır. (Sonraki çalışmalarından *La distinction* eserinde sınıf kökeni meselesi gündemde kalmaya devam edecektir.) *La bonlesse d'Etat*'da temel düşünce iktidar alanının, farklı iktidar sahipleri arasındaki mücadele alanı olmasıdır. Eğitim kurumları da, güç alanı içerisindeki iktidar ilişkilerinden etkilenen unsurların başında gelmektedir; devlet üzerinde egemenlik sağlamak isteyen siyasi birimlerin (şirketler, çıkar grupları benzeri oluşumlar) iktidar alanlarının sınırlarını korumaları, bu kurumların korunması veya değiştirilmelerine yol açabilmektedir (Bourdieu, 1998, s. 388), zira güç alanında muktedir olma eğilimi sistemin egemeni olan bu seçkin kurumlarca yeniden üretilmektedir.

Ekonomik, kültürel ve sosyal sermayenin somut ve anlaşılır olmasının aksine, dördüncü tür olarak karşımıza çıkan sembolik sermaye, soyut bir semboller alanının ürünü olarak daha kavramsal bir düzeyde varlığını göstermektedir. Bourdieu'nün düşünce sisteminde, her pratiğin sahip olduğu bir değer vardır ve bu değeri nitelendiren, üreten sembolik yapının kendisidir. *Langage et pouvoir symbolique (Dil ve Sembolik Güç - Language and Symbolic Power)* isimli yapıtında linguistik ve dil sosyolojisi üzerine eğilen Bourdieu, sembolik (veya simgesel) sistemi yapılandırıcı yapılar olarak ve yapılandırılmış yapılar olarak sembolik sistemler şeklinde ayırır. Oluşturmuş olduğu şemada, sembolik enstrümanları yapılandırıcı yapı türleri olan sanat, din, dil;

yapılandırılmış yapılar olarak ise iletişim, kültür, davranış kavramlarını örnek gösterir ve bu yapılandırılmış yapı kategorisinde yer alan faktörlerin yapısal analize elverişliliğine dikkat çeker (1994, s. 164-165). Durkheim sosyolojisindeki pozitivizmin karşısında konumlandırdığı yapısalcıların yöntemlerinden hareketle sembolik gücün etkinliğini dil ve iletişim üzerinden kurguladığı çalışmasında, sınıf ve tabakalaşma kuramları açısından dikkat çekici noktalardan biri; sembolik üretimlerin baskı aygıtları hâline getirilmesi, dil vasıtasıyla egemenliğin sağlanabilmesidir. Sembolik gücün kaynaklarını ve etkilerini araştıran kuramcı, kâğıt üzerindeki sınıfların gerçeklikten uzak oluşları, aslolanın sınıflar değil de toplumsal uzamın kendisi olduğunu ve uzam içerisinde keskin sınırların çizilemeyeceğini bu eserinde de, iktidarı semboller üzerinden anlatırken açıklar (1994, s. 231). Swartz'ın deyişiyle, "Bourdieu'ye göre iktidar ayrı bir inceleme alanı değildir, bütün toplumsal hayatın merkezinde yatar" (2013, s. 18-19); benzer şekilde sınıflar da ayrıca incelediği, üzerine özel bir çalışma yapmaya kalkıştığı bir konu olmamıştır, Bourdieu çalıştığı kültür, dil, eğitim benzeri farklı konuların her birinde kullandığı ortak kavramlarla birlikte toplumun farklı fraksiyonlarını dikkate almış, sınıflandırmaları irdelerken sembolik alana temas ettiğinden, sınıfla çok ilgisiz gözüken meselelerde dahi sınıf konusunda bir saptamada bulunmuştur.

Çalışmasının yapısalcı olduğuna değinen Bourdieu, Saussure veya Levi-Strauss'ta görülen sembolik sistemle yetinmeyen bir yapısalcılık anlayışı olduğunu ifade eder. O mit, dil benzeri sembollerin yanısıra toplumsal dünyadaki eylemciler ve eylemlerin yönlendiricisi konumundaki muktedirler ve aralarındaki etkileşimin mekanını da yapısalcı bir sistemde ele alır (1999, s. 16). İktidar ilişkileri toplumsal uzam içerisindeki ilişkilerin tamamında belirleyici rol oynar. Bourdieu'nün bahsettiği uzay (İngilizcesi *social space* olan bu kavramı sosyal/toplumsal mekan olarak düşünebileceğimiz gibi, kastedilen mekanın kavramsal boyutu, mekan kelimesi için çokça tercih edilen 'uzam' ile karşılanmaktadır. Bazı çevirilerde ise toplumsal 'uzay' tabirinin kullanılması, *space* kelimesinin de mekandan ziyade uzay anlamını da içeriyor olması dikkat çekicidir. Bu nedenle ekonomik-kültürel-sosyal sermayeye ek olarak sembolik sermayenin şekillendirdiği 'toplumsal mekan'ı bir çeşit uzay olarak algılamak, kelimenin farklı karşılıklarını düşünerek konuyu anlamlandırmaya çalışmak önemli gözükmektedir), insanların oluşturdukları toplumun bir yapı olarak düşünülmesinin ötesinde, aynı zamanda sosyal ilişkilerin, dilin, insanların tavırlarının, bedenlerinin, yaşayışlarının, eylemlerinin de bütünsel olarak bir yapıyı oluşturduğu ortamdır. Bourdieu sosyolojisini düşünürken, kullandığı tüm kavramların bu 'uzay'ı tarif ettiği ve aynı zamanda toplumsal uzamın parçalarını da oluşturduğu dikkate alınmalıdır.

5.3. Toplumsal Sınıfların Konumu

Bourdieu'nün toplumsal sınıflar üzerine yazdığı *Simgesel Sermaye ve Toplumsal Sınıflar* isimli makalesinin girişinde nesnelci yaklaşımı olan Marksist teori ile hayat tarzlarını oluşturan sembolik niteliklere dayalı statüler üzerine temellenen Weberci teori arasındaki karşıtlığın aşılması gerektiği açıkça belirtilmiştir (2014, s. 194-195). Öznelciliğin temsili olarak görülen hayat tarzları meselesi, yakın dönem sınıf teorisyenlerinin ilgisini çekmeye devam ettiği gibi, neo-weberci tartışmaların ağırlık kazandığı 1960'larda *Social Class in America (Amerika'da Sosyal Sınıf)* kitabının yazarı Warner da bu öznelci yaklaşımlar üzerine eğilmiştir;

Bourdieu makalesinde Warner'ın yaklaşımına yer verir ve statüyü ön plana çıkaran teorilerde de toplumsal bölünmelerin meydana gelişine dikkat çeker. Toplumsal sınıfların varlığını inkar etmek, bölünmelerin/sınıflandırmaların oluşturduğu eşitsizliğin çözümü anlamına gelmemektedir.

Tıpkı neo-marksist veya neo-weberci yorumcuların gözlemlediği gibi, Bourdieu de, kavramın kendisi toplumsal grup, sınıf veya sınıf mevkii, nasıl nitelendirilirse nitelendirilsin, temel olarak iki etkene bağlıdır: Birincisi maddi özelliklerin dağılımı; ikincisi ise hayat tarzındaki değişiklikler (2014, s. 198). Bu iki etkenin ilkinin Marx'ın görüşüne, ikincisinin Weber'in yaklaşımına yakın olduğu görülmektedir; Bourdieu'nün ana düşüncesinin kökeni Marx'a (eşitsizliğin yeniden üretimi), içerik ve yöntem izleği (hayat tarzı kavramını, düşünce-algı-eylem-beğeni faktörleri etrafında değerlendirme biçimi) Weber'e yakınlık gösteriyorsa da, yine bu iki ana etmeni karşılayan ekonomik sermaye ve kültürel sermaye biçimleri ile, esasında her iki yaklaşıma da eşit mesafede duruyor, eleştirdiği ayrımı ortadan kaldırmak üzere bir yol öneriyor gibidir.

Sosyal teoriyi bilimsel konumuyla izah eden Marksist teorinin tarihsel başarısıyla yarattığı muazzam potansiyele karşın, sosyal ilişkileri sadece ekonomik üretim ilişkilerine göre tanımlayışı, Marksist sınıf teorisinin hatası olmuştur; söz konusu yaklaşımda sosyal dünya, sadece ekonomik alan için göz ardı edilmiştir (Bourdieu, 1994, s. 244). Bu nedenle Marksist yaklaşım, ekonomik üretim dahilindeki mülkiyet sahipleri ve mülksüzler arasındaki karşıtlığa indirgenemeyecek karmaşıklıktaki, farklı alanları işgal eden pozisyonları, özellikle kültürel üretim ilişkilerindeki konumlardaki karşıtlıkları görmezden gelir.

Bourdieu'ye göre, statü grupları Weber'in düşüncesinde olduğu gibi, sınıftan farklı bir grup değildir, sınıfın inkarıyla oluşan konumlardır; 'sınıf/sınıflılık durumu' tabirlerinin yarattığı normatif olumsuzluğa karşı, sınıfın meşruiyet kazanması adına üretilmiş "inkar edilmiş sınıflar"dır (2014, s. 203). Marx'ın ekonomik determinizmine de Weber'in piyasa durumu yaklaşımına da belli oranda karşı çıkan, eleştirel yaklaşan Bourdieu, benzer hayat koşulları ve pratikler içerisindeki eyleyicilerin yer aldığı toplumsal uzamın inşa ettiği sınıflardan bahsetmektedir, sınıf kavramı onun için aynı habitusa sahip bireylerin oluşturduğu gruplar/tabakalardan ibarettir. Ortak deneyimlere sahip, sembolik alanda ortaklaşan grupların sınıf olarak algılanması durumu ise, Bourdieu'yü kolektif temsil kavramını gördüğümüz Durkheim'ın anlayışına da yaklaştırmaktadır. Sosyal yaşamda, malların dağılımına benzer şekilde, sembollerin de dağılımı söz konusudur. Farklı düşünce biçimleri, sapmalar, belirli ayrımlar yaratmaktadır; sosyal mekandaki kendiliğinden gerçekleşen bu ayrımların kaynağı sembolik alandır ve sembollerle belirlenen eğilimler, farklı hayat tarzlarının ortaya çıkmasına neden olur, gruplar sınıflarına, ekonomik durumlarına göre değil farklı hayat tarzlarına duydukları eğilimlerle karakterlerini kazanır ve birbirinden ayrışırlar. Ayrım kelimesi de işte Weberci statü kavramından esinle ortaya koyulan bu hayat tarzlaşması durumunun Bourdieu sosyolojisinde yeniden kavramsallaşması sonucu karşımıza çıkmaktadır.

Weininger'e göre Bourdieu'nün *La distinction* çalışması, Weber'in sınıf ile *stand* (toplumsal mevki) arasındaki karşıtlığı yorumlama çabasıdır (2014, s. 116). Sınıf, sınıf olmanın koşulunun ifadesiyse, statü sınıf içerisindeki konumdur, ikincil bir hiyerarşiye işaret etmektedir.

Durumsal özellikler hayattaki olasılıkları içerirken, konumsal özellikler statüler arası rekabeti belirtmektedir. Toplumsal sınıf farklılıklarının hayat tarzı üzerindeki yansıması, statü farklarının anlamlandırılmasını sağlayabileceği gibi; aynı sınıfsal konumu paylaştığı düşünülen birey ve/veya gruplar arasındaki 'tarz', 'beğeni' farklılıkları, *Distinction*'ın temel meselesini ortaya koyar. Sınıf mevkileri insanın yatkınlıklarını belirler, bu yatkınlar toplamı (toplumsal yatkınlık sistemi tanımını kullanmak da mümkündür) habitustur; habitus ise tüketim alışkanlıklarını şekillendirir. Sınıf ile statü arasında ilişki kurmak için toplumsal uzamdaki tüketim pratiklerini irdelemek gereklidir. Farklı mevkilerdeki bireylerin sembolik sınırlarını çizen habitustur.

Hayat tarzlarının mekanında pratikleri ve pratiklere yönelik algıları organize eden yapılandırıcı yapı olan habitus, aynı zamanda sosyal sınıfların ayrımlarına yol açan sosyal dünyanın algılarını organize ederek sınıfları ilkesel olarak oluşturan yapılandırılmış yapıdır (Bourdieu, 1996:170). Hem pratik üreten kavramlar sistemi, hem de algılama ve değerlendirmeyi sağlayan kavramların sistemini oluşturan habitus, nesnel olarak farklı olan temsil ve pratikleri sınıflandırır, izlenebilecek diğer bütün muhtemel stratejiler arasından izlenecek stratejinin hangisi olacağının öngörülmesini sağlar (Bourdieu, 1977, s. 73).

Sınıfsallığın bir sonucu olarak habitus kavramından bahsedilebilir. Mikro analizlerin makro yapıya genellenmesi, tümevarımcı yöntemin kullanılabilirliği açısından habitus işlevsel bir kavram olarak önemlidir. Sınıf habitusu, sınıf kavramına gündelik hayattaki deneyimlerin nasıl anlamlandırıldığıyla ilgilenen etnometodoloji veya etkileşimcilik ile sosyal psikoloji gibi alanları eklemlendirerek, belli bir durumda, belli bir grupla veya gruplar arası etkileşimin konjonktürel yapısını deney ve gözleme dayalı olarak irdeler. Burada dikkat çekici olan bir diğer nokta da, fiziksel mesafenin yanı sıra 'sosyal mesafe'nin ayırt edici bir kavram olarak sınıf habitusunu anlamlandırmamıza yardımcı olacak şekilde yer etmesidir (1977, s. 81-82).

Aynı sınıfsal mevkide yer alan farklı pozisyonlar, 'sınıf fraksiyonları' olarak nitelendirilmektedir (Weininger, 2014, s. 119). Dikey, çapraz ve yatay hareketlere bağlı olarak (ekonomik sermaye ile kültürel sermaye başta olmak üzere sermaye türlerinin hacimlerine bağlı olarak hareketlerin yönü belirlenmektedir), sınıf mevki ve fraksiyonları eş zamanlı olarak da değişebilmektedir. Sınıf ile sınıf fraksiyonu arasındaki muhtemel çelişkinin ise kaynağında sembolik bileşenler olan dil, din, kültür gibi etmenler yatmaktadır (2014, s. 122). Toplumsal uzamda belirli olan her mevki sınıf durumu anlamına gelir.

Japonya'da verdiği konferansların derlemesi olan *Raisons pratiques: sur la theorie de l'action (Pratik Nedenler: Eylem Kuramı Üzerine – Practical reason: on the theory of action)* isimli eserinde Bourdieu, Japonların %80'inin kendilerini orta sınıfta gördüklerini, Amerika ve Japonya'da olduğu kadar Fransa'da da toplumun dev bir orta sınıftan meydana geldiğinin düşünüldüğünü belirtir. Yapmış olduğu çalışmalara bakılırsa, demokratikleştiği, homojen hâle geldiği söylenen ülkelerde farklılıklar toplumsal uzamın her yerine nüfuz etmiş durumdadır (2006, s. 26). Bourdieu'ye göre toplumsal sınıfların reddi, sınıfın varlığını olumlamak değil, aksine farklılıkların tüm alanlara yansıdığını ortaya koymaktır; toplumsal sınıf yerine toplumsal uzam kavramını gündeme getirişi bundandır. Kâğıt üzerinde kurgulanan kümeler, ampirizmden uzak kurgusal sınıflar Bourdieu'nün sosyolojisi açısından yeterli değildir; aslolan sınıfların

sınırları çizilmemiş, sanal bir biçimde günlük hayatta var olarak farklılıklar uzamını var etmeleridir. "Toplumsal uzam ilk ve son gerçekliktir; çünkü toplumsal eyleyicilerin kendilerine ilişkin sahip olacakları tasavvuru yönlendirir" (2006, s. 27).

"Kâğıt üzerindeki sınıflar", gerçek anlamıyla sınıf değildir, grupların oluşmasını sağlayan eğilimleri içerirler ve "açıklayıcı bir sınıflandırmanın ürünü" oldukları için teorik varlıkları anlaşılabilirdir; ancak esasında bunlar sadece olası sınıflardır, birlikte mücadele etme ihtimali olan gruplardır (1994, s. 231). Sosyal bilimci gözlemlerine uygun bir biçimde birbirine yakın amaçları olan ve benzer pratiklere sahip eyleyicileri sınıflandırmakla birlikte, kâğıt üzerinde onları belirli sınıflara dahil etmiş olur.

Toplumsal eşitsizliğin sürekli yeniden üretildiği tezini ortaya süren ve bu durumun eğitim sistemiyle pekiştiğini vurgulayan Bourdieu, okul kavramını Maxwell'in cinine benzeterek açıklar: Maxwell'in cini sıcaklıkları birbirinden farklı, hava moleküllerinin daha hareketli ve nispeten az hareketli (sıcaklığı fazla/sıcaklığı az) tanecikler arasındadır, sıcaklığı az olanlar ile fazla olanları ayrı ayrı bir yerde toplayarak düzenin korunumunu sağlar. Okul da tıpkı bunun gibi, kültürel sermayenin eşit olmama pozisyonunu korur, eleyici bir sistemle kültürel sermayesi az olan ile fazla olanları belirli hiyerarşilerde gruplayarak eşitsizliği sürekli kılar (2006, s. 36-37). Bourdieu, Weber'den aldığı "Kendi ayrıcalığının teodisesi" tabirine benzeterek, eğitim sisteminin baskın sınıfın ayrıcalıklı konumunu korumaya yardımcı olduğuna dikkat çeker (1977, s. 188). Biçimsel eşitliğin örttüğü gerçeklik, sistemin ideolojik aygıtlarının ayrıcalıklının yararına işlediğidir; ayrıcalık sahipleri kendilerine miras kalan kültürel sermayeyle kişisel donanımları arasındaki ilişkiyi kurarken, eşitsizliği yeniden üretirler. Kötülük problemi bizatihi eşitsizliktir, sistemin devamını sağladığı için normatif değer yüklenmeksizin zorunlu görülmektedir.

Fransa'nın güneybatısındaki küçük bir kasaba olan Deguin'de dünyaya gelen Bourdieu, alt-orta sınıfa mensup bir aileden gelmektedir (Swartz, 2013, s. 31). Çalışmalarında sıklıkla ele aldığı üzere, Fransa'nın en prestijli okullarından ENS (*École Normale Supérieure – Yüksek Öğrenim Okulu*) benzeri kurumların merkezi sınavlarında göstermiş olduğu akademik başarı sayesinde, kendisi de sosyal pozisyonu yükselen insanlardandır. Bourdieu, kendi durumunun tespitini yaparken Derrida ve Foucault ile arasında da bir benzerlik kurar; her üç kuramcı da köken olarak alt sınıflardan gelmektedirler, hepsinde ortak olan kurumlara muhalif olmanın kaynağında belki de bu Parisli çevrenin kültürel ve toplumsal hegemonyası karşısında geçmişlerinden kaynaklı olarak hissettikleri yabancılık duygusu yatmaktadır (Swartz, 2013, s. 33). Toplumsallığın somutlaşmış, özne ve gruplara yansımış hâli olarak içinde bulundurduğu anlam ve çıkarlarla sınıf habitusu, Bourdieu'ye göre dil ve/veya aksan ile doğrudan ilişkilidir. Kendi aksanını nasıl 'düzelttiğini' de ifade eden kuramcıya göre, söyleyiş tarzı, aksan, "bedenselleşmiş hayat tarzıdır" (2012, s. 145); hayat tarzını üreten ise habitus.

Çalışmalarında habitusun toplumsal cinsiyet kavramından bağımsız düşünülemeyeceğini de vurgulayan Bourdieu, *Masculine Domination (Eril Tahakküm)* isimli kitabında, toplumsal eylemin 'toplumsal cinsiyetlendirilmiş' (gendered) karakterinin toplumsal uzamdaki işgalin birincil belirleyicileri olan sınıf mevkilerine bağlı olduğunu belirtir. Toplumsal uzamdaki konumları ne olursa olsun, kadın her zaman kadındır; Weininger'in *Masculine Domination*'dan

alıntıladığı örnekle, yönetici pozisyondaki kadınla üretim bandı işçisi olan kadın arasında uğradıkları eşitsizlik açısından bir ortaklık hâli söz konusudur (Bourdieu'den akt. Weininger 2014, s. 148).

Toplumsal uzamda pozisyon işgaliyle ilgili öncelikle mevkiyi belirleyici sermaye hacmi, bileşimi ve yörüngesi gibi faktörler vardır; ikincil olaraksa 'tabakalaştırıcı' demografik özellikler olarak cinsiyet, yaş, etnisite benzeri sınıflandırıcılar sayılabilir (Weininger, 2014, s. 143). Bütün bu sınıflandırıcılar arasında soyluluk/aile kökeninin özel öneme sahip olduğunu ise Bourdieu, kültür kuramcısı Norbert Elias'tan yaptığı alıntıyla vurgulamaktadır: "Biri soylu doğar, bir diğeri soylu olur. Biri soylu davranmak için soylu olmalıdır; diğeri ise soylu davranmadığı takdirde soylu olma hâli sona erer" (Elias'dan akt. Bourdieu, 1998, s. 112).

Hakim sınıfların konumlarını nasıl koruduklarını, kültürel sermayenin aktarımının toplumdaki hiyerarşik mekanizmaların korunması açısından ne kadar önem taşıdığını, Bourdieu 1984 tarihli *La distinction* çalışmasında kapsamlı biçimde ifade etmeyi başarır. Üç temel bölümden oluşan eserin ilk bölümü, kitabın alt başlığını taşıyan "Beğeni yargısının toplumsal eleştirisi"dir, burada 'beğeni' ile kastedilen kavramın kapsadıkları tariflenir, farklı sınıf veya sınıf fraksiyonundan insanların kültürel sermayeleriyle bağlantılı olarak tutum, algı ve beğenilerinin farklılıkları ortaya konulur. Bourdieu'nün yapıtının girişinde söylediği üzere "beğeni sınıflandırır ve sınıflandıranı da sınıflandırır" (1996, s. 6). Estetik beğeni ile eğitim düzeyi arasındaki ilişkiyle birlikte eğitimle edinilen kültürel sermaye ve sınıfsal kökene dikkat çeken Bourdieu; miras kalan sermaye ile edinilen/kazanılan sermaye karşıtlığını kavramsallaştırır; böylece daha evvel eğitim ve iktidar odaklı yazılarında bahsettiği dikey hareketlilik tezini ayrımlar konusuna da taşır.

Goût/taste kelimeleri, Türkçe'de beğeni ile karşılanmaktadır. Fransızca ve İngilizce'de kullanılan kelimeler tat, lezzet, zevk anlamlarını da taşımaktadır. Bourdieu bu durumla ilgili olarak, kullandığı kavramın gastronomik karşılığının ötesindeki anlamını vurgular. Türkçe'de beğenme, haz duyma biçiminde karşılığını bulacak olan goût/taste, Bourdieu'ye göre kültürlenme ve zevkin eğitilmesiyle geliştirilebilir doğuştan gelen bir yetidir (1996, s. 68). Farklı eğitim düzeyinden insanların müzik beğenilerinin, ilgilendikleri spor türlerinin farklılıklarını, müze ziyaret etme veya piyano gibi 'soylu' bir enstrüman çalma alışkanlıklarının olup olmadığını irdeleyen yazar, bu gibi eğilimleri yönlendiren değişkenleri meslek, cinsiyet, yaş, ikametgah, baba mesleği –köken- şeklinde özetler.

La distinction eserinin temel düşüncesi kültürel farklılıkların sınıfsal ayrımları beslediğidir, kökeni üst sınıfa mensup olan bireyin doğuştan gelen kültürel sermayesi, onun sahip olduğu zevklerin, tutumların ve biçimlendirdiği hayat tarzının hiyerarşik açıdan daha üst seviyede yer almasını sağlamaktadır. 'Sınıf atlama', toplumsal hareketlilikte yukarı sıçrama arzusundaki orta sınıfların, Bourdieu'nün özellikle dikkat çektiği yeni küçük burjuvazinin bu 'üst' beğenilere özenmesi, kozmetik, spor faaliyetleri, beslenme alışkanlığı, giyinme benzeri konulardaki bütün eğilimlerine yansımaktadır. Sınıfsal beğeni bedenleşir, insanların yürüyüşleri, konuşma tarzları, tavırları, vücut dilleri, toplumsal kökenlerinin bir yansıması hâline gelir.

"Pratiklerin ekonomisi" başlığını taşıyan ikinci ana bölümde, habitus ve alan

kavramlarının gündelik pratiklere etkisi, sosyal mekanın dönüşümü, hayat tarzlaşması konuları ele alınır. İhtiyacın dışına çıkıldıkça, eğilimler Weber'in diyişiyle "hayat tarzlaşır" (Bourdieu 1996:55). Farklı sınıf ve sınıf fraksiyonlarının ekonomik ve kültürel sermayeye bağlı olarak sınıflandırılmaları konusu burada yine karşımıza çıkmaktadır; yüksek gelir düzeyine sahip nitelikli insanlardan oluşan profesyoneller grubunun üyeleri sıklıkla egemen sınıfın merkezindeki konumlarıyla, işçi sınıfı veya orta sınıf kökenli düşük niteliğe sahip büro elemanlarının karşısında yer alırlar (Bourdieu 1996:114). Sanayiciler, avukat, doktor benzeri mesleklere sahip profesyoneller, mühendisler, öğretmenler ve bilim veya sanatla uğraşanlar hakim sınıf fraksiyonları arasında; esnaf, büro çalışanı, teknisyen, zanaatkar, sosyal veya tıbbi servis olarak nitelendirilen hizmet sektörü çalışanları ise orta sınıftaki fraksiyonlar olarak görülür; bütün bu fraksiyonlar içerisindeki ekonomik-kültürel sermayelerin paralel veya karşıt dağılımı, bölüm boyunca asıl olarak konu edilir, çalışmanın saha kısmını oluşturan meslek gruplarındaki farklılıkların saptanmasıdır. Soru kağıtlarında, tablolarda bağımlı/bağımsız değişkenler dikkat çekicidir; egemen sınıf fraksiyonlarındaki meslek gruplarının ekonomik sermayelerinin tespit edilmesine yönelik olarak mülkiyete dair veriler toplanmış, ev, araba sahiplikleri üzerinden sınıflandırılmalar yapılmıştır. Aile kökeniyle birlikte, kültürel sermayenin miras alınan/edinilen karşıtlığının ortaya konması açısından ise, baba-oğul meslekleriyle beraber kişilerin/grupların kitap okuma alışkanlıkları, sevdikleri kitap türleri, tiyatroya, klasik müziğe ilgileri, müze ziyaret etme sıklıkları sınıflandırıcı sorular arasında yer almaktadır.

Sosyal hiyerarşinin üst basamaklarındakilerin sahip oldukları beğeni, yüksek kültürü belirlerken, sıradan zevklerin sahibi (middlebrow culture) daha alt mevkiilerde konumlanarak, sınıflar arası mücadeleyi kültürel alanda da var kılar (Bourdieu, 1996, s. 250). Egemen sınıflar arasındaki rekabetçi mücadele ise, sınıf mücadelesinin bir biçimi olarak görülmekle beraber, esasında hakim sınıflar açısından birleştiricidir. Diğer gruplarla aralarındaki muazzam farkların doğruluğunun ortaya konması, bu farkları sürekli kılar, sınıflar arası çatışma kendini yeniden üretir (Bourdieu, 1996, s. 165).

İşçi sınıfı, küçük burjuvazi, yeni küçük burjuvazi, orta sınıf, üst sınıf benzeri, özellikle neo- marksist sınıf terminolojisinden aşina olunan kavramları çalışmasında yer yer kullanan Bourdieu, kitabın "Sınıf beğenileri ve hayat tarzları" başlığını taşıyan son ana bölümünde, bir evvelki bölümde verdiği belirleyici örnekleri fazlalaştırır ve sınıf veya sınıf fraksiyonları arasındaki tavır ve tutum ayrımlarına da değinir. Önceki bölümde, yeme-içme alışkanlıklarına dair, üst sınıfların sahip olduğu alışkanlıklar karşısında, işçi sınıfının 'yetersizlikleri', 'eksiklikleri' ortaya konulmuştur; ancak bu eksiklikler karşısında köylüler ve özellikle sanayi işçileri kendi etik anlayışları çerçevesinde, hoşgörülü ve ağırbaşlı bir tutum sergilerler (Bourdieu, 1996, s. 179). Öte taraftan; bu son bölümdeki yeni küçük burjuvaziye dair verilere bakılacak olursa, tam tersi bir yükselmek, üst sınıflara görece 'eksikliğini gidermek' arzusundaki kesimlerin, ekonomik anlamda edindiklerini kültürel sermayeye yatırmak şeklinde bir eyleme yöneldikleri dikkati çekmektedir.

Kurucu küçük burjuvazi olarak tariflenen zanaatkar, esnaf, büro işvereni, ilkokul öğretmeni, teknisyen gibi meslek gruplarından gelenlerin karşısında konumlanan yeni küçük burjuvazi, hizmet sektöründe, sosyal alanda çalışan, entelektüel açıdan kendini geliştirmekte olan sınıftır. Bourdieu'nün tespiti doğrultusunda, yeni küçük burjuvazi genellikle eğitim sistemi ve

mezun olduğu okul sayesinde erken yaşta başarılı pozisyona erişerek büyük firmalarda, sanayi ve ticaret alanında, özel sektörde pozisyon edinir (1996, s. 305). Yükselme hâli içerisindeki yeni küçük burjuvazi, hiyerarşinin tepesindeki hakim sınıfların otoriter imajlarıyla birlikte kuşaklar ve cinsiyetler boyu süren muhafazakarlık eğilimleriyle de çelişki içerisindedir. Yeni burjuvazi, ekonomik ve politik açıdan kendisine doğal bir dost olarak gördüğü yeni küçük burjuvaziyle farklı tutumlar gösterir; burjuvazinin rahatlığına karşın, yeni küçük burjuvaya mensup kişiler suratsız, rahatsız, aşırı istekli, tüketim arzusu ve ihtiyaçlar karşısındaki coşkusu yoğun hâldelerdir (1996, s. 366).

5.4. Bourdieu'da Toplumsal Tabakalaşma

Kimlik, eşitsizlik, tabakalaşma konularına birbirinden başka çalışmalarında yer veren Bourdieu, 1960'larda Fransa'da köylülüğün çözülüşü ve kentsel proletarya üzerine yazdıklarıyla sınıf konusunu ele almaya başlamış; 1970'lerin ortalarında orta sınıfa dair konulara yoğunlaşıp bu ilgisini *La distinction* ile yüksek bir noktaya taşımıştır (Wacquant, 2014, s. 217). Wacquant, Bourdieu'nün sınıfı yeniden çerçevelemesini ele aldığı makalesinde, onun sınıf anlayışının Marksist, Weberci, Durkheimcı ve post-sınıfçı analizlerinin ayrımlarını aştığını belirtmektedir (2014:208). Kişilerin işgal ettikleri konumlar, öncelikle bu konumların içselleştirilmesi neticesinde ortaya çıkan eğilimleri, daha sonra düşünsel ve duygusal olarak habitus aracılığıyla meydana getirdikleri pratikleri belirlemektedir. Bunun dönüşümündeyse, pratikler işgal edilen konumun belirleyicisi hâline gelir. Eylemler ile sınıf (Bourdieucü ifadeyle sınıfsal uzam, toplumsal sınıf olarak nitelendirebileceğimiz kavram) veya sınıf fraksiyonları arasındaki bu dönüşümlü ilişki, aynı zamanda Bourdieu sosyolojisinin kilit kavramını oluşturan ve dahi metodolojisinin temelinde yatan 'düşünümsellik' çizgisine sınıf yaklaşımı açısından örnek olarak gösterilebilir. Bourdieu, "Toplumsal uzam, simgesel uzam ya da toplumsal sınıf mefhumları tek başlarına ve kendileri için asla incelenmez. Daha ziyade, birbirinden ayrılmaz biçimde ampirik ve teorik olan bir sorgulamada işe koşulup sınanır" ifadeleriyle, yine ampirizm ile kuram arasındaki organik bağın da önemini vurgulamaktadır (Bourdieu'den akt. Wacquant, 2014, s. 211).

Kâğıt üzerinde yapılan sosyoloji ile yetinmeyip topluma temas etmeyi seçen Bourdieu, sınıf konusunda doğrudan bir çalışma yapmayışına karşın, yaptığı çalışmalarda sınıf meselesini ele alırken de, kâğıt üzerindeki kurgusal sınıflar yerine, toplumsal uzamda var olan insanlar arasındaki ilişkilerin belirlediği sonuçları önemser. Neo-marksist sınıf kuramlarını, sınıf fraksiyonlarıyla zenginleştirmenin yanı sıra, sermaye çeşitleriyle ekonomiyle beraber kültürün ve toplumsal hayattaki sembollerin önemini vurgular; weberci yaklaşımları ise habitus kavramıyla zenginleştirir. Hayat tarzları, eğilimlerle bir arada düşünüldüğünde, insanların veya grupların sınıflandırılması açısından daha fazla anlam kazanır. Bourdieu'nün farklı sermaye türleri arasındaki görece yoğunluklara bağlı olarak geliştirdiği toplumsal tabakalaşma biçimleri, özellikle 'beğeni' kavramının söz konusu olduğu durumlarda, hakim ve hakim olmayan sınıflar arası iktidar ilişkilerini de gündeme getirmektedir.

Bu Bölümde Ne Öğrendik Özeti

Günümüz sosyal bilim dünyasının en dikkat çekici sosyologlarından biri olan Pierre Bourdieu, 1930'da Fransa'nın güneyindeki Denguin'de doğdu. Felsefe okumak için 1950'li yılların başında Paris'e geldi. Ancak mezun olduktan kısa bir süre sonra sosyal bilimlere döndü. Askerlik hizmetinden dolayı gittiği Cezayir'de sömürgeci kapitalizmi anladı ve eleştirdi. 1970'li yıllarda kaleme aldığı "Ayrım" ve "Pratiğin Mantığı" adlı temel eserlerinin yayımlanması 1981'de ona dünya çapında ünlü Fransız Koleji'nde Sosyoloji Kürsüsünü kazandırdı. Bourdieu, 30'dan fazla kitap ve 400'e yakın makale yazmıştır ve 2002'de Fransa'da ölmüştür. Günümüz sosyolojisine kuramsal ve uygulamalı araştırmalarda önemli etkilerde bulunan Bourdieu özellikle tabakalaşma alanında çalışmaları ile tanınmaktadır. Bourdieu dönemin diğer önde gelen isimleri gibi Marx, Weber ve Durkheim'in temel düşünce ve metodolojilerinin sentezleyerek kendi düşünce ve metodolojisini kurmuştur. Bu çerçevede Marksizm'den sermaye, üretim, yeniden üretim kavramlarını, Durkheim'dan sembolik temsiller fikrini ve Weber'den de toplumsal sınıflar, toplumsal eşitsizlik, tutum ve değerler benzeri, sosyolojisinde merkezi rol oynayan kavramları almıştır. Onun çalışmalarının merkezinde "alan" kavramı bulunmaktadır. Bourdieu'nün düşüncesinin Marksist yorumuna göre, alan bir sınıf mücadelesi alanıdır; aynı zamanda bu mücadelenin özneleri şans faktörü sayesinde konum/statü edinme hâlleriyle Weberci bir yaklaşımın ürünü olarak da görülebilmektelerdir. Alanın tarifi için kullanılmış olan "habitus" kavramını ise, insanın sosyal alandaki yatkınlıklarının bir bütünü olarak tanımlamak mümkündür. Habitus, bireyin şahsi alışkanlıklarından öte, öznel olanın kolektifleşmesi, düşünümsel olarak öznenin toplumsallaşması durumlarını da içermektedir. Bu çerçevede Algı, düşünce ve eylemlerden oluşan şemanın belirleyicisi olan habitus, sosyal alan içerisindeki zevk, eğilim ve algıları üretir. Eylemin gerçekleşmesi, yani pratiklerin oluşabilmesi için eğilimler (habitus) veya potansiyeller (sermaye), alan ile entegrasyon sağlamak durumundadır. Böylece toplumsal alanda sembolik sınırlar ve ayrımlar ekseninde sınıfların konumu şekillenmektedir. Bu ayrımı gerçekleştirirken sermaye önemli bir rol oynar. Bourdieu'ya göre ekonomik, kültürel, sosyal ve sembolik (simgesel) olmak üzere sermayenin dört türü bulunmaktadır. İktidar için mücadele veren gruplar arası çatışmanın olduğu alanın yanı sıra, ekonomik sermaye ile kültürel sermayenin toplam sermaye hacmi içerisindeki görece fazlalığına bağlı iki sermaye tipi arasındaki çatışma da bir iktidar alanında gerçekleşmektedir. Bourdieu sembolik sermaye kavramını icad eden kişi olarak bu alanın tanımlanmasında özel bir gayret sahibi olmuştur. Ekonomik, kültürel ve sosyal sermayenin somut ve anlaşılır olmasının aksine, sembolik sermaye, soyut bir semboller alanının ürünüdür. Sembolik sermaye her pratiğin sahip olduğu değeri niteleyen sembolik yapıdan beslenir. Sosyal yaşamda, malların dağılımına benzer şekilde, sembollerin de dağılımı söz konusudur. Farklı düşünce biçimleri, sapmalar, belirli ayrımlar yaratır. Sosyal mekandaki gerçekleşen ayrımların kaynağı olan semboller sistemi aracılığıyla belirlenen eğilimler, farklı hayat tarzlarının ortaya çıkmasına neden olur. Gruplar hayat tarzlarına duydukları eğilimlerle karakterlerini kazanır ve birbirinden ayrışırlar. Bourdieu sınıfın varlığını inkar etmemekle birlikte sınıfların zannedildiği kadar homojen olmadığını içerisinde fraksiyonları barındırdığını dile getirmektedir. Ona göre dikey, çapraz ve yatay hareketlere bağlı olarak sınıf mevki ve fraksiyonları eş zamanlı olarak da değişebilmektedir. Sınıf ile sınıf fraksiyonu arasındaki muhtemel çelişkinin kaynağında sembolik bileşenler olan dil, din, kültür gibi etmenler

yatmaktadır. Son olarak bu sembolik eşitsizliklerin devam ettirilmesinde okulun rolüne vurgu yapan Bourdie, okulun zannedildiği ve sıklıkla vurgulandığı gibi sadece eşitleyici bir mekanizma değil aynı zamanda eşitsizliklerin kaynağı da olabildiğini dile getirir. Okul kültürel sermayenin eşit olmama pozisyonunu korur, eleyici bir sistemle kültürel sermayesi az olan ile fazla olanları belirli hiyerarşilerde gruplayarak eşitsizliği sürekli kılar. Bourdieu sınıfın toplumsal alanın her yerine sirayet etmiş bir etken olduğunu göstererek çağdaş sosyolojiye bir incelik ve derinlik kazandırmıştır.

Bölüm Soruları

1) Aşağıdakilerinden hangisi Bourdieu'nun temel yönetimidir?

a) Pozitivizm

b) Çıkarsama

c) Düşünümsellik

d) Diyalektük

e) Yöntemsel bireycilik

2) Bourdieu aktörün pratik deneyimlerinin kavramsallaştırılması çabasına ne ad vermektedir?

a) Sembolik düzen

b) Pratiğin teorisi

c) Şeylerin mantığı

d) Alan

e) Habitus

3) Bourdieu'nun insanın sosyal alandaki yatkınlıklarının bir bütünü olarak tanımladığı temek kavramı hangisidir?

a) Ayrım

b) Sermaye

c) Alan

d) Habitus

e) Siyasal

4) Bourdieu eğitimi neden bir Maxwell cinine benzetir?

5) Bourdieu'ya göre toplam sermaye hacmi nedir?

6) Semboller sosyal sistem içinde bireylerin tabakalarının birbirinden ayrışmasını nasıl sağlarlar?

6. TÜRKİYE'DE TABAKALAŞMANIN ANA HATLARI VE TABAKALAŞMA ÇALIŞMALARI

Bu Bölümde Neler Öğreneceğiz?

6.1. Kenarda Kalan Bir Konu: Tabakalaşma

6.2. Türkiye'de Tabakalaşmanın Tarihsel Analizi

6.2.1. Şerif Mardin: Tabakalaşmanın Tarihsel Belirleyicileri

6.2.2. Kemal H. Karpat: Osmanlı'dan Türkiye'ye Orta Sınıfın Yokluğu

6.3. Tabakalaşmanın Güncel Analizi

6.3.1. Behice Boran: Köylülüğe Dayanan Sosyal Zümreden Mülkiyete Dayalı Sınıfa

6.3.2. Mübeccel Kıray: Modernleşmeye Geçiş ve Ara Tabakalar

6.3.3. Korkut Boratav: Sınıfların Gelişimi ve Tabakalaşma

6.4. Sosyo-Ekonomik Statü Eksenli Bir Analiz: Ankara SES Ölçeği

Bölüm Hakkında İlgi Oluşturan Sorular

1) Türkiye'de tabakalaşma çalışmalarının gelişmemesinin nedenleri nedir?

2) Klasik Osmanlı toplumsal yapısında tabakalar nelerdir?

3) Osmanlı klasik toplum sistemi ve tabakalaşma sistemi nasıl değişmiştir?

4) Şerif Mardin'e göre tabakalaşmanın tarihsel belirleyicileri nelerdir?

5) Kemal H. Karpat'a göre Osmanlı'dan Türkiye'ye orta sınıfın yokluğunun ana nedenleri ve bunun neticeleri nelerdir?

6) Behice Boran Türkiye'de köylülüğe dayanan sosyal zümreden mülkiyete dayalı sınıfa geçişi nasıl açıklamaktadır?

7) Mübeccel Kıray modernleşmeye geçişte ara tabakaların oluşumunu nasıl değerlendirmektedir?

8) Korkut Boratav Türkiye'de 1980 sonrasında sınıfların gelişimi ve tabakalaşma hakkında nasıl bir açıklama geliştirmektedir?

Bölümde Hedeflenen Kazanımlar ve Kazanım Yöntemleri

Konu	**Kazanım**	**Kazanımın nasıl elde edileceği veya geliştirileceği**
Türkiye'de Tabakalaşma Çalışmalarının Gelişmemesinin Nedenleri	Türkiye'de tabakalaşma çalışmalarının güncel durumunu öğrenecek	Ders notları, ders anlatımı, sunumlar ve ileri okumalar
Klasik Osmanlı Toplumsal Yapısında Tabakalar	Klasik Osmanlı toplumsal yapısını ve bu yapıda tabakaların yerini öğrenecek	Ders notları, ders anlatımı, sunumlar ve ileri okumalar
Tabakalaşmanın Tarihsel Analizi	Şerif Mardin ve Kemal Karpat'ın Türkiye toplumunda tabakalaşmaya dair tarihsel analizlerini mukayeseli bir biçimde değerlendirecek	Ders notları, ders anlatımı, sunumlar ve ileri okumalar
Tabakalaşmanın Güncel Analizi	Çağdaş Türkiye'de tabakalaşmanın oluşumuna dair değişik teorik ve ampirik modelleri tanıyacak	Ders notları, ders anlatımı, sunumlar ve ileri okumalar

Anahtar Kavramlar

- Türkiye'de tabakalaşma
- Klasik osmanlı toplumsal yapısı
- Şerif Mardin
- Kemal H. Karpat
- Orta sınıf
- Behice Boran
- Köylülük
- Mübeccel Kıray
- Modernleşme
- Ara tabakalar
- Korkut Boratav

6.1. Kenarda Kalan Bir Konu: Tabakalaşma

Dünya'daki bu canlılığın aksine Türkiye sosyolojisinde sınıf, tabakalaşma ve toplumsal hareketlilik alanları çok az gelişmiştir. Bu konularla ilgili teorik bir çerçeve gelişmediği gibi ampirik çalışmalar da yeterli değildir. Çok az sosyolog bu alanda araştırmalar yapmaktadır. Sibel Kalaycıoğlu ve arkadaşları (2010, pp. 189–190) bunda uzunca bir süre Türkiye'nin "sınıfsız ve imtiyazsız" bir ülke olduğuna gönderme yapılmasının etkili olduğunu düşünmektedirler. Sınıflar meselesinin uzun yıllar boyunca Marx/Weber karşıtlığına, nominalizm/realizm ayrışmasına ve sınıf-statü grubu şeklindeki nominalist bir tartışmaya sıkıştığını dile getiren K. Cem Özatalay'a (2015) göre ise Türkiye'de konunun gelişmemesinin en önemli nedeni "sınıflandırıcılar"ın ideolojik pozisyonlarında ısrar etmeleridir.

Türkiye'de toplumsal yapıya dair tartışmaları modern Türkiye'nin kuruluş sürecinden ve onu şekillendiren klasik Osmanlı toplumsal yapısı ve yenileşme sürecinin arz ettiği özelliklerden ayırmak mümkün değildir. Osmanlı toplumsal yapısı klasik dönemde pek çok çeşitliliği bünyesinde barındıran ve dolayısıyla değişik düzeylerde katmanlaşmalara sahip bir yapıdır. Bu katmanlaşmaların birinci unsuru dinler ekseninde gelişmiştir. Müslümanlar ile Gayrimüslimlerin sistem içerisindeki konumlarını birbirinden ayrıştıran bu katmanlaşmaya paralel biçimde siyasal bir katmanlaşma söz konusudur. Değişik toplulukların ve bölgelerin değişik siyasal haklara ve yönetim biçimlerine sahip olmaları bir katmanlaşma meydana getirir. Öte yandan bu iki katmanlaşmayı dikine kesecek şekilde Osmanlı toplumunda mesleki bir katmanlaşma mevcuttur. Farklı mesleklerin hem kamusal alanda birbirlerinden ayrılmasını sağlayan kıyafet kodları hem de mesleklerin toplumsal işlevlerini öne çıkaran dayanışmacı ilişki ağları mesleki mensubiyeti bir katmanlaşma unsuruna dönüştürmektedir. Buna ek olarak asker, ulema, esnaf ve köylüden müteşekkil ana zümreler de farklı bir katmanlaşma teşkil eder. Bu birbirini kesen ve dört düzeyli katmanlaşma prensipleri katmanlaşmalar ve bu yapı yenileşme döneminde çeşitli biçimlerde ve düzeylerde değişime uğramış ve öncesinde göre önemli bir düzeyde değişimler yaşamıştır. Evvela 18. yüzyılda imparatorluğun sınırlarının daralmaya başlaması ile birlikte etnik ve siyasi çeşitliliğin ve katmanlaşmanın bir unsuru olan özerk yapıların sayısı azalmaya başlamıştır. Akabinde başlayan modernleşme girişimleri bürokratik merkezi bir devlet oluşturma girişimi ile dinlere, etnisitelere ve daha önemlisi mesleklere dayalı sosyal katmanlaşmayı kaldırarak vatandaşlık kimliği çerçevesinde bir homojenlik sağlamaya çalışmıştır. Bu girişimler ve yeniçeri ocağının kaldırılması klasik zümre sisteminin işleyişini bozmuş; esnaf ve ulema zümreleri, hem sayıca hem de nitelik bakımından değişimler yaşamış; zümreler arasındaki hiyerarşi yeniden tanımlanmıştır. Böylece klasik Osmanlı sosyal katmanlaşması değişerek yeni bir toplum modelini meydana çıkarmıştır.

Bu değişimlerin aynı zamanda çöküş ve dağılış dönemine denk gelmesi çeşitli travmaları da beraberinde getirmiştir. Evvela eski zümre ve tabakaların kendi konumlarını korumaya yönelik hâl ve tutumları merkezi bürokratik elit tarafından devleti kurtarma gayesiyle ortaya konan yeni dayanışmacı ve korporatist sosyal modeli tehdit eden ayrılıkçı tutumlar olarak görülmüştür. Böylece devleti yöneten "kurtarıcı" bürokrasi karşısında tüm zümrelerin önemsiz ve aynı zamanda üstesinden gelinmesi gereken yapılar olarak görülmesi söz konusu olmuştur. Bu kırılmadan ötürü Cumhuriyetin erken dönem Kemalist korporatist söyleminde Türkiye

toplumunun sınıfsız imtiyazsız bir kitle olduğu fikri kendisine güçlü bir yer bulmuştur. Bunda Osmanlı'nın çözülüş ve yıkılış tecrübesi kadar genç cumhuriyetin ulus inşa edici perspektifi de önemli bir yer tutmaktadır. Farklılıkları bir kapta eritip bir ulus meydana getirme isteği Türkiye toplumunda birbirinden farklı tabakalar olduğunu inkâra götüren ana etkenlerden biridir. Bu sebeple uzunca bir süre resmi söylem Türkiye toplumunda tabakaların olmadığı fikrine dayanmıştır. Bunun önemli nedenlerinden birisi de tabakalaşma mevzusunun içerdiği sınıf analizi dolayısıyla sürekli sol-sosyalist analizlerle dirsek teması hâlinde olmasıdır. Tabakalaşmadan bahsedenler aynı zamanda eşitsizliklerden de bahsetmekte, siyasal bir değişim talep etmektedirler. Dolayısıyla konu Özatalay'ın (2015) da dikkat çektiği gibi siyasal bakımdan netameli ideolojik bir mahiyet kazanmıştır. Bunun da etkisi ile tabakalaşma konusu akademik dünyanın da ilgi alanına pek girmemiştir. Hatta Türkiye'deki pek çok sosyoloji bölümü müfredatında hâlen kendisine yer bulamamaktadır.

6.2. Türkiye'de Tabakalaşmanın Tarihsel Analizi

Türkiye'de tabakaların olmadığı, Türkiye'nin tarihi toplumsal yapısının toplumdaki farklılaşmaların ortaya çıkmasına uygun olmadığı söyleminden ötürü konu toplumsal yapının tarihsel analizi ile birlikte ele alınagelmiştir. Konuyu Türkiye'deki tabakalaşma modelinin tarihsel yapısını araştırma eksininde kuran Şerif Mardin ve Kemal H. Karpat gibi isimlere ek olarak Oya Baydar, Behice Boran, Mübeccel B. Kıray, Ali Gevgilili, Korkut Boratav ve Sibel Kalaycıoğlu da tarihsel analizler içermekle birlikte ampirik düzeyde tabakalaşma modelini açıklamaya yönelik çalışmalar yapan sınırlı sayıdaki isimler arasında yer alırlar.

6.2.1. Şerif Mardin: Tabakalaşmanın Tarihsel Belirleyicileri

Şerif Mardin (1967) "Historical Determinants of Stratification: Social Class and Class Consciousness in Turkey" başlıklı yazısında tarihsel olarak Türkiye'de tabakalaşmanın niçin olmadığını ele alır. Ona göre Osmanlı toplum düzeninde babadan oğula geçen bir aristokrasinin (hereditary aristocracy) bulunmayışı nedeniyle tabakalaşmanın keskin hatları bulunmamaktadır. Ayrıca ona göre Türk aşiretleri, yarı-göçebe oldukları ve tarihsel çağlarda yarı yerleşik özellikler göstermeleri sebebiyle Batı'daki toplumsal tabakalaşma sisteminin temeli olan ileri derecede farklılaşmış meslek yapılarına sahip olmamışlardır. Bu, özellikle, piyasa ekonomisi işlemlerinde ifadesini bulan mal ve hizmetler denetimine ilişkin meslekler için geçerlidir. Mardin'e göre farklılaşmış mesleki yapılar, sınıflardan söz edebilmenin önkoşulu olan faaliyetleri içermektedir. Ona göre Türkler yerleşik yaşama geçtikten sonra ise tımar sistemi içinde tabakalaşmanın ön koşulu yine ortaya çıkmamıştır (Mardin, 1967, p. 116). Zira Osmanlı toplum düzeninde meslekler ortaya çıkmadığı gibi üretim araçlarının mülkiyetine dayalı bir tabakalaşma da söz konusu değildir. Osmanlı'da geçerli üretim ve yönetim modeli olan tımar sisteminde temel üretim aracı olan toprağın mülkiyeti devletindi; tımar sahibi yalnızca tasarruf hakkını elinde tutardı. Bu sebeple tımar sisteminde toprak babadan oğula devredilememekteydi (Mardin, 1967, p. 119). Tımar, ilkesel olarak, askerî hizmet karşılığında verilirdi. Ayrıca bu sistemde ne feodalizm ne de babadan oğula geçen beylikler mevcuttur. Mardin bu özelliklerden yola çıkarak ilk bakışta Osmanlı İmparatorluğu'nda optimum dengeye çok yaklaşmış bir «Doğu Despotizmi'nin egemen olduğunu dile getirir. Buna göre toplumsal yapı yönetenler (askerî) ile yönetilenler (reaya) zümresinin birbirinden kopukluğu üzerine bina

edilmiştir. Bu iki zümrenin dışında bir ara zümre olarak yöneticilere yakın ulema ve reayaya yakın esnaf bulunmaktadır. Mardin İnalcık'a dayanarak Koçi Bey'in sıradan vatandaş (reâyâ), ulemâ ve askerî sınıf (seyfiyye) şeklinde üç "sınıf"tan bahsettiğini; Kâtip Çelebi'nin ise bunlara tüccarı da katarak İmparatorluğu taşıyan "dört direk" olduğunu belirttiğini dile getirir (Mardin, 1967, p. 120). Mardin'e göre burada eksik olan şey devletten bağımsız bir orta sınıfın (burjuvazinin) ortaya çıkmamasıdır.

Mardin'in merkez-çevre yaklaşımı olarak bilinen bu teorisine göre Osmanlı'nın bu toplumsal yapısı ve tabakalaşma modeli sebebiyle Modern Türkiye'de de tabakalaşma modern çerçevenin öngördüğü biçimde gerçekleşmemiştir; bir bakıma eksik tabakalaşma söz konusudur. Bu sistem modernleşme döneminde yeni anlamlar kazanarak devam etmiştir. Mardin'e göre Osmanlı ve Türk modernleşmesi temelde bir aşiret toplumunun sınıflı bir topluma dönüşmesi sürecidir. Ancak bu geçiş sürecinde beklendiği üzere devlet bürokrasinin zayıflatıp burjuvazinin güçlenmesi yerine dağılmanın siyasi konjektürünün etkisiyle tam aksi istikamette bir değişim yaşanmış, yeni bürokrasi de eskisi gibi kendisini devlet imkanlarının tekeli üzerine bina etmiştir (Mardin, 2009, p. 138). Her ne kadar Jön Türkler, yeni bir Türk girişimci sınıfı yaratmaya çalışsalar da onların ekonomik gelişme modelleri liberal olmaktan ziyade dayanışmacıydı. Dolayısıyla devletin ekonomideki belirleyici rolünün başka araçlarla devam ettiği bu iktisat siyasetinde bir orta sınıfın ortaya çıkması yine engellenmeye devam etmiştir. Cumhuriyet Türkiyesinde de geleneksel devlet seçkinleri yeni bir orta sınıf (girişimci burjuvazi) yaratmak istemişler ancak bunların dizginlerini bir türlü bırakmak istememişlerdir. Bu sebeple toplumsal sınıflar arasındaki ilişkiler bir belirsizlik içerir. Bunun tam olarak karşılığı Mardin'e göre 1930'larda resmî zümrenin Türkiye'nin "sınıfsız bir toplum" olduğu yönündeki fikridir (Mardin, 1967, p. 142). Bir taraftan milli bir burjuvazi oluşturulurken öte yandan da bu sınıfın varlığı bir türlü kabul edilememiştir. Bu açıdan Türk toplumu hâlâ, yönetenle yönetilen arasındaki tarihsel ikiliği, devlet seçkinleri arasındaki ikili rekabeti ve en son olarak da girişimci olmak isteyenlerle iktidarı onlarla paylaşmaya yanaşmayanların ayrımını yaşamaktadır. Ona göre bu çatışmalar Türk siyasetinin gizil toplumsal temelini oluşturmaktadır (Mardin, 1967, p. 142).

Mardin'e göre Türkiye'nin toplumsal yapısında zümre tipi bir tabakalaşma vardır ancak bu tabakalaşma biçimi modern sınıflı sisteme geçişi yeterince besleyemeyen eksik bir tabakalaşmadır. Ona göre Türkiye'deki tarihsel olarak tabakalaşmada eksik olan burjuvazinin olmamasıdır. Burjuvazi sanayileşme ve kentleşme ile birlikte 1950'lerden sonra yavaş yavaş ortaya çıkmaya başlasa da devletin iktisadi alandaki gücü ve karar tekeli bu gelişmeyi yavaşlatmaktadır.

6.2.2. Kemal H. Karpat: Osmanlı'dan Türkiye'ye Orta Sınıfın Yokluğu

Mardin gibi tarihsel analizler yapan ve tabakalaşmayı orta sınıf ekseninde ele alan bir başka isim de Kemal H. Karpattır. Karpat'a göre Osmanlının klasik toplumsal yapısındaki tabakalaşma modernleşme dönemindeki toplumsal yapıyı belirleyen önemli bir etkendir. Ona göre tabakalı zümre modeli ile millet sistemi Osmanlı toplumsal düzeninin iki temel kurumudur. Osmanlı millet sistemi de kendi içinde bir tabakalaşma modeli olsa da Karpat "dini ve etnik sınırları aşan dört tabakalı (askerler, bürokratlar, zanaatkar ve tüccarlar ile reaya, yani

üretici sınıflar) hiyerarşik [bir] toplumsal düzen" olduğunu dile getirir. (Karpat, 2008, pp. 12–13). Bu düzende her bir zümre bir işlev üstlenmiştir ve toplumsal yapı bir denge içerisinde varlığını devam ettirmektedir. Ancak Osmanlı klasik toplumsal tabakalaşması onyedinci yüzyılın başından itibaren bir değişim içerisine girmiştir. Bu dönemde ortaya çıkan yeni değişim güçleri ile birlikte üçüncü (tüccarlar ve zanaatkarlar) ve dördüncü (köylüler ve çobanlar) zümrenin sosyal işlevlerinde farklılaşmalar meydana gelmeye başlamıştır. Bu değişimle birlikte doğal olarak sosyal denge bozulmuş ve birinci (askeriye) ve ikinci (kalemiye/ilmiye) zümrenin sosyo-ekonomik temelleri de sarsılmıştır. Karpat'a göre sosyal yapıdaki bu bozulma neticesinde bir zümre olarak hükümetin tahsis ettiği ünvanlarla ayan ve toplum içinden sivrilip öne çıkan eşraf ortaya çıkmıştır. Orta sınıfın Müslüman kesimini teşkil eden bu iki zümre yenileşme sürecinin bürokratik merkezi tarafından sürekli zayıflatılmıştır. Ayanlar merkezdeki askeri bürokrasi ile girdikleri güç mücadelesini kaybetmişler, eşraf ise merkezi sivil bürokrasinin kontrol alanını daraltacağı korkusuyla sürekli denetim altında tutulmuştur. Karpat modernleşme ile başlayan merkezileşmenin klasik Osmanlı toplum yapısında temelleri mevcut olan orta sınıfın aleyhine işlediğini belirtmektedir.

Karpat'a göre Klasik Osmanlı toplumsal yapısındaki zümreler onsekizinci yüzyıl boyunca ayan ile merkezi güçler arasında yaşanan gerilimler ve ondokuzuncu yüzyılda modernleşme sürecindeki merkezileşme girişimleri ile ciddi bir biçimde değişmiştir. Bu değişimler ekseninde merkezi yönetim bozulan toplumsal ve iktisadi dengeyi sağlamak üzere yeni bir Müslüman orta sınıf çıkarmaya yönelik politikalar takip etmiştir. Özellikle iktisadi siyasetin yönelimlerini bu doğrultuda ele alan Karpat'a göre orta sınıfın oluşturma uğraşı Osmanlı'dan Cumhuriyet'e devreden en önemli gündemlerden biridir. Karpat Osmanlı yönetici elitinin uzun vadede toplumsal dengenin yeniden oluşturulabilmesi için güçlü bir orta sınıfın mevcudiyetinin önemini anlamıştır. Ancak merkezi yönetimin kendisini kurma biçimi, ve modernleşmeci bürokrasinin güç tekeli arzusu çöküş sürecinin kaygıları ile bir araya gelince rüşeym hâlindeki orta sınıfa karşı güvensizlik meydana çıkmıştır (Karpat, 2008, p. 31). Karpat ayanlığın ortadan kaldırılmasını ile birlikte kaçan müstakil bir orta sınıf oluşturma fırsatının bir daha aynı şekilde oluşamadığını dile getirmektedir. Dolayısıyla modernleşmenin ana hattı boyunca bağımsız bir orta sınıfın yerine devlete bağımlı bir orta sınıf ortaya çıkmıştır.

6.3. Tabakalaşmanın Güncel Analizi

Türkiye'de sınıflar ve tabakalaşma üzerine yapılan ampirik çalışmalarda üç tarihe vurgu yapılmaktadır. Bunlardan birincisi 1950'dir. Bu tarihte Türkiye'de büyük bir sanayileşme ve kentleşme başlamış, dolayısıyla geleneksel sosyal yap ve sınıflar değişmeye başlamıştır.

Tabaklaşmanın gelişimi bakımından ikinci kırılma tarihi ise 1980'dir. 1950-1980 arasında Türkiye'de bir sanayi burjuvazisi, bir işçi sınıfı oluşmuş, bunu tamalar bir biçimde memur orta sınıfı genişlemiştir. Ancak 1980 sonrasında dünyaya açılma ve liberalizasyon ve fordist ekonomiden post-fordist ekonomiye geçişin dinamikleri ile birlikte tabakalaşma sisteminde ciddi değişimler ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla tabakalaşma ile ilgili sınırlı sayıdaki araştırmada da bu tarihler ekseninde gerçekleştirilmiştir. Üzerinde durulan üçüncü tarih ise içinde bulunduğumuz dönemi başlatan 2000 tarihidir. Bu tarihten itibaren geçen zaman Türkiye'nin toplumsal yapı ve tabakalaşma açısından yeni bir dönem olarak görülebilir. Bu yeni

dönemde 1980'lerde başlayan ve 1990'larda durağanlaşan liberalizasyon ciddi bir biçimde hızlanmış, devletin ekonomideki rolü yeniden tanımlanmış, kırdan kente göç dinamikleri zayıflamış ve kentleşmede yeni ilişkiler baş göstermiştir. Dolayısıyla bu dönemde sosyal tabakalaşmanın mahiyetinde ciddi değişimler gerçekleşmiştir. Bu dönem aynı zamanda sosyolojide toplumsal eşitsizlik, tabakalar ve eşitsizliğin daha fazla dikkat çektiği bir zaman dilimidir.

6.3.1. Behice Boran: Köylülüğe Dayanan Sosyal Zümreden Mülkiyete Dayalı Sınıfa

Türkiye'de tabakalaşma konusu ile ilgili bilinen ampirik ilk çalışmayı yapan Borandır. Marksist bir sosyal bilimci olan Boran'a göre toplumsal tabakalaşma doğayı işleme biçimine bağlı olarak şekillenir. Bu çerçevede toplumdaki sınıfsal farklılaşma mülkiyet farklılığından kaynaklıdır. Boran tabakalaşmanın teknik alanda yaşanan ilerlemeye bağlı olarak toplumda artan işbölümü ve farklılaşmaya bağlı olduğunu dile getirmektedir. Ona göre işbölümündeki artışla toplumdaki işlerin sayısı çoğalacak ve bu işler nitelik bakımından birbirinden ayrılmaktadır. Böylece her bir işi gören ayrı meslek grupları ortaya çıkmaktadır (Boran, 1943, p. 63). Görüldüğü üzere Boran'ın toplumsal yapı ve tabakalaşma yaklaşımı Marksist yaklaşımdan kayarak işlevselciliğe yaklaşmaktadır. Bakacak'ın (2012, p. 64) belirttiği gibi Boran toplumsal yapıyı Marx'ın mülkiyet ve üretim ilişkileri açıklamasına işbölümünü ekleyerek açıklamaktadır. Bakacak (2012, p. 58) onun Şikago Ekolünün beşeri ekoloji yaklaşımına daha yakın olduğunu belirtir. Buna göre Boran toplumsal yapının toplum ile tabiat arasındaki ilişki çerçevesinde ortaya çıkan kurumlar çerçevesinde şekillendiğini düşünmektedir (Boran, 1945, p. 15). Görüldüğü üzere Boran tabakalaşmayı sosyal analizin merkezine koymaktadır. Ona göre Türkiye toplumu köylülüğe dayanan sosyal zümreden mülkiyete dayalı sınıf tabakalaşma modeline geçiş yaşamaktadır.

6.3.2. Mübeccel Kıray: Modernleşmeye Geçiş ve Ara Tabakalar

Boran'ın talebesi olan Mübeccel Kıray da aynen onun gibi toplumsal değişme ile tabakalaşma arasında yakın bir ilişki kurmaktadır. Boran'ın danışmanlığında hazırladığı *Tüketim Normları Üzerine* başlıklı doktora tezinde tabakalı sosyal düzenin tesisinin tüketime atfedilen değerlerde meydana getirdiği değişimi ele almaktadır. Bunu tamamlar bir biçimde Northwestern Üniversitesi'nde yaptığı *Dört Farklı Kültürde Gösterişçi İstihlak Eğilimleri* başlıklı ikinci doktorasında ise karşılaştırmalı bir biçimde gösterişçi tüketim ile tabakalaşma arasındaki ilişkiyi incelemektedir (bk. Kıray, 2005). Ona göre 1950'de Türkiye'ye döndükten sonra üniversitede kendisine yer bulamamış ve ODTÜ'ye girdiği 1960'a kadar özel sektörde çalışmıştır. 1960'ta ODTÜ'de Sosyal Bilimler Bölümü'nü kuran Kıray 1960'lar ve 1970'lerin ilk yarısında toplumsal değişme ile ilgili önemli araştırmalar yapmıştır.

Kıray da hocası gibi tabakalaşma analizinde karmaşık bir yöntemsel çerçeveye sahiptir. Kıray (1999), Boran'ın açtığı izden yürüyerek işlevselci ve Marxist kuramsal yaklaşımları birleştirerek analizlerini gerçekleştirmiştir Ona göre tabakalaşmadaki değişimler toplumdaki yapısal işlevsel bütünlüğü sağlamada önemli bir rol oynamaktadır. Gerçekleştirdiği araştırmalarda Türkiye'de sanayileşme ve köyden kente göç (kentleşme) ile birlikte değişen

tabakalaşma örüntülerini gözlemleyen Kıray, nihayetinde kentli bir modern sınıflı toplumun ortaya çıkacağını ileri sürmektedir. Ancak eski tabakalaşma örüntüleri ve bunun bozulmuş yeni biçimlerinin oluşturduğu engellerin toplumdaki bu değişimi yavaşlattığının da farkındadır. Özellikle 1960'ların ortasında Hollandalı coğrafyacı Jan Hinderinck'le birlikte Çukurova'da gerçekleştirdiği araştırmada kırdaki makinalaşma ile birlikte ortaya çıkan yeni tabakalaşma biçiminin modernleşmenin (yapısal işlevsel bütünleşmenin) önünde engel olduğunu tespit eder (Hinderink & Kıray, 1970). Kıray'ın bir geçiş aşaması olarak adlandırdığı Türkiye'nin sanayileştiği ve kentleştiği bu dönemde ona göre yeni ara tabakalar meydana gelmektedir. Örneğin Ereğli üzerine yaptığı araştırmada eski toplumsal yapıda önemli bir işlevi olan toprak ağalarının yerine şimdi kasabada tüccarlar geçmiştir. Toplumun gittikçe formel ilişkilerin egemen olduğu bir yapıya kavuşacağı bu süreçte tüccarlar bir tampon kurum işlevi üstlenmektedirler. Onlar köylüyü piyasa ilişkilerine alıştırmakta, tarımsal üretimi piyasa için yapıla bir mahiyete büründürmektedirler. Bu geçişin neticesinde Kıray'a göre tüccarın bu rolüne artık gerek kalmayacaktır. Nihayetinde Kıray Türkiye'nin üretim yapısındaki değişimlerin tabakalaşmaya da yansıyacağını ve artık köylü-ağa tabakalarının yerine üretici-burjuva tabakaları geçecektir.

Türkiye'de 1970'lerde sınıf üzerine çalışmalar yapan Ali Gevgilili (1989) Marksist şemaya sadık kalarak Türkiye'nin endüstrileşme ve sermaye birikiminin oluşturduğu özel koşullar altında dört sınıfın oluştuğunu dile getirmektedir. Bunlar sırasıyla sermaye sahibi büyük burjuvazi, emekleriyle geçinen işçi sınıfı, entelektüel becerileri ile geçinen küçük burjuvazi ve tarımda geleneksel örüntüleri sürdüren köylülük olarak belirlenmektedir.

6.3.3. Korkut Boratav: Sınıfların Gelişimi ve Tabakalaşma

Korkut Boratav da 1980 sonrasında Türkiye'de sınıfların gelişimi ve tabakalaşma üzerine teorik ve ampirik önemli çalışmalar yapan bir isim olarak dikkat çekmektedir. Özellikle *1980'li Yıllarda Türkiye'de Sosyal Sınıflar ve Bölüşüm* (1991) ile *İstanbul ve Anadolu'dan Sınıf Profilleri* (2004 [1995]) isimli çalışmaları Türkiye'de sınıf yapılarına dair başka çalışmalara da temel teşkil eden bir çerçeve oluşturmaktadır. Birinci çalışmada Boratav, Türkiye'nin önemli bir dönüşüm geçirdiği bir dönem olarak gördüğü 1977-1990 dönemini sınıf dinamikleri açısından incelemektedir. Kentsel ve kırsal sınıf şemaları çıkardığı ikinci çalışmasında ise Türkiye'de sınıf ve tabakalaşma çalışmalarına önemli bir kavramsal katkı sağlamaktadır. Toplumsal farklılaşmanın bölüşüm ilişkileri zemininde gerçekleştiğini dile getiren Boratav sınıf ile tabakalaşmayı birbirinden ayırmaktadır. Ona göre sınıf birincil bölüşüm ilişkilerini temsil ederken toplumsal tabaka ikincil bölüşüm ilişkilerine denk düşmektedir.

Boratav 1991'de İstanbul'un iki semti ve ondokuz Anadolu köyünde yaptığı iktisadi, sosyal, ideolojik ve politik boyutlu alan araştırmasına dayanan *İstanbul ve Anadolu'dan Sınıf Profilleri* isimli eserinde kentsel ve kırsal sınıf şemaları çıkarmaktadır. Kentsel sınıfların tanımlanmasında temel ölçüt meslek ve mesleki mevkiyi, kırsal sınıfların tanımlanmasında ise toprak mülkiyetinin biçimi ve büyüklüğünü esas almaktadır. Çalışmasının girişinde Marksist yönelimlerden bahsetse de (Boratav, 2004, p. 19) bu belirlemede de görüldüğü gibi Boratav kentsel alanda Weberci, kırsal alanda Marksist bir yaklaşım benimsemektedir. Kitaba temel teşkil eden araştırmanın farklı bir konuda yapılmış olması verilerin sadece işçi sınıfı

mahallelerinden seçilmiş olması araştırmanın ampirik geçerliliğini zedelese de bu çalışma uzunca zaman Türkiye üzerine tek kuramsal değerlendirme olması dolayısıyla tabakalaşma ve sınıf analizlerine kavramsal temel sağlamıştır.

Boratav'a göre "kapitalist bir ortamda temel sınıf ayrımı sermaye-ücretli işgücü arasındadır." Bu sebeple kentsel alanda ilk temel ayrımı gördüğü için ücretli/maaşlı çalışanlar ile işverenler arasında yapmaktadır (Boratav, 2004, p. 19). Bu çerçevede yaptığı analizler neticesinde dokuzlu bir kentsel sınıf şeması ortaya çıkmaktadır: *orta-büyük burjuvazi/işveren, küçük burjuvazi/işveren, esnaf/marjinaller*, *yüksek nitelikli ücretliler, beyaz yakalı ücretliler, niteliksiz hizmet işçisi*, *mavi yakalı işçi*, *emekliler, işsizler* (Boratav, 2004, p. 19). Boratav bu sınıfları birleştirerek üçlü bir birleştirilmiş kentsel sınıf şemasına ulaşmaktadır: Kentsel işçi sınıfı (niteliksiz hizmet işçisi + mavi yakalı işçi + işsizler), Kent burjuvazisi (orta-büyük burjuvazi/işveren) ve küçük burjuvazi ve marjinaller (küçük burjuvazi/işveren + esnaf/marjinaller). Boratav kırsal toplumsal yapıda sınıfsal yapıyı belirleyebilmek için ise üç temel ayrıştırma kriteri kullanmıştır: Üretim araçlarının mülkiyeti, ücretli işgücü istihdamı veya ücretli işgücü olarak çalışma durumu, toprağın kiraya verilmesi veya kiralanması durumu. Bu çerçeve sahip olunan toprak miktarı ve niteliği (kuru-sulu), traktör sahipliği ve ücretli işçi kullanımı gibi etkenlerle derinleştirilmiştir. Bu analizin neticesinde sekizli bir kırsal sınıf şeması ortaya çıkmıştır: Kapitalist çiftçi, zengin çiftçi, zengin köylü, orta köylü, küçük köylü, yoksul köylü, tarım işçisi, rantiye.

Bu sınıf yapıları dahilinde Boratav kentsel ve kırsal toplumsal yapıda hareketliliği incelemektedir. Ona göre kentsel toplum örüntüsü bir yandan küçümsenmeyecek kemikleşme eğilimlerinin; bir yandan da göç, eğitim, işsizleşme, iş hayatının ve özellikle kentsel küçük üreticiliğin istikrarsızlıkları gibi etkenlerce belirlenen aşağı/yukarı hareket dürtülerinin etkisi altındadır. "Kentsel sınıf yapısını belirleyen ve dönüştüren dinamik süreçler bu karmaşık etkilerin bir bileşkesi olarak" (Boratav, 2004, p. 19) karşımıza çıkmaktadır. Boratav (Boratav, 2004, p. 19) kırsal toplumsal yapıda ise ileri düzeyde bir kapalılık ve çok sınırlı düzeyde bir sosyal hareketlilik bulunduğunu ifade etmektedir.

6.4. Sosyo-Ekonomik Statü Eksenli Bir Analiz: Ankara SES Ölçeği

Kalaycıoğlu ve arkadaşları (1998) da Türkiye'deki toplumsal hareketliliğin en önemli dinamiklerinin göç ve aile bağlantıları olduğunu dile getirmektedirler. "Orta grup" olarak adlandırdıkları grubun içinde "özellikle köy kökenli yoksul kesimler için göçün bir yaşam stratejisi olarak gerçekleşip, onların bugünkü konumlarına gelmelerinde stratejik bir ilk adım" oluşturmasından bahsetmektedirler (Kalaycıoğlu et al., 1998, p. 132). Kırdan kente göç, eğitim maksatlı göç ve yurtdışı göç şeklinde üç göç türünden bahseden araştırmacılar bu etkenlerin bir SES çalışmasında dikkate alınması gerektiğini dile getirmektedirler. Araştırmacılar bu göç değişkeninin üzerine toplumsal tabakalaşma ve hareketliliği etkileyen bir diğer ana etkenin aile ve aile ilişki ağının olduğunu dile getirmektedirler (Kalaycıoğlu et al., 1998, p. 133). Ancak bu konuda kesin bir neticeye varamayan yazarlar "göç ve aile ilişki ağlarının rolü gibi birbirinin içine geçen karmaşık süreçlerin hangi değişken setleriyle ifade edilebileceği" sorununun ayrıca üzerinde çalışılması gerektiğini ifade etmektedirler. Sibel Kalaycıoğlu, Kezban Çelik, Ümit Çelen ve Sinan Türkyılmaz ile birlikte 2008 yılında bu araştırmayı Ankara ili için

gerçekleştirmişlerdir. Kalaycıoğlu ve arkadaşları 1769 bireyle yüz yüze görüşülerek gerçekleştirdikleri araştırmalarında Ankara kent merkezi için "öncelikle bir sosyoekonomik statü endeksi geliştirerek farklı toplumsal tabakaları belirlemek" ve daha sonra da "bu tabakalara özgü sosyal ve ekonomik özellikleri" ortaya koymayı amaçlamışlardır (Kalaycıoğlu et al., 2010, pp. 191–192). Kapsamlı bir teorik özetlemeden sonra Kalaycıoğlu ve arkadaşlarının geliştirdikleri sosyoekonomik statü ölçeği, mesleki ve toplumsal statüyü ölçmeye yönelik, derecelemeli, analiz birimi olarak haneyi belirlemiş ve birleşik sınıflandırmalar yöntemiyle tüm hanenin sosyo-ekonomik statüsünü ölçme yönünde bir deneme olmuştur" (Kalaycıoğlu et al., 2010, pp. 191–192). Çalışma kapsamında SES ölçümü için demografi, eğitim, iş, gelir, mülkiyet gibi veriler kullanılmıştır (Kalaycıoğlu, Çelik, Türkyılmaz, Kardam, & Rittersberger- Tılıç, 2008, p. 57). Bu değişkenler değişik şekillerde ağırlıklandırılarak Ankara için bir SES formülasyonuna ulaşılmıştır (Kalaycıoğlu et al., 2010, pp. 191–192). Ankara ili için oluşturulan bu ölçek çeşitli kısıtlarına rağmen Türkiye'de bilimsel SES çalışmaları için iyi bir başlangıç oluşturmaktadır. Bu başlangıcın geliştirilmesi ve alandaki çalışmaların değişik perspektiflerden oluşturulacak endekslerle çeşitlendirilmesi gerekmektedir.

Yunus Kaya ise (2008) EGP modelini kullanarak 1980 ve 2005 arasında Türkiye'deki toplumsal tabakalaşmanın değişimini analiz ettiği çalışmasında bu dönemde Türkiye'de toplumun en alt ve üstteki katmanlarında görece daha fazla artış olduğunu gözlemleyerek bunu proleterleşme ile beraber toplumsal kutuplaşma olarak adlandırmıştır. Bu analizi 1980 ve 2005 arasındaki nüfus sayımlarından aldığı ISCO-68 mesleki sınıflandırmasına göre iki rakamlı seviyedeki yaklaşık 80 meslek grubunu işteki duruma göre dörde (işveren, kendi hesabına çalışan, ücretli, ücretsiz aile işçisi) ayırarak oluşturduğu 300'den fazla grubu Ganzeboom and Treiman'ı (1996) takip ederek yedi katmanlı EGP modeline çevirerek yapmıştır. Kaya'nın çalışması Türkiye'de sınıf tartışmalarına uluslararası düzeyde karşılaştırma yapması bakımından önemli katkılar sağlamaktadır.

Yukarıda özetlendiği üzere Türkiye'de sınıf, tabakalaşma ve hareketlilik çalışmalarına kuramsal ve kavramsal zemin oluşturacak çalışmalar kadar ampirik araştırmalar da pek gelişmemiştir. Bunun önemli nedenlerinden birisi de ulusal düzeyde yapılan araştırmalarda tabakalaşma, eşitsizlik ve hareketlilik ile ilgili süreklilik gösteren verilerin toplanmamasıdır. Son zamanlarda bu konuda veri miktarı ve çeşitliliği artsa da henüz bu ortak bir analiz yapabilecek birikim meydana çıkmış değildir.

Bu Bölümde Ne Öğrendik Özeti

Dünya'da tabakalaşma çalışmalarının canlılığın aksine Türkiye sosyolojisinde sınıf, tabakalaşma ve toplumsal hareketlilik alanları çok az gelişmiştir. Bu konularla ilgili teorik bir çerçeve gelişmediği gibi ampirik çalışmalar da yeterli değildir. Tabakalaşma çalışmalarının yeterince gelişmemesinin nedenleri olarak şunları zijredebiliriz: (*1*) Türkiye'nin "sınıfsız ve imtiyazsız" bir ülke olduğuna olan Kemalist inanç; (*2*) Konunun siyasal bakımdan netameli ideolojik bir mahiyet kazanmış olması; (*3*) Sınıflar meselesinin uzun yıllar boyunca Marx/Weber karşıtlığına, nominalizm/realizm ayrışmasına ve sınıf-statü grubu şeklindeki nominalist bir tartışmaya sıkışması ve "sınıflandırıcılar"ın ideolojik pozisyonlarında ısrar etmeleri. Osmanlı toplumsal yapısı klasik dönemde pek çok çeşitliliği bünyesinde barındıran ve dolayısıyla değişik düzeylerde katmanlaşmalara sahip bir yapıdır. Bu çerçevede dört alanda birbirini kesen katmanlaşmalar yaşanmaktadır: Dinsel, Siyasal, Mesleki katmanlaşma ve zümre sistemi. Bu klasik tabakalaşma sistemi 18. Yüzyılın başından itibaren çeşitli biçimlerde ve düzeylerde değişime uğramış ve öncesine göre önemli bir düzeyde değişimler yaşamıştır. Bunlar arasında yeni bir zümre olarak ayan ve eşrafın ortaya çıkışı bulunmaktadır. Ancak bu iki zümre yüzyılın sonunda başlayan modernleşmeci girişimlerin merkezileşme temayüllerinden ötürü başarıya ulaşamamıştır. Ayrıca tasfiye edilen eski toplumsal aktörler arasında bir eski yeni mücadelesi başlamıştır. Bu çerçevede Şerif Mardin Osmanlı'dan günümüze değin tarihsel olarak Türkiye'de tabakalaşmanın olmadığını belirtir. Ona göre Osmanlı toplum düzeninde babadan oğula geçen bir aristokrasinin (hereditary aristocracy) bulunmayışı nedeniyle tabakalaşmanın keskin hatları bulunmamaktadır. Mesleki ayrışma, farklılaşma ve bunun için lazım olan piyasa ekonomisi yeterince yoktur. Toprağın mülkiyeti devlette olduğu için üretim araçlarının mülkiyetine dayalı bir tabakalaşma da söz konusu değildir. Bu sebeple tabakalaşma sistemi meydana çıkmamıştır. Bir başka siyasal tarihçi Kemal Karpat Osmanlı'da tabakalaşmanın olduğunu ancak modernleşme döneminde merkezi bürokrasinin güçlenmesi ile birlikte bu tabakalaşmanın işlerliğini kaybettiğini dile getirir. Ona göre Osmanlı tabakalaşma modelinin en büyük özellliği bir orta sınıfın oluşmayışıdır. Bu orta sınıf modernleşme boyunca suni bir biçimde oluşturulmaya çalışılsa da hep devlete bağımlı olmuştur. Bu tarihsel analizlere ek olarak yine tarihsel analizlerden hareket etkmekle birlikte güncel toplumsal yapıdaki tabakalaşma modeline dair de bilgi üreten sosyal bilimciler vardır. Bunlardan ilki Behice Borandır. Boran'ın toplumsal yapı ve tabakalaşma yaklaşımı Marksist yaklaşımdan kayarak işlevselciliğe yaklaşmaktadır. Ona göre Türkiye toplumu köylülüğe dayanan sosyal zümreden mülkiyete dayalı sınıf tabakalaşma modeline geçiş yaşamaktadır.

Kıray ise benzer şekilde Türkiye'nin sanayileştiği ve kentleştiği bir dönemde Modern topluma geçişte tabakalaşmanın değiştiğini ve bu süreci kolaylaştıran bazı yeni ara tabakaların meydana geldiğini dile getirir. Günümüzde tabakalaşma konusunda en aktif çalışan isim olarak Korkut Boratav ise toplumsal farklılaşmanın bölüşüm ilişkileri zemininde gerçekleştiğini belirterek sınıf ile tabakalaşmayı birbirinden ayırmaktadır. Ona göre sınıf birincil bölüşüm ilişkilerini temsil ederken toplumsal tabaka ikincil bölüşüm ilişkilerine denk düşmektedir. Bu çerçevede bir kentsel ve kırsal sınıf şeması oluşturur.

Bölüm Soruları

1) Aşağıdakilerinden hangisi Türkiye'de tabakalaşma çalışmalarının yeterince gelişmemesinin nedenlerinden birisi değildir?

a) Türkiye'nin "sınıfsız ve imtiyazsız" bir ülke olduğuna olan Kemalist inanç

b) Konunun siyasal bakımdan netameli ideolojik bir mahiyet kazanmış olması

c) Üniversite müfredatlarına tabakalaşmanın konulmamış olması

d) Sınıflar meselesinin uzun yıllar boyunca Marx/Weber karşıtlığına, nominalizm/realizm ayrışmasına ve sınıf-statü grubu şeklindeki nominalist bir tartışmaya sıkışması

e) Tabakalaşma konusunda çalışanların ("sınıflandırıcılar"ın) ideolojik pozisyonlarında ısrar etmeleri

2) Aşağıdakilerinden hangisi Osmanlıdaki dört ana zümreden biri değildir?

a) Asker

b) Burjuvazi

c) Ulema

d) Esnaf

e) Köylü

3) Şerif Mardine göre tarihsel olarak Türkiye'de tabakalaşmanın niçin yoktur?

a) Osmanlı toplum düzeninde babadan oğula geçen bir aristokrasinin (hereditary aristocracy) bulunmayışı nedeniyle tabakalaşmanın keskin hatları bulunmadığı için

b) Toprakta özel mülkiyet olmadığı için

c) Siyasal sistem buna müsait olmadığı için

d) Uzun süren savaşlar sebebiyle toplumsal yapı yerleşemediği için

e) Teknik gelişmeler kapalı olduğu için

4) Kemal Karpat'a göre Osmanlı millet sistemi kendi içinde nasıl bir tabakalaşma modeline sahiptir?

5) Kemal Karpat ve Şerif Mardin'in orta sınıf teorilerini karşılaştırmalı olarak tartışınız.

6) Behice Boran’ın tabakalaşma teorisinin arkaplanını açıklayınız.

7. ABD VE BRİTANYA'DA TABAKALAŞMAYI ÖLÇMEYE YÖNELİK ÇALIŞMALAR

Bu Bölümde Neler Öğreneceğiz?

7.1. Amerika Birleşik Devletlerinde SES Çalışmaları

7.1.1. Erken Dönem Çalışmalar

7.1.2. Duncan'ın Mesleki İtibar Çalışmaları

7.1.3. Duncan Geleneğinin Takipçisi olarak NORC Mesleki İtibar Skalası

7.1.4. Goldthorpe'un EGP ve CASMIN Modelleri

7.1.5. Wright'ın Neo-Marksist Yeni Sınıf Şeması

7.1.6. Treiman'ın Uluslararası Karşılaştırmalı Mesleki Tabakalaşma Modelleri

7.1.7. ABD'de SES Ölçeklerinin Güncel Durumu

7.2. Britanya'da SES Çalışmaları

7.2.1. Erken Dönem Çalışmalar: Genel Nüfus Dairesi Sosyal Sınıf Şeması (RGSC)

7.2.2. Sosyo-Ekonomik Gruplar (SEG) Çalışması

7.2.3. Cambridge Sosyal Mesafe ve Tabakalaşma (CAMSIS) Skalası

7.2.4. Ulusal İstatitistik Dairesi Sosyo-Ekonomik Tasnifi (NS-SEC)

7.2.5. Uluslararası Sosyo-Ekonomik Endeks (ISEI)

7.2.6. Britanya'da SES Ölçeklerinin Güncel Durumu

Bölüm Hakkında İlgi Oluşturan Sorular

1) Sosyoekonomik statü (SES) nedir?

2) SES'i ölçmenin kuramsal arka planı nedir?

3) Mesleki itibara dayalı tabakalaşma ölçeklerinin gelişimi nasıl gerçekleşmiştir?

4) Goldthorpe'un Neo-Weberci EGP ve CASMIN Modeli nasıl işlemektedir?

5) Wright'ın Neo-Marksist yeni sınıf şeması nasıl işlemektedir?

6) Treiman'ın uluslararası karşılaştırmalı tabakalaşma modelleri nedir?

7) Uluslararası Standart Meslek Sınıflamaları (ISCO) nedir?

Bölümde Hedeflenen Kazanımlar ve Kazanım Yöntemleri

Konu	**Kazanım**	**Kazanımın nasıl elde edileceği veya geliştirileceği**
Sosyoekonomik Statü (SES) Nedir?	Sosyoekonomik Statü (SES)'nün anlam ve mahiyetini öğrenmek	Ders notları, ders anlatımı, sunumlar ve ileri okumalar
SES'i Ölçmenin Kuramsal Arkaplanı	SES'in nasıl ölçüleceğine dair bir bilgi sahbi olmak	Ders notları, ders anlatımı, sunumlar ve ileri okumalar
Mesleki İtibara Dayalı Tabakalaşma Ölçeklerinin Gelişimi	Günümüzde en fazla yaygın olan mesleki itibara dayali tabakalaşma ölçeklerinin gelişimini öğrenmek	Ders notları, ders anlatımı, sunumlar ve ileri okumalar
Goldthorpe'un Neo- Weberci EGP ve CASMIN Modeli	Goldthorpe'un Neo-Weberci EGP ve CASMIN Modelihakkında bilgi sahibi olmak	Ders notları, ders anlatımı, sunumlar ve ileri okumalar
Wright'ın Neo- Marksist Yeni Sınıf Şeması	Wright'ın Neo-Marksist yeni sinif şemasi bilgi sahibi olmak	Ders notları, ders anlatımı, sunumlar ve ileri okumalar
Treiman'ın Uluslararası Karşılaştırmalı Tabakalaşma Modelleri	Uluslararası karşılaştırmalı tabakalaşma modellerini tanımak ve işlerliklerini öğrenmek	Ders notları, ders anlatımı, sunumlar ve ileri okumalar
Uluslararası Standart Meslek Sınıflamaları (ISCO)	Uluslararası Standart Meslek Sınıflamaları (ISCO) hakkında bilgi edinmek	Ders notları, ders anlatımı, sunumlar ve ileri okumalar

Anahtar Kavramlar

- Sosyoekonomik statü (SES)
- Mesleki itibar
- Ses ölçeği
- Duncan
- Nakao ve treas modeli
- Goldthorpe
- Egp
- Casmın
- Wright
- Treiman
- Uluslararası standart meslek sınıflamaları (ISCO)

Giriş

Bugüne kadar geliştirilmiş sosyoekonomik sınıflandırmaları üçe ayırarak incelemek mümkündür: Prestij skalaları, sosyoekonomik endeksler ve etkileşim skalaları. Prestij skalası, mesleki pozisyonları inceleyerek toplumsal tabakalaşmayı haritalandırmanın mümkün olduğu varsayımından yola çıkmaktadır. Bu yaklaşımda olan araştırmacılar mesleki sıralama konusunda toplumda büyük oranda bir anlaşma olduğunu ve bu yüzden öznel yaklaşıma dayanan bir prestij hiyerarşisinin var olduğunu iddia etmişlerdir. İnsanlar meslekleri toplumdaki önemini göz önünde bulundurarak sıralamakta ve bu sıralandırmayla prestij ölçekleri oluşturulmaktadır (Rose, 2005). Bottero'nun deyişiyle, prestij ölçekleri farklı insanların öznel algılarından toplumsal tabakalaşmaya dair nesnel ölçeklerin oluşturulabileceğini varsaymaktadır (Bottero, 2005: 73'ten aktaran Rose, 2005).

Bu öznel yaklaşım daha sonra yerini, yine statü hiyerarşisinden yola çıkan bir tabakalaşma anlayışına sahip fakat daha nesnel olan sosyo-ekonomik endekslere bırakmıştır. Sosyo- ekonomik endeksler meslek, eğitim ve gelir bilgilerini birleştirerek mesleki gruplar arasındaki farkları tek bir parametre ile yansıtmaktadırlar ve her mesleğin genel statüsüne, hem sosyal hem de ekonomik statüsü dikkate alınarak değer biçilmektedir. Bu yaklaşımın temel iddiası olan bireyin başarısı için eğitimin sosyal pozisyondan daha önemli olduğu fikrine karşı çıkılmış ve endeks bireyselci varsayımları ve yapısal sınırlamaları görmezden gelişi sebebiyle yoğun bir şekilde eleştirilmiştir (Rose, 2005).

Sosyo-ekonomik endekslere yapılan eleştirilerle birlikte, 1970lerin başında, sınıf ve statü ayrımına vurgu yapan ve sınıf analizini kullanan çalışmalarda tekrardan bir canlanma olmuştur (Rose, 2005). Bu doğrultuda Erikson ve Goldthorpe şemasını geliştiren sosyologlardan biri olan Goldthorpe, Weber'in sınıf ve statü ayrımının tabakalaşma çalışmalarında pek gözetilmediğini, hatta unutulduğunu iddia etmiştir. Goldthorpe'a göre, son dönemde yapılan çalışmalar bu ayrımı ampirik yönden demode ve lüzumsuz olarak görmüşlerdir. Bu ayrımı sürdürmenin analitik ve ampirik değerini araştırmak için yaptıkları çalışmalarda Goldthorpe ve Chan (Goldthorpe ve Chan, 2005), özellikle kültürel tüketim modellerini açıklamak için statünün daha uygun olduğunu göstermişlerdir. Fakat ekonomik çıkarlar ve ekonomik güvenlik söz konusu olduğunda sınıf kavramının kullanımı daha yerindedir. Yani, yaptıkları araştırmalara göre, toplumsal hiyerarşi ilişkilerini içeren Weberian statü kavramı, gelir ve eğitim bilgilerinii birleştiren ölçeklerle ifade edilen 'sosyo-ekonomik' statüden ampirik ve kavramsal olarak farklı görünmektedir (Goldthorpe ve Chan, 2005).

Sınıf analizinin yeni formları, toplumu açık ve statü hiyerarşisinden oluşan değil de, eşit olmayan ve potansiyel olarak zıt gruplardan oluşan bir yapı olarak görür. Sınıf pozisyonu kişinin başkalarıyla kurduğu kontrol, itaat, tahakküm ve sömürü ilişkilerine işaret etmektedir. Yani, bu yaklaşıma göre, yaşam fırsatlarının en önemli belirleyicisi sınıftır ve kişinin eğitimi de çok büyük oranda dâhil olduğu sınıf tarafından belirlenmektedir. Toplumsal iktidarın çok sayıda dayanağı olsa da – yaş, ırk, toplumsal cinsiyet, toplumsal statü gibi- modern kapitalist toplumlarda en önemlisinin sınıf olduğu iddia edilmektedir (Rose, 2005) ve söz konusu sınıflar yapısal pozisyonlar olarak görülmektedir. Sınıf pozisyonları da o pozisyonu işgal eden bireylerden bağımsız olarak var olan "boş konum"lardır (Sorensen 1991: 72' den aktaran, Rose,

2005).

Aşağıda değişik ülkelerde SES ile ilgili geliştirilmiş şemalar incelenmektedir. Elbette ülkelerin biribirinden ayrıştırılması geçişlilikler ve etkilenmelerden ötürü zaman zaman güçtür. Bazı modeller zamanla geliştirildikleri ülkelerin sınırları dışına çıkmış, başka ülkelerde de uygulanmıştır; hatta geliştirildiği ülke dışında daha yaygın olan modeller de vardır. Ancak yine de bazen uyarlama düzeyinde bazen de yeni bileşenlerle yeni modeller gelitşrime düzeyinde her bir ülkede farklı amaçlarla farklı yerlerde kullanılmak üzere geliştirilmiş SES modelleri bulunmaktadır.

7.1. Amerika Birleşik Devletlerinde SES Çalışmaları

Amerikan sosyolojisinde erken dönemden itibaren SES'in ölçülmesi önem arz etmektedir. Amerikan sosyoloji geleneğinde Weberci statü analizleri ile Durkheimci sosyal düzenin mesleki işlevsel birlikteliği fikrinin bir birleşiminden hareketle mesleki saygınlık ve statü eksenli SES analizleri geliştirilmiştir. Bu gelenek içinde mesleki statüler etrafında oluşan tabakalaşmanın toplumsal düzenin sürekliliğini sağladığı fikri egemendir. SES çalışmaları toplumdaki bu katmanlaşmayı ve ilişkileri çözümlemek için geliştirilmektedir.

7.1.1. Erken Dönem Çalışmalar

Bu çerçevede sosyoekonomik kavramı ilk defa Amerikalı sosyolog Lester Ward tarafından 1883 yılında kullanılmıştır. İlk SES çalışmaları ise Şikago Okulu (Ekolojik Okul) tarafından geliştirilmiştir. Bu ölçümlemede sosyal sınıflar ile yerleşim yerleri arasındaki bağlantı esas alınmıştır (Eslinger 2008). 1930'lu yıllarda büyük bunalımla birlikte sosyal tabakalaşma araştırmaları canlanmıştır. Bu çerçevede sosyal tabakalaşma üzerine ilk detaylı çalışmalar Robert S. Lynd ve Herben M. Lynd'in (1929, 1937) *Middletown: A Study in Modern American Culture* (1929) ve *Middletown in Transition: A Study in Cultural Conflicts* (1937) isimli çalışmalarıdır. Bu çalışmalarda ortalama ve standart bir Amerikan şehrinde (Middletown) büyük buhran ile birlikte değişen güç ve ekonomik eşitsizlikleri ele alınmaktadırlar. W. Lloyd Warner ve ekibinin 1930'lar boyunca katılımcı gözlem, mülakat ve anketlere dayalı olarak Newburyport şehrinde gerçekleştirdiği *Yankee City* isimli beş ciltlik çalışmaları 1940'lardan sonra alanda önemli etkile oluşturmuştur (Warner 1941). Ona göre sosyal tabakalaşma iktisadi etkenler kadar mesleki itibar çerçevesinde ortaya çıkan sosyal etkenlerle belirlenmektedir. Bu çalışmada insanların ayrıca sosyal statülere ahlaki bir değer de yükledikleri ortaya konulmaktadır. Bu çalışmasını müteakiben Warner (1949) sosyal sınıf çalışmaları ve hesaplamaları için el kitabı mahiyetindeki *Social Class in America* isimli eserinde kendisinden sonra çok ciddi bir biçimde takip edilecek SES Endeksini geliştirmiştir. Bu endekste SES meslek, gelir kaynağı, ev tipi ve ikamet yerinden hareketle tanımlanmıştır. Warner'ın kendisinden sonraki bütün akademik ve idari tabakalaşma, sosyal sınıf ve SES çalışmaları üzerinde çok derin etkileri mevcuttur.

Warner geleneğini takiben mesleki itibara dayalı çeşitli sosyal tabakalaşma kuramları geliştirilmiştir. Davis ve Moore (1942, 1948; 1945) çeşitli çalışmalarında Durkheimci yapısal işlevselci bir perspektiften sosyal tabakalaşma ve eşitsizliğin toplumsal yapı açısından pozitif bir etkisi olduğunu ve bireyleri değişik meslekleri elde etmek üzere motive ettiğini savunmaktadırlar. Onlara göre ilkel topluluklar dışında bütün modern karmaşık endüstriyel toplumlarda bu tür bir tabakalaşma mevcuttur. Tumin (1953) tarafından iktisadi etkenleri, gücü ve sosyal eşitsizliği ihmal etmekle eleştirilen bu yaklaşım kendisinden sonra gelen mesleki itibar çalışmalarını ciddi bir biçimde etkilemiştir (Cullen and Novick 1979; Hauhart 2003).

1940 ve 1950'ler sosyal tabakalaşma çalışmalarında yapısal işlevsel bakışın tartışmasız egemen olduğu yıllardır (Huaco 1966). Bu yıllarda Amerikan sosyolojisi için pek çok açıdan kurucu bir isim olan Talcott Parsons, Durkheim ve Warner'ın sosyal tabakalaşma okulu geleneğini etkili bir şekilde sürdürmüştür. Parsons'ın 1951 yılında gerçekleştirdiği *The Social*

System isimli çalışması sosyal düzenin daha soyut ve genel işlevselci bir kuramını geliştirmiştir. Ona göre statü veya itibar etrafından oluşan sosyal tabakalaşmanın en önemli işlevi toplumsal düzeni korumaktır (Parsons 1964). Parsons'a göre her toplumda, her zaman bir statü ve saygınlık hiyerarşisi bulunmaktadır. Dolaysıyla insanların tabakalaşma sistemi içerisindeki yerini belirlemek için toplum içerisinde hangi görevlerin veya rollerin en saygın olduğunu sıralamak gerekmektedir. Parsons zenginlik ve güç farklılıklarının sosyal statü üzerindeki etkisini ele almakla birlikte modelinde bunlara ikincil bir konum vermektedir. Zira ona göre zenginlik ve güç bireyin mesleki konumu ile elde ettiği statüsü ile belirlenmektedir.

7.1.2. Duncan'ın Mesleki İtibar Çalışmaları

1960'larda başlayan eleştiri ve arayışlarla birlikte salt mesleki itibar merkezli SES çalışmaları yerini eğitim, gelir ve mülkiyet etkenlerini de hesaba katan daha fazla değişkenli mesleki itibar çalışmalarına bırakmaya başlamıştır. Bu yaklaşımın en önemli temsilcisi olan Otis Dudley Duncan'dır. Onun 45 meslek için 1947'deki North-Hatt mesleki itibar puanları ve 1950 nüfus sayısı verilerini kullanarak 1961'de hazırladığı SES Endeksinde meslek ile eğitim ve gelir arasında lineer bir bağ kurmaktadır (Duncan 1961). Bu tarihten itibaren model her on yılda bir ulusal nüfus verileri ile güncellenmiştir (Nakao and Treas 1992:1).

Duncan'ın, Peter M. Blau ile birlikte hazırladığı 1968'de Amerikan Sosyoloji Derneği Sorokin Ödülünü alan *The American Occupational Structure* isimli çalışması sosyoekonomik statü çalışmalarında bir dönüm noktası hâline gelmiştir (Turner 2006:149). Aynı zamanda yöntemsel bir dönüm noktası olan bu çalışmada Duncan ve Blau (1967) ulusal nüfus araştırmasının verilerini kullanarak değişik mesleklerin toplumsal yapıdaki itibar hiyerarşilerini tespit etmektedirler. Temelde sosyal hareketliliği ölçmeye çalışan bu endekste mesleki itibarın sosyoekonomik statüde ana belirleyici olduğu fikri esas alınmıştır. Zira onlara göre mesleki itibar hem eğitimi hem de geliri bünyesinde barındıran bir sosyal göstergedir. Duncan'ın sosyoekonomik statü endeksi üzerine bina edilen Blau ve Duncan'ın toplumsal tabakalaşma modeli toplumsal tabakalaşma sisteminin temel değişkenlerini bulmak ve analiz etmek için geliştirilmiştir. Model 20-64 yas arasındaki 20.000 Amerikan erkeğinden oluşan temsili bir örneklemden elde edilen verilerle geliştirilmiştir. Bu model daha sonra Duncan'ın toplumsal hareketlilik çalışmalarına temel teşkil etmiştir.

Blau ve Duncan çeşitli mesleklerde çalışanların ortalama eğitim ve ortalama gelirlerinin mesleklerin itibar skorları ile yüksek oranda ilişkili olduğunu göstermektedirler (Blau and Duncan 1967:119). Bu modelde bireyin mesleki statüsünün eğitim düzeyi ve babanın mesleği ve kardeş sayısından etkilendiği belirlenmiştir. Mesleki statüyü etkileyen eğitim başarısı ise kardeş sayısı, babanın meslek ve eğitim düzeyinden etkilenmektedir. Bireyin gelir düzeyi ise bireyin eğitim düzeyi ve mesleki statüsünden etkilenmektedir (Duncan, Featherman, and Duncan 1972:56). Mesleki statüyü belirleyen etkenleri kullanarak Blau ve Duncan ölçekte bulunmayan mesleklerle ilgili itibar skorlarını üretebilmektedir. Böylece mesleki itibarın ölçümü tekrarlanabilir bir denklemi ortaya çıkmaktadır.

7.1.3. Duncan Geleneğinin Takipçisi olarak NORC Mesleki İtibar Skalası

ABD'de Duncan'ın yöntemini günümüzde sürdüren en önemli çaba Natıonal Opinion Research Center (NORC) tarafından periyodik olarak güncellenen mesleki itibar skalasıdır. Hem akademi hem de politika yapıcılar ile kamuoyu üzerinde etki sahibi olan NORC'un Duncancı geleneği sürdürmeye devam etmesi Duncan'ın ABD'deki meslek ve SES çalışmaları üzerindeki kalıcı etkisini gösterir.

NORC'un bu alandaki çalışmalarını yürüten Nakao ve Treas (1992; 1994) 1989'da NORC için yaptıkları araştırmada 1500 birey üzerinde yürüttükleri bir araştırmadan elde ettikleri mesleki puanları kullanarak mesleki itibar endeksi oluşturmuşlardır. Nakeo ve Treas (1994) bu araştırmada toplam 740 mesleğin itibarını sormuşlardır. Araştırmada görsel bir yöntem izleyerek katılımcıların ellerine verilen ve üzerlerinde birer meslek yazılı olan kağıtları yükselen dokuz basamaktan oluşan bir merdivenin gözlerine yerleştirmelerini istemişlerdir. Daha sonra her mesleğe verilen bu dokuzlu puanların dağılımı üzerinden mesleki itibar puanını belirlemişlerdir. Her katılımcıya her 740 mesleği sormak mümkün olmayacağı için 1500 kişilik örneklemi ona bölmüşler ve 150 kişilik her alt örnekleme seçtikleri 40 mesleği ver farklı 7o mesleği sormuşlardır.

Mesleki itibar skorlarını belirledikten sonra mesleki itibar ile eğitim ve gelir arasındaki ilişkiyi incelemişler ve mesleki itibar ile o meslektekilerin ortalama eğitim süreleri arasında çok yakın bir ilişki tespit etmişlerdir.

7.1.4. Goldthorpe'un EGP ve CASMIN Modelleri

Aslında Amerikan sosyolojisi içinde oluşturulmamış ve endüstrileşmiş beş ülkenin (ABD dahil) karşılaştırılmasına dayansa da Goldthorpe ve ekibi tarafından oluşturulan şema, etkisi ve kullanımı açısından ABD'deki SES ve tabakalaşma içinde varsayılabilir. Karmaşık bir geliştirilme süreci olan temelde İngiliz sosyolog John Goldthorpe tarafından geliştirilen sınıf şeması literatürde genellikle EGP (Erikson–Goldthorpe–Portocarero) ve CASMIN (Comparative Study of Social Mobility in Industrial Nations) olarak bilinmektedir. Evvela zengin işçi 1969'da yayımlanan *The Affluent Worker in the Class Structure* (Goldthorpe et al. 1969) çalışmaları ile bilinen Goldthorpe 1970'lerde sınıf yapıları ve sosyal hareketlilik çalışmalarında önemli çalışmalar gerçekleştirmiştir. Alanda çeşitli çalışmalarla adından söz ettiren Goldthorpe değişik sosyoekonomik arkaplana sahip kişilerin göreli sosyal hareketlilik imkânlarına odaklanarak ailenin önemine vurgu yapmaktadır (Goldthorpe, Llewellyn, and Payne 1987). Bir neo-Weberci olarak tanımlanabilecek olan Goldthorpe toplumsal sınıfların hiyerarşik konumlanışını meslek kategorileri üzerinden oluşturmaktadır (Bruce and Yearley 2006:127). Ona göre mesleklerin sınıflarla irtibatını sağlayan çerçeve mesleklerin pazarda ve işteki konumudur (Goldthorpe et al. 1987). Benzer piyasa ve iş durumlarını paylaşan meslek sahibi bireyler, belirli bir sınıfta yer almaktadır. EGP şemasına göre bireyler işgücü piyasasındaki ilişkilerine üç temel sınıfsal role sahiptirler: (1) Çalışanlardan işgücünü satın alan ve onların üstünde otorite sahibi olan işverenler; (2) kendi işgücünü satmayan, başkasının da işgücünü almayan kendi başına çalışanlar ve (3) işgücünü işverenlere satan ve onların otoritesi altına giren

ücretli çalışanlar (Goldthorpe, 1980). CASMIN projesi kapsamında bu şemayı geliştirerek alt kategorilere ayırmış daha kapsamlı ve detaylı yedili bir tasnif oluşturulmuşlardır (Erikson 1992). Bu tasniflerin her ikisi de sosyoekonomik statü çalışmalarında yaygın bir biçimde kullanılmaktadır.

Bu sınıf şeması Marshall, Swift ve Roberts (1997) tarafından geçerlilik ve tutarlılık bakımından eleştirilmiştir. Onlara göre bu şema evvela kapitalist elitin istihdam durumları arasında yeterli ayrım koyamamakta; ayrıca geniş profesyonel ve yönetici kesimini ayırmakta zayıf kalmaktadır. Marshall (1998) başka bir yerde de toplanan veride EGP tasnifinde temel teşkil eden çalışma statüsü ve mesleklerin ilişkilerini ele alabilecek sorular olmadığına yönelik eleştiriler yapar. EGP'nin sınıfsal ilişkilerdeki eşitsizliği gözden kaçırdığına yönelik eleştirilere karşı Erikson ve Goldthorpe bu sınıf şemasının sınıflar arası ilişkileri betimlemek üzere geliştirilmiş nominal bir şema olduğunu dile getirerek kendilerini savunmuşlardır. İktisadi ilişkiler bakımından işveren ve yöneticilerin diğerleri karşısında kendilerine avantajlar sağlayan bir konumları olduğunu dile getirmişlerdir. Özellikle Marshall ve Sorensen'in eleştirilerine karşı sonraki dönemde Goldthorpe (1997, 2000) sınıfsal konumların işleyişteki ilişkileri ele alınarak EGP geliştirilmiştir.

EGP en temelde üç temel pozisyona ayrılmaktadır: 1. İşverenler, yani başkalarının emeğini satın alarak onlar üzerinde belirli bir otorite ve kontrol kuranlar. 2. Kendi işini yapanlar, yani ne başkasının emeğini satın alan ne de kendi emeğini satanlar. 3. Çalışanlar, yani emeklerini işverene satarak onların otoritesi altına girenler. Bunlar, özel mülkiyet ve iş piyasasının üzerine inşa edilmiş bir toplumda bariz bir şekilde yer alan temel pozisyonlardır (Rose ve Pevalin, 2003: 31). Bu birincil ayrımın ardından, ikinci aşamada ise işverenler ve çalışanlar gruplara ayrılmaktadır. İşverenler çalıştırdıkları işçi sayısına göre büyük ve küçük işveren olmak üzere ikiye ayrılır. Çalışanlar da işverenlerle yaptıkları çalışma sözleşmesi türüne göre gruplara ayrılır. Farklı iş sözleşmeleri, iş düzenlemesinin farklı şekillerinden dolayı açığa çıkmaktadır. Teorinin ana iddiası şudur: İşverenler iş piyasasında, özellikle denetleme ve varlık özgüllüğüsorunlarından kaynaklanan, sözleşmeyle ilgili risklerle karşılaşmaktadırlar. Bu yüzden bu sorunların az veya çok olduğu işleri yapan çalışanlara farklı iş sözleşmeleri sunulmaktadır. 3 farklı iş düzenlemesi ayrımı yapılır: Birincisi, çalışanın işverene hem kısa hem de uzun vadede karşılık alacak şekilde hizmet sağladığı "hizmet ilişkisi"dir. Burada varlık özgüllüğü yüksektir, yani çalışanlar uzmanlığa ve profesyonel bilgiye sahiptirler (Erikson and Goldthorpe 1992). Bu yüzden çalışanlara bir miktar otonomi ve yetki verilir ve bunun karşılığında da çalışanların şirkete bağlılığı beklenir. İkincisi, hizmet ilişkisinin aksine, kısa vadede işgücü karşılığında para değişimini içeren "iş sözleşmesi"dir. İş denetiminin yüksek olduğu bu sözleşme türünde çalışanlar yakından denetlenir ve ödeme yapılan iş veya çalışılan saat miktarına göre belirlenir. Yani işverenlerin çalışanların işini denetlemesinin zor olduğu ve beşeri sermayenin yüksek olduğu yerde servis ilişkisi, işin kolayca denetlendiği ve çalışanların beşeri sermayesinin düşük olduğu yerde ise iş sözleşmesi mevcuttur. Üçüncüsü ise hem hizmet ilişkisi hem de iş sözleşmesinden unsurlar içeren ara formdur.

EGP şemasında, iş ilişkileri ve iş düzenlemesi farklılıkları üzerine kurulu 11 adet sınıf mevcuttur. Bazı sınıflar birleştirilerek bu sınıflar 7 kategoride de gruplanmaktadır. Aşağıdaki tabloda bu gruplandırmayı görmek mümkündür.

Tablo 2. EGP Sınıf Şeması

Sınıf	**Mesleki Grup/İş Statüsü**	**İş Düzenlemesi**
I.	Profesyoneller, idareciler ve yöneticiler, üst düzey	Hizmet İlişkisi
II.	Profesyoneller, idareciler ve yöneticiler, üst düzey; teknisyenler, üst düzey	Hizmet İlişkisi (düzenlenmiş)
IIIa.	Düzenli nonmanual çalışanlar, üst düzey	Ara form
IIIb.	Düzenli nonmanual çalışanlar, alt düzey	İş sözleşmesi (Düzenlenmiş)
IVa.	Küçük işverenler	N/A
IVb.	Kendi işini yapanlar (Profesyonel olmayanlar)	N/A
IVc.	Çiftçiler	N/A
V.	Teknisyenler, alt düzey; beden işçilerini denetleyenler	Ara form
VI.	Vasıflı beden işçileri	İş sözleşmesi (modifiye edilmiş)
VIIa.	Vasıfsız beden işçileri (tarım hariç)	İş Sözleşmesi
VIIb.	Tarım işçileri	İş Sözleşmesi

Kaynak: Goldthorpe (2000, s.209)

EGP sadece kodlanan meslek bilgisi, istihdam durumu ve kurumsal büyüklük verilerine ihtiyaç duyduğu ve hesap kolaylığı sağladığı için yaygın uygulanan bir şema hâline gelmiştir. Bu sebeple Avrupa, Avusturalya, Kanada, ABD ve uluslararası karşılaştırmalarda gittikçe daha yaygın bir biçimde kullanılmaktadır. Birleşik Krallık Ulusal İstatistik Dairesi resmi sosyal sınıflama olarak EGP'yi kabul ettikten sonra model *European Socio-economic Classification* (ESeC) uygulamasının bir prototipi olmuştur. 1968'den itibaren her yirmi yılda bir Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) tarafından yürütülen *International Standard Classification Occupations* (ISCO) uygulamaları ile birlikte gittikçe daha fazla yaygınlaşmaktadır.

7.1.5. Wright'ın Neo-Marksist Yeni Sınıf Şeması

Amerikan sosyolojisinde tabakalaşma çalışmalarında Weber-Durkheim çizgisinden ayrılan en önemli teorisyen Eric Olin Wright olmuştur. Wright, Marx'ın sınıf analizini takip edip sömürü kavramını merkeze alarak ampirik çalışmalar gerçekleştirmiştir. İşlevselcilerin önerdiği gibi basit mesleki statü düzeylerinden ziyade toplumdaki üretim sistemi ile bağlantılı dört sınıf modeli (kapitalistler, küçük burjuvalar, yöneticiler ve işçiler) geliştirmiştir. Bu modele göre kapitalistler üretim araçlarının sahipleridir, diğerlerinin işgücünü satın almakta ve kontrol etmektedir. Yöneticiler, kapitalistler için diğerlerinin işgücünü yalnızca kontrol etmekte ve onların işgücünü kapitalistlere satmaktadır. İşçiler, kapitalistlere satmak için yalnızca işgücüne sahiptir. Küçük burjuvalar küçük üretim araçlarına sahiptirler, ancak çok az işçileri vardır veya hiç

işçi çalıştırmamaktadır. Wright (1985:25) sosyal yapıyı bu dörtlü sınıfsal yapının daha özel yansımaları olan on iki sınıfsal konum ekseninde sahiplik/varlık, uzmanlık ve otorite boyutları ekseninde incelemektedir. Bu modeli operasyonel hâle getirmek için her bir grubun mülkiyet, otorite ve uzmanlıklarına dair bir ölçüye ihtiyaç bulunmaktadır. Dolayısıyla ona göre meslek ve istihdama dair sorular yeterli değildir. Eğitimsel başarı, işte yapılan görevler, karar verme, yönetimsel işler gibi etkenler de sorulması gereken sorular arasında yer almalıdır (Wright 1997). Ancak ideolojik tercihlerin yanı sıra bu verilerin toplanması her seferinde zaman ve kaynak gerektirdiği için Wright'ın şeması EGP ile karşılaştırıldığında operasyonel hâle gelmesi zor bir modeldir. Zamanla bu sorunu çözmek için Wright modelini genel nüfus araştırmalarından elde edilen verilerle yapılabilir hâle dönüştürmüştür ancak yine de uygulamada yaygınlık kazanamamıştır.

Wright'ın sosyal tabakalaşma modeli sınıf yapısının Weberyen eğilimli neo-Marksist bir kavramsallaşması olarak tanımlanabilir. Wright, Amerika, Kanada, Norveç ve İsveç üzerine yaptığı çalışmasında ileri düzeyde endüstrileşmiş bu ülkelerde otorite ve statü temelli bir toplumsal dikey hareketliliğe rastlanabildiğini ancak mülk sahipliğine dayalı bir dikey haraketliliğin pek mümkün olmadığını belirtmektedir (Wright 1997:186–190).

Tablo 3. Üretim Araçlarıyla İlişkisi

		İşveren	**İşçiler**				
Çalışan Sayısı	*Yüksek*	Kapitalistler	Uzman Yöneticiler	Kalifiye Yöneticiler	Vasıfsız Yöneticiler	*Yöneticiler*	**Otorite**
	Düşük	Küçük işverenler	Uzman Şefler	Kalifiye Şefler	Vasıfsız Şefler	*Şefler*	
	Yok	Küçük burjuva	Uzmanlar	Kalifiye işçiler	Vasıfsız işçiler	*Yönetici-olmayan*	
			Uzman	*Kalifiye*	*Vasıfsız*		
		Uzmanlık					

7.1.6. Treiman'ın Uluslararası Karşılaştırmalı Mesleki Tabakalaşma Modelleri

Yine sadece ABD örneği temel alınmadan holuşturulmuş olmada da dikkate alınması gereken diğer bir model geniş iktisadi ve sosyal etkenleri hesaba katan uluslararası düzeyde bir karşılaştırma için standardizasyon sağlayan yeni tabakalaşma modeli olarak Donald J. Treiman tarafından Harry Ganzeboom ile birlikte geliştirilmiştir (Ganzeboom ve Treiman 1996). Önce Treiman (1977) *Standard International Occupational Prestige Scale* (SIOPS), ardından da Treiman ve Ganzeboom ve De Graaf (1992) birlikte *International Socio-Economic Index* (ISEI)'i geliştirmiştir.

Parsons ve Durkheim'in izinden giderek Treiman yapısal-işlevselci bir bakış açısından meslekten hareketle bir tabakalaşma analizi geliştirmektedir. Treiman 1966'da uluslararası

karşılaştırma çalışmalarının ilkinde Hodge ve Rossi (1966) ile birlikte farklı 24 ülkede yapılan benzer çalışmalar ile 1963 ABD sıralamasını karşılaştırmıştır. Daha sonra da 1977 yılında aralarında Türkiye'nin de bulunduğu 60 farklı ülkede karşılaştırmalı bir araştırma yürütülmüştür (Treiman 1977). Treiman bu araştırma neticesinde uluslararası düzeyde mesleki itibar üzerine büyük uyum olduğu gözlemiştir. Uluslararası geçerliliğe sahip bir ölçek geliştirmeye çalışan Treiman SIOPS'ta ISCO 68'i kullanarak burada belirtilen mesleki gruplara bir puan oluşturmaktadır. Daha sonra geliştirilen ISEI'de bu model ISCO 88'e göre revize edilmiştir. Ona göre bir mesleğin itibarı sosyal ve kültürel gruplara göre değişken değildir; bireylerin bu meslekle elde ettikleri ayrıcalık ve güç ile bağlantılıdır. Böylece bütün toplumlarda mesleki itibar benzer örüntülere sahiptir ve bu örüntüleri ifade edecek bir endeksi oluşturmak mümkündür.

Treiman modelinin uluslararası geçerliliğe sahip olduğunu söylemekle birlikte farklı toplumlarda çok çeşitlilik gösteren istisnaları da (askerler, polisler, öğretmenler gibi) tespit etmiştir. Ancak bu onun tezine yöneltilen çeşitli kültürel farklılık eleştirilerinin gelmesini engelleyememiştir. Treiman daha sonraki çalışmalarında veriyi yeniden analiz ederek bu eleştirileri çürütmeye çalışmaktadır. Bunlar arasında mesleki itibarla ilgili Batı değerlerinin hegemonyası ve yayılması arasında bir ilişki olduğunu yaptığı istatistiksel testlerle reddetmektedir. Diğer taraftan modelini sadece erkekler üzerinden geliştirmesi feminist eleştirilere konu olmuştur (Haller and Bills 1979).

Bu eleştiriler Treiman ve arkadaşlarının modellerini revize etmesine yol açmıştır. SIOPS saygı, hayranlık ve küçümseme gibi tabakalaşmanın sembolik boyutları ile ilişkiliyken ISEI daha doğrudan insan kaynağı ve iktisadi karşılıklarla ilgilidir. ISEI eğitim niteliklerinin gelire nasıl dönüştürüldüğünü göstermek üzere ortalama eğitim ve gelir seviyelerine göre erkeklerin tam zamanlı mesleklerini puanlar. Dolayısıyla SIOPS ve ISEI'nin ayrı kuramsal arkaplanlara sahip olduğu söylenebilir.

7.1.7. ABD'de SES Ölçeklerinin Güncel Durumu

ABD'de sosyoekonomik statü üzerine yapılan en güncel literatür taramaların gösterdiği durum SES kavramının çoğu zaman derinlemesine kavramsallaştırılmadan veya sistematik olarak işlevselleştirilmeden sağlık, eğitim ve psikoloji gibi alanlarda yapılan ampirik çalışmalarda kullanılmasıdır (American Psychological Association 2006; Shavers 2007; National Center for Education Statistics 2012). Bu çalışmaların hemen hepsinde SES bağımsız değişken veya kontrol değişkeni olarak kullanılarak istatistiki modellere dahil edilmekte ve diğer değişkenlerle birlikte akademik başarı, belli hastalıklara yakalanma riski, genel sağlık durumu veya psikolojik rahatsızlıklar gibi olgulara etkisi araştırılmaktadır. SES konusunda derinlemesine analizler içermeyen bu çalışmalar sosyoekonomik statüyü genelde eğitim ve gelir bazen de meslek veya mülkiyet üzerinden ölçerek yukarıda bahsedilen SES tartışmalarından kopuk bir görüntü vermektedirler. Alanlarındaki bu dağınıklığı fark eden

Amerikan Psikologlar Derneği ve Ulusal Eğitim İstatistikleri Derneği gibi bazı akademik meslek örgütleri sosyoekonomik statü kavramını ele alan çalışma grupları oluşturmuşlar ve disiplin içinde bu konuda uzman olmayan araştırmacılara kaynak olması amacıyla rehberler hazırlamışlardır (American Psychological Association 2006; National

Center for Education Statistics 2012). Bu çabalara rağmen bu alanlarda yapılan çalışmalarda SES konusunda özensizlik ve karmaşa göze çarpmaya devam etmektedir.

7.2. Britanya'da SES Çalışmaları

SES ölçümlerinin 1850'lere kadar geri gittiği Britanya günümüzde de hem teorik hem de ampirik olarak konu ile ilgili tartışmaların hayli çeşitli ve kapsamlı olduğu bir yerdir. Bu bağlamda bireylere ve hanelere ait sosyo-ekonomik verileri kayıt tutma geleneğinin erken bir dönemde başlamış olması bu çalışmaları önemli ölçüde kolaylaştırmış ve beslemiştir. Aşağıda sosyo-ekonomik sınıflandırmaya dair İngiltere'de yapılan çalışmaların tarihi ve içerikleri detaylı bir biçimde ele alınmaktadır.

7.2.1. Erken Dönem Çalışmalar: Genel Nüfus Dairesi Sosyal Sınıf Şeması (RGSC)

İngiliz nüfusunu mesleğe ve endüstriye göre sınıflandırma pratiği resmi olarak 1851'de başlamıştır. Sınıflandırmadaki mesleki unsur etkisi 1881'den itibaren giderek artmıştır ve 1887'de Genel Nüfus Dairesi (The General Register Office)[3] nüfusun sosyal statüye dayanan büyük gruplara ayrılabileceği fikrini ortaya atmıştır. 1911'e gelindiğinde hükümet, meslek ve endüstrinin birbirinden farklı kavramlar olduğunu kabul etmiştir ve o yıl yapılan sayımda ikisi için ayrı sorular sorulmuştur. The Registrar General'ın yıllık raporunda mesleklerin "toplumsal mertebe"yi belirlediği belirtilmiştir ve daha sonra bu "toplumsal sınıf" olarak ifade edilerek ölüm oranlarının analizinde kullanılmıştır (Rose, 1995).

Tıbbi istatistikçi T.H.C Stevenson'un 1913'de geliştirdiği toplumsal sınıf şeması mesleki ve endüstriyel grupları birbirinden ayırmamıştır. Stevenson toplumun üç temel toplumsal sınıfa ayrıldığını düşünürken (üst, orta ve işçi sınıfı), bunların arasına başka ara sınıflar ekleyerek 8'li bir şema oluşturmuştur. 1921'de ilk mesleki sınıflandırmanın yapılmasıyla bu sınıf şemasında büyük bir değişikliğe gidilmiş ve "vasıf"a yapılan vurgu artmıştır. 1928'de Stevenson şemanın kavramsal temelini oluşturmuş ve ölüm oranlarında maddi faktörlerden çok "kültür"ün etkili olduğunu iddia etmiştir. Burada kültür, gelir ve servetten ziyade meslekle daha çok irtibatlıdır. Bir başka deyişle, Genel Nüfus Dairesinin Sosyal Sınıfları (Registrar-General's Social Classes, RGSC) toplumun mesleklere göre hiyerarşik bir şekilde sınıflara ayrıldığını varsaymaktadır. Bu hiyerarşik şema her sayımla birlikte güncellenmiş ve bununla beraber sınıflandırma metodu ve belirli mesleklerin toplumsal sınıflar içindeki yeri de değişime uğramıştır (Rose, 1995). 1921'den 1971'e kadar, Nüfus Sayımı ve Araştırmaları Dairesi (Office of Population Censuses and Surveys, OPCS) meslekleri toplumdaki pozisyonuna göre sınıflarken 1980'de toplumsal sınıf mesleki vasıfla özdeş bir kategori hâline gelmiştir. 1990'da geliştirilen Standart Mesleki Tasnif (Standart Occupational Classification, SOC) açık bir şekilde meslekleri vasıfla ilişkilendirerek sınıflandırmıştır (Rose, 1995).

[3] The General Register Office, İngiltere ve Galler'de doğum, ölüm, evlilik, hukuki ortaklık, ölü doğum ve kürtajların kaydını tutan devlet kurumudur.

7.2.2. Sosyo-Ekonomik Gruplar (SEG) Çalışması

RGSC, sonraki adıyla, Meslek Temelli Sosyal Sınıf (Social Class Based on Occupation, SC), nüfus sayım ve anket raporlarında ve ayrıca çeşitli akademik çalışmalarda, özellikle sağlık ve demografi alanındaki çalışmalarda kullanılmıştır. Fakat SC'nin geçerliliğine ve güvenilirliğine dair şüpheler oluşmuş ve bütünlüklü bir kavramsal ve teorik altyapısı olmaması sebebiyle eleştirilmiştir. Bazıları da mesleki vasfa ve sosyal statüye göre hiyerarşi oluşturulmasının modası geçmiş bir 19. yy fikrinin devamı olduğunu iddia etmişlerdir. Bu gibi sebeplerle bazı yönetim departmanları ve resmi daireler ve sağlık ve demografi haricindeki akademik çalışmalar, SC'e alternatif ikinci bir resmi sınıflandırma olan Sosyo-Ekonomik Gruplar'ı (Socio-Economic Groups, SEG) kullanmışlardır. SEG 1951'de geliştirilmiş, 1961'de revize edilmiştir. Benzer toplumsal ve ekonomik statüye sahip kişileri bir araya getirerek sınıflandırma yapmaktadır. 17 grubun oluşturduğu bu şema, Erikson ve Goldthorpe'un oluşturdukları EGP şemasına benzemektedir. Çünkü SEG, sosyal pozisyonu ya da vasıfı değil, EGP'de olduğu gibi iş statüsünü ölçmektedir (Rose, 1995). Yine SC de olduğu gibi vasıf, ayırt edici bir unsur olarak iş görmektedir. Sosyologların birçoğu bilimsel amaçlı kullanımı açısından SEG'in daha iyi bir ölçek olduğunu düşünmüştür. Fakat kavramsal bir rasyoneli olmadığı için, araştırmacıları yönlendirecek kurallardan ve teoriden yoksundur (Rose ve Pevalin, 2003: 2).

7.2.3. Cambridge Sosyal Mesafe ve Tabakalaşma (CAMSIS) Skalası

1973'te Blackburn, Prandy ve Stewart tarafından geliştirilen Cambridge Sosyal Mesafe ve Tabakalaşma (CAMSIS) skalası gruplandırmaya dayanmayan bir ölçektir. CAMSIS mesleki prestije ya da eğitim, gelir ve meslek arasındaki ilişkiye değil, toplumsal etkileşim modellerine dayanmaktadır (Rose, 2005). Ölçeğin teorik temeli, farklı birlikteliklerin (differential association) sosyal tabakalaşmanın başlıca özelliği olduğu fikridir (Stewart ve ark, 1973). Benzer toplumsal pozisyonları paylaşan insanların birbirini etkileme imkânının kuvvetli oluşu tabakalaşma teorisinin bilindik argümanlarındandır. Bundan yola çıkan yaygın kanaat, sınıflar ve statü grupları tanımlayarak onların arasındaki toplumsal etkileşimi araştırır. CAMSIS ise, bu kanaatin tersi olacak bir şekilde, toplumsal yapıyı belirlemek için etkileşim örüntülerini kullanmaktadır. Farklı birliktelikler toplumsal alan içerisinde belirli yakınlıklar inşa etmektedir ve birbirine toplumsal olarak daha yakın olan kişiler arasında etkileşim, uzak olanlara göre daha sık görülmektedir. Bu sebeple CAMSIS ölçekleri, bazen Sosyal Etkileşim Mesafesi (Social Interaction Distance, SID) ölçekleri olarak da isimlendirilmektedir (Lambert ve Prandy, 2012). SID ölçeklerini oluşturmak için meslek bilgisi, farklı durumlarda arkadaşlık, evlilik, ebeveyn-çocuk birlikteliği ve within career intra-generational mobility ile ilişkilendirilir. Prandy ve Lambert, toplumsal etkileşimi ölçen ölçeklerin tamamının, SID'ın tabakalaşma yapısının ampirik örüntüsünün aynısını üreteceğini iddia etmektedir (Lambert ve Prandy, 2003).

CAMSIS'e göre tabakalaşma, ilişki ağlarıyla kurulur ve yeniden üretilir. Bu sebeple toplumsal yapı kendiliğinden verili olarak düşünülemez (Rose, 2005). CAMSIS böylece "sınıf" kavramını tamamıyla reddetmekte ve toplumsal sınıf ve toplumsal statü arasındaki ayrıma karşı çıkmaktadır. Bununla birlikte, ölçeklerin, birbirinden ayrılamaz oldukları düşünülen toplumsal ve materyal avantajları ölçtüğünü öne süren teorik argümanı desteklemektedir (Lambert ve Prandy, 2012).

CAMSIS'de mesleki grup, sosyo-ekonomik ilişkilerin temelini oluşturan birimdir. Doğrudan veya dolaylı bir şekilde, iş, modern toplumda materyal karşılıkların dağıtıldığı ana mekanizmayı sağlamaktadır. Ayrıca toplumsal ve psikolojik ödüllerin ve ücretlerin diğer biçimleri için de önemli bir kaynak olma özelliğine sahiptir. Meslek, kişinin toplumsal yapı içerisindeki avantajlarını ve dezavantajlarını belirleyen ve kimliğini oluşturan en elverişli göstergedir. Burada sözkonusu edilen "mesleki grup"u, mesleğin yanı sıra, farklı iş statülerini de (kendi işine sahip olmak gibi) içeren bir kategori olarak düşünmek gerekir.

İnsanlar mesleki gruplara göre ayrıldığında, toplumsal olarak yakın grupların benzer birliktelik dağılımına (eş veya arkadaş gibi), daha uzak grupların ise daha az benzer bir dağılıma sahip olduğu görülmektedir Evli çiftlerin ya da arkadaşların mesleklerini çapraz tablolama yöntemine tabi tutarak, aralarındaki mesafeyi belirlemek mümkündür. Dağılımların benzerliği arttıkça yakınlıkları da artar; aynı şekilde, benzerliğin azalması uzaklığın artmasına işarettir (Lambert ve Prandy, 2012).

CAMSIS sıralı (ordinal) bir ölçektir ve çok sayıda kategori, onun gruplandırmaya dayanmayan (continuous) bir ölçek olarak ele alınabileceği anlamına da gelmektedir. Lambert ve Prandy (2012), CAMSIS'in, toplumsal hareketlilik, eğitim, sağlık vb. alanlarda, sınıf şemalarına nispeten daha etkili olduğunu iddia etmektedirler. Onlara göre, CAMSIS, gruplandırmaya dayanmadığı için, tabakalaşmadaki inceliklerin toplumsal boyutunu daha iyi yansıtır.

CAMSIS, mesleki sınıflandırma bilgisini, eğer uygun veri kaynakları mevcutsa, hem ISCO88'den hem de ulusal sınıflandırmalardan almaktadır. Sadece ISCO'nun kullanılmamasının sebebi, ISCO'nun farklı uluslarda yer alan tekil detayları içeremiyor oluşudur. Eğer sadece bir mesleki birimin verileri mevcutsa, o zaman başka bir alternatif mesleki birim için CAMSIS skorlarının yaklaşık değerleri elde edilmeye çalışılır. Bununla birlikte, veriler mevcut olduğunda, bireylerin iş statüsündeki farkları yansıtan bilgiler de kullanılır ve bu veriler ile meslek bilgileri çapraz sınıflandırma yapılır. İş statüsü kategorileri ISCO'yu esas almakla beraber, hangi kategoriler söz konusu ülkeye o dönem ampirik olarak en uygunsa onunla çallışmayı tercih etmişlerdir (Lambert, 2012).

CAMSIS'in sadece beyaz yakalı erkek işçilerin verileri kullanılarak üretilen orijinal versiyonu, Çok-Boyutlu Ölçekleme (Multi-Dimensional Scaling, MDS) tekniğine dayanır ve eş meslekleri modelini kullanır. Bu ölçek, en temelde kadınları da dâhil edebilmek için yenilenmiştir. Bu revizyon, uygunluk çözümlemesinden (correspondence analysis, CA) istifade etmiştir. Uygunluk çözümlemesi CAMSIS'in uluslararası versiyonunun geliştirilmesinde de kullanılmış fakat daha sonra yerini Goodman'in Logaritmik Çarpanlı Model (log-multiplicative models) olarak da bilinen ilişki modeli (association model) (RC) bırakmıştır (Lambert ve Prandy, 2012).

CAMSIS projesiyle ilişkilendirilen SID ölçeklerinin oluşturulmasında kullanılan fakat SID ölçeklerinin yaklaşımında zorunlu olarak bulunmayan belirli metodolojik ilkeler vardır. Bunlardan ilki, mesleğe dayalı toplumsal sınıflandırmalarda evrensellik ve özgüllük arasındaki farkla ilgilidir: CAMSIS projesinde geliştirilen SID ölçekleri ülkeler, zaman aralığı ve cinsiyet

yönünden özgüldür; yani farklı ülkeler, farklı zaman aralıkları, kadınlar ve erkekler için farklı ölçekler mevcuttur. İkincisi mesleki ölçümün detaylandırılma miktarıyla ilgilidir: CAMSIS projesinde geliştirilen SID ölçekleri, farklı mesleki pozisyonlar hakkında mümkün olduğu kadar çok detay kullanmıştır (Lambert ve ark, 2006'dan aktaran Lambert ve Prandy, 2012).

7.2.4. Ulusal İstatitistik Dairesi Sosyo-Ekonomik Tasnifi (NS-SEC)

1994'te Nüfus Sayımı ve Araştırmaları Dairesi, Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Konseyi'ni (Economic and Social Research Council, ESRC) RGSC ve SEG'i yeniden incelemesi için görevlendirmiştir. Bu incelemenin sonucunda ESRC onların yerine ikame edecek yeni bir sosyo-ekonomik sınıflandırma önermiştir. 2000 yılında, aynı yıl oluşturulan SOC'u esas alan Ulusal İstatitistik Dairesi Sosyo-Ekonomik Tasnif (National Statistics Socio-Economic Classification, NS-SEC) geliştirilmiştir. NS-SEC, sarih bir teorik temeli olan ve uluslararası kabul gören Goldthorpe şemasına göre uyarlanmıştır. Buna göre, modern toplumlarda sosyo- ekonomik pozisyonların merkezinde iş ilişkileri ve koşulları yer almaktadır. Bu yüzden NS- SEC toplumsal eşitsizliğin dağılımının yanı sıra, onun ilişkisel yönünü de ölçmeyi hedefler ve meslekleri iş ilişkileri ve koşullarındaki farklılıklara göre gruplara ayırmaktadır. Şema toplumsal ilişkiler üzerine inşa edildiği için sınıflar hiyerarşik bir şekilde sıralanmamıştır. Nominal bir sınıflandırma olan NS-SEC'de, tıpkı Goldthorpe şemasında olduğu gibi, bireylerin ve ailelerin yaşam fırsatları büyük ölçüde toplumsal işbölümündeki pozisyonlarına ve buradan elde ettikleri materyal ve sembolik avantajlara bağlıdır.

Goldthorpe şemasında olduğu gibi, işverenler, kendi işine sahip olanlar ve çalışanlar arasında bir ayrım gözetilmiştir. Fakat NS-SEC'de istemeden iş ilişkilerin dışında bırakılanlar kategorisi de eklenmiştir. Çalışanlar da yine Goldthorpe şemasında olduğu gibi hizmet ilişkisi ve iş sözleşmesi ayrımına göre gruplandırılmıştır. İş sözleşmesi işçi sınıfı pozisyonunun bir özelliğiyken, hizmet ilişkisi idari ve profesyonel işlere uygundur (Rose ve Pevalin, 2001). Rose ve Pevalin'den alınan aşağıdaki tabloda EGP şemasına göre uyarlanmış sınıf pozisyonlarını görmek mümkündür (Rose ve Pevalin, 2005)

NS-SEC 17 adet operasyonel kategoriye sahiptir: L1 Büyük şirketlerin işverenleri; L2 Üst düzey idari meslekler; L3 Üst düzey profesyonel meslekler; L4 Alt düzey profesyonel ve üst düzey teknik meslekler; L5 Alt düzey idari meslekler; L6 Üst düzey denetimle ilgili meslekler; L7 Arada bulunan meslekler; L8 Küçük şirketlerin işverenleri; L9 Kendi hesabına çalışanlar; L10 Alt düzey denetimle ilgili meslekler; L11 Alt düzey teknik meslekler; L12 Yarı-rutin meslekler; L13 Rutin meslekler; L14 Hiç çalışmamış veya uzun süredir işsiz olanlar; L15 Tam zamanlı öğrenciler; L16 Yeterli tarif edilmemiş meslekler, L17 Başka sebeplerden dolayı sınıflandırılamayanlar. Aşağıda görebileceğiniz bu kategorilerden L14 isteğe bağlı olmakla birlikte, bu kategoriler sınıflar hâlinde düzenlendiğinde L15, L16 ve L17 hariç tutulmaktadır.

Ayrıca NS-SEC'in 9, 8, 5 ve 3 sınıflı sürümleri de mevcuttur. 3 sınıflı versiyonu hariç, NS- SEC'in hiçbir kategorisi "vasıf"a veya bedensel/bedensel olmayan ayrımına işaret etmez. NS- SEC'in teorik zemininde vasıf kavramı yer almamaktadır, aynı şekilde NS-SEC'i geliştirenler bedensel/bedensel olmayan ayrımının da endüstrinin ve mesleklerin yapısının değişmesi sebebiyle eski moda ve yanıltıcı olduğunu iddia etmişlerdir. Bu sebeple eski SEC'lerde

kullanılan " başlangıç", "orta", ya da "beceri gerektiren" bedensel olmayan meslekler sırasıyla "alt düzey profesyonel", "üst düzey yönetici" ve "orta düzey" mesleklere çevrilmiştir. Yine "vasıflı", "yarı vasıflı", "kısmi vasıflı" ve "vasıfsız" manual meslekler sırasıyla "alt düzey teknik", "yarı rutin" ve "rutin" işlere çevrilmiştir (Rose ve Pevalin, 2003: 13). Bununla birlikte, NS-SEC'de kaç tane sınıf var sorusu sorulduğunda buna verilecek kati bir cevap yoktur. İş ilişkileri yaklaşımı sadece belli bir adette sınıf olduğunu varsaymaz. Bunun yerine sınıf sayısının hâlihazırdaki analitik amaç doğrultusunda ampirik olarak değişebileceğini iddia etmektedir (Rose ve Pevalin, 2003, s. 15).

Geleneksel olarak sınıf analizi biriminin çekirdek aile olduğu varsayılır. Yani aynı aileden gelen kişilerin benzer sınıflarda yer aldığı düşünülür. Fakat son zamanlarda, özellikle kadının çalışma hayatındaki yerinin artmasıyla analiz biriminin aile değil, birey olduğu düşünülmeye başlanmıştır. Haneyi geçindiren kişinin erkek olduğu varsayımı cinsiyetçi olduğu düşünülerek eleştirilmiştir. Bu sebeple Ulusal İstatistik Dairesi (Office for National Statistics, ONS) bu varsayımı aşan yeni bir metot geliştirmiştir. Buna göre referans olarak gösterilen kişi hanede en yüksek geliri kazanan kişidir. Böylece cinsiyet belirleyici bir şey olmaktan çıkmış ve referans kişisi hanenin toplumsal pozisyonunu daha iyi belirler hâle gelmiştir (Rose ve Pevalin, 2003: 21). NS-SEC ise sınıf analizinin birimi konusunda "baskınlık" yaklaşımını kullanır. Bu yaklaşıma göre, eğer bir hanede sadece bir kişi çalışıyorsa, onun iş mevkii ailenin sınıf pozisyonunu belirler. Eğer ailede iki jenerasyondan da çalışan varsa, üst jenerasyondaki belirleyicidir. Eğer üst jenerasyonda iki veya daha fazla kişi çalıyorsa ve iş mevkileri farklıysa başka bir kurala ihtiyacımız vardır. Bu durumda bu iş mevkilerinden hangisi aile bireylerinin ideolojisi, düşüncesi, davranışı ve tüketimi üzerinde en büyük etkiye sahipse, ailenin sınıf pozisyonunu belirleyen de o olmaktadır (Erikson, 1984: 504). Burada iş mevkileri, iş ilişkilerine göre değil, onlarla ilişkili olduğu düşünülen yaşam fırsatlarına göre sıralanmaktadırlar. Erikson, bu bağlamda, iş mevkilerinin farklılaştığı çeşitli boyutlarda dominance ilişkisi olduğunu varsaymaktadır (Erikson, 1984: 507-11). Üst düzey nitelikli olanlar düşük olanları, bedensel olmayan işler bedensel'i, kendi işini yapmak bir yerde çalışan olmayı ve profesyonel işler her türlü iş biçimlerini belirlemektedir. Uluslararası Sosyo-Ekonomik Endeksi (ISEI)

7.2.5. Uluslararası Sosyo-Ekonomik Endeks (ISEI)

Uluslararası Sosyo-Ekonomik Endeks (International Socio-Economic Index, ISEI) 1992 yılında Ganzeboom ve arkadaşları tarafından geliştirilmiş gruplamaya dayanmayan (continous) bir ölçektir. Kategorik şemalar, kendi içinde homojen ve birbiri arasında heterojen toplumsal kategorilerin mevcut olduğunu varsayarken, gruplamaya dayanmayan ölçekler bunlardan iki şekilde ayrılmaktadır. İlk olarak, gruplamaya dayanmayan ölçekler mesleki gruplar arasında sınırsız sayıda farkın varlığına imkân verir. İkinci olarak da, meslekler arasındaki bu ciddi farklar tek boyutta bir araya getirilebilir ve istatistiksel modellerde tek bir parametre ile temsil edilebilir (Ganzeboom ve ark, 1992). Ganzeboom'a göre, gruplamaya dayanmayan ölçekler, kategorik yaklaşımlardan daha güçlüdür çünkü tek bir sayı ile çok sayıda detaylı farklılıkları özetlemektedir. Ganzeboom, hâlihazırdaki kategorik şemaların meslekler arasındaki çeşitliliği yansıtmada yetersiz olduğunu iddia etmektedir. Gruplamaya dayanmayan ölçekler, çok değişkenli analize daha çok uygundur ve daha yoruma açık, bilgilendirici ve realist modeller ve

parametreler üretir (Ganzeboom ve ark, 1992).

ISEI, 16 ülkeden tam zamanlı çalışan 73901 kişinin eğitim, gelir ve meslek bilgileri kullanılarak oluşturulmuştur. 271 farklı meslek kategorisine skorlar verilerek, eğitim ve gelir arasında yer alan mesleğin rolü maksimize edilmiştir. ISEI'de meslek, kişinin eğitimini gelire dönüştüren bir aracıdır. Mesleğe böyle bir aracı pozisyon atfetmek, SEI ölçeğini geliştirirken Duncan'ın da aklında olan bir yöntemdir (Duncan, 1961). Duncan, bunun için SEI skorunu oluşturacağı ortalama eğitim ve ortalama gelir değişkenlerini seçmiştir; fakat gelir ve eğitimin bağıl ağırlığını, prestijle olan ortak kolerasyonunu maksimize edecek şekilde elde etmiştir. Ganzeboom ve arkadaşlarının çalışmasının işletim yönetim ise, bunun aksine, eğitimi gelire çeviren meslek kavramının doğrudan sonucudur. Burada meslekler, eğitimin gelir üzerine dolaylı etkisini olabildiğince yansıtacak şekilde sıralanır. Bir başka deyişle, SEI, eğitimin gelir üzerindeki dolaylı etkisini maksimize, dolaysız etkisini ise minimize edecek şekilde eğitim ve gelir arasında bulunan değişkendir (Ganzeboom ve ark, 1992).

ISEI'yi oluşturmak için ISCO'nun meslek tasnifleri kullanılmıştır. ISCO'nun diğer sınıflandırmalara göre iki türlü bir avantajı vardır. Evvela ISCO uluslararası bir sınıflandırmadır ve ulusal mesleki sınıflandırmaların birçoğu ondan türetilmiş veya uyarlanmıştır. Ayrıca ISCO'nun ikinci bir avantajı da bazı çok uluslu çalışmaların bu tasnifi kullanmış olmasıdır. ISEI'de, 1968-1982 yılları arasında 16 ülkeyi içeren 31 veri kümesinden elde edilen veriler kullanılmıştır. Bu veriler, Hindistan'dan ABD'ye, Macaristan'dan Brezilya'ya kadar çok sayıda farklı politik ve ekonomik angajmanı olan ülkeyi kapsamaktadır (Ganzeboom ve ark, 1992). Dolayısıyla bu tür bir ülkeler arası karşılaştırmalı çalışmanın ISCO gibi standart bir tasnife dayanması gerekmektedir.

ISEI'de Örneklemi 21-64 yaş arasında ve haftada 30 saat ve üstünde ya da tam zamanlı çalışan erkekler oluşturmaktadır. Çalışılan zaman konusundaki sınırlamanın sebebi, bu konudaki farklılıklardan kaynaklanan kazanç çelişkisinden kaçınmaktır. Yaş sınırlaması da iki sebepten dolayı konulmuştur: İlki, veri kümelerinin çoğunluğunun benzer yaş sınırlamasına sahip oluşudur. İkincisi de, geçici ("stop-gap") işler ve emeklilik işleri gibi az gelir getiren işlerin yarattığı bozulmayı minimalize etmektir (Ganzeboom ve ark, 1992).

7.2.6. Britanya'da SES Ölçeklerinin Güncel Durumu

1913'te geliştirilen Genel Nüfus Dairesi Sosyal Sınıf Şeması (RGSC) çok uzun bir süre akademisyenler ve resmi kurumlar tarafından kullanılmış ve her sayımla birlikte güncellenerek değişikliğe uğramıştır. RGSC'de meslekler vasıfa göre hiyerarşik bir biçimde sıralanmıştır. 1951'de geliştirilen ve RGSC'e alternatif teşkil eden Sosyo-Ekonomik Gruplar (SEG) çalışmasının kavramsal şemasında ise "iş statüsü" kavramı yer alır. Sonraki yıllarda Britanya'da SC ve SEG'e alternatif olarak EGP ve CAMSIS şemaları geliştirilmiştir. Bu şemalar daha çok akademik araştırmalarda kullanılmışlardır.

1973'te geliştirilen Cambridge Sosyal Etkileşim ve Tabakalaşma Ölçeği (CAMSIS) bir prestij skalası ya da bir sınıf şeması değildir. CAMSIS'e göre tabakalaşmanın temelinde farklı birliktelikler yatar. Kendiliğinden verili olmayan toplumsal yapı ilişkiler ağıyla kurulur ve

sürekli yeniden üretilir. Bu şemalar, özellikle SC'nin teorik, kavramsal ve teknik açıdan eksikliği sebebiyle geliştirilmişlerdir. Hatta Cambridge skalası eleştirisini daha da ileri götürmüş ve sınıf analizinin sosyal dinamiklerle irtibatlı problemlere statik bir şekilde yaklaştığı düşüncesiyle sınıf fikrini kökünden reddetmiştir.

Erikson ve Goldthorpe sınıf şeması, işlevsel olarak RGSC ve SEG'e benzese de, araştırmacılar EGP'nin çok daha tatmin edici teorik ve kavramsal altyapısı olduğunun üzerinde dururlar. EGP, benzer iş ve piyasa koşullarını paylaşan bireylerin bir arada olduğu sınıflardan oluşan nominal bir ölçektir. EGP sınıflarının hiyerarşik bir prensibe göre sıralanmamalarının temel sebebi "iş ilişkileri" kavramına dayanıyor oluşlarıdır. İş ilişkilerine göre oluşan sınıf pozisyonları bireylerin doldurduğu "boş konum"lardır ve içlerini dolduran bireylerden bağımsız olarak mevcut olurlar (Erikson ve Goldthorpe, 1992; Sorensen, 1991: 72). Bir başka deyişle, sınıflar "yapısal pozisyonlar dizisi" olarak görülmektedir. Bu pozisyonları belirleyen şey de iş piyasasındaki toplumsal ilişkilerdir. Ampirik araştırmanın konusu ise söz konusu yapısal pozisyonların yaşam fırsatlarını nasıl etkilediğidir. Burada toplumsal sınıf, yaşam fırsatlarının dağılımında en önemli mekanizma olarak görülür (Rose ve Pevalin, 2003: 31).

En çok kabul gören ve kullanılan şema olan EGP ise hem RGSC hem de SEG'in izlerini taşır fakat teorik ve kavramsal altyapısı onlara nispeten daha güçlüdür. EGP "iş ilişkileri" kavramı üzerine temellenmiştir yani işveren ile çalışan arasındaki ilişki biçimi sınıfsal şemayı oluşturmada en temel belirleyicidir. Sosyo-ekonomik ilişkilerin temelinde ise meslek yer almaktadır. 2000 yılında SEG'e alternatif olarak geliştirilen resmi bir şema olan Ulusal İstatistik Dairesi Sosyo-Ekonomik Tasnif'i (NS-SEC) ise sürekli bir ölçektir ve günümüzde genel bir kullanıma sahiptir.

Bu Bölümde Ne Öğrendik Özeti

Amerikan Sosyoloji Derneği'nin tanımlamasına göre SES endeksi bir bireyin meslek, eğitim ve gelirini bir sosyal statü ölçütü olarak varsayar. Sosyoekonomik kavramı ilk defa Amerikalı sosyolog Lester Ward tarafından 1883 yılında kullanılmıştır. Özellikle 1945 sonrasında Amerikan sosyolojisi içinde sosyoekonomik kavramı statü ile birleşmiş ve sosyoekonomik statü (SES) kavramı bugün sosyolojinin temel kavramlarından birisi hâline gelmiştir. SES tek bir değişkenle (mesleki itibar veya üretim araçlarının mülkiyeti gibi) açıklanabildiği gibi meslek, eğitim, gelir, refah ve yaşanılan yer gibi çeşitli değişkenlerin birleşiminden hareketle de hesaplanabilmektedir. İlk sosyoekonomik ölçüm İngiltere'de 1911'den itibaren gerçekleştirilen Genel Nüfus Kaydı olmuştur. Bu nüfus kaydına bağlı olarak 1917'den itibaren sosyal sınıfların tanımlanması için sosyoekonomik veriler kullanılmaya başlanmıştır. Şikago Okulu (Ekolojik Okul) tarafından geliştirilen ölçümlemede sosyal sınıflar ile yerleşim yerleri arasındaki bağlantı esas alınmıştır. 1945 sonrasında Amerikan sosyoloji ve demografi geleneğinde sürekli SES çalışmaları yapılmış ve işlevselci tabakalaşma teorisine yaslanan mesleki itibara dayalı endeksler hazırlanmıştır. İlk yaklaşım National Opinion Research Center (NORC) tarafından geliştirilmiştir. 1960'larda başlayan eleştiri ve arayışlarla birlikte salt mesleki itibar merkezli SES çalışmaları yerini eğitim, gelir ve mülkiyet etkenlerini de hesaba katan daha fazla değişkenli mesleki itibar çalışmalarına bırakmaya başlamıştır. Bu yaklaşımın en önemli temsilcisi olan Otis Dudley Duncandır. Duncan'ın geleneğini sürdüren Nakao ve Treas 1989'da NORC için yaptıkları araştırmada mesleki puanları kullanarak mesleki itibar endeksi oluşturmuşlardır. Goldthorpe 1970'lerde sınıf yapıları ve sosyal hareketlilik çalışmalarında önemli çalışmalar gerçekleştirmiştir. Değişik sosyoekonomik arkaplana sahip kişilerin göreli sosyal hareketlilik imkânlarına odaklanmaktadır Bir neo-Weberci olarak tanımlanabilecek olan Goldthorpe toplumsal sınıfların hiyerarşik konumlanışını meslek kategorileri üzerinden oluşturmaktadır. Ona göre mesleklerin sınıflarla irtibatını sağlayan çerçeve mesleklerin pazarda ve işteki konumudur. Eric Olin Wright, Amerikan sosyolojisinde tabakalaşma çalışmalarında Weber-Durkheim çizgisinden ayrılarak, Marx'ın sınıf analizini takip edip sömürü kavramını merkeze alarak ampirik çalışmalar gerçekleştirmiştir. Treiman ise meslekten hareketle uluslararası karşılaştırmalara imkân tanıyacak tabakalaşma endeksleri geliştirmiştir. Bu endekslerin oluşturulmasında ILO'nun meslek bilgilerinin uluslararası karşılaştırmasını mümkün kılmak ve meslek bilgilerini tanımlamak ve sunmak için bir araç olarak 1968'de geliştirdiği Uluslararası Standart Meslek Sınıflaması (ISCO) önemli bir rol oynamaktadır.

Bölüm Soruları

1) Sosyoekonomik kavramı ilk defa kim tarafından kullanımıştır?

a) Lester Ward

b) Şikago Okulu

c) Robert S. Lynd

d) Taloctt Parsons

e) W. Lloyd Warner

2) Aşağıdakilerinden hangisi ABD'de uzunca yıllar bilinen ve uygulanan mesleki itibar skalasını geliştiren isimdir?

a) Eric Olin Wright

b) Talcott Parsons

c) Otis Dudley Duncan

d) Melvin Tumin

e) Kingsley Davis

3) EGP şemasında sınıf konumları neye göre şekillenmektedir?

a) Mesleki farklılıklar

b) İş ilişkileri ve iş düzenlemesi farklılıkları

c) Mülkiyet düzeni

d) İşlevsel düzen

e) Sembolik hiyerarşi

4) 1945 sonrasında Amerika'da tabakalaşma çalışmalarının ana hatını anlatınız.

5) Britanya'da geliştirilen Sosyo-Ekonomik Gruplar (SEG) çalışmasının temel dayanakları nelerdir?

6) Uluslararası Sosyo-Ekonomik Endeks (ISEI) mesleki gruplamayı sınıf analziinde ne şekilde kullanmaktadır?

8. AVRUPA BİRLİĞİ VE TÜRKİYE'DE TABAKALAŞMAYI ÖLÇMEYE YÖNELİK ÇALIŞMALAR

Bu Bölümde Neler Öğreneceğiz?

8.1. Avrupa Birliği'nde SES Çalışmaları

8.1.1. ESEC'in İşletimi

8.1.2. ESeC'in AB Ülkelerine Uygulanması

8.2. Türkiye'de Sınıf ve SES Çalışmaları

8.2.1. VERİ Sosyo-Ekonomik Statü İndeksi (VERİ SESİ)

8.2.2. Televizyon İzleme Araştırmaları Kurulu (TIAK) SES Ölçeği

8.2.3. Türkiye Araştırmacılar Derneği (TÜAD) ARDER SES ve TÜAD SES

8.2.4. MAYAK Mahalle Sosyoekonomik Statü İndeksi (MSESİ)

8.2.5. Ankara SES Ölçeği

Bölüm Hakkında İlgi Oluşturan Sorular

1) Avrupa Birliği'nde ne tür SES çalışmaları yürütülmektedir?

2) Türkiye'de Sınıf ve SES çalışmalarının güncel durumu nedir?

Bölümde Hedeflenen Kazanımlar ve Kazanım Yöntemleri

Konu	**Kazanım**	**Kazanımın nasıl elde edileceği veya geliştirileceği**
Avrupa Birliği'nde SES Çalışmaları	Avrupa Birliği'nde yürütülen SES çalışmaları hakkında bilgi edinmek	Ders notları, ders anlatımı, sunumlar ve ileri okumalar
Türkiye'de Sınıf ve SES Çalışmaları	Türkiye'de Sınıf ve SES çalışmaları hakkında bilgi edinmek	Ders notları, ders anlatımı, sunumlar ve ileri okumalar

Anahtar Kavramlar

- Avrupa Birliği
- SES
- ESeC
- Veri SES
- Ankara SES
- Tabakalaşma

8.1. Avrupa Birliği'nde SES Çalışmaları

Avrupa ülkelerinin kendilerine özgü sosyo-ekonomik sınıflandırmaları mevcut olsa da, sosyal yapıyı ve kişilerin sosyal pozisyonunu ölçmek için bütün Avrupa Birliği ülkelerini kapsayan ortak bir tabakalaşma ölçüm aracı ESeC'den önce mevcut değildir. Bu aracın oluşturulması birlik içinde ortak bir sosyo-ekonomik analize imkân tanıyacak bir sistem arayışından ortaya çıkmıştır.

1996'dan itibaren Avrupada istatistiksel verilerin uyumlulaştırılması için çalışmalar yapılmaktadır. Bu doğrultuda Eurostat (Avrupa İstatistik Ofisi) tarafından geliştirilen Uyumlulaştırma Projesi (Harmonisation Project)'nin amacı ulusal düzeyde yapılan istatistiki çalışmalar için temel bir kaynak olma özelliğine sahip ortak ana birimler, ana değişkenler ve ana sınıflandırmalar oluşturmaktır (Rose ve ark, 2001). Eurostat, 1999'da Uyumlulaştırma Projesi kapsamında uzman bir grup oluşturmuş ve bu ihtiyacı gideren yeni bir istatistiki aracın geliştirilmesini talep etmiştir. Bu grup, Avrupa Birliği'ne bağlı bütün ülkeler için karşılaştırmalı ve interdisipliner çalışmaları teşvik eden ve iş ilişkileri kavramına dayanan ortak bir sınıf şeması geliştirmeyi önermiştir. Bu doğrultuda, 2001 yılında kategorik bir sosyal sınıf şeması olan Avrupa Sosyo-Ekonomik Tasnif (European Socio-Economic Classification of Occupations, ESeC) oluşturulmuştur (Rose & Harrison, 2007). ESeC, Avrupa'daki veri kaynaklarının analizini kolaylaştırarak, sosyoekonomik eşitsizlikleri anlamayı vaat etmesinin yanı sıra, sağlık ve eğitim gibi alanlarda yapılacak çalışmalar için de ortak bir analiz aracı olma imkânına sahiptir (ISERa).

ESeC'in oluşturulmasında Erikson ve Goldthorpe (EGP) şeması (Erikson ve Goldthorpe 1992, Goldthorpe 2000) örnek alınmıştır. Bu şemaya göre bireyler belirli kaynaklara sahiptirler ve bundan dolayı davranışları konusunda bazı imkânlar ve kısıtlamalarla yüzleşirler. Benzer kaynakları ve yapısal pozisyonları paylaşanlar "yaşam fırsatları" açısından da benzer imkânları ve kısıtlamaları paylaşırlar ve dolayısıyla benzer biçimde hareket ederler. Yaşam fırsatlarını etkileyen bu sınıf pozisyonları, bu pozisyonlarda yer alan bireylerden bağımsız olarak mevcuttur (ISERb). ESeC, Erikson ve Goldthorpe (EGP) şemasında olduğu gibi iş pozisyonlarını belirlemede "iş ilişkileri"ni kullanmaktadır. "İş ilişkileri"nden kasıt, işgücü piyasası ilişkileri ve iş sözleşmeleriyle ortaya çıkan sosyal ilişkilerdir. Her ESeC kategorisi bu bakımdan mümkün olduğunca homojen olmalı ve diğer kategorilerden de farklı olmalıdır. (Rose ve ark, 2001: 25). ESeC'in sınıf analizinde iş ilişkileri yaklaşımı kullanılarak, yine EGP şemasında olduğu gibi, 3 temel iş pozisyonu ayrımı yapılmıştır: 1. İşverenler, başkasının emeğini satın alarak onlar üzerinde bir ölçüde otorite kuranlar 2. Kendi işine sahip olanlar, başkalarının emeğini satın almayıp kendi emeğini de bir işverene satmayanlar 3. Çalışanlar, emeklerini bir işverene satarak onun otoritesi altına girenler. Bir de ücretli işlere gönülsüz olarak dâhil olmayanların içerildiği "dışta bırakılanlar" kategorisi dördüncü kategori olarak eklenmiştir. Uzun süredir işsiz, iş gücüne katılmak isteyen ama katılamayanlar bu kategoriyi oluştururlar. İşverenler çalıştırdıkları işçi sayısına göre küçük veya büyük olmak üzere ikiye ayrılmaktadır: 1-9 arası işçisi olanlar küçük, 10 veya daha fazlasına sahip olanlar büyük işverenler olarak gruplandırılır. Bununla birlikte, çalışanlar da işverenle yaptıkları sözleşme türüne ve yaptıkları işin işveren tarafından kontrol edilme biçimine göre sınıflandırılmaktadır. İki temel sözleşme türü vardır: iş sözleşmesi ve hizmet ilişkisi (Rose&Harrison, 2007). İş sözleşmesinde yapılan işin mahiyeti, çalışma

koşulları ve ödeme tamamen çalışan ile işveren arasında imzalanan bir sözleşmeyle belirlenir. Bunun en temel formu niteliksiz işçilerde, değiştirilmiş ve daha olumlu bir hâle getirilmiş biçimi ise yarı nitelikli ve nitelikli işçiler için mevcuttur. Servis ilişkisi ise idari, yönetimle ilgili ve profesyonel pozisyonlar için geçerlidir ve çalışanların hizmetleri karşılığında hem yakın zamanda hem gelecekte tazminat aldıkları uzun vadeli bir sözleşme biçimidir. Bunlar haricinde, iş denetiminin birleşik ve orta seviyede formları mevcuttur. Örneğin, memurlar, teknik işçiler ve üst düzey yöneticiler iş denetimi bakımından orta seviyede olarak tanımlanır ve hem iş sözleşmesi hem de servis ilişkisi unsurlarını içeren sözleşmeye sahiptirler. (Rose & Harrison, 2007). Hizmet ilişkileri ile iş sözleşmeleri arasındaki farklar çalışanların özerkliğinin, kariyer beklentilerinin ve maaş miktarları ve ödenme biçimlerinin farklılığından kaynaklanır. Esasında bu ayrım çalışanı işverene bağlayan ilişkiye odaklanmaktadır (Brousse, 2009).

Goldthorpe AB ülkelerinde iş düzenlemesinin bu şekillerde olmasının sebeplerini tartışır ve bu düzenlemeleri oluşturan iki unsura dikkat çeker:

1. İşin işveren tarafından denetiminin miktarı

2. Çalışanların işlerinde kullandıkları iş ve organizasyon becerisi ve bilgisini (beşeri sermaye) içeren beşeri varlık özgüllüğü özgüllüğü (Goldthorpe: 2000'den aktaran, Rose ve ark, 2001: 27).

Başka bir deyişle, iş ilişkilerinin farklı biçimleri, farklı iş durumlarında iş denetimi ve beşeri varlık özgüllüğü özgüllüğünün güçlü veya zayıf olmasıyla irtibatlı olarak ortaya çıkmıştır. İşverenlerin çalışanları denetlemesinin zor olduğu ve çalışanların beşeri sermayesinin yüksek olduğu durumlarda hizmet ilişkisi mevcuttur. İş kolayca kontrol edilebildiğinde ve çalışanların beşeri sermayesi düşük olduğunda ise iş sözleşmesi ortaya çıkmaktadır.

Sözleşmelerde yer alan iş düzenleme türlerinin göstergelerinden en önemlileri şunlardır: maaş türleri (kademeli maaş ya da çalışılan saate veya parça başına göre hesaplanan haftalık ödeme), ikramiyeler (emekli maaşı, özel sağlık hizmeti, şirket arabası, kar payı gibi), çalışma zamanı üzerinde kontrol, iş güvenliği ve promosyon/kariyer fırsatları. Fakat bu göstergelerin birçoğu Avrupa'nın ya da ülkelerin veri setlerinde mevcut olmadığından, ESeC'i doğrulamak için iki farklı tür gösterge kullanılmıştır. Birincisi, gözetim ve insan kaynağı özgüllüğü problemlerinin zayıf veya kuvvetli olduğunu yansıtan göstergeler, ikincisi ise bu problemlere cevap oldukları farz edilenlerle ilişkili göstergeler. Göstergelere örnek olarak şunlar verilebilir: işteki denetim probleminin varlığını göstermek için çalışanların özerkliğinin boyutlarını ölçmek, iş görevlerini yapmak için gerekli olan beşeri varlık özgüllüğü miktarını göstermek için çalışanların niteliklerini ve eğitimlerini ölçmek, hizmet ilişkisinin temel unsuru olan kariyer beklentisi ve uzun vadeli istihdamı ölçmek, iş sözleşmesi unsurlarının var olup olmadığını incelemek için parça başı veya zaman süresi ücretlerine bakmak (Rose & Harrison, 2007).

Avrupa Sosyo-Ekonomik Tasnif (ESeC) Şeması

ESeC'de sınıf pozisyonunu meslek, iş statüsü ve şirketin büyüklüğü unsurlarının birleşimi oluşturmaktadır (bkz. Tablo 1). Meslekler ISCO-88'e göre belirlenmiştir. İş statüsü işverenler, kendi işine sahip olanlar, idareciler, yöneticiler ve çalışanlar olmak üzere gruplara

ayrılmıştır. Şirketin büyüklüğü ise küçük ve büyük işverenler veya alt düzey ve üst düzey yöneticiler ayrımlarıyla belirlenmektedir (Rose & Harrison, 2007).

ESeC'in sınıf şeması da büyük ölçüde E&G şemasından esinlenerek oluşturulmuştur. Erikson ve Goldthorpe, iş ilişkilerindeki niteliksel farklar göz önünde bulundurularak kuruldukları için EGP sınıflarının hiyerarşik bir prensibe göre oluşturulmadığını belirtir. Rose, Erikson ve Goldthorpe'a referansla, ESeC'in de hiyerarşik bir şema olmadığını ifade eder. Fakat sınıf 1 ve 2'nin, 3, 6, 7, 8 ve 9'a göre (bkz. Tablo 2) uzun vadeli gelir güvencesinin daha çok oluşu, işten çıkarılma ihtimalinin ve kısa vadeli gelir değişiminin daha az oluşu sebebiyle daha avantajlı olduğunu belirtir (Rose & Harrison, 2007)

Tablo 4. Avrupa Sosyo-Ekonomik Tasnifi

ESeC Sınıfı	**Ortak Terim**	**İş Düzenlemesi**
Büyük işverenler; üst düzey profesyoneller, yönetimle ilgili ve idari meslekler	Yüksek gelir	Hizmet İlişkisi
Alt düzey profesyoneller, yönetimle ilgili ve idari meslekler; yüksek rütbeli teknisyenlikler ve denetimle ilgili meslekler	Düşük gelir	Hizmet İlişkisi (modifiye edilmiş)
Orta seviyeli meslekler	Yüksek rütbeli beyaz yakalı işçiler	Karışık
Küçük işverenler ve kendi işini yapan meslekler (tarım hariç)	Küçük burjuvazi ve bağımsızlar	Uygulanamaz
Kendi işini yapan meslekler (tarım vb.)	Küçük burjuvazi ve bağımsızlar	Uygulanamaz
Alt düzey denetimle ilgili meslekler ve teknisyenlikler	Yüksek rütbeli mavi yakalı işçiler	Karışık
Alt düzey hizmet ve satış meslekleri ve memurluk	Düşük rütbeli beyaz yakalı işçiler	İş sözleşmesi (modifiye edilmiş)
Alt düzey teknisyenlikler	Vasıflı işçiler	İş sözleşmesi (modifiye edilmiş)
Düzenli işler	Yarı vasıflı ve vasıfsız işçiler	İş sözleşmesi
Hiç çalışmamış veya uzun süredir çalışmayan işsizler	İşsiz	Uygulanamaz

Tablo (Rose ve Harrison, 2007)'den alınmıştır.

Sınıf 1: Bu grupta büyük işverenler, üst düzey profesyonel meslekler ve yönetimle ilgili ve idari meslekler yer almaktadır. Büyük işverenler, yaptıkları işte üst düzey yöneticilerle benzer miktarda yönetimsel otoriteye sahip oldukları varsayımıyla bu sınıfta yer alırlar. Bu açıdan sınıf 4'te yer alan küçük işverenlerle ayrı sınıflandırılmışlardır. Üst düzey profesyonel meslekler ise alt

düzey olanlardan beşeri sermaye özgüllüğüne e daha fazla sahip oldukları için farklılaşırlar. Avukatlar, bilim adamları, akademisyenler ve mühendisler bu gruba örnek verilebilir. Beşeri sermaye özgüllüğü, yönetimsel ve idari mesleklerin üst ve alt düzey olanlarını ayırt etme noktasında da önemlidir fakat burada denetim konusu daha fazla önem arz eder. Örneğin, birçok alt düzey yönetici ve idareciler işveren için önemli derecede özgüllüğe sahiptir fakat yaptıkları iş üst düzeylere göre çok kolay bir şekilde denetlenmektedir.

Sınıf 2: Bu sınıfta alt düzey profesyoneller, yönetimle ilgili ve idari meslekler; yüksek rütbeli teknisyenlikler ve denetimle ilgili meslekler yer almaktadır. Alt düzey profesyoneller, yönetimle ilgili ve idari mesleklerin üst düzey olanlarından nasıl ayrıldığı yukarıda belirtilmiştir. Bunlar haricinde yer alan üst düzey teknisyenler alt düzey yöneticilerle benzerlik taşımaktadırlar. Burada denetleme zorluğundan ziyade varlık özgüllüğü miktarı önemlidir ve bu da düzenlenmiş hizmet ilişkisini doğurur. Bilgisayar teknisyenleri, fizik ve mühendislik bilimi teknisyenleri ve inşaat mühendisi teknisyenleri bu gruba dahildir.

Sınıf 3: Orta seviyeli mesleklerin oluşturduğu bu sınıfta üst düzey beyaz yakalı işçiler yer almaktadır. Burada iş ilişkileri hizmet ilişkisinin bazı unsurlarını içerir ve toplamda birleşik formdadır. Çalışanlar için problem varlık özgüllüğü değil denetimdir. Memuriyetler, yönetici asistanlığı, idarecilere ya da profesyonellere yardımcı olan işler bu sınıfa örnek olarak gösterilebilir.

Sınıf 4 ve 5: Bu sınıfı küçük işverenler ve kendi işini yapan meslekler oluşturmaktadır. İşverenler çalışanların emeğini satın aldıkları için onlar üzerinde otoriteleri vardır fakat kendi işini yapanlar emek satın almadıkları ya da satmadıkları için bu konuda küçük işverenlerden ayrılırlar. Sınıf 4'te kendi hesabına çalışanlar gibi profesyonel olmayan meslekler bulunurken sınıf 5'te çiftçiler yer alır.

Sınıf 6: Bu sınıfta alt düzey denetimle ilgili meslekler ve teknisyenlikler, daha spesifik olarak üst düzey mavi yakalı işçiler bulunmaktadır. Sınıf 3'te olduğu gibi iş ilişkileri birleşik formdadır fakat ondan farklı olarak denetleme probleminin yanı sıra bu sınıf varlık özgüllüğüprobleminden ötürü karma düzenlemeye sahiptir.

Sınıf 7: Bu sınıfta alt düzey denetimle ilgili meslekler ve teknisyenlikler, daha spesifik olarak alt düzey beyaz yakalı işçiler yer almaktadır. İş sözleşmesinin düzenlenmiş bir biçimi mevcuttur. Ciddi bir denetleme problemi ya da varlık özgüllüğü söz konusu değildir. Mağaza çalışanları ve bakıcılar bu sınıfa dâhil olan mesleklere örnek olarak verilebilir.

Sınıf 8: Alt düzey teknisyenleri kapsayan bu grupta da düzenlenmiş iş sözleşmesi mevcuttur. Burada vasıflı işçiler yaptığı işin niteliği konusunda işverenle denetim problemleri yaşamaktadırlar. Alet uzmanları, tesisatçılar, tamirciler ve lokomotif makinistleri bu sınıfa örnek olarak gösterilebilir.

Sınıf 9: Yarı vasıflı ve vasıfsız işçilerin sahip olduğu düzenli meslekler bu grubu oluşturur. Temel iş sözleşmesinin olduğu bu mesleklerde işin niteliği ve niceliği kolayca denetlenebilir ve çalışanlar ciddi bir üretim değeri kaybetmeksizin kolayca değiştirilebilir. Temizlikçiler, emekçiler, motorlu taşıt sürücüleri, montajcılar, makine operatörleri, kapıcılar ve

hademeler bu gruba dâhildir

Sınıf 10: Bu sınıfı iş ilişkilerinin dışında bırakılanlar oluşturur. Bu gruba dâhil olanlar, iş arayanlar fakat 6 ay veya daha uzun bir süredir işe giremeyenlerdir.

8.1.1. ESEC'in İşletimi

ESeC'i oluşturmak için meslek ve iş statüsü verileri gereklidir. Meslek bilgisi ISCO 88'in minör grup seviyesine göre kodlanmış olmalı ve iş statüsü ve şirketin büyüklüğü bilgisi de bir iş statüsü değişkeni şeklinde alınmalıdır. İş statüsü değişkeni kişinin işveren, kendi işine sahip ya da çalışan olup olmadığına dair bilginin, şirket büyüklüğünün ve denetimsel statü bilgisinin birleştirilmesiyle elde edilir.

Tablo 5. Altörneklem İçin Gerekli Bilgi

Statü	**Referans Aralığı**	**Gerekli Bilgi**
Çalışan	Son 7 Gün	Mevcut Ekonomik Aktivite Meslek (ISCO-88 (COM) OUG Endüstrisi (tarım/tarım dışı) İş statüsü (ISCE-93) Denetimsel Görevler (evet/hayır) Kurum Büyüklüğü (yerel birim)
İşsiz	Son 7 Gün	Mevcut Ekonomik Aktivite İşsizlik Müddetinin Uzunluğu
	Son İş	Mevcut Ekonomik Aktivite Meslek (ISCO-88 (COM) OUG Endüstrisi (tarım/tarım dışı) İş statüsü (ISCE-93) Denetimsel Görevler (evet/hayır) Kurum Büyüklüğü (yerel birim)
Vatani Hizmet	Son 7 Gün	Mevcut Ekonomik Aktivite
	Son İş	Mevcut Ekonomik Aktivite Meslek (ISCO-88 (COM) OUG Endüstrisi (tarım/tarım dışı) İş statüsü (ISCE-93) Denetimsel Görevler (evet/hayır) Kurum Büyüklüğü (yerel birim)

Hasta ve Engelli	Son 7 Gün	Mevcut Ekonomik Aktivite
	Son İş	Mevcut Ekonomik Aktivite Meslek (ISCO-88 (COM) OUG Endüstrisi (tarım/tarım dışı) İş statüsü (ISCE-93) Denetimsel Görevler (evet/hayır) Kurum Büyüklüğü (yerel birim)
Ev Geçindiren	Son 7 Gün	Mevcut Ekonomik Aktivite
	Son İş	Mevcut Ekonomik Aktivite Meslek (ISCO-88 (COM) OUG Endüstrisi (tarım/tarım dışı) İş statüsü (ISCE-93) Denetimsel Görevler (evet/hayır) Kurum Büyüklüğü (yerel birim)
Emekli	Son 7 Gün	Mevcut Ekonomik Aktivite
	Son İş	Mevcut Ekonomik Aktivite Meslek (ISCO-88 (COM) OUG Endüstrisi (tarım/tarım dışı) İş statüsü (ISCE-93) Denetimsel Görevler (evet/hayır) Kurum Büyüklüğü (yerel birim)
FT Öğrenci/Çocuk Hanehalkı Temsilcisi (Household Reference Person)	Son 7 Gün	Mevcut Ekonomik Aktivite
	Son İş	Mevcut Ekonomik Aktivite Meslek (ISCO-88 (COM) OUG Endüstrisi (tarım/tarım dışı) İş statüsü (ISCE-93) Denetimsel Görevler (evet/hayır) Kurum Büyüklüğü (yerel birim)
Hiç Çalışmamış		Çalışıp çalışılmadığına dair soru. (Hayır)

Kaynak: Rose ve ark, 2001

Sosyo ekonomik statü ölçümü çalışmalarında yakın zamana kadar analiz birimi olarak aile/hane kullanılmıştır. Aile bireylerinin ortak koşulları ve birbirine bağımlılıkları göz önünde bulundurularak çekirdek aile en temel yapısal unsur olarak görülmüştür. ESeC'de ailenin analiz

birimi olarak kullanılması için hane bireylerinden biri referans olarak alınır ve onun pozisyonu bütün hane için geçerli kabul edilir. Burada kimin hanenin pozisyonunu en iyi yansıtacağına karar vermek gerekmektedir. ESeC hane içinde en yüksek geliri olanı referans alır, eğer gelirler eşitse yaşı büyük olan referans kabul edilir.

8.1.2. ESeC'in AB Ülkelerine Uygulanması

ESeC'i oluşturma sürecinde çok sayıda problem tespit edilmiştir. Bunların bir kısmı İngiltere'ye mahsus olsa da uygulamada sorunlar meydana getirmektedir. Bu problemler şunlardır: yöneticilerin ele alınış biçimi, aynı meslekli koda sahip müfettişler ve çalışanlar arasındaki fark, alt düzey ve orta düzey satış ve hizmet işleri arasındaki sınır, alt düzey teknik sınıfın ölçüsü ve yapısı. Bu problemleri dah detaylı bir şekilde incelemek için çok değişkenli analizler yapılmıştır. Bu analizler yoluyla bu grupların demografik ve beşeri sermaye karakteristikleri hakkında daha sarih bilgi edinme ve ESeC sınıflarının daha küçük ulusal anketlere uygulanarak nasıl işleyeceğini araştırma imkânı elde edilecektir (ISERc).

ESeC'in üzerine inşa edilmiş olduğu ISCO88'in zayıf noktalarının doğrulama yöntemi ile tespit edilmesi gerekmektedir. Ayrıca farklı ülkelerde bunlarla nasıl başa çıkılacağının araştırılmasına ihtiyaç vardır. Bununla birlikte ülkelerin, ISCO'yu ulusal sınıflandırma olarak kullananların bile, mesleklere nasıl ve nereye yerleştireceği konusu müphemdir. İngiltere'nin dört haneli mesleki sınıflandırması (SOC2000) mevcuttur ve ISCO'yu oluşturmak için bu sunflandırmanın gruplarını birleştirmenin ve ayırmanın etkilerini iyi bilmek gerekmektedir (ISERc).

Avrupa'da yapılan anketlerin birçoğunda meslek, şirket büyüklüğü ve iş statüsü bilgileri konusunda eksiklikler vardır. Bu yüzden kodlandırma konusundaki netliğin ESeC sınıflandırması üzerindeki etkilerini azaltmak gerekmektedir (ISERc). Aşağıda Fransa, İtalya ve İsveç'te yapılan doğrulama çalışmasına dair bilgiler yer almaktadır:

Fransa'nın doğrulama planı ISCO'yu değil, Fransız mesleki sınıflandırmasını (PCS, professions et categories socioprofessionelles) esas almaktadır. Çünkü farklı mantıklar üzerine kurulu olduklarından, PCS kategorilerini ISCO'ya çevirmek oldukça zordur. Bu doğrultuda biri 4 haneli mesleki sınıflandırmaya dayanan PCS, diğeri 2 haneli "categorie socioprofessionelle" (CS) olmak üzere, ESeC'in iki farklı şekli inşa edilmiştir. Meslekleri, iş ilişkilerini ve uzmanlığı yansıtan gruplara ayırmak için istatistiksel bir yaklaşım kullanılmıştır. Söz konusu ampirik sınıflandırma, gruplar arasındaki mesafeyi maksimize ederken grup içi farkı minimize etmektedir. İş ilişkilerini ölçmek için 1998'de yapılan çalışma koşulları anketinin verileri kullanılmıştır. İş ilişkilerini belirleyen çalışma koşulları değişkenleri, işteki otonomi ve işin düzenli karakteristikleri hakkında bilgi sağlamaktadır. Dört değişken dizisi kullanılmıştır. İlki, maaş, görev süresi, özerklik, rütbe, denetim sorumluluğu, iş programı ve eğitim değişkenleridir. İkincisinde maaş değişkeni, üçüncüde rütbe, sonuncuda ise denetim sorumluluğu çıkarılır (ISERc).

ESeC sınıflandırmasının geçerliliğini ölçmek için İtalyan ekip dört farklı AB ülkesinde işsizlik riskini karşılaştıran bir analiz yapmıştır. Bu çalışma iş istikrarının, ESeC'in dayandığı

"iş ilişkileri"nin en temel özelliği olduğu varsayımından yola çıkmaktadır. İki hipotez test edilmeye çalışılmıştır: ilki, AB ülkeleri Pazar ekonomisine sahiptir ve onlarda gözlenen işsizlik riski konusunda ESeC sınıflarındaki farklılıklar aynı modeli takip etmek zorundadır tezidir. İkincisine göre, bu temel benzerliğe rağmen kurumsal anlaşmalar ve emek piyasası düzenlemeleri her ülkede değişmektedir. Bu yüzden her ülkede ESeC sınıflarının gösterdiği işsizlik riski farklılıkları incelenmelidir (ISERc).

Analizin yapıldığı dört ülke Danimarka, Almanya, İtalya ve İngiltere'dir. Bu ülkelerin seçilmesinin sebebi, onların AB ülkelerindeki temel farklılıkları temsil edecek özelliklere sahip olmalarıdır. Örneğin, Danimarka devletin tüm toplumun işleyişinde önemli bir role sahip olduğu ülkeleri temsil ederken, İngiltere toplumun mekanizmasında piyasaya büyük önem atfeden ülkeleri yansıtır. Almanya ve özelikle İtalya ise toplumun kurumsal düzenlenmesinde ailenin mühim bir pozisyona sahip olduğu ülkeleri temsil ederler. Ayrıca, Danimarka ve İngiltere daha esnek emek piyasalarının etkilerini gösterirken, Almanya ve İtalya daha fazla düzenlenmiş emek piyasalarının sonuçlarını göstermektedir (ISERc).

Çalışma için Europen Community Huseholds Panel (ECHP)'in 1994'ten 2001'e kadar elde ettiği veriler kullanılmıştır. İlk olarak, işsizliğin yinelenme oranı konusunda ESeC sınıfları arasındaki eşitisizliğe dikkat çekilmiştir. Daha sonra her ülkedeki her ESeC sınıfının yaşama devam işlevi karşılaştırılmıştır. Son olarak da, değişik seviyelerde conversation matrix kullanılarak ESeC sınıflandırmasının geçerliliği test edilmiştir (ISERc).

İsveç ekibinin gerçekleştirdiği doğrulamanın esas amacı, aynı ESeC sınıfını paylaşan diğer ISCO mesleki gruplarından ayrılan ISCO mesleki grupları tespit etmek ve ESeC'ın açıklayıcı gücünü EGP ile ve ulusal sınıf şemasıyla karşılaştırmaktır.

Çalışmanın ilk aşamasında maaş değişkenliği bir sonuç olarak ele alınarak ESeC'in doğrulanması amaçlanmıştır. Bunun için 1999 ve 2003 tarihleri arasında elde edilen İsveç maaş yapısı istatistikleri kullanılmıştır. İkinci aşamada iş ilişkilerinin değişik veçhelerine - iş hızı konusunda karar verebilme, iş görevleri ve kullanılan metotlar üzerinde etki, özgül beşeri sermaye, staj, maaş dışı yan ödemeler - dair veriler kullanılarak ESeC doğrulanmaya çalışılmıştır. Bu veriler 1991 ve 2000 yılında yapılan Swedish level of living survey (LNU)'den alınmıştır (ISERc).

8.2. Türkiye'de Sınıf ve SES Çalışmaları

Türkiye'de sosyolojide sınıf, tabakalaşma ve toplumsal hareketlilik alanları çok az gelişmiştir. Bu konularla ilgili teorik bir çerçeve gelişmediği gibi yeterli ampirik çalışma da yapılmamıştır. Çok az sosyolog bu alanda çalışmalar yapmaktadır. Kalaycıoğlu ve arkadaşları (2010:189–190) bunda uzunca bir süre Türkiye'nin "sınıfsız ve imtiyazsız" bir ülke olduğuna gönderme yapılmasının etkili olduğunu düşünmektedirler.

Türk sosyolojisinde toplumsal yapı ve tabakalaşmaya dair teorik ve ampirik çalışmalar özellikle Mübeccel Kıray tarafından yapılmıştır. Kıray hocası Behice Boran'ın (1945) *Toplumsal Yapı Araştırmaları* isimli çalışmasında açtığı izden yürüyerek işlevselci ve Marxist kuramsal

yaklaşımları birleştirerek analizlerini gerçekleştirmiştir (Kıray 1999). Kıray (1966) Çukurova köylerinde yaptığı araştırmada toplumsal tabakalaşmanın toplumsal değişimin önünde bir engel teşkil ettiğini belirlemiştir. Ona göre Türkiye'nin bir sanayi toplumuna dönüşebilmesi yeni tabakalaşma modellerini de beraberinde getirecektir. Bunun bir takın ara toplumsal kurumlar üzerinden gerçekleşeceğini düşünen Kıray çalışmalarını modernleşme kuramlarının temel çerçevesine sadık kalarak gerçekleştirmiştir.

Türkiye'de 1970'lerde sınıf üzerine çalışmalar yapan Ali Gevgilili (1989) Marksist şemaya sadık kalarak Türkiye'nin endüstrileşme ve sermaye birikiminin oluşturduğu özel koşullar altında dört sınıfın oluştuğunu dile getirmektedir. Bunlar sırasıyla sermaye sahibi büyük burjuvazi, emekleriyle geçinen işçi sınıfı, entelektüel becerileri ile geçinen küçük burjuvazi ve tarımda geleneksel örüntüleri sürdüren köylülük olarak belirlenmektedir.

Boratav literatürde Türkiye'de sınıfların gelişimi ve tabakalaşma üzerine teorik ve ampirik önemli çalışmalar yapan önemli bir isim olarak dikkat çekmektedir. Özellikle *1980'li Yıllarda Türkiye'de Sosyal Sınıflar ve Bölüşüm* (1991) ile *İstanbul ve Anadolu'dan Sınıf Profilleri* (2004 [1995]) isimli çalışmaları Türkiye'de sınıf yapılarına dair başka çalışmalara da temel teşkil eden bir çerçeve oluşturmaktadır. Birinci çalışmada Boratav Türkiye'nin önemli bir dönüşüm geçirdiği bir dönem olarak gördüğü 1977-1990 dönemini sınıf dinamikleri açısından incelemektedir. Kentsel ve kırsal sınıf şemaları çıkardığı ikinci çalışmasında ise Türkiye'de sınıf ve tabakalaşma çalışmalarına önemli bir kavramsal katkı sağlamaktadır. Toplumsal farklılaşmanın bölüşüm ilişkileri zemininde gerçekleştiğini dile getiren Boratav sınıf ile tabakalaşmayı birbirinden ayırmaktadır. Ona göre sınıf birincil bölüşüm ilişkilerini temsil ederken toplumsal tabaka ikincil bölüşüm ilişkilerine denk düşmektedir.

Boratav 1991'de İstanbul'un iki semti ve ondokuz Anadolu köyünde yaptığı iktisadi, sosyal, ideolojik ve politik boyutlu alan araştırmasına dayanan *İstanbul ve Anadolu'dan Sınıf Profilleri* isimli eserinde kentsel ve kırsal sınıf şemaları çıkarmaktadır. Kentsel sınıfların tanımlanmasında temel ölçüt meslek ve mesleki mevkiyi, kırsal sınıfların tanımlanmasında ise toprak mülkiyetinin biçimi ve büyüklüğünü esas almaktadır. Çalışmasının girişinde Marksist yönelimlerden bahsetse de (Boratav 2004:19) bu belirlemede de görüldüğü gibi Boratav kentsel alanda Weberci, kırsal alanda Marksist bir yaklaşım benimsemektedir. Kitaba temel teşkil eden araştırmanın farklı bir konuda yapılmış olması verilerin sadece işçi sınıfı mahallelerinden seçilmiş olması araştırmanın ampirik geçerliliğini zedelese de bu çalışma uzunca zaman Türkiye üzerine tek kuramsal değerlendirme olması dolayısıyla tabakalaşma ve sınıf analizlerine kavramsal temel sağlamıştır.

Boratav'a göre "kapitalist bir ortamda temel sınıf ayrımı sermaye-ücretli işgücü arasındadır." Bu sebeple kentsel alanda ilk temel ayrımı gördüğü için ücretli/maaşlı çalışanlar ile işverenler arasında yapmaktadır (Boratav 2004:19). Bu çerçevede yaptığı analizler neticesinde dokuzlu bir kentsel sınıf şeması ortaya çıkmaktadır: *orta-büyük burjuvazi/işveren, küçük burjuvazi/işveren, esnaf/marjinaller, yüksek nitelikli ücretliler, beyaz yakalı ücretliler, niteliksiz hizmet işçisi, mavi yakalı işçi, emekliler, işsizler* (Boratav 2004:19). Boratav bu sınıfları birleştirerek üçlü bir birleştirilmiş kentsel sınıf şemasına ulaşmaktadır: Kentsel işçi sınıfı (niteliksiz hizmet işçisi + mavi yakalı işçi + işsizler), Kent burjuvazisi (orta-büyük

burjuvazi/işveren) ve küçük burjuvazi ve marjinaller (küçük burjuvazi/işveren + esnaf/marjinaller). Boratav kırsal toplumsal yapıda sınıfsal yapıyı belirleyebilmek için ise üç temel ayrıştırma kriteri kullanmıştır: Üretim araçlarının mülkiyeti, ücretli işgücü istihdamı veya ücretli işgücü olarak çalışma durumu, toprağın kiraya verilmesi veya kiralanması durumu. Bu çerçeve sahip olunan toprak miktarı ve niteliği (kuru-sulu), traktör sahipliği ve ücretli işçi kullanımı gibi etkenlerle derinleştirilmiştir. Bu analizin neticesinde sekizli bir kırsal sınıf şeması ortaya çıkmıştır: Kapitalist çiftçi, zengin çiftçi, zengin köylü, orta köylü, küçük köylü, yoksul köylü, tarım işçisi, rantiye.

Bu sınıf yapıları dahilinde Boratav kentsel ve kırsal toplumsal yapıda hareketliliği incelemektedir. Ona göre kentsel toplum örüntüsü bir yandan küçümsenmeyecek kemikleşme eğilimlerinin; bir yandan da göç, eğitim, işsizleşme, iş hayatının ve özellikle kentsel küçük üreticiliğin istikrarsızlıkları gibi etkenlerce belirlenen aşağı/yukarı hareket dürtülerinin etkisi altındadır. "Kentsel sınıf yapısını belirleyen ve dönüştüren dinamik süreçler bu karmaşık etkilerin bir bileşkesi olarak" (Boratav 2004:19) karşımıza çıkmaktadır. Boratav (2004:19) kırsal toplumsal yapıda ise ileri düzeyde bir kapalılık ve çok sınırlı düzeyde bir sosyal hareketlilik bulunduğunu ifade etmektedir.

Kalaycıoğlu ve arkadaşları (1998) da Türkiye'deki toplumsal hareketliliğin en önemli dinamiklerinin göç ve aile bağlantıları olduğunu dile getirmektedirler. "Orta grup" olarak adlandırdıkları grubun içinde "özellikle köy kökenli yoksul kesimler için göçün bir yaşam stratejisi olarak gerçekleşip, onların bugünkü konumlarına gelmelerinde stratejik bir ilk adım" oluşturmasından bahsetmektedirler (Kalaycıoğlu et al. 1998:132). Kırdan kente göç, eğitim maksatlı göç ve yurtdışı göç şeklinde üç göç türünden bahseden araştırmacılar bu etkenlerin bir SES çalışmasında dikkate alınması gerektiğini dile getirmektedirler. Araştırmacılar bu göç değişkeninin üzerine toplumsal tabakalaşma ve hareketliliği etkileyen bir diğer ana etkenin aile ve aile ilişki ağının olduğunu dile getirmektedirler (Kalaycıoğlu et al. 1998:133). Ancak bu konuda kesin bir neticeye varamayan yazarlar "göç ve aile ilişki ağlarının rolü gibi birbirinin içine geçen karmaşık süreçlerin hangi değişken setleriyle ifade edilebileceği" sorununun ayrıca üzerinde çalışılması gerektiğini ifade etmektedirler.

Kaya (2008) EGP modelini kullanarak 1980 ve 2005 arasında Türkiye'deki toplumsal tabakalaşmanın değişimini analiz ettiği çalışmasında bu dönemde Türkiye'de toplumun en alt ve üstteki katmanlarında görece daha fazla artış olduğunu gözlemleyerek bunu proleterleşme ile beraber toplumsal kutuplaşma olarak adlandırmıştır. Bu analizi 1980 ve 2005 arasındaki nüfus sayımlarından aldığı İSCO-68 mesleki sınıflandırmasına göre iki rakamlı seviyedeki yaklaşık 80 meslek grubunu işteki duruma göre dörde (işveren, kendi hesabına çalışan, ücretli, ücretsiz aile işçisi) ayırarak oluşturduğu 300'den fazla grubu Ganzeboom and Treiman'ı (1996) takip ederek yedi katmanlı EGP modeline çevirerek yapmıştır. Kaya'nın çalışması Türkiye'de sınıf tartışmalarına uluslararası düzeyde karşılaştırma yapması bakımından önemli katkılar sağlamaktadır.

Türkiye'de Nüfus Sayımı ya da Hane Halkı Tüketim ve Gelir Araştırmaları gibi ülke düzeyinde yapılan araştırmalarda önceki nesillerle ilgili süreklilik gösteren verilerin toplanmaması tabakalaşma ve sınıfla ilgili çalışma yapmayı zorlaştırmaktadır. Kalaycıoğlu

(2008:37) toplumsal hareketliliğe dair sınırlı düzeyde verinin sadece Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü tarafından 5 yılda bir düzenli olarak yürütülen Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırmalarında (TNSA) 1980lere kadar bulunduğunu dile getirmektedir. Ancak bu tarihten itibaren hareketlilik ile ilgili sorular anketten çıkarıldığı için karşılaştırmalı zamansal çalışmaları yapmak güçleşmektedir.

Türkiye'de genel kabul görmüş standart bir SES Ölçeği bulunmamaktadır. Neredeyse her kurum ve kuruluş istatistiki altyapısı çok sağlam olmayan "kendi" ölçeğini kullanmaktadır. Bu çerçevede özellikle pazarlama, araştırma ve reklamcılık sektörlerinin elde ettikleri verilerin ortak temalar üretebilmesi ve karşılaştırılabilir olabilmesi için çok yoğun bir biçimde ihtiyaç duydukları SES ölçeğini geliştirmek üzere çeşitli çalışmalar yaptıklarını görmekteyiz. Mevcut modellerin en eskisi olan Veri Sosyo Ekonomik Statü İndeksi (VERİ SESİ) 1995'ten bu yana Türkiye'deki çeşitli konulardaki niceliksel araştırmalara temel teşkil etmektedir. Medya, reklam ve pazarlama sektörlerindeki kuruluşlar Televizyon İzleyicileri Araştırma Komitesi (TİAK) tarafından 2000 yılında geliştirilen TİAK SES ölçeğini kullanmaktadırlar. Yine kamuoyu ve pazar araştırma ve anket şirketleri de benzer bir biçimde yoğun olarak bir SES ölçeğine ihtiyaç duymaktadırlar. Bu ihtiyaca binaen bu sektördeki kuruluşların mesleki yapılanması olan Türkiye Araştırmacılar Derneği (TÜAD) 2006 yılında ARDER SES Ölçeğini ve 2012 yılında bu modeli revize ederek TÜAD SES Ölçeğini oluşturmuştur. Son zamanlarda MAYAK tarafından geliştirilmiş olan Mahalle Sosyo Ekonomik Statü İndeksi (MSESİ) ise birey veya haneyi değil de mahalleyi analiz birimi olarak almakta ve bu anlamda ilginç bir örnek oluşturmaktadır. Bu anlamda bilimsel bir temele oturan tek çalışma Kalaycıoğlu ve arkadaşlarının 2008 yılında Ankara için oluşturdukları SES Ölçeğidir. Ayrıca Nesanır'ın (2010; 2007) *Türkiye'de Sağlık Alanında Kullanılmak Üzere Bir Sosyoekonomik İndeks Denemesi* başlıklı Tıpta Uzmanlık Tezi bir ölçek geliştirmenin başlangıç denemesi olarak görülebilir. Aşağıda bu ölçekler teker teker değerlendirilmektedir.

8.2.1. VERİ Sosyo-Ekonomik Statü İndeksi (VERİ SESİ)

VERİ SESİ 1995 yılında Veri Araştırma tarafından geliştirilerek uygulamaya konulmuş bir toplumsal tabakalaşma modelidir. 1995'ten bu yana Türkiye'deki çeşitli konulardaki niceliksel araştırmalarında kullanılan VERİ SESİ endeksin geliştirilmesinde rol alan araştırmacıların ifadesiyle "Weber'ci toplumsal tabakalaşma anlayışıyla, Marksist değişim yaklaşımlarından etkilenen bir model arayışını yansıtmaktadır" (Kalaycıoğlu et al. 1998:128). Hane ve hane içindeki bireyi esas alan VERİ S.E.S.İ. Türkiye'de kentsel toplumsal yapıda sosyal hareketlilik ve sosyal statüyü ölçmeyi hedeflemektedir. Temelde 20 bin ve üzeri nüfuslu kentleri kapsayan VERİ SESİ çeşitli zaman aralıklarında yaklaşık 2.000 hane ve 5.000 bireyi kapsayan bir örneklem ile güncellenmektedir. Ölçek dört temel değişkene dayalı olarak ortaya çıkan değerlerin, eşit ağırlıklı birleştirilmesi ile oluşturulmaktadır. Ölçeği oluşturan değişkenler hane bireylerinin ortalama eğitim düzeyi; hane bireylerinin çalışma konumları; sahip olunan yaşam kolaylaştırıcı araçlar ve yaşanılan bölge ve ev sahipliği verileridir (Veri Araştırma 1995). Bu değişkenler 1-5 arasında puanlandırılır ve en sonunda dört değişkenden gelen puanlar toplanarak 4 ile 20 arasında dağılım gösteren bir puanlama elde edilir. Bu aralık önceleri beş SES grubuna bölünürken 2000 sonrasında altı SES grubuna bölünmeye başlanmıştır: En Üst sosyoekonomik

tabaka (A), Üst sosyoekonomik tabaka (B), Orta üst sosyoekonomik tabaka (C1), Orta alt sosyoekonomik tabaka (C2), Alt sosyoekonomik tabaka (D), En alt sosyoekonomik tabaka (E) (Tüzün 2007). Bu ölçek kullanılarak 2000 yılından itibaren VERİ Statü Gelir Tüketim Araştırmaları (VERİ SGT) yapılmaktadır (Tüzün 2006). İstatistiki modellemesi hakkında herhangi bir açıklamanın bulunmadığı VERİ SESİ bu anlamda zayıf bir modeldir.

8.2.2. Televizyon İzleme Araştırmaları Kurulu (TIAK) SES Ölçeği

Televizyon İzleme Araştırmaları Kurulu (TIAK) Türkiye'de televizyon izleyici araştırmalarını organize etmek ve denetlemek amacıyla Reklamverenler Derneği, Reklamcılar Derneği, Uluslararası Reklamcılık Derneği gibi reklam sektörünün mesleki temsilcileri ve televizyon şirketleri tarafından 1992 yılında kurulan bir kuruldur. Özellikle izleyicilerin sayım sınıflandırılmasında yaşanan sorunları aşmak üzere 2000 yılında TIAK SES Ölçeği geliştirilmiştir. Bu ölçekte sosyal sınıf eğitim, meslek ve sahiplik şeklinde üç temel değişken etrafında incelenmektedir. Bu ölçek aile temellidir ve hanedeki en yüksek eğitim ve meslek statüsüne sahip kişiye göre şekillendirilmektedir. Buna göre hanenin sosyoekonomik statüsü belirli dayanıklı tüketim ürünlerine sahiplikten elde edilen puanlar, hanede en yüksek meslek ve eğitim konumuna sahip kişinin meslek ve eğitimi puanı ile toplanarak bir hane puanı elde edilmektedir. Bu puanlama çerçevesinde hanelerin yeni sosyo ekonomik statüleri altı grupta (A, B, C1, C2, D, E) toplanmaktadır. Karakaya'nın (2006:290) belirttiği gibi "TIAK ölçeğinde sahiplik değişkeninin SES bileşenlerinden birisi olarak kullanılması, Türkiye'deki eşya sahiplik değerlerinin çok kolay ve sıklıkla değiştiği dikkate alındığında bir zayıflık noktasıdır. Hanenin ölçekte yer alan eşyalara çok kolay sahip olması mümkün olduğunda statü değişimi kolaylaşmakta ve hareketlilik oranı yükselmektedir." Diğer taraftan bu ölçeğin hızlı yaşanan sosyal değişimler karşısında yeterli olmaması nedeniyle ortak bir SES ölçeği geliştirme gerekliliği ortaya çıkmıştır (Güler, 2011, s. 67). En nihayetinde TİAK SES istatistiksel altyapısının güçlü olmayan bir ölçek olarak görülebilir.

8.2.3. Türkiye Araştırmacılar Derneği (TÜAD) ARDER SES ve TÜAD SES

Bu çerçevede 2005-2006 yıllarında Türkiye'de SES gruplarını ortak bir tanıma kavuşturmak ve sektörde ortak bir kullanıma yönelik SES endeksi geliştirmek amacıyla Araştırmacılar Derneği tarafından araştırma şirketleri, Basın İzleme Araştırmaları Komitesi (BİAK), TİAK ve Reklamverenler Derneği'nin (RD) katılımı ile 2005 yılında *Yeni Tanımları ile Türkiye'de SES Grupları Araştırması* başlatılmıştır. İki yıllık bir çalışma neticesinde 26 ilde 8 bin 500 hanelik bir örneklem grubuyla yapılan araştırmaya dayalı olarak geliştirilen ARDER SES Ölçeği Mart 2006'da 9. Araştırma Zirvesi'nde tanıtılmıştır. Bu ölçekte daha önce TİAK SES'te yer alan eşya sahipliği güncelliğini çabuk yitirmesi nedeniyle ölçekten çıkarılmıştır (Çağlı, 2006). Ölçekte hanenin puanı hane reisi ve eşinin eğitim ve meslek durumuna farklı ağırlıklar verilerek (hane reisi %70, eşi %30) hesaplanmaktadır. Temelde önceki neslin ailenin SES'ine etki yaptığı fikrinden hareket eden ölçekte puanlamada her iki eşin anne ve babasının eğitim ve meslek durumları da kişilerin puanına %30 oranında etki etmektedir. Anne ve babanın puanı hesaplanırken de hane reisi ve eşinin eğitim ve meslek durumuna aynı ağırlıklar verilmektedir. Bu

ölçekte meslekler temelde bedenen ve fikren çalışan şeklinde iki gruba ayrılmaktadır. Bu gruplar da kendi içlerinde maaşlı ya da kendine ait işi olanlar, yönetici olup olmama, yanında işçi çalıştırma durumu gibi kriterlere göre yeniden tasnif edilmektedir. Ölçekte hane halkı için hesaplanan eğitim ve meslek puanlarının toplamının -15 ile 62 puan aralığına yerleşeceği düşünülmektedir. Ölçek neticesinde hane halkı toplam hane puanına göre altı SES tabakasına ayrılmıştı.

TİAK SES Ölçeğine göre daha gelişmiş olan ve çağdaş uygulamaların temel özelliklerini bünyesinde barındıran ARDER SES Ölçeğinde yine de pek çok sorun bulunmaktadır. Bu eksikliklerden en önemlisi daha çok sosyo-kültürel etkenlere bağlı olarak geliştirilen bu ölçekte en büyük eksiklik hanenin gelir değişkenini dikkat alınmamasıdır. Ayrıca önceki kuşakların hanenin Sosyoekonomik statüsü üzerindeki etkisi fikrini benimseyen ölçekte bu etkinin ağırlıklandırması (%30) herhangi bir istatistiki temel olmaksızın keyfi bir biçimde belirlenmiştir. Bu eksikliği gidermek, gelir kriterini de ekleyerek revize etmek SES'i günün koşullarına uygun hâle getirmek maksadıyla TÜAD öncülüğünde Aralık 2009'da yeni bir "SES Komitesi" oluşturulmuştur (TÜAD 2011:4). Bu komite hane halkı SES'ini ölçerken, eğitim ve meslek faktörüne gelir eklenmesinin ve ikinci kuşağa gidilmeksizin bu gelirin sadece hane halkının aile reisi ve varsa eşinin geliri olarak alınmasına karar vermiştir (TÜAD 2010:4).

8.2.4. MAYAK Mahalle Sosyoekonomik Statü İndeksi (MSESİ)

MAYAK Araştırma Danışmanlık tarafından geliştirilen MSESİ örnekleri arasında en kapsamlı ve ilginç çalışma olarak göze çarpıyor. Temelde hane bazlı olmayan mahalle düzeyinde bir SES ölçeği çıkarma fikrine dayanan MSESİ kapsamında tüm Türkiye'de nüfusu 250 üzerinde olan

34.135 mahalle ve köyünün sosyoekonomik statü değeri hesaplanmıştır. Böylece kişi ve hane bazında sağlıklı veri derlenmesi en güç öğelerden olan gelir bilgileri ve hane bazlı demografik veriler olmadan da bir SES ölçeği oluşturmak amaçlanmaktadır (Mayak Araştırma 2008). Geliştirilen bu indeks ile Türkiye'deki tüm mahalle ve köylerin ortalama bir MSESİ değeri hesaplanmıştır.

MSESİ yedi temel sosyoekonomik değişken etrafında inşa edilmiştir. Bunlardan birincisi Mahalledeki okul çağındaki nüfusun mezun oldukları okul bilgilerinden hareketle oluşturulan *mahalle ortalama eğitim süresi* verisidir. Böylece mahallenin eğitim düzeyi tespit edilmiştir. İkinci değişken ise *birey başına düşen gelir getiren kişi sayısı*dır. Bağımlı nüfus verisi olarak da görülebilecek bu veri ile ortalama hane büyüklüğü ile hanedeki gelir getiren kişi sayısı arasındaki ilişki ile hanenin refah düzeyine dair bilgiler de modele katılmaktadır. Toplam gelir getiren nüfus içerisindeki kadınların payının oranı ile gelişmişlik düzeyi arasında bir ilişki varsayan modelin üçüncü değişkeni *gelir getiren nüfus içerisinde kadınları oranı*dır. Dördüncü değişken ise *gelir kaynaklarının niteliği*dir. Modelde hane gelir kalemleri on başlık altında toplanıp her bir gelir biçimine birden ona kadar puan verilmiştir: Müteşebbisler, direktörler ve üst kademe yöneticileri (10); ilmi ve teknik elemanlar, serbest meslek sahipleri ve bunlarla ilgili diğer meslekler (9); idari personel ve benzeri çalışanlar (8); ticaret ve satış personeli (7); irad sahibi (6) emekli (5); hizmet işlerinde çalışanlar (4); tarımdışı üretim faaliyetlerinde çalışanlar ve

ulaştırma makinaları kullananlar (3); tarım, hayvancılık, ormancılık, balıkçılık ve avcılık işlerinde çalışanlar (2); bilinmeyen (1). Beşinci değişken ise meskenin niteliği ile ilişkilidir. Mahallede *mahalle ortalama kişi başına düşen konutlardaki oda sayısı indeksi* olarak ifade edilen bu değişkenle hanedeki bireylere ayrı odaların bulunması ile gelişmişlik düzeyi ve refah arasında bir ilişki kurulmuştur. Bu sebeple modelde kişi başına düşen oda sayısı sosyoekonomik statü belirlemede bir ayrıştırıcı değişken olarak ele alınmıştır. Modelin altıncı değişkeni hane büyüklüğü ile gelişmişlik düzeyi arasında ters orantı olduğu verisinden hareketle mahalledeki toplam nüfus ve toplam hane sayısından hareketle hazırlanan *mahalle ortalama hane büyüklüğü indeksi*dir. Buna göre hane büyüklüğü ile sosyoekonomik statü derecesi arasında bir ters ilişki modele eklenmiştir. Modelin hesaplamaya dahil ettiği son değişken ise mahalledeki tüm sokakların "arsa ve arazi metrekare birim değerlerinden" hareketle geliştirilen *mahalle ortalama sokak statü değeri indeksi*dir. Maliye Bakanlığı Gelir İdaresi Başkanlığı'nın 2006 yılında hazırladığı Arsa ve Arazi Metrekare Birim Değerleri verilerinden hareketle mahalledeki ortalama arsa ve arazi metrekare birim değerleri hesaplanmaktadır. Modele temel teşkil eden düşünceye göre bu değerler ile mahallenin sosyoekonomik seviyesi arasında doğru orantılı bir ilişki söz konusudur (Mayak Araştırma 2008). Bu yedi değişkenin ortalamasından hareketle MSESİ içerisinde yeni bir birleşik indeks oluşturulmuştur. 1,00-20,00 arasında bir değer ifade eden bu indeks değerleri eşit bir biçimde altı tabakaya (20.00 – 18.00: A Grubu, 17.00 – 15.00: B Grubu, 14.00 - 11.00: C1 Grubu, 10.00 - 7.00: C2 Grubu, 6.00 - 4.00: D Grubu, 3.00 - 1.00: E Grubu,) ve her bir tabaka da kendi içinde üçe bölünmüştür.

Daha çok bayi açma, pazarlama ve dağıtım gibi ticari kullanımlara yönelik olarak mahalle temelinde bir SES ölçeği oluşturan MSESİ ilginç ve işlevsel bir model olarak göze çarpmaktadır. Ancak modeldeki değişkenlerin seçilmesine ve de model içerisindeki ağırlıklarına zemin teşkil eden hesaplamaların istatistiksel temeli yeterince açıklanmadığı için gözleme dayalı keyfi bir takım seçim ve ağırlıklandırmalar olduğuna dair bir izlenim oluşturmaktadır. Ayrıca Türkiye'de mahallelerde ileri düzeyde sosyoekonomik ayrışma olmadığı için özellikle şehir merkezlerindeki eski mahalleler için elde edilen SES puanının genel bir geçerliliğini söylemek de güç görünmektedir.

8.2.5. Ankara SES Ölçeği

Sibel Kalaycıoğlu, Kezban Çelik, Ümit Çelen ve Sinan Türkyılmaz'dan oluşan araştırmacılar grubu 2008 yılında TÜBİTAK SBB Projeleri kapsamında *Ankara Kent Merkezinde Toplumsal Tabakalaşma, Hareketlilik ve Sosyo-Ekonomik Statü Araştırması* başlıklı bir araştırma yürütmüşlerdir. Kalaycıoğlu ve arkadaşları 1769 bireyle yüz yüze görüşülerek gerçekleştirdikleri araştırmalarında Ankara kent merkezi için "öncelikle bir sosyoekonomik statü endeksi geliştirerek farklı toplumsal tabakaları belirlemek" ve daha sonra da "bu tabakalara özgü sosyal ve ekonomik özellikleri" ortaya koymayı amaçlamışlardır (Kalaycıoğlu et al. 2010:191–192). Kapsamlı bir teorik özetlemeden sonra Kalaycıoğlu ve arkadaşlarının geliştirdikleri sosyoekonomik statü ölçeği, mesleki ve toplumsal statüyü ölçmeye yönelik, derecelemeli, analiz birimi olarak haneyi belirlemiş ve birleşik sınıflandırmalar yöntemiyle tüm hanenin sosyoekonomik statüsünü ölçme yönünde bir deneme olmuştur" (Kalaycıoğlu et al. 2010:191–192). Çalışma kapsamında SES ölçümü için demografi, eğitim, iş, gelir, mülkiyet

gibi veriler kullanılmıştır (Kalaycıoğlu et al. 2008:57). Bu değişkenler değişik şekillerde ağırlıklandırılarak Ankara için bir SES formülasyonuna ulaşılmıştır (Kalaycıoğlu et al. 2010:191–192). Oluşturulan bu formülasyon kullanılarak oluşturulan SES puanlamasında

31.07 ile 88.82 arasında bir puan skalası ortaya çıkmıştır. Araştırmacılar "ortalamadan olan uzaklıklar dikkate alınarak kesme noktaları" oluşturarak SES puanına göre SES gruplarını belirlenmişlerdir (Kalaycıoğlu vd., 2010, s. 207). Buna göre onarlı puan aralıklarıyla beş SES grubu oluşmuştur: A Grubu: 70.0-ve üzeri, B Grubu: 60.00-69.99, C1 Grubu: 50.00-59.99, C2 Grubu: 40.00-49.99, D Grubu: 30.00-39.99 (Kalaycıoğlu et al. 2010:191–192).

Türkiye'de bilimsel bir temele sahip tek SES araştırması olan bu araştırmanın, araştırmacılar tarafından da dile getirilen çeşitli kısıtları bulunmaktadır. Özellikle bir SES endeksi oluşturmak için ihtiyaç duyulan mesleki itibar endeksinin Türkiye'de henüz geliştirilmemiş olması araştırma için önemli bir kısıt oluşturmaktadır (Kalaycıoğlu et al. 2010:191–192). Aslında Zehra Kasnakoğlu'nun Hülya Çıngı (1980) ve Erkan Erdil (2000) ile birlikte 1977 ve 1966 yılında yaptığı araştırmalar Ankara için öznel bir mesleki saygınlık indeksi oluşturmuşlardır. Ancak bu indeksin bir mesleki itibar indeksinin eksikliğini hisseden Kalaycıoğlu ve arkadaşları tarafından kullanılmadığı görülmektedir. Dolayısıyla Kalaycıoğlu ve arkadaşları araştırmada bu kısıtı aşmak üzere gelir ve eğitim dikkate alınarak bir mesleki statü puanı oluşturma yoluna gidilmiştir. Ancak kendilerinin de belirttikleri gibi "Türkiye'de eğitim ve gelir değişkenlerinin, her koşulda mesleki statü ile doğru orantılı şekilde değiştiğini söylemek oldukça güç"tür (Kalaycıoğlu et al. 2010:191–192). Diğer taraftan gelir ve eğitim endekste ayrıca birer bağımsız değişken olarak yer aldığı için iki kere değerlendirilmiş olmaktadır. Bu da oluşturulan indekste bir sapma oluşturacak bir zaaf olarak göze çarpmaktadır. Diğer taraftan endekse dâhil edilen diğer sahip olunanlar kategorisindeki tüketim eşyaların statü değerlerini çabuk kaybetmeleri endeksin kolaylıkla eskimesine neden olan bir etkendir. Örneğin endekse dâhil edilen DVD Player 2007 için lüks bir tüketim malı iken şimdi hızlı bir biçimde kolayca elde edilebilir bir ürüne dönüşmüştür.

Ankara ili için oluşturulan bu ölçek çeşitli kısıtlarına rağmen Türkiye'de bilimsel SES çalışmaları için iyi bir başlangıç oluşturmaktadır. Bu başlangıcın geliştirilmesi ve alandaki çalışmaların değişik perspektiflerden oluşturulacak endekslerle çeşitlendirilmesi gerekmektedir.

Bu Bölümde Ne Öğrendik Özeti

Bu bölümde Avrupa Birliğindeki güncel SES çalışmaları ile Türkiye'deki mevcut SES araştırmalarının bir değerlendirmesi yapılmıştır. AB üye ülkelerin ortak ve karşılaştırmalı bir analizine imkân tanıyacak bir SES ölçeği olarak ESeC'i 2000'lerin başında uygulamaya sokmuştur. EGP temelinde geliştirilen bu endeks her ne kadar üye ülkelerde farklı şekillerde uygulansa da genel manada birlik içinde SES bakımından bir ortaklık oluşturduğu söylenebilir.

ABD, İngiltere ve Avrupa Birliğindeki yoğun SES endeksi geliştirme çalışmalarının aksine bu alanlar Türkiye sosyolojisinde en az gelişen alanlar olmuşlardır. Kuramsal çalışmaların azlığı ve ampirik çalışmaların kıtlığı dolayısıyla Türkiye'de SES çalışmalarının yeterince gelişmediğini görmekteyiz. Türkiye'de henüz genel kabul görmüş standart bir SES ölçeği bulunmamaktadır. Daha da önemlisi Türkiye'de SES yaşam biçimi ile karıştırılmaktadır. Araştırma, pazarlama ve reklam piyasalarına hizmet veren kuruluşlar tarafından geliştirilen ölçekler (VERİ SESİ, TİAK SES, ARDER SES, TÜAD SES ve MAYAK MSESİ) teorik ve teknik yapısı sağlam modeller tesis edememişlerdir. Bu çerçevede zikredilebilecek tek çalışma çeşitli eksikleri ve kısıtlarına rağmen Kalaycıoğlu ve arkadaşlarının 2008 yılında Ankara için oluşturdukları SES Ölçeğidir. Ancak Türkiye için geçerli bir SES Endeksi henüz mevcut değildir.

Bölüm Soruları

1) Avrupa Birliği ülkelerini kapsayan ortak bir tabakalaşma ölçüm aracı aşağıdakilerden hangisidir?

a) EGP

b) ESeC

c) CAMSIS

d) ISEI

e) CASMIN

2) Aşağıdakilerinden hangisi ESeC'i oluşturma sürecinde tespit edilen problemlerden biri değildir?

a) Yöneticilerin ele alınış biçimi

b) Aynı meslekli koda sahip müfettişler ve çalışanlar arasındaki fark

c) Alt düzey ve orta düzey satış ve hizmet işleri arasındaki sınır

d) Alt düzey teknik sınıfın ölçüsü ve yapısı

e) İş piyasalarının birbirinden farklı olması

3) Aşağıdakilerinden hangisi Türkiye'de ilk defa bir tabakalaşma şeması çıkarmıştır?

a) Behice Boran

b) Mübeccel Kıray

c) Korkut Boratav

d) Kemal Karpat

e) Yunus Kaya

4) Türkiye'de SES ölçeklerinin tarihsel gelişimi nasıl gerçekleşmiştir?

5) Boratav'ın "kapitalist bir ortamda temel sınıf ayrımı sermaye-ücretli işgücü arasındadır." sözünü SES şemaları çerçevesinde yorumlayınız.

6) ESeC'in Avrupa ilkelerinde uygulanma sürecini ülkeleri karşılaştırarak açıklayınız.

9. TÜRKİYE'DE TOPLUMSAL DEĞİŞİM VE TABAKALAŞMA

Bu Bölümde Neler Öğreneceğiz?

9.1. Türkiye'de Tabakalaşmanın Zemini: Devlet ve Ekonomi

9.2. Tabakalaşmanın Biçimi: Güncel Oluşumlar ve Eşitsizlik

9.3. Eşitsizliğin Tezahürleri ve Tabakalaşmanın Temsilleri

9.4. Artan Eşitsizliklerin Dünyasında Tabakalaşmayı Tartışmak

Bölüm Hakkında İlgi Oluşturan Sorular

1) Türkiye'de devletin ekonomideki rolünün değişimi tabakalaşma üzerinde ne tür bir etkiye sahiptir?

2) Türkiye'de tabakalaşmada güncel değişimler nelerdir?

3) Türkiye'de eşitsizliğin tezahürleri ve tabakalaşmanın temsilleri nelerdir?

4) Türkiye'de değişen tabakalaşma örüntülerine göre gelecekte sosyal yapıda ne tür değişimler beklenmektedir?

Bölümde Hedeflenen Kazanımlar ve Kazanım Yöntemleri

Konu	**Kazanım**	**Kazanımın nasıl elde edileceği veya geliştirileceği**
Türkiye'de Tabakalaşmanın Değişen Zemini: Devlet ve Ekonominin Değişen İlişkisi	Türkiye'de devletin ekonomideki rolünün değişiminin tabakalaşma üzerindeki etkilerini kavramak	Ders notları, ders anlatımı, sunumlar ve ileri okumalar
Tabakalaşmanın Biçimi: Güncel Oluşumlar ve Eşitsizlik	Türkiye'de tabakalaşmada yaşanan güncel değişimleri öğrenmek	Ders notları, ders anlatımı, sunumlar ve ileri okumalar
Eşitsizliğin Tezahürleri ve Tabakalaşmanın Temsilleri	Türkiye'de eşitsizliğin tezahürleri ve tabakalaşmanın temsillerini öğrenmek	Ders notları, ders anlatımı, sunumlar ve ileri okumalar
Artan Eşitsizliklerin Dünyasında Türkiye'de Değişen Tabakalaşma	Türkiye'de ve dünyada eşitsizliklerin durumunu anlamak	Ders notları, ders anlatımı, sunumlar ve ileri okumalar

Anahtar Kavramlar

- Türkiye'de tabakalaşma
- Devlet
- Refah
- Sosyal devlet
- Özelleştirme
- Özel sektör
- Liberalleşme
- Yeni sınıflar
- Orta sınıf
- Eşitsizlik

9.1. Türkiye'de Tabakalaşmanın Zemini: Devlet ve Ekonomi

Ekonominin ve siyasetin biçimi değiştikçe bu tür yeni tabakalaşmalar ortaya çıkmaya devam edecektir. Ancak bütün bu değişimler eşitsizliğin gittikçe arttığını ve refahın gittikçe daha adil olmayan bir biçimde dağıtıldığını göstermektedir. Küresel düzeyde gerçekleşen bu değişimler bazı gecikmeler ve farklılıklarla da olsa Türkiye'ye yansımakta ve toplumsal yapıda önemli etkiler oluşturmaktadırlar. Dolayısıyla bu dinamiklerin Türkiye'yi etkileyiş biçimleri hem yukarıda tartışıldığı gibi sosyal yapının tarihsel gelişimi hem de küreselleşme ve neoliberalleşme ile birlikte devletin ve ekonominin yeni biçimi ile şekillenmiştir.

Türkiye'de toplumsal yapının, özellikle sınıfların devletin gelişimi ile ilişkili olduğuna dair yaygın bir kanaat vardır. Bu hususta Zafer Toprak (2012), Çağlar Keyder (2007) ve Ayşe Buğra'nın (1997) yaptıkları çalışmalar devletin modernleşme sürecinde ekonomiyi kontrol edip milli bir burjuvazi oluşturma amacıyla Türkiye'deki sınıflaşmaya doğrudan etki ettiğini ortaya koymaktadır. Her ne kadar zamanla devletin ekonomideki rolü değişse de toplumsal yapı üzerindeki etkiler devam etmiştir. Kadir Yıldırım (2016) da buradan hareketle, Osmanlı'nın klasik döneminden 1980'ler Türkiye'sine kadarki oldukça uzun bir süreçte iktisadi hayatta yaşanan gelişmeleri ve bu gelişmelerin devlet ve toplumsal sınıflara yansımasını detaylı bir biçimde değerlendirilmektedir. Yukarıda dile getirildiği gibi Osmanlı klasik siyasal ve sosyal sisteminde devletin güçlü konumu belirleyici olmuştur. Devletin ekonomik hayatta edindiği güçlü pozisyon, 17 ve 18. yüzyıllarda âyanlar, mültezimler, büyük çiftlik sahipleri gibi yeni yerel elitlerin öne çıkmasıyla sarsılmıştı. Pek çok tarihçi bu grupları orta sınıfın yeşerememiş bir nüvesi olarak görmektedir. Yıldırım bu zümrelerin mevcut küçük üreticiliğe dayalı üretim organizasyonunu değiştirmemeleri ve siyasi nüfuz elde etmeyi daha önemli bir tercih olarak görmelerinden ötürü, Osmanlı'da merkezi devlet karşısında müstakil bir iktisadi gücün ortaya çıkamadığını dile getirmektedir. Orta sınıfın oluşmamasına yeni bir bakış getiren bu yoruma göre Türkiye'de 1980'e kadar orta sınıflar devletin kontrol ettiği ekonomiden pay almaya çabalamışlardır. Öte yandan 19. yüzyılda, dünya ekonomisine açılma ile birlikte gayrimüslimler öncülüğünde bankerler ve tüccarlar yeni bir ticaret-finans burjuvazisi hâline gelirken, yeni gelişen sanayi ile birlikte bir işçi sınıfı da ortaya çıkmıştır. Bu üç grup da kendi içinde bütünlüklü bir varlık oluşturamamış ve daima devlete bağımlı bir şekilde gelişmiştir. Osmanlı'nın klasik toplumsal yapısından modernleşme boyunca 1980'lere kadar gelene kadar sınıfların oluşumunda ve değişimindeki panaromik görünüm alındığında devletin başat rolü öne çıkar. Yıldırım'a göre sendikalaşma oranlarının düşüklüğü, işçi örgütlerinin siyasi partilere yakınlaşıp çıkar sağlamaya çalışmasına neden olurken; kamu ihaleleri, özelleştirmeler, krediler ve teşvikler de zenginleşmenin yolu olarak burjuvaziyi aynı pozisyona, yani devlete rağmen değil, devletle birlikte hareket edecekleri bir konuma çekmiştir.

Bu yapı çeşitli değişimlerle 1980'lere kadar varlığını devam ettiregelmiştir. 1980'lerde başlayan ve 2000 sonrasında artan küresel entegrasyon ve liberalleşme ile birlikte devletin iktisadi konumunda yaşanan değişimlerle birlikte tabakalaşmada da ciddi farklılaşmalar oluşmuştur (Kaya, 2008). Cengizhan Yıldırım (2016), özellikle orta sınıfların dönüşümünü sorunsallaştırarak ekonomik sistemdeki değişimlerin sosyal yapıya yansımalarına odaklanmaktadır. Nicel verilere dayalı olarak aslında neoliberal iktisat politikalarının

gündeminde olmamasına rağmen 1980 sonrasında Türkiye'de yaşanan sektörel dönüşümlere ve artan eğitime bağlı olarak orta ve üst sınıflara ait mesleklerin sayısı ve oranı artmış, bireysel gelir dağılımı önceki dönemlere göre bir miktar düzelmiş ve yoksulluk oranlarında gerileme olmuştur. Oysa çoğunlukla neoliberal iktisat politikaların bu alanlarda olumsuz sonuçlara yol açması beklenmektedir. Yıldırım, Türkiye özelinde bu beklenmedik sonucun sebeplerini önceki dönemlerde uygulanan devletçi ve planlamaya dayalı iktisat politikalarında aramak gerektiğini belirtmektedir. Ona göre 1980'lere kadar ekonomi çoğunlukla kötü yönetilmiş ve devlete yakın olanlara dağıtılan rantlar toplumun büyük bir kısmının fakir kalmasına ve Türkiye'nin gelir dağılımı en kötü olan ülkelerden bir tanesi olmasına neden olmuştur. Bu görünüm genel olarak değişmese de 1980 sonrasında ekonomideki çeşitlenmelerle ortaya çıkan yeni fırsatlar ve artan girişimcilik ile birlikte küçük de olsa sosyal yapıda bir orta sınıf genişlemesi yaşanmasına neden olmuştur. Dolayısıyla eşitsizliğin yaygınlığı azalmıştır. Ancak çeşitli sayısal analizlere bakıldığında eşitsizliğin derinliğinin azaldığı söylenemez. Bir başka deyişle, toplam içindeki ortalamalara bakıldığında eşitsizlik azalmakta ve refah dağılımı düzelmekteyken, uçlara bakıldığında tam aksi yönde bir durum görülmektedir. Tabakalaşmaya bakış açısına göre belki de Türkiye'de konuyu kavamsallaştırmayı ve kavramayı zorlaştıran en önemli nokta bu iki yönlü harekettir.

Bu süreçte genel göstergelerde gelir dağılımı çok az bir miktar iyileşmiş ve genişleyen hizmet sektörüne bağlı olarak orta sınıflar da genişlemiştir. Makro düzeyde yaşanan en önemli değişim ise refah devletinin mahiyet ve uygulamalarındaki farklılaşmadır. Yaygın olarak belirtilenin aksine bu dönemde refah devleti yok olmamış ancak ciddi farklılaşmalar yaşamıştır. Özelleştirmeler ve gelişen özel sektör yatırımları ile devletin ekonomideki doğrudan payı küçülmüş, düzenleyici rolü daha fazla öne çıkmaya başlamıştır (Arın, 2013). Bu rol değişimi refah uygulamalarında da özellikle 2000 sonrasında tam tersine işlemiş görünmektedir: Beklendiğinin aksine devlet gittikçe doğrudan refah payı aktaran bir konuma evrilmiştir. Z. Nurdan Atalay Güneş ve Hasan Tekgüç (2016), Türkiye'de refah devletinin dönüşümü bağlamında yeniden dağıtım ve sınıfların değişimini ele aldıkları yazılarında 1980-2000 arası dönemde küresel ekonomiye entegrasyon ile refah devleti uygulamalarının da değiştiğini belirtmektedirler. Bu politikalar gelir dağılımını bozarken yaygın bir yoksullaşmaya yol açmaktadır. 2000 sonrasında neoliberal ekonomik politikalar devam edip, yaygın refah uygulamaları zayıflarken bir taraftan da mutlak yoksulluğu azaltma uygulamalar etkin olmuştur. İlk bakışta birbiri ile çelişiyor gibi görünen bu iki yönelim esasında birbirini tamamlamakta, birbirine imkân oluşturmaktadır. Zira mutlak yoksulluğu azaltmayı hedefleyen politikaların Türkiye'de hep tartışılagelen gelir dağılımı eşitleyici, dolayısıyla yeniden dağıtımı düzenleyici etkisi olmadığı bilinmektedir. Güneş ve Tekgüç (2016), güncel veri setlerine dayanarak yaptıkları çalışmada 2000'lerde Türkiye'de refah devletinin geçirdiği dönüşüm ve yeniden dağıtımı açıklayarak tabakalaşmanın genel bir resmini çizmek için bir zemin oluşturmaktadırlar.

Bu tarihsel arka plan ve güncel zeminde Türkiye'nin sosyal yapısını devletin aldığı biçimden, ekonomideki rolünden bağımsız konuşmanın pek mümkün olmadığı görülmektedir. Devletin ekonomideki rolü değiştikçe ve siyasetin işleyişi buna göre biçimlendikçe tabakalar da daima yeniden şekillenmektedir. Küresel gelişmelere paralel yürüyen bu şekillenmeler tabakalaşmada yeni biçimlerin ortaya çıkmasına da zemin hazırlamaktadır.

9.2. Tabakalaşmanın Biçimi: Güncel Oluşumlar ve Eşitsizlik

Cengiz Yanıklar'ın (2016) ifade ettiği gibi sınıflar eskisi gibi artık geniş, homojen ve uzun vadeli değildir. Toplumsal ve iktisadi yapıdaki hızlı değişimler ve heterojenleşmeler toplumsal yapıda fragmantasyonlara yol açmakta ve yeni katmanlaşmalar meydana çıkarmaktadır. Dolayısıyla son zamanlarda gittikçe daha fazla konuşulan bu yeniliklerin ele alınası tabakalaşma analizleri açısından oldukça önem arz etmektedir. Aşağıda detaylı bir biçimde açıklanacağı üzere 1980 sonrasında uygulanan iktisadi politikalar ve değişen devlet yapısı dolayısıyla evvela önceki dönemin ana tabakaları olan orta sınıfın ve işçi sınıfının yapısında önemli değişimler gerçekleşmiştir. Bu değişimler ağırlıklı olarak bu sınıfların parçalanmasına ve yeni sınıfların ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bu parçalanma ile birlikte orta sınıf ile proletarya arasındaki bir konumda prekarya, orta sınıf ile burjuvazi arasında bilgi işçileri ve küresel yönetici elit, işçi sınıfının altında sınıf-altı ortaya çıkmıştır. Bu fragmantasyon aslında tabakalaşma ile ilgili veriye dayalı bir biçimde yeni analizlere ihtiyaç olduğunu göstermektedir.

Boratav (1991) ve Yıldırım'ın (2011) analiz ettiği üzere 1980'le başlayan yeni dönemde Türkiye'de orta sınıflar önemli değişimler yaşamıştır. Bu dönemde ekonomideki sektörel gelişmeler, zirve yapan şehirleşme ve eğitimin gelişmesi ile birlikte orta sınıf mesleklerinde ve dolayısıyla orta sınıflarda bir genişleme yaşanmıştır. Ancak bu genişleme orta sınıfın sosyal yapıdaki konumunun önceki dönemle aynı olduğunu göstermez. Aşağıda detaylı bir biçimde tartışılacağı üzere bu dönemin orta sınıfı öncesininki gibi yerleşik, istikrarlı ve güvenceli değildir. Orta sınıf içinde Sencer Ayata'nın (2003) yeni orta sınıf olarak adlandırdığı yukarı doğru hareketlilik gösteren daha üst düzey işlerde çalışan ve daha yüksek kazananlar kadar Yunus Kaya'nın (2008) proleterleşme olarak tabir ettiği aşağıya doğru hareketlilik gösteren ve güvencesini ve kazanç seviyesini koruyamayan grupların da bulunduğu geniş bir sosyal tabaka ortaya çıkmıştır. Bir başka deyişle orta sınıf içindeki katmanlaşmalar en az diğer sınıflarla olan farklılıklar kadar çeşitlilik oluşturmaktadır.

Benzer bir fragmantasyon işçi sınıfı için de söz konusudur. Özatalay (2016) 1980 sonrası yaşanan neoliberalleşme sürecinde işçi sınıfının iç yapısında, bilinçlilik biçimlerinde ve duygu durumlarında gerçekleşen dönüşüm ve farklılaşmaları ele almaktadır. Bu süreçte özellikle işçilik koşullarında meydana gelen eşitsizliklerden (kamu / özel sektör, sigortalı / sigortasız, kadrolu / sözleşmeli, ana firmaya bağlı / taşerona bağlı, vasıflı/vasıfsız vs.) kaynaklanan çeşitli sınıf içi bölünmeler ve çatışmalar mevcuttur. Özatalay, bu eşitsizliklerin işçileşme süreçlerinde elde edilen deneyimlerin farklılığıyla olduğu kadar geçmiş dönemden miras alınan işçilik koşullarının eşitsizliği ile de bağlantılı olduğunu ileri sürmektedir. Çeşitli zaman dilimlerinde yürütülen saha araştırmalarına dayalı olarak neoliberalleşme sürecinin, dünyada ve Türkiye'de yalnızca yürütülen kimi makroekonomik politikaların değiştirilmesini ve devletin işleyişini örgütsel bakımdan yeniden dizayn etmeyi değil, toplumu meydana getiren tek tek bireylerin ahlaki değerlerinin, dünya görüşlerinin dönüşümünü de getiren bir süreç olarak yaşandığı söylenebilir. Hem devletin yurttaşlar karşısındaki konumunu yeniden tanımlamaya dönük yapılan reformlar silsilesini, hem de bireyin davranış zihniyetini yeniden biçimlendirmeye dönük müdahaleleri içeren bu süreçte işçi sınıfında çeşitli bölünme ve

çatışmalar meydana çıkmıştır. Böylece bir taraftan orta sınıfta proleterleşme yönlü bir hareket gözlenirken öte tarafta da işçi sınıfı parçalanmış, örgütlülüğünü kaybetmiş, birbirinden farklı sosyo-ekonomik özellikler gösteren çeşitli grupları aynı anda bünyesinde taşımaya başlamıştır.

Ekonominin değişimine bağlı olarak orta sınıfta ve işçi sınıfında yaşanan bu parçalanma ve dönüşümler neticesinde endüstrileşmiş ülkelerden başlayarak orta sınıf eski mensupları ellerindeki sosyal konumları kaybetmeye başlamışlardır. Türkiye'de de eskiden orta sınıfın önemli meslek gruplarının yerleşik sınıfsal konumlarını kaybetmeleri ile ilgili çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Kasım Akbaş (2013, 2015) avukatların, Serdal Bahçe (2013) mühendislerin, Ahmet Haşim Köse ve Ahmet Öncü (2000) mühendis-mimarların ve Aslı Vatansever ile Meral Gezici (2014) akademisyenlerin konum kayıplarını ele alan çalışmalar yapmışlardır. Orta sınıfın fragmantasyonu neticesinde çeşitli ara katmanlar veya yeni sınıflar ortaya çıkmıştır. Bu dönüşümü prekarizasyon (belirsizleşme) olarak adlandıran Guy Standing (2014) ortaya çıkan bu yeni sınıfın politzasyonu ile yeni sosyal hareketler arasında bir bağlantı olduğunu belirtmektedir. Ona göre kent mekanının politik bir mücadele alanına dönüşmesinin en önemli nedeni orta sınıflarda yaşanan bu yaygın konum kaybı ve güvencesizleşmedir (Vatansever, 2013). Konuyu Türkiye özelinde ele alan Aslı Vatansever (2013, 2016), üretim süreçleri ve ilişkilerinden yaşanan değişimlerle proletaryanın küçülmesi, toplumsal ve bireysel hayatın her alanında yaşanan "esnekleşme" ile de giderek artan bir biçimde "orta sınıf"ın belirsizleşmesi ile Türkiye'de de yeni bir ara grubun ortaya çıktığını dile getirmektedir. Ona göre yalnızca belirsizlik paydasında birleşmesinden hareketle *prekarya* olarak adlandırılan ve hem siyasi hem de toplumsal anlamda kayıtsızlıkla özdeşleştirilen bu kitlenin, daha adil bir toplum tahayyülünü taşıyacak bir siyasi özne hâline gelip gelemeyeceği günümüzün temel tartışma konularından biridir. Vatansever başlangıçta eskinin işçi sınıfına kıyasla politik kayıtsızlıkla ifade edilen bu grubun gittikçe daha fazla politikleştiğini belirtmektedir. Türkiye'de son zamanlarda ortaya çıkan *prekarize* olmuş grupların gittikçe siyasetin ana gündemini etkiler bir biçimde etkin roller üstlendiğini dile getiren Vatansever (2016) bu dinamiğin temelinin iş yaşamında ve istihdamda gittikçe artan güvencesizleşmede bulunduğunu tespit etmektedir. Bu yazı önümüzdeki günlerde prekarya kavramının daha fazla gündeme geleceğini ortaya koyuyor.

Küresel üretim ve yönetim düzeninin değişimi ile birlikte ortaya çıkan bir başka grup ise zaman zaman "altın yakalılar" olarak da adlandırılan "bilgi işçileri"dir. İlk kez Peter Drucker (1969) tarafından kullanıldığından beri bilgi işçisi konusu çok tartışılan bir kavram olagelmiştir. Profesyonel nitelikleri ve bilgileri sayesinde karmaşık görevleri yerine getirebilen bilgi işçilerinin içinde bulunduğumuz dönemde örgütlerdeki önem ve etkileri sıklıkla dile getirildi. Bilgi işçilerinin özellikle kendi kendini yöneten, geniş özerkliği olan çalışanlar olduğu sıklıkla vurgulandı. İşletme alanındaki bu popülerliğe karşın Meltem Yılmaz Şener (2016), sosyolojide daha az araştırılan bir konu olduğunu dile getirmektedir. Şener'in dile getirdiği gibi konu işletmelerde daha ziyade verimlilik ekseninde ele alındığı için popülerdir ancak konunun sosyal neticeleri genellikle daha az ele alınmıştır. Dolayısıyla sosyal boyutun ortaya çıkarılması için evvela işletme alanında bilgi işiyle ilgili yazılanların eleştirel bir değerlendirmeye tabi tutulması gerekmektedir. Bunu sağlamak içinse öncelikle *neoliberal yönetim*sellik kavramı irdelenmelidir. Şener bu kavram ile bilgi işçilerinin işletmedeki konumlarının ve sosyal pozisyonlarının perdelendiğini dile getirmektedir. Buna göre bilgi işçileri esnek çalışmanın ve

kendi zamanlarını yönetmenin verdiği kolaylıkla sosyal konumlarından daha rahat vazgeçebilmektedirler. Veysel Bozkurt (2000a, pp. 154–166) Türkiye'nin bilgi ekonomisine geçişinin yavaş olsa da ilerlediğini dile getirmektedir. Dolayısıyla Türkiye'de de bilgi sektöründe çalışanların sayısında ve sosyal görünürlüğünde ciddi bir artış söz konusudur. Şener (2016), İstanbul'da çalışan yirmi bilgi işçisiyle yapılan mülakatlara dayanarak bu özyönetimselliği sorgulamakta ve aslında bu kişilerin şirketlerinin hedeflerini kendi bireysel hedeflerine dönüştürerek hayatlarını buna göre düzenlediklerini ortaya koymaktadır. Ancak Şener yaptığı mülakatlarda yeni ortaya çıkan bu grup içinde sadece kariyer hedefleri ile bir bilgi işçisine dönüşmeyi reddedenlerin de mevcudiyetini dile getirerek yeni evrilmelerin altını çiziyor.

Yukarıda bahsedildiği gibi işçi sınıfındaki parçalanma ile geçmişin güvenceli mavi yakalılarının sayısı gittikçe azalmış, güvencesizlik işçi sınıfının da önemli bir gündemi hâline gelmiştir. Öte yandan derinleşen eşitsizlikler, işçi sınıfındaki parçalanma, endüstrinin küresel kayışları, küreselleşme ile birlikte gerçekleşen çöküşler ile birlikte en alttakiler, ötekiler, kenardakilerden müteşekkil yeni bir sınıf, "sınıf-altı" ortaya çıkmıştır. Bediz Yılmaz (2008) Türkiye'de kentsel yoksulluk ile yakından ilişkili olarak ortaya çıkan bu yeni tabakanın "nöbetleşe" yoksulluktan "müebbet" yoksulluğa kayma ile yakından ilişkili olduğunu dile getirir. Bu izlek üzerinden Alev Erkilet (2016), sınıf-altının zannedildiği gibi sadece ileri endüstriyel ülkelere mahsus olmadığını artık Türkiye'deki büyük kentlerde de mevcut olduğunu dile getirmektedir. Erkilet bunda özellikle geleneksel dayanışmacı sosyal ağların kentleşmenin yeni dinamikleri ile gittikçe aşınmasının bunda önemli bir etkisi olduğunu dile getirmektedir. Bu aşınmada kente ve toplumsal örüntülere ekonomik kaygılarla dışarıdan yapılan müdahalelerin ciddi etkisi olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla sınıf altı bir bakıma ekonomik kalkınmanın maliyeti, kaybedenleri ve bedel ödeyenlerinden müteşekkil bir grubu göstermektedir.

Toplumsal yapı ve tabakalarda değişim sadece kentlerde yaşanmamaktadır. Özellikle içinde bulunduğumuz dönemde kırsal iktisadi yapıda yaşanan önemli dönüşümler aynı zamanda toplumsal yapıya da yansımış durumdadır (Özensel, 2015). Keyder ve Yenal'ın (2013) detaylı bir biçimde incelediği gibi tarım bir taraftan büyük bir değişim yaşarken diğer taraftan da bu değişime ayak uydurma imkanına sahip olmayan köylüler üretimden kopma noktasına gelmektedirler. Bunun hızlandırdığı bir netice olarak kırsal yapıda zannedildiğinin aksine kendi içinde hızlı bir tabakalaşma yaşamaktadır. Ancak bu tabakalaşmanın henüz yeterince çözümlendiğini söylemek güç görünüyor. Türkiye'de kırsal tabakalaşma denince akla başından beri bu alanda çalışmalar yapan Korkut Boratav gelmektedir. Marksist bir iktisatçı olan Boratav (1980), *Tarımsal Yapılar ve Kapitalizm* isimli eserinde kırsal toplumsal tabakaları ele alır ve tarımda kapitalistleşmenin neticeleri ekseninde toprak mülkiyeti ve sermaye sahipliğinin bu tabakalaşmanın temelini teşkil ettiğini belirtir. Boratav'ın (2004) daha sonra geliştirmeye devam ettiği kırsal tabakalaşma bu şemasının günümüzde büyük bir değişim yaşayan kırsal yapısında güncellenmesi gerekmektedir. Bu gelişmeleri dikkate alarak Serdar Nerse (2016), dışarıdan bakıldığında çok homojen görünen bu kitlenin kendi içinde tarımdaki üretim modelinin değişimi, tarım, gıda ve kırsal kalkınma politikaları ekseninde gittikçe daha fazla tabakalaştığını ortaya koymaktadır. Buradan hareketle de kırsal toplumsal yapıya dair geniş tartışmaları değerlendirerek bir kırsal toplumsal tabakalaşma modeli geliştiriyor. Bu gelişmeler, bugüne kadar

çoğunlukla sahip olunan arazinin büyüklüğüne göre tabakalandırılan kırsal nüfusun toplumsal yapısını anlamada yeni değişkenlere ihtiyacı da beraberinde getirmektedir. Buna göre yeni kırsal tabakalaşma arazi büyüklüğünün yanı sıra tarım metodu, hane geliri, hane büyüklüğü/tipi, köy tipiyle bağlantılı olarak ortaya çıkan formel ve enformel gruplar (tüccar, bakkal, sürekli işçi, mevsimlik işçi, uzman meslek sahipleri ve diğerleri) dikkate alınarak tanımlanmak durumundadır. Bu değişimleri göz önünde bulundurduğumuzda kentsel sınıfların değişimine etki eden faktörlerin kırsal yapıya da benzer etkilerde bulunduğunu tespit edebiliriz. Kırda bir taraftan zayıf da olsa sermaye girişi ve küresel üretime entegre olmayla birlikte kapitalistleşme ve burjuvalaşma söz konusu iken öte yandan küçük çiftçilerin üretim zeminlerini kaybedip sınıf-altı pozisyona doğru evrilmeleri ve doğrudan sosyal yardımlar ve geçici işçilikle ikame edilen bir yaşam koşulunun ortaya çıkışı eş anlı olarak yaşanmaktadır.

Tabakalaşma sosyolojik literatürde son 80 yıldır mesleklerle yakından ilişkili bir biçimde hatta doğrudan mesleklerin bir çıktısı olarak ele alınmaktadır. Öte yandan fordizmin kitle üretiminden post-fordizmin parçalı özelleşmiş üretimine doğru geçilirken, hizmetler sektörü yükselip bilgi ekonomisi gelişirken mesleklerin yapısı da ciddi bir değişim geçirmekteydi (Ercan, 2011). Bozkurt'un (2000b, p. 39) belirttiği gibi bilgi ekonomisi dahilinde "ortaya çıkan yeni meslekler ise tümüyle bilgi yoğun ve yaratıcılık gerektiren mesleklerdir. Bu durum doğal olarak işgücünün kültürel özelliklerinde de büyük bir kültürel evrimin ortaya çıkmasına yol açmaktadır." Hatta bu makro iktisadi dönüşümün doğrudan meslekler üzerinden toplumsal yapıya etki ettiği dahi söylenebilir. Bazı gecikmelerle de olsa 1990 sonrasında Türkiye'de de endüstri sonrası topluma geçişte iş ve meslek dünyası ciddi bir dönüşüme uğradı (Bozkurt, 2006). Öte yandan Türkiye'nin kendine mahsus endüstrileşme süreci de bunu benzerlerinden farklı bir biçimde etkiledi. Şöyle ki Türkiye hiçbir zaman tam anlamıyla endüstrileşmiş bir toplum olmadan endüstri sonrası üretim ve tüketim kalıplarının gündeme geldiği bir ülke görünümündedir. Ayrıca 1980'lere kadar devletin ekonomideki rolü ve sonrasında bu rolün değişim biçimi de bu geçişi sorunlu bir hâle getirmektedir. Bu sebeple Türkiye'de mesleklerin toplumsal konumu her zaman belirsiz bir şekilde kalmış ve neredeyse hiç araştırılmamıştır. Hâlbuki meslekler çağdaş sosyolojide özellikle tabakalaşma tartışmalarında ve ses ölçeklerinin geliştirilmesinde merkezi bir yer tutmaktadır. Bugün yaygın olarak kullanılan EGP, CAMSIS ses ölçekleri doğrudan mesleki itibarın ölçülmesine dayanmakta veya buna merkezi bir konum vermektedir (Erikson & Goldthorpe, 1992; Goldthorpe & Hope, 1972). Dolayısıyla mesleklerin yapısı ve itibarlarının değişimi gittikçe daha fazla tartışılmaktadır. Ancak Türkiye'de meslekler bu boyutuyla henüz sosyolojik araştırmanın bir konusu hâline gelmemiştir. Zira Türkiye çapında yürütülen araştırmalarda meslek verileri tam olarak toplanmamaktadır.

Lütfi Sunar ve Yunus Kaya (2016), TÜİK'in veri setlerine dayanarak önce post-endüstriyel dönüşümün Türkiye'de çalışma yaşamı üzerindeki etkisini inceledikten sonra 2014 yılında Türkiye çapında 2500 kişilik örneklemle yürüttüğü nicel bir araştırmanın verilerinden hareketle değişen mesleki yaşantı ve değişik sosyo-ekonomik statülere göre mesleklerin itibarını, iş ve çalışma yaşamına bakışı ele almaktadırlar. Neticesinde Sunar ve Kaya (2016), mesleklerden hareketle Türkiye'de endüstri sonrası toplumsal yapı ve tabakalaşmaya geçişle ilgili bazı ipuçları vermektedir. Türkiye'de mesleklerin itibarı ve çalışma yaşamı bakımından

endüstriyel dönüşüm henüz tam anlamıyla gerçekleşmediği anlaşılmaktadır. Zira reklam ve pazarlama uzmanı, bilgisayar yazılımı ve uygulama geliştiricisi, halkla ilişkiler uzmanı, insan kaynakları uzmanı gibi bilgi çağının mesleklerinin itibar puanlarının en üstteki 20 meslek içinde yer almaz. En üstte hâlen daha klasik devletle ilintili yönetici meslekler ve kendi işini bağımsızca icra edebilen eğitimli meslekler bulunmaktadır. Hâlbuki Türkiye'deki sektörel değişimlere bakıldığında bu mesleklerin öne çıkmış olması beklenebilirdi. Bunu anlamak üzere sektörlerin, özellikle hizmet sektörünün yapısına ve mahiyetine dikkatli bir biçimde bakmak gerekir. Hizmet sektörü aslında bünyesinde yeni çağın bilgi toplumunun mesleklerini barındırdığı gibi, ulaştırma, konaklama, yeme-içme ve büro hizmetleri gibi alanları da barındırmaktadır. Türkiye'de hizmetler sektöründeki istihdamın bu alanlarda yoğunlaşması söz konusudur. Dolayısıyla hizmetler sektörünün öne çıkması yeni çağın mesleklerinin öne çıkması anlamına gelmemektedir.

9.3. Eşitsizliğin Tezahürleri ve Tabakalaşmanın Temsilleri

Türkiye'de tabakalaşmada yaşanan bu kopuşlar ve çeşitlenmeler ciddi bir biçimde yeni analizlere ihtiyacı ortaya çıkarmaktadır. Konunun her boyutuyla derinlikli bir biçimde araştırılmaya ihtiyaç bulunmaktadır. Öte yandan sadece tabakalaşmanın oluşumu değil, sosyal tezahürleri de bu farklılaşmalara bağlı olarak değişmektedir. Dolayısıyla toplumsal cinsiyet, meslekler, sağlık, eğitim, spor ve müzik gibi alanlarda tabakalaşmanın tezahürlerinin ele alınması toplumsal yapının değişimini anlamak bakımından önemli perspektifler sağlayacaktır.

Tabakalaşmanın sosyal tezahürlerinden ilki kentsel alandaki dönüşümlerle kendisini göstermektedir. Son zamanlarda dikkat çekilen kentsel katmanlaşma ve mekânsal ayrışma tabakalaşmanın üretim ve tüketim ekseninde mekana yansımasını göstermektedir. Özellikle Türkiye'deki büyük şehirler ekseninde ama daha çok İstanbul örneğinde ele alınan bu konunun sosyal tabakalaşma ile yeterince ilintilendirildiği söylenemez. Günümüzde çalışma ve istihdam alanlarının değişimleriyle birlikte, kentlerin de biçim değiştirdiği, yaşam biçimleri ve tüketim pratiklerinin farklılaştığı görülmektedir. Endüstriyle birlikte oluşmuş olan pekçok metropol bu süreçte yoğun bir değişim geçirmekte ve kent içi katmanlar yeniden biçim almaktadır. Bu bağlamda İstanbul'un bir sanayi kentinden hızla bir ticaret kentine ve oradan da küresel bir kente evrilme sürecinde yaşadığı farklılaşmalar kent mekânına yansımakta, kent hayatındaki katmanlaşmalar gittikçe kutuplaşma ve ayrışma hâlini almaktadır. Erkilet'e (2013) göre kentsel ayrışmanın temel unsurlarından birisi prestij konut alanlarının gittikçe artan sayısı ve görünürlüğüdür. Hatice Kurtuluş (2011) da Erkilet gibi bu tür yerleşmelerin sayısı arttıkça farklı sosyo-ekonomik duruma sahip kişilerin artık birbirlerinden yalıtık hâle gelip, gittikçe herkesin kendisi gibi olanlarla yaşamaya başlayacağını tespit etmektedir. Türkiye'deki geleneksel kent dokusuna yabancı olan bu yeni gelişmenin kökeni Erkilet'e göre yeni orta sınıfın yükselişidir. Dolayısıyla bu ayrışmaya dayalı olarak sosyal tabakalaşma keskinleşip belirginleştikçe mekanda da ayrışma yönlü eğilimler kendisini göstermektedir. Benzer işlevlerin mekânsal kümelenmesine paralel olarak benzer grupların bir arada olma eğilimleri ortaya çıkmakta ve neticesinde mekânsal bir ayrışma oluşmaktadır. Seran Demiral'in (2016) derinlemesine ele aldığı üzere farklı tabakalara mensup insanlar gittikçe kent içerisinde farklı katmanlar oluşturmaktadır. Bu değişim özellikle kentteki iktisadi aktivitelerin farklılaşması ekseninde gerçekleşmektedir.

Kentin bir sanayi kentinden, ticaret ve hizmet odaklı bir kente, oradan da bir turizm ve finans kentine dönüşümü aynı zamanda mekanın ve sosyal tabakaların değişimine de yansımaktadır.

Toplumsal cinsiyet de tabakalaşmanın doğrudan ilişkili olduğu alanlardan birisidir. Eşitisizlikler topluma eşitsiz bir biçimde dağılmaktadır. Özellikle toplumsal cinsiyet eşitsizliği hem tabakalaşma ile paralel örüntüler içeren hem de onu katmerleştiren bir yapı arz etmektedir (Candaş, Yılmaz, Günseli, & Çakar, 2010). Türkiye'de toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri ile ilgili önemli bir teorik ve ampirik literatürün biriktiğini söylemek mümkündür. Ancak toplumsal cinsiyet eşitsizliklerini tabakalaşma açısından ele alan çalışmalar henüz yeterince gerçekleştirilmiş değildir. Maide Gök (2016), nicel verilere dayalı olarak Türkiye'de toplumsal cinsiyet tabakalaşamasını ele almakta ve sosyal tezahürlerine odaklanmaktadır. Gök'ün de gösterdiği gibi eğitim, ekonomi, aile ve sağlık alanındaki eşitsizlikler arasında bir bağlantı bulunmaktadır. Bu alanlardaki eşitsizliklere bir de tabakalaşma ekseninde bakıldığında "kadın yoksulluğu" kavramında ifade edildiği gibi katmerlenmiş bir eşitsizlik ortaya çıkmaktadır. Kadınlar alt-sınıfların da altı, sınıf dışının da dışı bir görünüm arz etmekte, tabakalaşma ile ortaya çıkan bütün eşitsizliklerde doğrudan ve en fazla etkilenmektedirler. Dolayısıyla eşitsizliklerin bir de bu gözle daha fazla ele alınmaya ve çözümlenmeye ihtiyaç bulunmaktadır.

Toplumsal cinsiyete benzer bir şekilde tabakalaşmanın tezahürlerinin doğrudan görüldüğü bir başka alanda sağlıktır. Sağlık politikaları bir ülkedeki eşitsizliğin biçiminde ve dolayısıyla tabakalaşmanın sosyal yapıya etkisinde ciddi bir rol sahibidir (Nesanır & Eser, 2010). Günümüzde küresel olarak yaşanan iktisadi dönüşüm ve tabakalaşma deneyimlerine bağlı olarak sağlığın artık bir metaya dönüşümünden bahsedilmektedir (Sezgin, 2011). Dolayısıyla dezavantajlı grupların sağlık hizmetlerine erişiminde ciddi bir eşitsizlik yaşandığına dair önemli veriler mevcuttur. Türkiye ile ilgili de bu minvalde önemli tartışmalar yaşanmaktadır. Özellikle son 12 yıldır uygulanan sağlık politikaları bu hususta farklı değerlendirmeleri de beraberinde getirmiştir. Z. Nurdan Atalay Güneş ve Hasan Tekgüç (2016), Türkiye sağlık sisteminin 1980'lerden beri geçirdiği dönüşümünün eşitsizliklere etkisini kurumsal yapı, dikey eşitsizlik, yatay eşitsizlikler ve eğitim düzeyi ekseninde ele almaktadırlar. Yazarlar sıkça tartışıldığı üzere 2004 tarihinden itibaren AK Parti hükümetlerinin parça parça hayata geçirdiği Sağlıkta Dönüşüm Programı'nın sağlık alanındaki eşitsizlikleri artırmadığını aksine azalttığını belirtmektedirler. Onların da belirttiği gibi sağlık politikaları ile ülkedeki dikey eşitsizliklerin giderilebilmesi pek mümkün değildir. Bu ancak kapsamlı bir sosyal politika ve daha da önemlisi iktisadi politikalar ile mümkündür. Ancak son yıllarda uygulanan sağlık politikaları yoluyla Türkiye'de gelir eşitsizliklerinin sağlık hizmetlerine erişime olumsuz etkisi en aza indirilmiştir. Ancak bir taraftan en aşağıdaki dezavantajlı grupların sağlık hizmetlerine erişimi kolaylaştırılıp, ücretsiz hâle getirilirken öte taraftan da sağlıktaki piyasalaşma yönelimleriyle de özellikle orta sınıfın sağlık hizmetlerine erişimi kısmi ücretlendirilmiş bir hâle dönüştürülmektedir. Türkiye'deki diğer alanlarda yaşanan refah ve sosyal politika uygulamalarında da görüldüğü üzere sağlıkta da toplumun en eşitsiz kesiminin faydalanması, ancak orta kesimlerinin zarara uğraması söz konusudur.

Eğitim alanı da bu bakımdan benzer nitelikler göstermektedir. Eğitim alanında 1980 sonrasında ama özelikle son yirmi yılda çok ciddi değişimler yaşanmış, tabakalaşmanın ve

eşitsizliğin tezahürleri pek çok bakımdan eğitime yansımıştır. Önce ilk ve orta öğretimde ardından da yükseköğretimde özel okullaşmanın artması, merkezi sınavlarda gerçekleştirilen uygulamalar, meslek liselerinin gittikçe sistem içinde marjinalleşmesi ve okullaşmada ve eğitim imkânlarında yaşanan bölgesel farklılıklar ve bölgeler içindeki mikro ayrışmalar eğitim alanını eşitsizliğin en birincil tezahürüne dönüştürmüştür. Yalın Kılıç'ın (2014) yakın bir zamanda incelediği gibi toplumsal tabakalar eğitimsel eşitsizliklerin önemli bir açıklayıcısı hâline gelmiştir. Aynı şekilde Turhan Şengönül (2008) de eğitimin tabakalaşma ve dikey hareketliliğin temel bir unsuru olduğunu ortaya koymaktadır. Dolayısıyla eğitim hem eşitsizliklerden etkilenmekte hem de eşitsizliklerin sürmesinde bir rol oynamaktadır. Bir başka deyişle sosyal eşitsizliklerden ötürü yaşanan eğitimsel farklılaşmalar sonraki dönemde eşitisizliklerin artarak devam etmesine neden olmaktadır.

Gül Özsan (2016), ise konuyu bir başka boyutuyla ele almaktadır. Türkiye'nin tabakalaşma tarihinde özgül bir yeri olan eşraf ailelerinin değişen sosyo-ekonomik ve siyasal koşullar içerisinde kendilerini yeniden üretmelerinde eğitimin rolünü ele alan Özsan, Ayşe Durakbaşa ve Meltem Karadağ ile birlikte Denizli, Muğla, Kahramanmaraş, Gaziantep ve Aydın'da gerçekleştirdikleri araştırmanın verilerine dayanarak eğitimin kazandığı sembolik ve işlevsel değeri tartışıyor. Özellikle bu ailelerin kendilerini iktisadi siyasi ilişkilere dayalı olarak yükselen yeni zenginlerden ayrıştırma çabalarında eğitim ve eğitim yoluyla elde edilen sosyal konumlar sembolik bir değer kazanmaktadır. Bu bakımdan eşraf ailelerinin geçmişte siyasi ilişkiler ve yerel iktisadi yapıya hakimiyetleri yoluyla elde ettikleri konumu, fertlerine ileri düzeyde eğitim imkanları sağlayarak sürdürme eğiliminde olduklarını görmekteyiz. Bu yukarıda belirtildiği üzere Türkiye'de eğitimin tabakalaşmada en önemli bileşen olduğunu göstermektedir. Bu mekanizma aynı zamanda taşra kentlerindeki eşraf ailelerinin zamanla Türkiye'de büyük kentlerindeki merkezi elite dönüşme sürecini de ifade eden bir mekanizmadır. Özsan, buradan hareketle Şerif Mardin'in Merkez-çevre yaklaşımı olarak bilinen temel tezlerini eleştirir ve Türk toplumsal yapısının gösterdiği sürekliliklere vurgu yapar. Onun tespitlerine göre eşraf ailelerinden fertler, kültürel sermayenin eğitime dayalı kurumsallaşmış biçimini edinerek belirli konumları elde etmektedirler. Bu bakımdan Özsan ayrıca eğitimle sağlanan kültürel sermaye ve eğitime dayanan sosyal itibarın Türkiye'de yönetici sınıfların sosyal konumlarını meşrulaştırmalarına hizmet ettiğini belirlemektedir. Dolayısıyla eğitimdeki eşitsizliklerle ortaya çıkan tabakalı yapı kendisini eğitim üzerinden yeniden üretmekte ve sürdürmektedir.

Sanayileşme ve kentleşmenin artması, eğitim düzeyinin yükselmesi, ulaşım imkanlarının gelişmesi, kitle iletişim araçlarının etkinliğinin yükselmesi ve serbest zamanın değişimi gibi faktörler, sportif pratiklere olan ilgiyi de her geçen gün farklılaştırmaktadır. Ülkemizde yaşanan sosyal değişme sürecinde, farklı sosyal tabakalardan bireylerin farklı sportif aktivitelere yöneldiklerini veya sportif pratiklere farklı anlamlar yükledikleri görülmektedir. Yılmaz Kaplan ve Cihan Akkaya (2013, p. 157) toplumsal tabaka farklılıklarının, spora yansıyan sonuçlarının değerlendirdikleri araştırmalarının sonucunda, "toplumsal tabakalarda (alt, orta, üst), spor olgusunun gerek algılanmasında gerekse uygulanmasında birçok farklılıkların bulunduğu"nu belirlemişlerdir. Onlara göre "farklı toplumsal tabakalardaki bireylerin, ait oldukları toplumsal tabakanın gereği olarak, yaşam biçimleri, meslekleri, eğitim ve gelir düzeyleri, onların hangi

sporlara hangi düzeyde ve hangi biçimlerde katılabileceklerini de etkilemektedir." Günümüzde sosyal tabakalaşma ve spor ilişkisini ele alan çalışmalar toplumsal tabakalaşmada yaşanan farklılıkların spora da yansıyan sonuçlarının bulunduğunu ortaya koymaktadır (Amman, 2000, p. 128). Bugün icra edilişi veya seyredilişi bakımından üst sınıfa mahsus sporlardan bahsedilebildiği gibi, alt sınıfla anılan sporlar da mevcuttur. Dolayısıyla tabakalaşma toplumsal yapıdaki tüm alanları etkilediği gibi sporda da belirgin bir etken hâline gelmiştir. Ayrıca spor alanındaki farklılaşmalar tabakalaşmanın toplumsal yapıyı en uç düzeye kadar nasıl etkilediğini göstermek bakımından özel bir yere sahiptirler. Ülkemizde henüz çok az gelişen spor sosyolojisi içinde tabakalaşma analizi nerdeyse hiç yoktur. Ülkemizde bu alanda çalışan tek araştırmacı olan Murat Yüksel (2016) de nicel veri setlerine dayanarak tabakalaşmanın spor alanındaki tezahürlerini ortaya koymaktadır. Ayrıca akabinde spor yoluyla tabakalaşmanın nasıl yeniden üretildiği üzerinde durulması da konunun bir başka boyutunu ortaya koyması bakımından ciddi öneme sahiptir. Zira günümüzde sınıfların kendilerini artık sadece üretim sistemi içerisindeki somut konumlarıyla üretmedikleri ancak konumlarına mahsus semboller oluşturarak, özellikle yaşam biçimi üzerinden, sınıflarını yeniden ürettikleri bilinmektedir. Öte yandan spor kısıtlı da olsa bir sosyal hareketlilik imkanı sağlamaktadır. Özellikle en alt tabakada bulunan bireylerin dikey hareketliliğinde spor önemli ve bazen tek yol olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu hareketlilik imkanı özellikle sınıfsal yapıları yerleşmiş ileri endüstrileşmiş ülkeler açısından görüldüğünden daha önemlidir. Zira tabakalaşmanın katılığını kırmak için gerekli olan diğer aralar bu toplumlarda gittikçe daha az işlemektedir.

Benzer bir durum müzik alanı için de geçerlidir. Müziğin temsil ettiği zevkler ve beğeniler alanının tabakalaşma ile ilişkisini ele almak bize ciddi şaşkınlıklar yaşatabilir. Aslında Fransız sosyolog Pierre Bourdieu'nun (1984) *Distinction* isimli araştırmasından beri biz sınıfların kendilerini bir sınır ve fark fikri etrafında kurduklarının farkındayız. Bu sınırları belirginleştirmek çoğu kez "zevkler ve renkler" üzerinden gerçekleşmektedir. Spor gibi müzik de Uğur Zeynep Güven'in (2016) dile getirdiği gibi hem tabakalaşmanın bir neticesi olarak farklılaşmalara sahiptir hem de tabakalaşmanın ifadelendirilmesinde ve yeniden üretilmesinde "sembolik" bir rol oynar. Güven Türkiye'de dinlenen pop, türkü, klasik müzik, arabesk gibi farklı müzik türleri ile toplumsal tabakalar arasında çok boyutlu ilişkiyi çözümleyerek, belirli müzik türleri ile belirli bir tabaka arasında ne ölçüde ve hangi açılardan paralellik kurulabileceğini ortaya koymaktır. Bir başka deyişle, farklı müzik türleri özelinde toplumsal tabakaları incelemenin imkanını sorgulayan bu yazıda tabakalaşma ile müzik arasındaki ilişki Türkiye'den örneklerle "müzik altkültürleri", "müzikal cemaatler", "*music scene",* "yüksek kültür", "popüler kültür", ve "beğeni kamuları" gibi kavramlar etrafında ele alınmaktadır. Burada özellikle Bourdieu'nün (1984) *habitus* kavramı toplumsal tabakalaşmanın esas bileşenlerinden olan ekonomik, sosyal ve kültürel sermayelerin farklılaşmasının müzik çerçevesindeki tezahürüün incelenmesi konunun etrafının açılması bakımından ciddi bir imkân oluşturmaktadır. Günümüzde toplumsal tabakalaşma ve müzik arasındaki bağ ele alınırken mevcut müzik pratiklerinin ve müziğe ilişkin formların sosyal kimliğin oluşum sürecini etkileme ve ondan etkilenme biçimleri bize tabakaların kendisini semboller, zevkler ve tüketim ayrımına dayalı olarak yeniden üretme biçimleri hakkında önemli detaylar verecektir.

Elbette tabakalaşma ile ilgili tazahürler bu alanlar ile sınırlı değildir. Tabakalaşma ve

eşitsizliğin sosyal tezahürlerini suç, yoksulluk, , siyasal temsil ve katılım, girişimcilik, aile ve duygular gibi çok değişik alanlarda ele almak ve tartışmak mümkün ve gereklidir. Bu analizler yoluyla sosyal yapıda yaşanan değişimleri kavramak ve kavramsallaştırmak daha mümkün hâle gelecektir.

9.4. Artan Eşitsizliklerin Dünyasında Tabakalaşmayı Tartışmak

Tabakalaşma konusu sosyal bilimciler arasında gittikçe artan bir tartışma konusudur. Ekonomik yapılar ve üretim sistemlerinde yaşanan değişimler toplumsal yapıda da değişimler meydana getirmekte ve tabakalar ile hareketlilik yeniden şekillenmektedir. Bu çerçevede özellikle 1980'lerden itibaren fordist üretim modelinden gittikçe post-fordist üretim modeline geçiş toplumsal yapılar üzerinde hayli etkili olmuştur. Küresel düzeyde uygulanan neo-liberal iktisat politikaları ile refah devleti uygulamaları ile şekillenen dağıtım ve bölüşüm ilişkileri tabakaların yapısı ve biçiminde ciddi değişimler meydana getirmiştir. Örneğin hem kitlesel üretimin azalması hem de refah politikalarının düşüşü ile birlikte eskinin mavi yakalı işçi sınıfı ve geniş beyaz yakalı orta sınıf parçalanmış, bu süreç yeni katmanlar meydana çıkarmıştır. Bu süreçle ilişkili bir biçimde ortaya çıkan küreselleşme ile birlikte artık değişimler ulusal sınırları aşmaya başlamış ve bazı tabakalar gittikçe ulus-ötesi karakterler kazanmaya başlamıştır.

Dolayısıyla evvela sınıfsal yapılardaki bu değişimleri ele almak icap etmekteydi. Sınıf tartışmalarının gidişatını ele alan Cengiz Yanıklar'ın (2016), belirttiği gibi son yıllarda sınıfların bittiği ve sınıflara dayalı bir analizin artık mümkün olmadığı şeklinde yoğun bir gündem bulunmaktadır. Özellikle soğuk savaşın bitişi ve sosyalist kutbun yok olması sınıfları klasik manada ideolojik bir konu olarak ele alanlar bakımından bir sona işaret etmekteydi. Dolayısıyla bu çerçevede sınıf kavramına ve analizine eleştirel bakanlar günümüz toplumlarında sosyal sınıfın sonunun geldiğini ya da en azından geçmişte olduğu kadar önemli olmadığını ileri sürmektedirler. Bunların argümanlarına göre, geleneksel hiyerarşilerin aşınması ve yeni toplumsal farklılıkların ortaya çıkması sınıf analizlerinin artık yeterliliğini kaybetmesine neden olmakta, dolayısıyla da tabakalaşma ile ilgili çalışmalarda sınıflar temel bir eksen olarak görülmemektedir. Hâlbuki bu yazıda tartışıldığı üzere pek çok ampirik çalışma eşitsizliklerin belirgin bir şekilde var olduğunu ve sınıf ayrımlarının bireylerin yaşamları üzerinde etkide bulunmaya devam ettiğini ve sınıfların yeni şartlarda kendilerini yeniden üretme kabiliyetine sahip olduğu görülmektedir. Dolayısıyla sınıf temelli eşitsizlikleri incelemek etmek üzere sınıf analizinin sosyolojik araştırmalarda hâlâ önemli bir rol oynadığı söylenebilir.

Yukarıda belirtildiği üzere Türkiye'de tabakalaşma ve eşitsizlik konusunda önemli değişimler yaşanmaktadır. Özellikle devletin ekonomi içindeki konum ve rolünün değişimi ile Türkiye'de sosyal yapının değişimi arasında doğrudan bir ilişki bulunmaktadır. 1980'lerde başlayan liberalleşme ile devlet koruyucu rolünden sıyrılıp düzenleyici bir role soyunmaktadır. Dolayısıyla öteden beri devlet ile ilişkili bir biçimde oluşmuş olan sınıfların biçimleri de bu değişime bağlı olarak değişmektedir. Ayrıca son 30 yıl içinde ekonomideki yapısal dönüşümler, küresel entagrasyon, fordizimden post-fordizme geçiş, tarımdan hızlı bir biçimde sanayiye ve oradan da daha hızlı bir biçimde hizmetlere doğru kayış tabakalaşmanın zeminini ciddi bir biçimde değiştirmektedir. Bu değişimde göze çarpan en önemli unsur Türkiye'de refah devletinin geniş tabanlı üç sınıfının (işçi sınıfı, orta sınıf ve buruvazi) da bir parçalanma yaşamasıdır.

Bu parçalanma ile yeni ve ara katmanlar meydana çıkmış ve sosyal yapıda etkili olmaya başlamıştır. Devletin daha fazla düzenleyici bir role evrilmesi ile birlikte piyasa konumlarının sosyal konumları belirlemede daha etkin olmaya başlaması eşitsizliğin de gittikçe derinleşmesinin bir zeminini oluşturmuştur. Uygulanan sosyal politikalar yoluyla en altın sübvanse edilmesi ile eşitsizliğin yaygınlığı azalmış ancak toplumsal piramitte ortada bulunanların gittikçe aşağıya doğru yığılması ile derinliği artmıştır. Dolayısıyla yeni çalışmaların özellikle eşitsizliğin bu yeni formu üzerine daha fazla düşünmesi ve değişik alanlarda veriye dayalı analizler gerçekleştirmesi gerekmektedir.

Bu Bölümde Ne Öğrendik Özeti

Türkiye'de 1980'lerden itibaren etkisini gösteren küreselleşme ve neoliberalleşme ile birlikte devletin ekonomideki rolü değişmiştir. Bunun tabakalaşma sistemi üzerinde özel bir etkisi bulunmaktadır. Zira öteden beri Türkiye'de sınıfların devletin gelişimi ile ilişkili olduğuna dair yaygın kanaat bulunmaktadır. Osmanlı'dan günümüze devletin modernleşme sürecinde ekonomiyi kontrol edip milli bir burjuvazi oluşturma çabası bu kanaatin oluşumunda önemli bir bileşendir. Dolayısıyla Türkiye'nin sosyal yapısını devletin aldığı biçimlerden, ekonomideki rolünden bağımsız konuşmak pek mümkün değildir. Devletin ekonomideki rolü değiştikçe ve siyasetin işleyişi buna göre biçimlendikçe tabakalar da daima yeniden şekillenmektedir. Küresel gelişmelere paralel yürüyen bu şekillenmeler tabakalaşmada yeni biçimlerin ortaya çıkmasına da zemin hazırlamaktadır. 1980'lerde başlayan ve 2000 sonrasında artan küresel entegrasyon ve liberalleşme ile birlikte devletin iktisadi konumunda yaşanan değişimlerle birlikte tabakalaşmada da ciddi farklılaşmalar oluşmuştur 1980 sonrasında Türkiye'de yaşanan sektörel dönüşümlere ve artan eğitime bağlı olarak orta ve üst sınıflara ait mesleklerin sayısı ve oranı artmış, bireysel gelir dağılımı önceki dönemlere göre bir miktar düzelmiş ve yoksulluk oranlarında gerileme olmuştur. 1980 sonrasında ekonomideki çeşitlenmelerle ortaya çıkan yeni fırsatlar ve artan girişimcilik ile birlikte küçük de olsa sosyal yapıda bir orta sınıf genişlemesi yaşanmasına neden olmuştur. Dolayısıyla eşitsizliğin yaygınlığı azalmıştır. Ancak çeşitli sayısal analizlere bakıldığında eşitsizliğin derinliğinin azaldığı söylenemez. Bir başka deyişle, toplam içindeki ortalamalara bakıldığında eşitsizlik azalmakta ve refah dağılımı düzelmekteyken, uçlara bakıldığında tam aksi yönde bir durum görülmektedir. 1980 sonrasında liberal iktisat politikaları ile birlikte beklenenin aksine refah devleti refah devleti yok olmamış ancak ciddi farklılaşmalar yaşamıştır. Özelleştirmeler ve gelişen özel sektör yatırımları ile devletin ekonomideki doğrudan payı küçülmüş, düzenleyici rolü daha fazla öne çıkmaya başlamıştır 2000 sonrasında ise liberalleşme hızlanmasına rağmen beklendiğinin aksine devlet gittikçe doğrudan refah payı aktaran bir konuma evrilmiştir. 1980-2000 arası dönemde küresel ekonomiye entegrasyon çerçevesinde gelir dağılımı bozulmuş ve yaygın bir yoksullaşma ortaya çıkmıştır. 2000 sonrasında neoliberal ekonomik politikalar devam edip, yaygın refah uygulamaları zayıflarken bir taraftan da mutlak yoksulluğu azaltma uygulamalar etkin olmuştur. Bu çerçevede Türkiye'de sınıflar artık eskisi gibi artık geniş, homojen ve uzun vadeli değildir. Toplumsal ve iktisadi yapıdaki hızlı değişimler ve heterojenleşmeler toplumsal yapıda fragmantasyonlara yol açmakta ve yeni katmanlaşmalar meydana çıkarmaktadır. 1980 sonrasında uygulanan iktisadi politikalar ve değişen devlet yapısı dolayısıyla evvela önceki dönemin ana tabakaları olan orta sınıfın ve işçi sınıfının yapısında önemli değişimler gerçekleşmiştir. Bu değişimler ağırlıklı olarak bu sınıfların parçalanmasına ve yeni sınıfların ortaya çıkmasına yol açmıştır: (1) Orta sınıf ile proletarya arasındaki bir konumda prekarya, (2) Orta sınıf ile burjuvazi arasında yeni ora sınıf, bilgi işçileri ve küresel yönetici elit ve (3) işçi sınıfının altında sınıf-altı ortaya çıkmıştır.

Bölüm Soruları

1) Aşağıdakilerden hangisi 1980 sonrasında Türkiye'de tabakalaşma yapısındaki değişimlerin temel kaynağıdır?

a) Kamu sisteminin değişimi

b) Ekonomik kalkınma

c) Sanayileşmenin gelişimi

d) Küresel entegrasyon ve liberalleşme

e) Köyden kente göç

2) Sencer Ayata'nın yukarı doğru hareketlilik gösteren daha üst düzey işlerde çalışan ve daha yüksek kazanan grubu ne olarak adlandırmaktadır?

a) Sanayiciler

b) Burjuvazi

c) Yeni orta sınıf

d) Proleterya

e) Yönetici sınıf

3) Orta sınıflarda yaşanan yaygın konum kaybı ve güvencesizleşme neticesinde oraya çıkan yeni sınıfa ne ad verilmektedir?

a) Proleterya

b) Prekarya

c) Yeni orta sınıf

d) Küresel elit

e) Sınıf-altı

4) Türkiye'de de eskiden orta sınıfın önemli meslek gruplarının yerleşik sınıfsal konumlarını kaybetmelerinin ana nedeni nedir?

5) Altın yakalı da olarak tabir edilen bilgi işçilerinin ana özellikleri nelerdir?

6) Türkiye'de sınıf altı var mıdır? Hangi sosyal gruplar sınıf altı özelliklerini gösterirler?

10. TÜRKİYE'DE SANAYİ-SONRASI DÖNÜŞÜM? İŞ PİYASALARI VE MESLEKLERİN DEĞİŞEN YAPISI

Bu Bölümde Neler Öğreneceğiz?

10.1. Sanayi Toplumu, Krizleri ve Sanayi Sonrası Topluma Geçiş

10.2. Sanayi Sonrası Toplumda İş Yaşamı ve Meslekler

10.3. Türkiye'de İş Piyasaları ve Mesleklerin Değişen Yapısı

10.4. Sanayi-Sonrası Ekonomiye Geçiş ve Sosyo-Ekonomik Tabakalaşmada Değişim

Bölüm Hakkında İlgi Oluşturan Sorular

1) Fordist model neden işleyememiştir?

2) Sanayi sonrası topluma geçiş nasıl gerçekleşmiştir?

3) Sanayi sonrası toplumda iş yaşamı ve meslekler nasıl şekillenmektedir?

4) Türkiye'de iş piyasaları ve meslekler son otuz yılda nasıl şekillenmektedir?

5) Sanayi sonrası ekonomiye geçiş ile sosyo-ekonomik tabakalaşma nasıl değişmektedir?

Bölümde Hedeflenen Kazanımlar ve Kazanım Yöntemleri

Konu	**Kazanım**	**Kazanımın nasıl elde edileceği veya geliştirileceği**
Sanayi Toplumu, Krizleri ve Sanayi Sonrası Topluma Geçiş	Sanayi toplumunun işleyişini öğrenmek	Ders notları, ders anlatımı, sunumlar ve ileri okumalar
Sanayi Toplumu, Krizleri ve Sanayi Sonrası Topluma Geçiş	Sanayi toplumunun krizlerini ve sanayi sonrası topluma geçişi anlamak	
Sanayi Sonrası Toplumda İş Yaşamı ve Meslekler	Sanayi sonrası toplumda iş yaşamı ve meslekler hakında blgi sahibi olmak	Ders notları, ders anlatımı, sunumlar ve ileri okumalar
Türkiye'de İş Piyasaları ve Mesleklerin Değişen Yapısı	Türkiye'de iş piyasaları ve mesleklerin değişen yapısını tanımak	Ders notları, ders anlatımı, sunumlar ve ileri okumalar
Sanayi-Sonrası Ekonomiye Geçiş ve Sosyo-Ekonomik Tabakalaşmada Değişim	Sanayi sonrası ekonomiye geçişin sosyo-ekonomik yapı ve tabakalaşma üzerindeki etkilerini öğrenmek	Ders notları, ders anlatımı, sunumlar ve ileri okumalar

Anahtar Kavramlar

- Sanayi toplumu
- Sanayi sonrası toplum
- İş yaşamı
- Meslekler
- İş piyasaları
- Sosyo- ekonomik yapı
- Toplumsal değişim

10.1. Sanayi Toplumu, Krizleri ve Sanayi Sonrası Topluma Geçiş

Yirminci yüzyıl kitlesel üretimin belirlediği bir sanayi toplumu olarak ortaya çıkmıştır. Kitlesel sanayi üretimi sıklıkla Ford ile birlikte anılmış, hatta Fordizm olarak adlandırılmıştır. Zira Ford, Ransom Eli Olds'un kendine ait Oldsmobile isimli otomobil firmasında 1902'de basit tarzda geliştirdiği *yürüyen bant tekniği*ni, zaman içerisinde tutarlılıkla mükemmelleştirmişti. Ondan önce her montajcı kendi başına bir otomobilin bütün montajından sorumluyken Genç Ford 1908'de her montajcı tek bir işi yaptığı bir sistemi geliştirdi. Böylece her bir montajcının bir otomobil için harcadığı süre 514 dakikadan 2.3 dakikaya düştü. Ford'un bu yolla ürettiği siyah, kutu gibi bir araç olan Model T'nin "kullanması o kadar basit, onarımı o kadar kolaydı ki, Ford onu evrensel otomobil olarak nitelemişti" (Saydan, 2004). Böylece işlerde müthiş bir hızlanma ve verimlilik artışı gerçekleşmesi kadar, işyeri ve üretim organizasyonu da ciddi bir biçimde değişti.

Onun bu üretim bandı modeli ondokuzuncu yüzyılda başlayan üretimin otomosyonunun bir ileri adımı olarak görülebilir. Temelde bir işin farklı parçalara ayrılmasının ve her bir parça üzerinde uzmanlaşmanın ileri düzeyde bir verimlilik getirdiği Adam Smith'ten beri bilinmekteydi. Onun meşhur iğne üretimi örneği bir işin parçalarına ayrıldığında yakalanabilecek üretim artışını anlatmaktadır (Smith, 2007, p. 21). Bu doğrultuda bütün ondokuzuncu yüzyıl boyunca atölye tipi üretimden fabrika tipi kitlesel üretime geçilmiştir. (İpbüken, n.d.) İşbölümü ve uzmanlaşma esasında sadece sanayi ile sınırlı kalmamış, siyasetten hukuka, bilgi üretiminden bürokrasiye kadar hemen hemen her alanda modern yaşamın bir göstergesi hâline gelmiştir. Bunu ifade etmek üzere ortaya çıkan fordizm kavramı önceleri Gramsci (2011) tarafından Amerikan sınai yaşam biçimini belirtmek için ardından da kavramsal olarak kapitalist sanayileşmenin daha çok ikinci dünya savaşı sonrası gelişimiyle ilgili olarak kullanılmıştır. Fordizm *(i)* üretimin standartlaştırılmasını; *(ii)* otomasyonun gelişimi dolayısıyla üretimin kitleselleşmesini; *(iii)* devletin sosyal bir karakter kazanıp ekonomide daha fazla düzenleyici ve kontrol edici bir rol üstlenmesini; *(iv)* üretimde hiyerarşik merkezi bir örgütlenmeyi ve yönetim anlayışını; *(v)* işçi niteliğinden ziyade sistemin işleyişini merkeze alarak büyük ölçekli işletmelerin ortaya çıkışını getirmiştir. Bunun neticesinde yeni çalışma yöntemleri ile yaşam ve düşünce tarzları arasında yakın bir bağ vardır ve bunlar birlikte yeni bir toplumu meydana getirirler.

Bu özellikler çerçevesinde Fordizmin başarısı işi ayırabildiği kadar parçaya ayırması ve bunları mekanik bir biçimde bir prosedür dahilinde birbirini tamamlar biçimde dizayn etmesindedir. İşi *hiyerarşik* ve *bürokratik* bir biçimde organize eden bu modelde kararlar merkezi yönetim tarafından verilmekte, aşağı kademedekiler ise kendilerine verilen talimatları yerine getirmektedirler. Dolayısıyla işçilerin çok fazla vasfa sahip olması gerekmez. İşçi kısa bir eğitimle kendisine tahsis edilen görevi hiç durmaksızın bir el becerisine dayalı bir biçimde gerçekleştirebilmektedir. Öte yandan işin böylesi bir biçimde kitleselleşmesi Fordizmin doğuşunda olduğu gibi işi geliştirmek üzere daha geniş bir mühendisler grubunun ve böylesi kitleselleşen bir işi yönetmek, binlerce kişinin çalıştığı bir işi organize etmek üzere değişik düzeylerde yönetici gruplarının da ortaya çıkmasına neden olmuştur. Böylece toplumsal yapıda gittikçe sayıca artan yeni gruplar ve uzmanlıklar ortaya çıkmıştır.

Kitle üretiminin varlığını sürdürebilmesi standart tüketim kalıpları ve istikrarlı

pazarların mevcudiyeti ile yakından ilgilidir. Ayrıca kitle üretiminde pazarlar hem kitle olarak üretilmiş mallar işin yeterli, hem de büyük ölçekli firmaların maliyetlerini amorti edebilmesi işin istikrarlı olmalıdır. 1970'li yıllara değin gerek ulusal gerekse uluslararası piyasalar kitle üretimi işin oldukça müsait olmuştur. Bu dönemde uygulanan Keynesyen ekonomi politikalarıyla desteklenen refah devleti uygulamaları piyasaları genişleterek kitle üretimi işin oldukça uygun bir ortam sağlamıştır. Ancak 1970'lere gelindiğinde bu şartları hızla değiştiren yeni etkenler ortaya çıkmıştır. Özellikle OPEC ülkelerinin petrol üretimine getirdikleri sınırlama neticesinde petrol fiyatları kısa bir süre içerisinde beş kat artmıştır. Bu tür ani değişimlerle birlikte piyasalarda genel bir istikrarsızlık ortaya çıkmıştır. Ayrıca bağımsızlığını kazanan ülkelerin Fordizmi kendi ulusal ekonomilerine uygulaması sebebiyle uluslararası alanda ciddi bir rekabet ortaya çıkmıştır. Neticesinde ileri sanayileşmiş ülkelerde Keynesyen politikaların terkedilip Friedmancı sıkı para politikaları kabul edilmeye başlanmıştır. Böylece talepte daralma ortaya çıkmış ve kitle üretimi bundan ciddi bir biçimde etkilenmiştir. Dolayısıyla talebin daralması, rekabetin yaygınlaşması ve üretim maliyetlerinin artışı neticesinde fordizmin avantajları gittikçe kaybolmaya başlamıştır.

Post-Fordizm olarak adlandırılan bu yeni dönemde bilgiye dayalı yeni teknolojiler yükselmiş ve sanayi sonrası toplum veya bilgi toplumu olarak adlandırılan yeni bir toplum ortaya çıkmıştır. Bu dönemde Keynesyen politikaların terkedilmesi ve refah devleti uygulamalarının yapılandırılmıştır. Aynı zamanda kitle üretiminde oluşturulan yüksek gümrüklerle korunan ekonomiler yerine rekabetçi modeller ortaya çıkmış ve daha sonra küreselleşme olarak adlandırılan süreç başlamıştır.

Öte yandan bilişim teknolojilerinde yaşanan gelişmeler ile yeni bir üretim modeli canlanmaya başlamıştır. Japonya'da Toyota fabrikasında gelişen *yalın üretim sistemi* olarak adlandırılan bu yeni modelde ürün planlamadan üretime, tedarik sisteminin koordinasyonundan müşteri ilişkilerine kadar tüm öğeler adem-i merkeziyetçi bir biçimde tasarlanmaktadır. Yeni gelişen teknolojiler kitlesel üretim karşısında parçalı üretime dayanan bu yeni modeli avantajlı hâle getirmekteydi. Bu teknolojilere erişmek giderek ucuzladığı için küçük ve orta ölçekli firmalar geçmişten farklı olarak, büyükler karşısında rekabet edebilme şansı yakalamıştır. Ayrıca kitle üretiminin rasyonel örgütlenmesi olan katı bürokratik yapılanmaları da aşan katı olmayan yeni bir iş yönetim modeli ortaya çıkmıştır. Bu model büyük fabrikalar yerine işin her bir parçası üzerinde uzmanlaşan küçük fabrikaların daha avantajlı hâle gelmesini sağlamıştır.

Tablo 6. Fordizmden Post-Fordizme Geçilirken Yaşanan Değişimler

İktisadi Alanda	Kültürel-İdeolojik Alanda	Siyasi Alanda
Devlet düzenlemesinin azalışı	Bireyci düşünme ve davranış biçimlerinin yükselmesi	Refah devleti uygulamalarının gerilemesi
Ulus devlet dahilindeki üretimin azalması ve küresel piyasa ve şirketlerin yükselişi	Girişimcilik kültürünün yükselmesi	Sınıf temelli siyasi partilerin gerilemesi ve bölge, etnisite ve ırk temelli sosyal hareketlerin yükselişi
Esnek uzmanlaşmanın kitle üretiminin yerine geçmesi	Üretimdeki kayışları ve daha fazla bilgi temelli işçiye olan ihtiyacı takiben eğitimin daha az standartlaşmış, daha fazla özelleşmiş hâle gelmesi	Kitle sendikalarının çözülüşü ve daha yerel pazarlık sendikalarının gelmesi
Ürünlerin yaşam sürelerinin kısalması – inovasyonun merkeziliği	Değerlerde çoğulculuk ve çeşitliliği savunan ideolojilerin baskın hâle gelmesi	Ulus devletin belirli alanlarda tek başına karar verici konumunu kaybetmesi
Örgütlerin emir komuta yerine iletişime vurgu yapmaya başlaması	post-modern eklektisizmin yükselişi	Ulusüstü ve ulusötesi siyasi organizasyonların sayıca artışı ve güçlenmesi
Dahili pazarlama, şubeleşme (franchising) ve taşeronlaşma ile işgücünün değişimi; yarı zamanlı, geçici, serbest ve evden çalışmanın yaygınlaşması	Kültüre popülist yaklaşımların oluşumu	

Fordizm'den Post-Fordizme doğru yaşanan bu geçiş Tablo 1'de de görülebileceği üzere hiç şüphesiz toplumsal yaşamda kapsamlı değişimler meydana getirmiştir. Bu çerçevede 1970'lerin ortasında itibaren ekonomide, üretim sisteminde ve bilgi teknolojilerinde yaşanan dönüşümlerle bir dünya ortaya çıkmıştır. Öte yandan bu sürece paralel bir biçimde fordizmin krizleri, otoriter bürokrasiye yönelen kitlesel protestolar, moderniteye yöneltilen yaygın eleştiriler ve yeni bilgi teorileri doğrultusunda post-modernizm olarak adlandırılan yeni bir düşünce, ilişki ve toplum biçimi de ortaya çıkmıştır. Ancak bu yazıyı ilgilendirdiği kadarıyla bu geçiş küresel düzeyde iş ve meslek piyasalarında ciddi dönüşümler meydana getirmiştir.

10.2. Sanayi Sonrası Toplumda İş Yaşamı ve Meslekler

Yukarıda açıklanan sebeplerden ötürü Fordizmin içine düştüğü krizden çıkmak üzere gündeme gelen bilgi teknolojilerinin ekonomi ve toplumda kazandığı merkezi rol sebebiyle bazı sosyal bilimciler ortaya çıkan bu yeni toplumu *sanayi sonrası toplum* olarak adlandırmaktadırlar. Bu toplumda teknoloji, emek, işbölümü, organizasyon yapıları esnekleşmiş ve özelleştirme ile devletin ekonomideki doğrudan payı küçülmüştür.

Sanayi sonrası toplum tartışmalarının kökenleri 1920'lere kadar gitse de bu kuram kapitalist ülkelerde kendisini gösteren 1970'lerin kriz ortamı ile yakından ilişkilidir. ABD'de sanayi sonrası toplum ve bilgi ekonomisi tartışmaları 1960'ların başından itibaren kendisini göstermiştir. Fritz Machlup (1962) 1960'ların başında ABD'de enformasyon sanayisinin Gayri-Safi Milli Hasılanın ve toplam işgücünün neredeyse 3'te 1'ini içerdiğini ortaya çıkaran bir çalışma yapmıştır. Onu takiben Daniel Bell (1973) sanayi sonrası toplum kavramı ve kuramını geliştirmiştir. Bell, Amerika Birleşik Devletleri, Sovyetler Birliği, İngiltere ve Japonya gibi ileri sanayileşmiş toplumlarda yaşanan değişimleri inceleyerek bu değişimlerin toplumsal yapıda gelecekte ne tür etkileri olacağını sorgulamaktadır. Onun gözlemlediği en önemli değişim bilginin toplumsal yapıdaki konumunda yaşanan farklılaşmadır. Bu çerçevede girilmekte olunan yeni dönem ona göre enformasyon tarafından karakterize edilmektedir. Ona göre sanayi-sonrası toplum için enformasyon hem niceliksel hem de niteliksel bağlamda belirleyicidir. Sanayi toplumu mal üretimine dayandığı gibi, sanayi sonrası toplum da bilgiye dayanmaktadır (Bell, 1973, p. 467). Bilginin merkezde olması aynı zamanda ekonomideki temel alanı hizmetlere kaydırmıştır. Dolayısıyla bu toplumda sanayi toplumunun hiyerarşik yapısı azalmış yerine daha yatay bir toplumsal ve kişilerarası ilişki düzlemi ortaya çıkmıştır. Kitle hareketleri yerini artık daha az organize tepki gruplarına bırakmış ve gittikçe daha az organize olan bireyci bir toplum ortaya çıkmıştır.

Tablo 7. Toplumsal Biçimlerin Sosyal Karakteristikleri

	Sanayi Öncesi Toplum	**Sanayi Toplumu**	**Sanayi Sonrası Toplum**
Kaynaklar	toprak	Makine	bilgi
Sosyal Mevki	çiftçilik, büyük çiftçilik	Ticarethane	üniversite, araştırma kurumu
Başat Tip	arazi sahipleri, ordu	iş adamları	bilim adamları, araştırmacılar
Gücü Kullanma Yolları	doğrudan kas gücüne dayalı kontrol	politika üzerinde dolaylı etki	teknik ve politik gücün dengesi imtiyazlar ve haklar
Dayandığı Sınıf	mülkiyet, askeri güç	mülkiyet, politik organizasyon, teknik beceri	teknik beceri, politik organizasyon
Elde Etme	miras, ordular tarafından el koyma	miras, himaye eğitim	eğitim, sosyal hareketlilik, atama ve seçim

Kaynak: Bell (1973, s. 359)

Alvin Toffler'in bilgi toplumu yaklaşımının sanayi sonrası toplumu açıklamada önemli bir konumu mevcuttur. Bu kurama göre bu toplumsal değişimin arkasında bilgide ve teknolojide yaşanan değişimler bulunmaktadır. Toffler toplumsal yapılardaki değişimleri bilgi ve teknikte gerçekleşen farklılaşmaların oluşturduğu dalgalara göre açıklamakta ve günümüzde yaşanan değişimi de üçüncü dalga olarak adlandırmaktadır. Ona göre her dalga eski toplumları ve kültürleri kenara iter ve yenisine aşan açar. Bu çerçevede dünya tarihinde üç büyük dalga

yaşanmış ve buna bağlı olarak da üç tip toplum ortaya çıkmıştır. Birinci dalga tarım devrimini meydana getiren teknik yeniliklerdir. Bu dalga neticesinde tarım toplumları ortaya çıkmıştır. İkinci dalga fizik bilimindeki gelişmelere bağlı olarak ortaya çıkan teknik yenilikler temelinde gerçekleşen sanayi devrimidir. İkinci dalga sanayi devriminden ötürü ortaya çıkan yeni üretim sistemidir. Bu dalga neticesinde üretim, dağıtım, tüketim, eğitime, iletişim, kısacası tüm sosyal alanlar kitleselleşmiştir. Bu kitleselleşme standartlaştırma, merkezilik, odaklanma ve eşzamanlılık ile birleşerek bürokrasi olarak tanımlanan ve hayatın her alanına sirayet eden örgütlenme yapısını meydana çıkarmıştır. Bu dalga neticesinde sanayi toplumu ya da modern toplum ortaya çıkmıştır. Üçüncü dalga ise günümüzde yaşanan bilgi temelli bir iktisadi biçimi ortaya çıkaran enformasyon devrimidir. Bu devrimin temelinde de yeni teknikler ve enerji türleri, yeni üretim sistemleri ve güçleri bulunmaktadır. Bu dalga neticesinde ortaya çıkan ve Toffler'in sanayi sonrası toplum olarak adlandırdığı toplumda belirli derecelerde bireyselleşme, ayrışma, bilgi-tabanlı üretim söz konusudur (Toffler, 2012).

Bu iki kuramdan da görüleceği üzere üretim sistemleri, toplumsal ve teknolojik dönüşüm süreçleri, mesleklerin geçirmekte olduğu evrimle iç içedir. İleri sanayileşmiş ülkelerde sanayi sonrası topluma geçiş, küresel bakımdan toplumsal değişimin tetikleyicisi olduğu gibi, çalışma hayatında ve mesleklerde de değişimleri beraberinde getirmiştir (Tausky, 1996, p. 52).

Yukarıda detaylı bir biçimde ele alındığı üzere 1970'lerden başlayarak ileri sanayileşmiş toplumlarda üretimin yapısı ve örgütlenmesinde büyük bir değişim yaşanmıştır. Bu değişimin en önemli tezahürü bu ülkelerdeki sanayinin başka ülkelere kaymasıdır. Bu kayışla birlikte dünya üzerinde üç farklı düzeyde sanayi yapısı ve buna bağlı olarak toplum yapısı meydana gelmiştir. Bunlardan birincisini sanayinin artan işgücü ve enerji maliyetleri sebebiyle artık maliyetli olduğu ve dolayısıyla sanayisizleşmeyi seçen ülkeler gelmektedir. Sanayisizleşen bu ülkeler, gelir, eğitim ve sosyal göstergeler bakımından en gelişmiş toplumları bünyelerinde barındırmaktadırlar. Dolayısıyla bu toplumlarda bir zamanlar sanayiye bağlı olarak oluşan toplumsal yapıda ciddi değişimler gerçekleşmiştir. Sanayinin küresel kayışından etkilenen ikinci grubu ise diğer uçta bulunan henüz sanayileşmemiş ülkeler teşkil etmektedir. Düşük işgücü maliyeti ve çoğu kez daha kolay erişilebilir ve daha az maliyetli hammadde ve enerji kaynaklarından ötürü ama daha da önemlisi yeni gelişen bilgi, iletişim ve ulaşım tekniklerinin oluşturduğu üretimin parçalanabilmesi fırsatından ötürü sanayi, sanayileşmemiş ülkelere kaymıştır. Neticesinde bu ülkelerde yaşanan hızlı sanayileşme işgücünü tarımdan sanayiye doğru kaydırdığı gibi yaşam alanlarını da kırdan kente doğru değiştirmiştir. Buna bağlı olarak çalışma yaşamı ve mesleklerde yoğun bir değişim meydana gelmiştir. Bu iki uç arasında yer alan sanayileşme eşiğindeki ya da yarı sanayileşmiş ülkeler ise dünyadaki sanayinin kayışından en fazla etkilenenleri teşkil etmiştir. Çünkü sanayi ileri gelişmiş ülkelerden çıkarken çoğunlukla ilk durak olarak sanayileşmemiş ülkelere değil, bu tür sanayiyi bilen ve altyapı olarak müsait ülkelere gitmiştir. Bu ülkelerde büyük sektörel kayışlara sebep olan bu sanayi göçü aynı zamanda önemli sosyal değişimleri de tetiklemiştir. Türkiye'nin de içinde yer aldığı ülkelerde 1980'lerde tecrübe edilmeye başlanan bu değişim çalışma yaşamı, iş piyasaları ve meslekler dünyasında kapsamlı bir dönüşümün tetikleyicisi olmuştur. Dolayısıyla Batılı gelişmiş ülkeler için bir sanayi-sonrası topluma denk gelen teknik ve iktisadi değişimler, diğerleri için farklı anlamlara gelebilmektedir. Batı'da sanayi sonrası toplumun yansımaları henüz sanayileşmemiş

olanlar için bir sanayi toplumuna geçişi veya sanayileşmenin eşiğindeki ülkeler için her ikisinin birlikte tecrübe edildiği bir durumu teşkil edebilir. Ancak dönem içerisinde dünya ekonomisinin işleyişinin değişimi, bilgi teknolojilerinin baskın hâle gelmesi ve yeni mal ve hizmet türlerinin ortaya çıkması tüm küresel anlamda ülkeler için az ya da çok değişimler meydana getirmiştir.

Bu dönemde küresel düzeyde mal üreten firmaların toplam içindeki oranı düşerken hizmet üreten şirketler, (örneğin ulaşım, iletişim, finans, sigorta şirketleri), sayı ve oran olarak artmıştır. Bu sektördeki mesleklerin önemi artmış ve teknolojik gelişmelere, yeni ihtiyaçlara bağlı olarak yeni meslekler ortaya çıkmıştır. Endüstri toplumunun temsilcisi 'mavi yakalı' olarak adlandırdığımız fabrika işçilerinin oluşturduğu gruplar, sanayileşme döneminin temsilcisi niteliğinde bir sınıf hâline geldikleri gibi, sanayi sonrası toplumda bilgiye dayalı yeni sınıfların yükselişinden bahsedilmeye başlanmıştır. Hizmet sektöründeki gelişim, eğitim alanında, okullarda, iletişim firmalarında, yeme içme sektöründe, seyahat ve finans işlerinde icra edilen mesleklerle birlikte, idari ve büro işlerinin artışına neden olmuştur.

Sanayi toplumunun yarı vasıflı işçilerinden oluşan kalabalık ve merkezileşmiş mavi-yakalılar sınıfına karşın, sanayi sonrası toplumunun bilgiye dayalı, özgün nitelikleri olan beyaz-yakalıları merkezdeki sınıf hâline gelmiştir. Veysel Bozkurt, sınai ve sanayi sonrası dönüşüm süreçlerini irdelediği çalışmasında Daniel Bell'e dayanarak 1956 senesinde Amerikan toplumunda ilk defa beyaz yakalı sınıf, mavi-yakalıları sayıca geride bıraktığını ifade etmektedir. Bilim insanları, teknisyenler, mühendisler, öğretmenler ve sağlık çalışanlarından oluşan teknik ve profesyoneller grubu 1940 senesinde 3,9 milyon kişiden oluşurken, 1964'e gelindiğinde bu sayı 8,6 milyon kişiye yükselmiştir (Bozkurt, 2006, p. 25). Wright Mills'in 1950'lerin başında yaptığı *White Collar: The American Middle Class* isimli çalışmasındaki iddiası da Amerikan toplumunun yarıdan çoğunun beyaz-yaka mesleklere mensup olduğudur. Buradaki verilere bakılacak olursa, 1870'den 1940'a kadar beyaz-yakalı sınıf %15'ten %56'ya yükselmiş, geleneksel orta sınıf meslekleriyse %85'ten %44'e gerilemiştir (Mills, 1951, p. 64).

Mesleklerin dönüşümünün yanı sıra, beyaz-yakalı meslekler arasındaki hareketlilik ve bu mesleklerin oluşturduğu yeni orta sınıfın kültürel farklılıkları da burada belirleyici olmaktadır. Beyaz-yakalı gruplar diğer ücretli çalışanlara veya girişimcilere nazaran hem gelir hem itibar açısından daha katı bir biçimde sosyal olarak farklılaşabilmektedir. Ücretli çalışanlar, girişimciler ve rantiyeciler gibi, belli bir gelir basamağında yer alır ve itibar dereceleri buna bağlı olarak kestirilebilirken, Mills'in (1951, p. 73) görüşüne göre yeni orta sınıf, gelir ve itibar açısından piramidin üst basamaklarına kolayca yükselebilmekte, neredeyse "en dipten en tepeye" sıçrayabilmektedir. Toplumsal hareketlilikteki bu dönüşüm, sanayi sonrası dönüşümle açıklanabilmektedir. Toplumsal değişimi anlamak içinse öncelikle mevcut yapının kavranması gerekir; ki bu kavrayış adına sadece mesleklere veya sınıf yapılarına bakmak yeterli gelmeyecektir, çalışma kavramından ne anlaşıldığı ve çalışma etiğinin ne anlama geldiği de aynı zamanda tartışma konusu olarak değer kazanmaktadır.

Çalışmak, iktisadi bir zorunluluk olmanın yanı sıra, sosyal olarak da insanın kendini gerçekleştirmesi ve tatmini için bir araç niteliği taşımaktadır. Aynı zamanda her toplumda çeşitli biçimlerde çalışmak kişinin sosyal konumunu belirlediği gibi toplumsal yapının aldığı yeni biçimlerden de etkilenmektedir. Endüstri öncesi toplumlarda çalışmaya bu kadar büyük bir

önem veya değer atfedilmesinden bahsetmek mümkün değildir. İnsanlar pazara erişimin kısıtlılığının getirdiği bir durum olarak ihtiyaçlarını karşılayacakları kadarına sahip olmakla yetinmiş ve bu nedenle kısıtlı sürelerde az çalışmışlardır. Artı-değer üretimine dayalı sanayi toplumunda ise, her zaman ihtiyaç fazlasını üretmek gerekmektedir. Dolayısıyla sanayileşme süreci, çalışmanın önem kazandığı, çalışma kavramına fazlasıyla olumlu manaların yüklendiği nispeten yeni bir sürecin başlangıcıdır. Bozkurt, bu toplum yapısında püriten etiğin söz konusu olduğunu vurgular. Buna göre iş disiplinine verilen önem had safhadadır, kişinin kendini denetimi neticesinde çok çalışması ancak az tüketmesinin gerekliliğinden bahsedilmektedir (Bozkurt, 2006, p. 67). Ancak günümüz sanayi sonrası toplumunda çalışma hayatı, meslekler ve buna bağlı olarak ahlaki kavrayış ve kişilik yapısı da değişim göstermektedir. Çalışma toplumundan (society of work) boş zaman toplumuna (society of leisure) geçiş yaşanmakta (Bozkurt, 2006, p. 67), fazla üretimin yarattığı kriz de göz önünde bulundurularak, üretmek için tüketimin gereği üzerinde durulmaktadır. Sektörel dönüşümlerin toplum hayatına yansımaları, özellikle kişilerin yaşantılarında ve çalışma hayatlarının onlar için içerdikleri anlamlarda farklılaşmaları beraberinde getirmiştir.

"Boş zaman etiği"nin hakim olduğu sanayi sonrası toplumda doğan yeni sınıflara mensup insanlar için Peter Drucker (1993) "bilgi işçisi" tabirini kullanmaktadır. Bilgi toplumunda geleneksel işler, meslekler ortadan kalkmış, bilgiye ve yaratıcılığa dayalı yeni meslekler ve eğilimler gündeme gelmiştir. Bu mesleklerin arasında uzaktan yapılabilir, mekandan bağımsız olarak gerçekleştirilebilir işler de söz konusudur, düzenli mesai gerektiren düzenli işlerde dahi, geçmişe oranla çalışma süreleri azalmıştır –hâlâ çeşitli ülkelerde çalışma sürelerini daha da azaltacak uygulamalar üzerine çalışmalardan bahsetmek mümkündür. Sanayi sonrası süreçte geçici işler, periyodik olarak yapılan işler ve yarı-zamanlı işler daha tercih edilir hâle gelmiştir (Tausky, 1996, pp. 57–58). Tam zamanlı işlere göre, yarı zamanlı işlerde işgücü artmaktadır. Düzenli çalışanlara göre yarı zamanlı çalışanların maliyetleri daha az olduğundan işverenler tarafından da tercih bu yöne kaymaktadır.

10.3. Türkiye'de İş Piyasaları ve Mesleklerin Değişen Yapısı

Yukarıda ele alındığı üzere günümüzde küreselleşme ve teknolojideki değişimlere bağlı olarak tüm dünyada sosyo-ekonomik yapılar ve işgücü piyasaları ciddi bir biçimde dönüşüme uğramaktadır. Bu değişimler iki temel boyutta ortaya çıkmaktadır. Birincisi sektörel değişimler olarak ifade edilebilir. Özellikle sanayinin ülkeler arasındaki kayışı, hizmet sektörünün yükselişi ve tarımın düşüşü bu kapsamda değerlendirilebilir (Detaylı tartışma için bk. Baran, 1992). 1970'lerden itibaren bilgi iletişim tekniklerinde yaşanan değişimler giderek sanayiyi coğrafi bakımdan bağımlı olmaktan çıkarmaya başlamıştır. Özellikle gelişmiş endüstrileşmiş ülkelerde maliyetlerin artması ve yeni gelişen teknolojik imkanların yardımıyla sanayi gelişmiş ülkelerden diğerlerine doğru göç etmiştir. Gelişmiş ülkelerdeki bu sanayisizleşme, diğerlerinde sanayileşmeye tekabül etmektedir. Ancak aynı zamanda bu süreç sadece sanayinin, dolayısıyla ona bağlı olan mesleklerin mekan değiştirmesi anlamına gelmez; aynı zamanda işin ve çalışmanın yeni bir organizasyon türüne de denk gelmektedir. Zira sanayi gelişmiş ülkelerden daha az gelişmiş ülkelere doğru giderken aynı zamanda süreçlerin üretim birimlerinin parçalanması da söz konusu olmuştur. Maliyeti düşürüp verimliliği artıran üretim sürecindeki bu parçalanma aynı

zamanda işin organizasyonuna duyulan ihtiyacı ortaya çıkarmış, yönetim biçimini değiştirmiş, fikri ve teknik gelişmeyi merkeze taşımıştır. Dolayısıyla bu süreçte sektörler, iş piyasaları ve meslekler ciddi bir değişim yaşamıştır.

Tablo 8. Türkiye'de İstihdamın Sektörel Dağılımı (1980-2008) (%)

	Tarım	Sanayi	Hizmet
1980	53,6	20,5	25,9
1988	47,1	21	31,9
1990	47	20	33
1995	44	22	34
2000	36	24	40
2005	29,5	24,8	45,7
2010	25,1	26,2	48,7
2015 (Nisan)	20,7	27,3	52,0

Kaynak: TÜİK, 1988-2015a sonuçlarından düzenlenerek üretilmiştir.

Bu sürecin neticesinde günümüze ileri endüstrileşmiş ülkelerde hizmetler sektörünün istihdamdaki payı sanayi sektörünün üç katına ulaşmıştır. Bunda sanayinin başka ülkelere doğru kayışı etkili olduğu gibi, hizmetler sektöründeki çeşitlenmelerin de etkisi vardır. İleri düzeyde bilgisayarlı robotik teknolojilerin kullanımı sanayide insan gücüne olan ihtiyacı azaltmış, ancak buna mukabil zihinsel emeğe olan ihtiyacı artırmıştır. Böylece gelişmiş ülkelerde hizmetler sektörünün istihdamdaki payının artmasının çift yönlü bir nedeni bulunmaktadır. Öte yandan sanayinin kaydığı ülkelerde de tarımdan sanayiye doğru hızlı bir kayış yaşanmıştır. Benzer şekilde ülkemizde 1950'lerde tarımdan sanayiye doğru başlayan kayış 1980'lerden itibaren devam etse de hızlı bir biçimde hizmetler sektörünün yükselişi görülmektedir.

Tablo 9. İstihdam Edilenlerin Yıllara Göre İktisadi Faaliyet Kolları ve Dağılımı (NACE Rev.2)
(Bin kişi, 15+ yaş)

Yıllar	Toplam İstihdam Sayısı	Tarım		Sanayi		İnşaat		Hizmetler	
	Sayı (bin)	Sayı (bin)	Oran (%)	Sayı (bin)	Oran (%)	Sayı (bin)	Oran (%)	Sayı (bin)	Oran (%)
2004	19.632	5.713	29,1	3.929	20,0	967	4,9	9. 023	46,0
2005	20.067	5.154	25,7	4.183	20,8	1.107	5,5	9. 623	48,0
2006	20.423	4.907	24,0	4.283	21,0	1.196	5,9	10.037	49,1
2007	20.738	4.867	23,5	4.314	20,8	1.231	5,9	10.326	49,8
2008	21.194	5.016	23,7	4.440	20,9	1.242	5,9	10.495	49,5
2009	21.277	5.240	24,6	4.079	19,2	1.306	6,1	10.650	50,1
2010	22.594	5.683	25,2	4.496	19,9	1.431	6,3	10.986	48,6
2011	24.110	6.143	25,5	4.704	19,5	1.676	7,0	11.586	48,1
2012	24.821	6.097	24,6	4.751	19,1	1.709	6,9	12.266	49,4
2013	25.524	6.015	23,6	4.956	19,4	1.782	7,0	12.771	50,0
2014	25.194	5.383	21,4	4.967	19,7	1.690	6,7	13.155	52,2

Kaynak: TÜİK, 1988-2015a sonuçlarından düzenlenerek üretilmiştir.

Yukarıdaki tabloya bakıldığında Türkiye'deki sektörlerin değişimi açık bir biçimde görülebilmektedir. 1980 bu anlamda küresel düzeyde yaşanan sanayi sonrası topluma geçişteki değişimlerin Türkiye'ye yansıması bakımından bir kırılma noktası teşkil etmektedir. Ancak Türkiye'nin kendisine has sanayileşme süreci sanayi sonrası topluma geçişin de mahiyet ve karakteri üzerinde ciddi bir biçimde etkili olmuştur. Bu bakımdan gerek sanayileşme gerekse sanayi sonrası dönüşümde beklenen pek çok çıktı ya hiç görülmemiş ya da farklı bir biçimde tezahür etmiştir. Tabloda da açık bir biçimde görüleceği üzere bu süreçte Türkiye'de tarımın payının ciddi bir biçimde azaldığı görülmektedir. Ancak bu azalma ne 1950-1980 arasında yaşanan "hızlı" sanayileşme döneminde Türkiye'nin bir sanayi toplumu olabilmesi için yeterlidir, ne de 1980 sonrasında sanayi sonrası bir topluma dönüşümde gerekli zemini sağlamaktadır. Nihayetinde günümüzde OECD ülkeleri genelinde tarım istihdamının payı % 5 civarında iken Türkiye'de bu oran yüzde hâlen 20'nin üzerindedir. Benzer bir durum hizmetler sektörünün istihdam içindeki payı ile ilişkili olarak da karşımıza çıkmaktadır. Hizmet sektörünün payı OECD genelinde %70'in üzerinde iken Türkiye'de bu oran hâlen %50 civarında seyretmektedir. Dolayısıyla Türkiye'nin ekonomisinin sektörel dağılımı karma bir mahiyet arz etmektedir. Bir taraftan tarım benzerlerine nispetle hayli fazla yer tutarken, diğer taraftan hizmetler sektörü ciddi bir yükseliş göstermektedir. Bu karmaşık yapı aynı zamanda çalışma yaşamının algılanması ve mesleklerin sosyal konumlarına da yansımaktadır. Bir taraftan eskinin itibarlı meslekleri hâlen aynı şekilde varlıklarını sürdürürken öte yandan da yeni iş alanları ve buna bağlı olarak yeni meslekler ortaya çıkmakta ve talep görmektedir. Nihayetinde Türkiye'nin istihdam yapısı bugün gelişmiş ülkelere daha fazla benzeme eğilimleri taşımaktadır.

Türkiye'de çalışma yaşamı ve meslekleri ilgilendiren konuların başında işgücüne katılım ve işgücünün nitelikleri bulunmaktadır. Aşağıdaki tablodan da görülebileceği üzere kurumsal olmayan sivil nüfusun işgücüne katılımı ciddi bir biçimde düşüktür. Özellikle işgücüne katılımı yükselten tarım çıkarılıp tarım dışı alanlara bakıldığında bu oran daha da düşmektedir. Bunda özellikle kadınların çalışma yaşamına katılmaması önemli bir etkendir. Ancak kadınların çalışma yaşamına katılmaması sıklıkla değerlendirildiği gibi başlı başına kültürel bir etkene bağlı değildir. Aslında bunun en önemli sebebi iş ve mesleklerin yapısı, istihdam koşulları ve ekonomik yapının yeterli istihdam üretememesidir. Dolayısıyla aşağıdaki tablodan da görüleceği üzere işgücüne katılım yıllar içinde çok az artmıştır. Elbette bunda hızlı nüfus artışı ile kurumsal olmayan çalışma çağındaki nüfus miktarındaki artış da önemli bir etkendir. İşsizlik oranı da düşünüldüğünde neredeyse kurumsal olmayan çalışma çağındaki nüfusun sadece 3'te 1'inin istihdam edilebildiğini söylemek mümkündür. Dolayısıyla Türkiye'de çalışma yaşamı ve mesleklere dair analizler yaparken bunun her daim akılda tutulması gerekmektedir.

Tablo 10. Kurumsal Olmayan Sivil Nüfusun İşgücü Durumu (2000-2013, 15 + yaş, bin)

Yıllar	Kurumsal olmayan çalışma çağındaki nüfus	İşgücü	İşgücüne dahil olmayan nüfus	İşgücüne katılma oranı %	İstihdam edilenler	İstihdam oranı %	Eksik istihdam/ Zamana Bağlı Eksik İstihdam*	Eksik istihdamda olanların işgücüne oranı %	İşsiz	İşsizlik oranı %	Tarım dışı işsizlik oranı %
2000	46.211	23.078	23.133	49,9	21.581	46,7	1591	6,9	1.497	6,5	-
2001	47.158	23.491	23.667	49,8	21.524	45,6	1404	6,0	1.967	8,4	-
2002	48.041	23.818	24.223	49,6	21.354	44,4	1297	5,4	2.464	10,3	-
2003	48.912	23.640	25.272	48,3	21.147	43,2	1143	4,8	2.493	10,5	-
2004	47.544	22.016	25.527	46,3	19.632	41,3	860	3,9	2.385	10,8	-
2005	48.358	22.454	25.904	46,4	20.066	41,5	702	3,1	2.388	10,6	13,5
2006	49.174	22.751	26.423	46,3	20.423	41,5	776	3,4	2.328	10,2	12,7
2007	49.994	23.114	26.879	46,2	20.738	41,5	689	3,0	2.377	10,3	12,6
2008	50.772	23.805	26.967	46,9	21.194	41,7	779	3,3	2.611	11	13,6
2009	51.686	24.748	26.938	47,9	21.277	41,2	1080	4,4	3.471	14	17,4
2010	52.541	25.641	26.901	48,8	22.594	43	1166	4,5	3.046	11,9	14,8
2011	53.593	26.725	26.867	49,9	24.110	45	1008	3,8	2.615	9,8	12,4
2012	54.724	27.339	27.385	50	24.821	45,4	843	3,1	2.518	9,2	-
2013	55.608	28.271	27.337	50,8	25.524	45,9	1027	3,6	2.747	9,7	-

* 2009 yılından itibaren eksik istihdam tanımında, ILO 'nun bu konudaki nihai düzenlemesi doğrultusunda değişiklik yapılmış olup, Aralık 2008 ve Ocak 2009 sonuçları, 2008 ve 2009 uygulamasına ait ayları birlikte içerdiğinden, bu dönemlerde eksik istihdama dair bilgi verilememektedir, 2009 Şubat döneminden ise itibaren "zamana bağlı eksik istihdam" ve "yetersiz istihdam"a ilişkin veriler yayımlanmaktadır. Bu tabloda bu sütunlar birleştirilmiştir.

Kaynak: TÜİK, 1988-2015a sonuçlarından düzenlenerek üretilmiştir.

Yukarıda da sıklıkla dile getirildiği üzere Türkiye 1980'lerden itibaren önemli değişimleri eş zamanlı olarak yaşamaya başlamıştır. Aynı zamanda ekonominin küresel entegrasyonu ile sektörel değişimler gerçekleşmiştir. Bunun en önemli önemli yansımalarından birisinin çalışma yaşamındaki iş konumları olması beklenmektedir. Çalışma yaşamında işteki konumlar ücretli

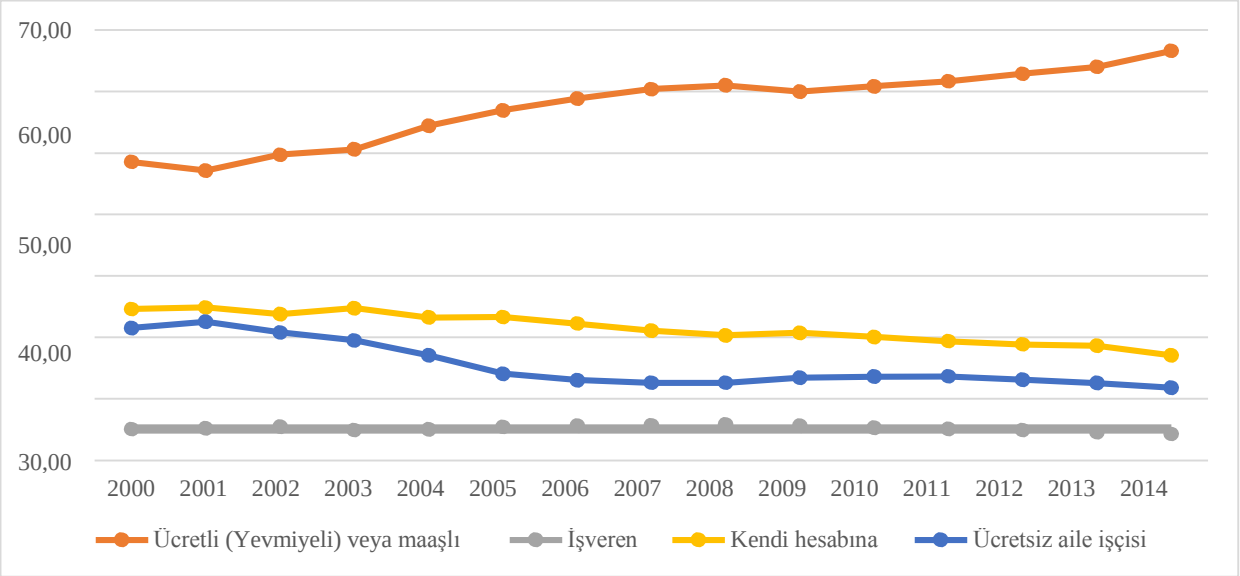
(yevmiyeli) veya maaşlı[4], işveren, kendi hesabına çalışan ve ücretsiz aile işçisi şeklinde beşli bir tasnifle tasnif edilmektedir. Serbest piyasa ekonomisine geçişte kendi hesabına çalışanlar ile işverenlerin sayısında artış beklenmektedir. Zira bu tür bir serbest piyasanın girişimciliğin önünü açacağı varsayılmaktadır. Ancak aşağıdaki tablodan da görülebileceği üzere 2000'den 2014'e gelindiğinde kendi hesabına çalışanların oranı %24,67'den %17,13'e düşerken; işverenlerin oranı da %5,14'ten %4,35'e gerilemiştir. Bu düşüş girişim sayısının toplam işgücündeki artışa göre yeterli bir biçimde yükselmediğini göstermektedir.

Tablo 11. İşteki Duruma Göre İstihdam Edilenler (2000-2014, 15 + yaş, bin)

Yıllar	Toplam İstihdam Sayısı	Ücretli (Yevmiyeli) veya maaşlı		İşveren		Kendi hesabına		Ücretsiz aile işçisi	
		Sayı (bin)	Oran (%)	Sayı (bin)	Oran (%)	Sayı (bin)	Oran (%)	Sayı (bin)	Oran (%)
2000	**21.581**	10.488	48,60	1.109	5,14	5.324	24,67	4.660	21,59
2001	**21.524**	10.156	47,18	1.139	5,29	5.365	24,93	4.865	22,6
2002	**21.354**	10.625	49,76	1.186	5,55	5.089	23,83	4.455	20,86
2003	**21.147**	10.707	50,63	1.052	4,97	5.250	24,83	4.138	19,57
2004	**19.632**	10.693	54,47	999	5,09	4.572	23,29	3.367	17,15
2005	**20.066**	11.436	56,99	1.101	5,49	4.689	23,37	2.841	14,16
2006	**20.423**	12.028	58,89	1.162	5,69	4.555	22,3	2.678	13,11
2007	**20.738**	12.534	60,44	1.189	5,73	4.386	21,15	2.628	12,67
2008	**21.194**	12.937	61,04	1.249	5,89	4.324	20,4	2.684	12,66
2009	**21.277**	12.770	60,02	1.209	5,68	4.429	20,82	2.870	13,49
2010	**22.594**	13.762	60,91	1.202	5,32	4.548	20,13	3.083	13,65
2011	**24.110**	14.876	61,70	1.244	5,16	4.687	19,44	3.303	13,7
2012	**24.821**	15.619	62,93	1.238	4,99	4.695	18,92	3.268	13,17
2013	**25.524**	16.353	64,07	1.182	4,63	4.773	18,7	3.217	12,6
2014	**26.638**	17.758	66,66	1.159	4,35	4.563	17,13	3.158	11,86

Kaynak: TÜİK, 1988-2015a, 1988--2015b sonuçlarından düzenlenerek üretilmiştir.

[4] 2009 yılına kadar soru kağıdında, "ücretli veya maaşlı" ile "yevmiyeli" kategorileri ayrı ayrı sorulmaktayken, bu tarihten itibaren yevmiyeliler de "ücretli veya maaşlı" başlığı içerisinde değerlendirmektedir. Dolayısıyla bu tabloda bu iki kategori geriye doğru olarak birleştirilmiştir.

Şekil 4. İşteki Duruma Göre İstihdam Edilenlerin Oranlarındaki Değişimler (2000-2014, 15 + yaş)

Tablodaki en dramatik düşüş ücretsiz aile işçisi sayısı ve oranında görülmektedir. Yıllar içinde ücretsiz aile işçilerinin toplam istihdamdaki oranı neredeyse yarı yarıya azalarak %21,59'dan

%11,86'ya gerilemiştir. Bunun en önemli sebebi yukarıda gösterildiği üzere tarımda çalışanların sayısındaki gerilemedir. Zira ücretsiz aile işçiliği Türkiye'de genellikle tarımda bulunmaktadır. Bu üç alandaki düşüş ücretli (yevmiyeli) veya maaşlı çalışanların sayısına eklenmiştir. Aynı zamanda bu dönemde 5 milyon civarında yeni istihdam edilenlerin önemli bir kısmı da ücretli (yevmiyeli) veya maaşlı çalışmaktadırlar. Buradan da görülebileceği çalışanların neredeyse 3'te 2'si ücretli (yevmiyeli) veya maaşlı çalışmaktadır. İstihdamın yapısını ve işsizliğin sebeplerini anlamada bu nokta güzel bir veri sunmaktadır. Eğer iktisadi girişim sayısı ve oranı (işverenler) artmazsa yeni istihdam olanakları oluşturmak da zorlaşmaktadır. Aynı zamanda çoğunluğunu zanaatkarların ve serbest çalışanların oluşturduğu kendi hesabına çalışanların sayısındaki düşüş de işgücü yapısındaki değişmeyi göstermektedir. Bu alanlardaki işlerin ve hizmetlerin son zamanlarda kurumsal yapılar ve işletmeler tarafından yapılmaya başlanması dolayısıyla kendi hesabına çalışanların bir kısmının ücretli çalışana dönüşmesi söz konusudur. Bu elbette bu alanlardaki meslekleri de yakından etkileyen bir unsurdur.

Bu tabloya toplumsal cinsiyet bakımından daha yakından baktığımızda ise karşımıza daha özel sonuçlar gelmektedir. Kadınların işgücüne katılımının tarım dışı alanlarda %20'lerde olduğu ülkemizde kadınların tarım dışında genellikle hizmetler sektöründe çalıştıkları görülmektedir.

Sanayinin bileşenleri ve gelişimi düşünüldüğünde bu doğal bir netice olarak görülebilir. Tarımın istihdam içindeki payının azalmasına rağmen kadınların istihdam içindeki payının azalmaması kadınların eğitim oranlarının yükselişi ile ilintilidir. Aşağıda inceleneceği üzere işgücünün eğitim seviyesi gittikçe artmaktadır. Dolayısıyla eğitim alan kadınların da işgücüne katılımı söz konusudur.

Tablo 12. İşteki Durum ve Ekonomik Faaliyete Göre İstihdam Edilenler, (2014, 15 + yaş, bin)

Cinsiyet	Toplam Sayı (bin)	İşteki Durum							
		Ücretli, maaşlı ve yevmiyeli		İşveren		Kendi hesabına		Ücretsiz aile işçisi	
		Sayı (bin)	Oran (%)	Sayı (bin)	Oran (%)	Sayı (bin)	Oran (%)	Sayı (bin)	Oran (%)
Erkek	18.244	12.500	68,52	1.080	5,92	3.775	20,69	889	4,87
Kadın	7.689	4.626	60,16	94	1,22	703	9,14	2.265	29,46

Kaynak: TÜİK, 1988-2015a sonuçlarından düzenlenerek üretilmiştir.

Çalışma yaşamı ve meslekleri etkileyen bir başka etken ise eğitim oranları ve işgücünün eğitim yapısıdır. Sanayi sonrası topluma geçişte endüstriyel ülkelerin dönüşümünde toplumun ve işgücünün eğitim yapısının değişimi önemli bir rol oynamıştır. Özellikle katma değeri yüksek iş alanlarının gelişimi, bilgi-bilişim ve iletişim alanlarındaki değişimler eğitim düzeyindeki yükselişlerle meydana gelmektedir. 2000 tarihi bu değişimi izlemek için görece geç bir tarih olmakla birlikte Türkiye'de işgücünün eğitimsel niteliklerindeki değişimlerdeki trendleri görmemize vesile olabilir. Aşağıdaki tabloda görüleceği üzere istihdam edilenler içerisinde okuma-yazma bilmeyenler veya bir okul bitirmeyenler ile ilkokul mezunlarının oranı ciddi bir biçimde düşerken ortaokul, lise ve üniversite mezunlarının payı artmaktadır. Bu değişimler Türkiye'deki eğitimin yaygınlaşması ve okullaşma oranlarının artması ile yakından alakalıdır. Görüldüğü üzere işgücünün niteliği artmaktadır. Ancak henüz sanayi sonrası bir topluma geçişi mümkün kılacak bir bileşene eriştiğini söylemek de güç görünmektedir. Bu tabloda lise ve üniversite mezunlarının toplam oranının diğerlerinden daha fazla olmaya başladığı dönemlerde Türkiye'nin bilgi toplumunun temel gereksinimlerini yerine getirmeyi konuşabilecek bir duruma geleceği düşünülmektedir. İstihdamın eğitim bileşenleri aynı zamanda eğitimle elde edilen mesleklerin gelişiminde de etkilidir. Hizmetler sektörünün öne çıkmaya başladığı bir iktisadi yapıda iş gücünün daha fazla eğitimli olması beklenmektedir. Ancak aşağıdaki tablo Türkiye'de ekonominin sektörel dağılımı ile mütenasip bir görünüm arz etmemektedir.

Bu genel değişkenler çerçevesinde istihdam edilenlerin mesleklerine baktığımızda Türkiye'de çalışma yaşamı ve mesleklerin dünyasına dair genel bir resim elde etmiş oluruz. Yukarıda dile getirildiği gibi Türkiye'de TÜİK tarafından ülke genelinde toplanan veriler içerisinde mesleklere dair detayları bulmak güç görünmektedir. Hane Halkı İş Gücü Araştırması ve Kazanç Yapısı Araştırması gibi birkaç araştırmada mesleklere dair bilgiler ancak ISCO'nun birinci düzeyi olan en genel kategori altında toplanmaktadır. Dolayısıyla elimizde ülke genelindeki verileri meslekler açısından analiz etmek üzere bir veri seti mevcut değildir. Ancak yine de bu veriler bize meslekler dünyasının genel yapısı ve yönelimleri hakkında bazı ipuçları sunabilirler.

Tablo 13. Eğitim Durumuna Göre İstihdam Edilenler (2000-2013, 15 + yaş, bin)

Yıllar	Toplam	Okuma-yazma bilmeyenler veya bir okul bitirmeyenler*		İlköğretim		Ortaokul veya dengi meslek okul**		Genel lise ve Lise dengi meslek okul***		Yüksekokul veya fakülte	
		Sayı (bin)	Oran (%)	Sayı (bin)	Oran (%)	Sayı (bin)	Oran (%)	Sayı (bin)	Oran (%)	Sayı (bin)	Oran (%)
2000	21.581	2625	12,16	11.384	52,75	9,78	35	66	16,52	1.894	8,78
2001	21.524	2647	12,30	11.201	52,04	9,88	36	00	16,73	1.950	9,06
2002	21.354	2327	10,90	10.794	50,55	10,77	37	95	17,77	2.140	10,02
2003	21.147	2101	9,94	10.327	48,83	11,42	39	70	18,77	2.333	11,03
2004	19.632	1972	10,04	9.109	46,40	12,42	38	97	19,85	2.215	11,28
2005	20.066	1980	9,87	8.659	43,15	13,65	42	07	20,97	2.481	12,36
2006	20.423	1969	9,64	8.485	41,55	14,22	43	71	21,40	2.695	13,20
2007	20.738	1912	9,22	8.385	40,43	14,64	45	22	21,81	2.884	13,91
2008	21.194	1936	9,13	8.345	39,37	15,12	45	68	21,55	3.140	14,82
2009	21.277	1990	9,35	8.251	38,78	15,62	43	92	20,64	3.321	15,61
2010	22.594	2171	9,61	8.602	38,07	16,54	44	73	19,80	3.612	15,99
2011	24.110	2340	9,71	8.912	36,96	17,08	47	29	19,61	4.008	16,62
2012	24.821	2285	9,21	8.814	35,51	17,31	49	32	19,87	4.493	18,10
2013	25.524	2223	8,71	8.784	34,41	17,84	51	33	20,11	4.831	18,93

* Okuma-yazma bilmeyenler ile Okuma yazma bilen fakat bir okul bitirmeyenler, birleştirilmiştir.
** İlköğretim, ortaokul veya dengi meslek okul
*** Genel lise ve lise dengi meslek okul

Kaynak: TÜİK, 1988-2015a, 1988--2015b sonuçlarından düzenlenerek üretilmiştir.

Uluslararası Standart Mesleki Sınıflandırması (ISCO) çalışmaları ILO tarafından 1950'lerin sonunda başlamıştır. 1968'de ilk defa mesleklerin standart bir sınıflandırması ortaya çıkarılmıştır. Bu standart sınıflandırma ile evvela ulusal meslek verilerinin uluslararası kullanımını sağlayarak, karşılaştırmalara imkân sağlamak, ve uluslararası düzeyde analiz edilmesi gereken meselelerin çözümü için uygun bir veri zemini oluşturmak amaçlanmaktadır. Bunu müteakiben yıllar içinde de mesleklerle ilgili analizleri kolaylaştırmak da amaçlanmaktadır. Bu sınıflandırmalar gerçekleştirilirken esasında işler merkeze alınmaktadır. İşler icra edilen çalışma biçimi ve bu işin yerine getirilmesi için gerekli olan beceri bakımından tasnif edilmektedir. *ISCO'ya göre ise iş,* ana görev ve sorumluluklar bakımından büyük oranda benzer özellikleri olan bir iş kümesi, bir mesleği oluşturur. Bu tasnif ile meslekler hem birbirinden ayrıştırılırken hem de benzerlikleri dikkate alınarak çeşitli düzeylerde gruplandırılmaktadırlar. Her yirmi yılda bir yenilenen ISCO'da iş ve çalışma yaşamının değişimine bağlı olarak isimlendirmeler, tanımlamalar ve gruplamalar da değişim göstermektedir. ISCO68'de grup ve birim sayısı daha azken, ISCO88 ve ISCO08'de hem ana grup sayıları hem de alt grup ve birim sayıları artmıştır. Bunda da özellikle sanayi sonrası bilgi toplumunun ana özelliklerinden birisi olan mesleklerin ve işlerin çeşitlenmesi önemli roller oynamıştır.

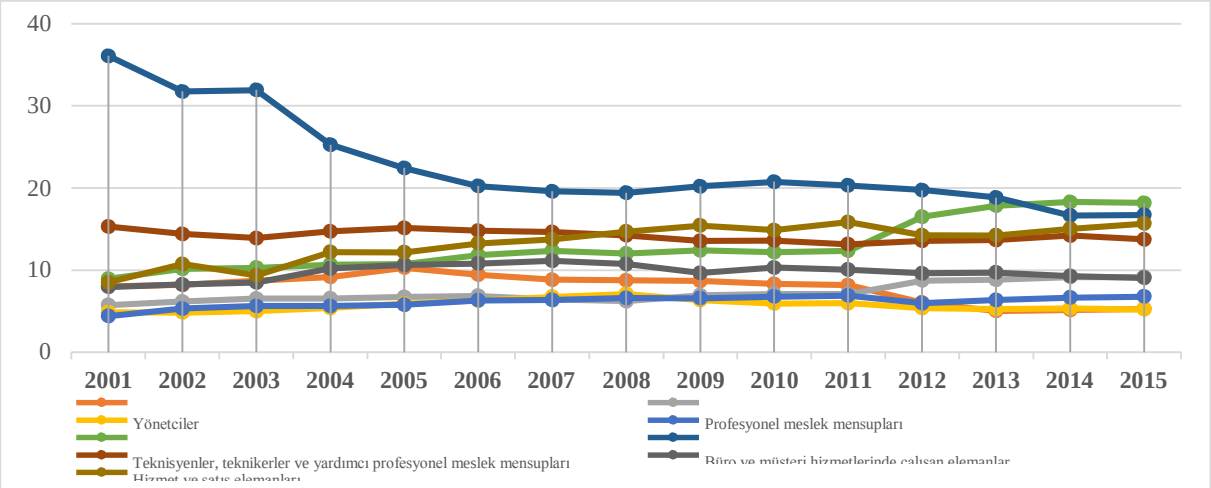
ISCO ulusal düzeyde adapte edilerek kullanılmaktadır. Her ülke İLO tarafından

oluşturulan sınıflandırmayı hem çevirmekte hem de adapte etmektedir. Türkiye'de de bu adaptasyon çalışmaları geç başlamakla birlikte hâlihazırda güncel olanı takip etme hususunda bir duyarlılığın oluştuğunu söylemek mümkündür. Türkiye'de mesleki sınıflandırmalarda 2001'e kadar ISCO68 kullanılmıştır. Bunda ISCO88'in geç adaptasyonu etkilidir. Aslında Türkiye'nin iş ve meslek yapısı itibariyle hayli değiştiği 1990'lar boyunca ISCO'nun eski versiyonunun kullanılması analizleri kısıtlamaktadır. Nitekim 2001'den itibaren ISCO88'e geçilmiş ve 2012'de de son versiyon olan ISCO08 kullanılmaya başlanmıştır. Bunun yanı sıra daha önemli bir sorun ise zamansal karşılaştırmalara imkân sağlayacak şekilde sistemler arasındaki çevrim işlemlerinin yapılmamış olmasıdır. Dolayısıyla ISCO'nun değişik versiyonları arasında farklı kategoriler içeren üst kategorilerin karşılaştırılması çeşitli sorunları ve sınırlılıkları beraberinde getirmektedir. Mantık olarak birbirine daha fazla benzeyen ISCO88 ve ISCO08 arasında bu sorunlar daha az iken, mantık olarak bu ikisinden farklı olan ISCO68 ile diğer ikisinden elde edilen verilerin birlikte yorumlanması çeşitli güçlükler oluşturmaktadır. Türkiye'de 2001'e kadar ISCO68'in kullanıldığı dikkate alındığında içinde bulunulan durum da daha açık bir biçimde kendisini göstermektedir.

Aşağıdaki Şekil 2 ve Tablo 9'da 2001-2015 arasında ISCO'nun birinci düzeyi olan dokuz ana grup içerisindeki istihdamın mesleki yapısında meydana gelen değişimleri takip etmekteyiz. Buna göre göze çarpan ilk ve en önemli değişim nitelikli tarım, ormancılık ve su ürünlerinde çalışanlarda gerçekleşmiştir. Bu yıllar Türkiye'de tarımın artık iyice bir istihdam kaynağı olmaktan çıktığı yıllardır ve bu meslekleri icra edenlerin oranı %36,11'den % 16,75'e gerilemiştir. Yöneticiler ve profesyonel meslek mensuplarının sayı ve oranlarında 2012 yılında bir kırılma göze çarpmaktadır. Bu kırılmanın en temel nedeni yukarıda da bahsedildiği gibi ISCO88'den ISCO08'e geçilirken yöneticiler kategorisinde yer alan bazı mesleklerin ikinci kategoriye kaymasıdır. Ancak 2001-2011 arasındaki trende bakarsak bu iki gruptan birincisinin daha stabil olduğunu ikincisinin ise bir yükseliş eğiliminde olduğunu söylemek mümkündür. Teknisyenler, teknikerler ve yardımcı profesyonel meslek mensupları 2001 ile 2015 arasında çok az bir değişim yaşayan bir grubu teşkil etmektedirler. Bu meslek grubu içinde yer alanların oranı %4,89'dan %5,25'e yükselmiştir. Bir başka sınırlı yükseliş de tesis ve makine operatörleri ve montajcılarında söz konusudur. Bu grupta yer alanların oranı %7,97'den %9,07'e yükselmiştir. Sanatkarlar ve ilgili işlerde çalışanlar grubunda yer alanların oranındaki %15,33'ten %13,77'e düşüş yukarıda dile getirilen kendi hesabına çalışanlarda görülen düşüşle ilintilidir. Türkiye'de son 20 yılda şahıslar tarafından yapılan pek çok iş ve sunulan hizmetler artık kurumlar ve işletmeler tarafından üstlenilmiştir. Bu da işlerde bir verimlilik artışını dolayısıyla bu mesleklerde çalışanların oranında bir düşüşü beraberinde getirmiştir. Tabloda yer alan tüm meslek grupları içerisinde iki grup zaman diliminin görece kısalığına rağmen esaslı bir biçimde yükseliş yaşamıştır. Bunlardan birincisi olan hizmet ve satış elemanlarının oranı nerdeyse iki katına çıkarak %8,96'dan %18,21'e yükselmiştir. Başından beri dile getirildiği gibi bunun Türkiye'de çok hızlı bir şekilde gelişen hizmetler sektörü ile ilişkisi vardır. Bu dönem içerisinde hizmetler sektörünün toplam istihdam içindeki payı %40'tan %52'ye çıkmıştır. Dolayısıyla ekonomideki bu sektörel kayış aynı zamanda bu alandaki mesleklerin daha fazla talep görmesine ve bu mesleklere sahip olanların sayıca ve oran bakımından ciddi bir biçimde artış göstermesine sebep olmuştur. Ancak nitelik gerektirmeyen işlerde çalışanların oranında gerçekleşen dramatik artış Türkiye'de mesleklerin yapısını gösterdiği kadar sosyo- ekonomik yapının aldığı biçimi açığa

çıkarması bakımından da değerlidir. Nitelik gerektirmeyen, bir başka deyişle vasıfsız işlerde çalışanların oranı bu 15 yıl içerisinde %8,53'ten %15,70'e yükselerek mevcut meslekler içinde önemli bir yer edinmiştir. Bu verilere baktığımızda Türkiye'nin sosyo-ekonomik yapısının makro düzeyde sanayi sonrası toplum özellikleri gösterirken mikro düzeyde bundan uzaklaştığını söylemek mümkündür.

Aşağıda yer alan Tablo 10'da ise 1988-2000 arasında istihdam edilenlerin yıllara göre meslek grubu görülmektedir. ISCO68'e göre kategorilendirilen bu verilerde en dikkat çeken nokta tarımdaki meslek gruplarında bulunanların sayısındaki %46,42'den %35,93'e hızlı düşüştür. Buna mukabil bu dönemde ilmi ve teknik elemanlar, serbest meslek sahipleri ve bunlarla ilgili meslekler (%6,12'den %7,9'ye), müteşebbisler, direktörler ve üst kademe yöneticileri (%1,73'ten %2,32'ye), idari personel ve benzeri çalışanlar (%4,65'ten % 6,08'e), ticaret ve satış personeli (%7,89'dan %10,63'e), hizmet işleri (%7,45'ten % 9,31'e) ve Tarım dışı üretim faaliyetlerinde çalışanlar ve ulaştırma makinaları kullananların (%25,36'dan %27,14'e) toplam istihdam içindeki oranları küçük miktarlarda yükselmiştir. Bu 6 grupta yer alan mesleklerde bulunanların oranı toplamda %10,18'lik bir artış yaşamıştır. Bir başka deyişle tarımdaki mesleklerdeki düşüş oranı ile bu alanlardaki mesleklerdeki yükseliş oranı birbirine neredeyse denktir.

Şekil 5. İstihdam Edilenlerin Yıllara Göre Meslek Grupları İçindeki Oranları (2001-2015)

Kaynak: TÜİK Verilerinden yazar tarafından üretilmiştir.

Mesleklerdeki değişim sadece niceliksel bir farklılaşma değildir; hatta bazen niteliksel farklılaşmalar daha belirleyi olabilmektedir. Artan veya azalan talepler, değişen iş ortamları ve araçları ve dönüşen sosyal beklentiler mesleklerin niteliğinde de farklılaşma meydana çıkarmaktadır. Ekonominin sektörel yapısında yaşanan bu temel değişimin üzerine ve buna bağlı olarak ikinci bir değişim alanı da mesleklerin biçimi, içeriği, yapısı ve konumunda da gerçekleşmektedir. Ülkelerin sektörel yapılarının farklılaşması ile mesleklerin de yapısı değişmeye başlamıştır. Hizmetler sektörünün yükseliş pek çok yeni mesleğin ortaya çıkmasına ve eskilerinin de mahiyet değişimi yaşamasına neden olmuştur. Özellikle artan küresel ticaret ve

etkileşim, ileri düzey hizmet kalitesi anlayışı neticesinde hizmetler sektörünün vasıflı işgücü gerektiren ticaret, ulaştırma ve haberleşme, mali kurumlar ve sigortacılık, yardımcı iş hizmetleri ve sosyal hizmetler alanlarda çalışanların sayısında ciddi bir artış gerçekleşmiştir. Benzer şekilde hizmetler sektörünün vasıfsız işgücü gerektiren çocuk bakıcıları, güvenlik görevlileri, temizlikçiler, servis görevlileri, dağıtıcılar gibi mesleklerin de sayısında artış söz konusudur (Detaylı bir tartışma için bk. Akçomak & Gürcihan, 2013, pp. 6–7). Dolayısıyla sanayi sonrası ülkelerde bu mesleklerde diğer mesleklere orta düzeyde vasıf gerektiren diğer mesleklere oranla daha güçlü bir istihdam artışı gözlemlenmektedir. Bir başka ifadeyle sanayi sonrası toplumlarda düşük ve yüksek vasıf gerektiren mesleklere talep ve dolayısıyla istihdam artışı gerçekleşirken, orta düzeyli vasıf gerektiren mekandan bağımsızlaştırılabilen mesleklere talep ve bu alanlardaki istihdam olanaklarında bir düşüş söz konusudur.

*Tablo 14. İstihdam Edilenlerin Yıllara Göre Meslek Grubu**

Yıllar	Toplam İstihdam Sayısı	Yönetciler***		Profesyonel meslek mensupları		Teknisyenler, teknikerler ve yardımcı profesyonel meslek mensupları		Büro ve müşteri hizmetlerinde çalışan elemanlar		Hizmet ve satış elemanları		Nitelikli tarım, ormancılık ve su ürünlerinde çalışanlar		Sanatkarlar ve ilgili işlerde çalışanlar		Tesis ve makine operatörleri ve montajcılar		Nitelik gerektirmeyen işlerde çalışanlar	
		Sayı (bin)	Oran (%)	Sayı (bin)	Oran (%)	Sayı (bin)	Oran (%)	Sayı (bin)	Oran (%)	Sayı (bin)	Oran (%)	Sayı (bin)	Oran (%)	Sayı (bin)	Oran (%)	Sayı (bin)	Oran (%)	Sayı (bin)	Oran (%)
2001	21.524	1.731	8,04	1.237	5,75	1.052	4,89	952	4,42	1.928	8,96	7.773	36,11	3.299	15,33	1.716	7,97	1.836	8,53
2002	21.354	1.755	8,22	1.324	6,20	1.037	4,86	1.140	5,34	2.172	10,17	6.784	31,77	3.079	14,42	1.764	8,26	2.299	10,77
2003	21.147	1.845	8,72	1.383	6,54	1.062	5,02	1.196	5,66	2.179	10,30	6.755	31,94	2.944	13,92	1.801	8,52	1.982	9,37
2004	19 632	1 802	9,18	1 288	6,56	1 062	5,41	1 111	5,66	2 102	10,71	4 967	25,30	2 892	14,73	2 007	10,22	2 401	12,23
2005	20 067	2 070	10,32	1 355	6,75	1 194	5,95	1 164	5,80	2 159	10,76	4 502	22,43	3 044	15,17	2 134	10,63	2 446	12,19
2006	20 423	1 932	9,46	1 405	6,88	1 289	6,31	1 292	6,33	2 421	11,85	4 138	20,26	3 025	14,81	2 211	10,83	2 710	13,27
2007	20 738	1 835	8,85	1 333	6,43	1 401	6,76	1 324	6,38	2 566	12,37	4 068	19,62	3 042	14,67	2 314	11,16	2 855	13,77
2008	21 194	1 860	8,78	1 322	6,24	1 506	7,11	1 406	6,63	2 553	12,05	4 121	19,44	3 022	14,26	2 282	10,77	3 120	14,72
2009	21 277	1 850	8,69	1 480	6,96	1 356	6,37	1 405	6,60	2 648	12,45	4 304	20,23	2 885	13,56	2 058	9,67	3 291	15,47
2010	22 594	1 883	8,33	1 607	7,11	1 341	5,94	1 535	6,79	2 758	12,21	4 692	20,77	3 080	13,63	2 334	10,33	3 363	14,88
2011	24 110	1 974	8,19	1 709	7,09	1 449	6,01	1 666	6,91	2 984	12,38	4 902	20,33	3 174	13,16	2 430	10,08	3 825	15,86
2012	24 821	1 504	6,06	2 173	8,75	1 338	5,39	1 490	6,00	4 104	16,53	4 906	19,77	3 372	13,59	2 391	9,63	3 543	14,27
2013	25 524	1 286	5,04	2 261	8,86	1 345	5,27	1 634	6,40	4 564	17,88	4 817	18,87	3 494	13,69	2 485	9,74	3 638	14,25
2014	25 933	1 339	5,16	2 383	9,19	1 391	5,36	1 732	6,68	4 752	18,32	4 324	16,67	3 691	14,23	2 413	9,30	3 908	15,07
2015**	27 261	1 438	5,27	2 502	9,18	1 430	5,25	1 853	6,80	4 965	18,21	4 567	16,75	3 754	13,77	2 472	9,07	4 279	15,70

* (ISCO88, ISCO08, 2001-2015, 15+ yaş, bin kişi). 2001 yılından itibaren meslek kodlamasında ISCO-88'e, 2012'dan itibaren de ISCO-08'e geçilmiştir. ISCO-88'den ISCO-08'e geçilirken bazı karegorilerde değişiklikler olduğu göz önüne alınmalıdır. Maalesef TÜİK tarafından tüm yılların ISCO08'e çevrilmiş hali yayımlanmadığı için bu şekilde kullanılmak durumundayız.
** Haziran ayı itibariyle
*** ISCO88'de bu kategorinin adı kanun yapıcılar, üst düzey yönetciler ve müdürler şeklindedir.

Kaynak: TÜİK, 1988--2015b sonuçlarından düzenlenerek üretilmiştir.

Tablo 15. İstihdam Edilenlerin Yıllara Göre Meslek Grubu*

Yıllar	Toplam İstihdam Sayısı	İlmi ve teknik elemanlar, serbest meslek sahipleri ve bunlarla ilgili meslekler		Müteşebbisler, direktörler ve üst kademe yöneticileri		İdari personel ve benzeri çalışanlar		Ticaret ve satış personeli		Hizmet işlerinde çalışanlar		Tarımcı, hayvancı, ormancı, balıkçı ve avcılar		Tarım dışı üretim faaliyetlerinde çalışanlar ve ulaştırma makinaları kullananlar		Meslekleri tayin edilemeyenler	
		Sayı (bin)	Oran (%)	Sayı (bin)	Oran (%)	Sayı (bin)	Oran (%)	Sayı (bin)	Oran (%)	Sayı (bin)	Oran (%)	Sayı (bin)	Oran (%)	Sayı (bin)	Oran (%)	Sayı (bin)	Oran (%)
1988	17755	1086	6,12	308	1,73	825	4,65	1401	7,89	1322	7,45	8241	46,42	4503	25,36	66	,37
1989	18223	1045	5,73	303	1,66	849	4,66	1417	7,78	1340	7,35	8584	47,11	4601	25,25	85	,47
1990	19030	1153	6,06	480	2,52	947	4,98	1516	7,97	1518	7,98	8724	45,84	4647	24,42	44	,23
1991	19209	1110	5,78	295	1,54	875	4,56	1515	7,89	1521	7,92	9066	47,2	4664	24,28	163	,85
1992	19561	1114	5,7	309	1,58	988	5,05	1703	8,71	1507	7,7	8691	44,43	5106	26,1	143	,73
1993	18679	1253	6,71	434	2,32	1024	5,48	1803	9,65	1543	8,26	7559	40,47	4915	26,31	148	,79
1994	20026	1324	6,61	455	2,27	990	4,94	1923	9,6	1641	8,19	8375	41,82	5212	26,03	106	,53
1995	20912	1290	6,17	485	2,32	1104	5,28	1943	9,29	1617	7,73	9171	43,86	5187	24,8	115	,55
1996	21548	1314	6,1	412	1,91	1116	5,18	2009	9,32	1630	7,56	9474	43,97	5427	25,19	167	,78
1997	21082	1390	6,59	506	2,4	1190	5,64	2019	9,58	1792	8,5	8307	39,4	5705	27,06	172	,82
1998	22334	1558	6,98	512	2,29	1180	5,28	2234	10,	1765	7,9	9380	42,	5568	24,93	137	,61
1999	21507	1603	7,45	516	2,4	1171	5,44	2313	10,75	1974	9,18	7862	36,56	5910	27,48	159	,74
2000	21579	1705	7,9	501	2,32	1312	6,08	2294	10,63	2009	9,31	7754	35,93	5856	27,14	148	,69

* (1988-2000, ISCO68, Bin kişi, 15+ yaş). Türkiye'de meslek sınıflamalarında 2001 yılına kadar ISCO68, 2001-2011 arasında ISCO-88 ve 2012'dan itibaren de ISCO-08'e kullanılmıştır. ISCO-88 ile ISCO08 birbirine benzerken ISCO68'in mantığı ve tasnif sistemi ciddi farklılıklar içerir. Bu sebeple bu tablo ayrıca üretilmiş ve verilmiştir.

Kaynak: TÜİK, 1988--2015b sonuçlarından düzenlenerek üretilmiştir.

Akçomak ve Gürcihan (2013, pp. 10–11) çalışmalarında Türkiye'de istihdamın mesleklere göre değişimi konusunda detaylı ve değerli bir analiz yapmaktadırlar. Onların analizine göre 2004- 2010 yılları arasında tüm orta düzeyde vasıf ve eğitim gerektiren teknik mesleklerin (maden ve inşaatla ilgili çalışan sanatkarlar, metal ve makine ile ilgili işlerde çalışanlar, el sanatları ve basım ile ilgili işlerde çalışanlar, sürücüler ve hareketli makinelerin operatörleri ile sabit tesis operatörleri gibi) istihdamında bir gerileme ve istihdam paylarında bir düşüş görülmektedir. Bu yıllar arasında bu meslek gruplarının toplam istihdamdaki payı %5 azalmıştır. Bu değişimin en önemli nedeni yukarıda tartışılan sanayinin küresel kayışıdır. 1980 sonrasında Türkiye'de sanayinin istihdam içindeki payı artsa da bu sanayinin mahiyeti değişmiştir. Bu sürecin başında sanayisizleşen ülkelerden Türkiye'ye doğru bir sanayi transferi gerçekleşse de 1990'lardan itibaren daha fazla istihdam ve teknik beceri gerektiren meslekleri talep eden sanayiler bu tür işgücü maliyetinin daha düşük olduğu başka ülkelere kaymıştır. Dolayısıyla orta düzeyli teknik mesleklerin işgücü içindeki payı da azalmıştır.

Her bir meslek belirli görevleri yerine getirmeyi ve bunun içinde belirli becerileri kullanmayı gerektirmektedir. Taşdemir & Özdemir'in (2011) belirttiği gibi sanayi sonrası toplum, enformasyonun merkezi önemi dışında hizmet toplumuna geçişi ve beyaz yakalı olarak adlandırılan profesyonel ve teknik adamların istihdamının büyümesini içermektedir. Bu gelişmenin kaynağı ise, tek başına enformasyon değil, yeni enformasyon teknolojilerinin gelişimi ve bu teknolojilerin toplumun her kesimine yayılabilmesinin yaratacağı potansiyel ile özdeşleştirilen kuramsal bilgidir.

Bilgi iletişim tekniklerinin ve bilgisayar teknolojilerinin gelişimi mesleklerin kendilerine tahsis edilen görevlerin mahiyet ve biçimini değiştirmiştir. Bu çerçevede ileri teknolojinin kullanımı analitik düşünme, problem çözme, okuma ve yazma, planlama, sorumluluk alarak karar verme gibi bazı görevleri tümleyip bu görevleri yerine getiren meslekleri daha da ihtiyaç duyulur hâle getirirken; idari işler, veri transferi, analizi, depolaması, telefonla verilen müşteri hizmeti, paketleme, montaj, sıradan hesaplama gibi başka birtakım görevleri de ikame etmekte ve bu görevleri yerine getiren mesleklere olan ihtiyacı azaltmaktadır. Akçomak ve Gürcihan (2013, p. 5) iş piyasalarının yapısındaki bu değişimlerin en önemli neticelerinden birisinin ücret kutuplaşması olduğunu dile getirmektedirler. Buna göre yukarıda belirtildiği gibi gelişmiş ülkelerde hizmetler sektöründe yüksek ve düşük vasıflı işlere olan talebin artması nedeniyle bu mesleklerin ücretlerinde ciddi bir artış yaşanmıştır. %10'luk dilimler şeklinde ayrılan meslek grupları karşılaştırmalı bir biçimde incelendiğinde uçlardaki ücretlerdeki artışların ortalardaki mesleklere göre azaldığı görülmektedir.

Başka bir deyişle 80. dilimin üstü ile 20. dilimin altı 50. dilim civarındaki mesleklere göre bir ücret artışı yaşamaktadır. Akçomak ve Gürcihan farklı ülkelerde yapılan araştırmalara dayanarak bunun yaygın bir ücret kutuplaşmasına tekabül ettiğini dile getirmektedirler. Ancak elbette bu artışlar eşit bir oranda değildir. Yine en belirgin seyir en üst gruplardaki mesleklerin (95. yüzdelik dilim ve üstü) ücretlerini diğer tüm gruplara göre daha net ve belirgin bir biçimde artış yaşamasıdır. Buna göre 99. dilimde yer alan mesleklerin ücretleri diğerler tüm gruplara göre (kendisine en yakın olanlara göre bile) astronomik denebilecek bir farkla artış göstermiştir. "Amerika'da ve İngiltere'de 1985 yılında en üst yüzde 1 dilim ücretleri tüm ücretlerin toplamının yaklaşık yüzde 8'i seviyesindeyken, 2005 yılına gelindiğinde bu oran yüzde 17 civarına yükselmiştir" (Atkinson, 2011'den aktaran Akçomak & Gürcihan, 2013, p. 5).

TÜİK tarafından 2004-2010 yılları arasında yapılan Hanehalkı İşgücü Anketleri ile 2009 yılında gerçekleştirilen Gençlerin İşgücü Piyasasına Geçişi Araştırması'ndan elde edilen mikro verilere dayanarak Hakan Ercan tarafından kaleme alınan *Türkiye'de Mesleki Görünüm* adındaki rapor, geçtiğimiz on yılı aşkın dönemdeki istihdam durumunun bir özeti niteliğini taşımasının yanı sıra, 2020'ye kadar geçerli olduğu varsayılan mesleki eğilimlere dair öngörüleri de barındırmaktadır. Çalışmaya göre, Türkiye'de işgücüne katılım gösteren nüfusun ortalama eğitim seviyesi OECD ülkeleri arasında en düşük seviyede yer almaktadır (Ercan, 2011, p. 1)

10.4. Sanayi-Sonrası Ekonomiye Geçiş ve Sosyo-Ekonomik Tabakalaşmada Değişim

Demografik geçiş sürecinde olan Türkiye'nin kırdan kente geçen nüfusu eğitimsizdir. Eğitimsiz genç erkeklerin çalıştıkları alanlar mevsimlik tarım, inşaat, turizm vb. alanlardır; vasıfsız genç kentli kadınlar ise, kayıtdışı hazır giyim-tekstil sektöründe istihdam edilmektedirler (Ercan, 2011, p. 1). İstihdam edilen nüfusun eğitim düzeyiyle ilgili istatistiklerin detaylı olarak sunulduğu çalışmada, eğitim ile gelir düzeyleri arasındaki ilişkiye dair veriler de yer almaktadır. Yüksek eğitim gerektiren profesyonel meslek mensupları olarak şirket yöneticileri, mühendisler, sağlık uzmanları, öğretmenler toplam ücret dağılımının en üstteki %5'lik dilimini oluştururken; inşaat işçileriyle tarım gündelikçilerinin oluşturduğu eğitim düzeyi düşük tabaka, ücretli-maaşlılar arasında en düşük gelirin %15'lik kısmını meydana getirmektedirler (Ercan, 2011, p. 22). Sözü edilen çalışmada, farklı meslek gruplarının ekonomik krizlerden etkilenme oranları da incelenmiştir; teknik işlerde çalışanlar, mavi yakalılar gelirlerini krizlerde koruyanların başını çekmekte ve vasıflı hizmet sektörü içerisinde değerlendirilmiştir.

Yukarıda incelendiği üzere gerek küresel gerekse ulusal düzeydeki değişimlere bağlı olarak Türkiye'nin sosyo-ekonomik yapısında makro ve mikro düzeylerde yaşanan bu farklılaşmalar mesleklerin piyasa ve sosyal konumlarını da ciddi bir biçimde etkilemektedir. Ancak maalesef elimizde Türkiye'de mesleklerin istihdamına, eğitim gereksinimlerine, ortalama kazançlarına ve sosyal itibarlarına dair değişik yıllarda yapılmış araştırmalar ve detaylı veriler olmadığı için bu konuda karşılaştırmalı analizler yapmak ve değişimi yorumlamak güç görünmektedir. Bu sebeple güç, otorite, gelir ve eğitim gibi mesleklere dair değişik bileşenleri bünyesinde barındıran mesleki itibar bu analizleri yapmak için iyi bir başlangıç noktası olabilir.

Bu Bölümde Ne Öğrendik Özeti

Günümüzde eğitim, ekonomi, kent, tabakalaşma gibi çok sayıda sosyal meseleyi meslekler üzerinden ele almak mümkündür. Mesleklerin geniş bir sosyo-ekonomik çerçeve içinde şekillenmesi ve neticesinde toplumu şekillendirmesi üzerinde ciddi bir biçimde durulması gereken bir konudur. Sanayi sonrası topluma geçiş ve mesleklerin sosyal anlam ve önemleri değişmektedir. Çağdaş sosyoloji içerisinde toplumdaki sosyo-ekonomik değişmeleri meslekler üzerinden analiz etmek yaygınlık kazanmıştır. Meslekler üzerine yapılan çalışmalarda ise, özellikle üzerinde durulması gereken konuların başında, mesleklerin geçirdikleri farklılaşma süreçleri gelmektedir. Üretim sistemleri, toplumsal ve teknolojik dönüşüm süreçleri, mesleklerin geçirmekte olduğu evrimle iç içedir. Endüstri toplumundan endüstri sonrası topluma geçiş, toplumsal değişimin tetikleyicisi olduğu gibi, çalışma hayatına ve sahip olunan mesleklere yönelik değişimleri de beraberinde getirmiştir. Özellikle mal üreten firmaların azalması veya önemini yitirmesi kimi mesleklerin tercih edilirliğini azaltmış, kimi mesleklerin bütünüyle ortadan kalkmasına neden olmuştur. Aynı şekilde hizmet sektöründeki mesleklerin önemi artmış ve teknolojik gelişmelere, yeni ihtiyaçlara bağlı olarak yeni meslekler ortaya çıkmıştır. Endüstri toplumunun temsilcisi 'mavi yakalı' olarak adlandırdığımız fabrika işçilerinin oluşturduğu gruplar, endüstrileşme döneminin temsilcisi niteliğinde bir sınıf hâline geldikleri gibi, endüstri sonrası toplumda bilgiye dayalı yeni sınıfların yükselişinden bahsedilmeye başlanmıştır. Hizmet sektöründeki gelişim, eğitim alanında, okullarda, akademilerde icra edilen mesleklerle birlikte, idari ve büro işlerinin artışına neden olmuştur. Endüstri toplumunun yarı vasıflı işçilerinden oluşan kalabalık ve merkezi mavi-yakalılar sınıfına karşın, endüstri sonrası toplumunun bilgiye dayalı, özgün nitelikleri olan beyaz- yakalıları merkezdeki sınıf hâline gelmiştir. Mesleklerin dönüşümünün yanı sıra, beyaz-yakalı meslekler arasındaki hareketlilik ve bu mesleklerin oluşturduğu yeni orta sınıfın kültürel farklılıkları da burada belirleyici olmaktadır. 1980 küresel düzeyde yaşanan sanayi sonrası topluma geçişteki değişimlerin Türkiye'ye yansıması bakımından bir kırılma noktası teşkil etmektedir. Türkiye'nin kendisine has sanayileşme süreci sanayi sonrası topluma geçişin de mahiyet ve karakteri üzerinde ciddi bir biçimde etkili olmuştur. Gerek sanayileşme gerekse sanayi sonrası dönüşümde beklenen pek çok çıktı farklı bir biçimde tezahür etmiştir. Türkiye'de istihdamda tarımın payının ciddi bir biçimde azalmış, ancak beklenen seviyeye gelmemiştr. Hizmetler sektörünün istihdam içindeki payı OECD genelinde %70'in üzerinde iken Türkiye'de bu oran hâlen %50 civarında seyretmektedir. Türkiye sanayi toplumu olamadan sanayi sonrası toplum olmuştur. Bu karmaşık yapı aynı zamanda çalışma yaşamının algılanması ve mesleklerin sosyal konumlarına da yansımaktadır. Bir taraftan eskinin itibarlı meslekleri hâlen aynı şekilde varlıklarını sürdürürken öte yandan da yeni iş alanları ve buna bağlı olarak yeni meslekler ortaya çıkmakta ve talep görmektedir. Nihayetinde Türkiye'nin istihdam yapısı bugün gelişmiş ülkelere daha fazla benzeme eğilimleri taşımaktadır. Türkiye'de çalışma yaşamı ve meslekleri ilgilendiren konuların başında işgücüne katılım ve işgücünün nitelikleri bulunmaktadır. Kurumsal olmayan sivil nüfusun işgücüne katılımı ciddi bir biçimde düşüktür ve yıllar içinde çok az artmıştır. Özellikle işgücüne katılımı yükselten tarım çıkarılıp tarım dışı alanlara bakıldığında bu oran daha da düşmektedir. Bunda özellikle kadınların çalışma yaşamına katılmaması önemli bir etkendir.

Bölüm Soruları

1) 20. yüzyılın başında kitlesel sanayi üretiminin temelini oluşturan gelişme hangisidir?

a) Yürüyen bant tekniği

b) Kimya devrimi

c) Sermaye temelli üretimin gerçekleşmesi

d) Tekelci kapitalizm

e) Emekçilerin sıkı örgütlenmesi

2) Aşağıdakilerinden hangisi Fordizm'in özelliklerinden birisi değildir?

a) Üretimin standartlaştırılması

b) Otomasyonun gelişimi dolayısıyla üretimin kitleselleşmesi

c) Devletin sosyal bir karakter kazanıp ekonomide daha fazla düzenleyici ve kontrol edici bir rol üstlenmesi

d) Üretimde merkezi olmayan bir örgütlenme ve yönetim anlayışı

e) İşçi niteliğinden ziyade sistemin işleyişini merkeze alarak büyük ölçekli işletmelerin ortaya çıkışı

3) Aşağıdaki gelişmelerden hangisi sanayi sonrası topluma geçişte ana etkenlerden birisi değildir?

a) Keynesyen politikalardan Friedmancı sıkı para politikalarına geçiş

b) Refah devletinin gerilemesi

c) Vietnam savaşı ile uluslararası düzenin bozulması

d) Petrol krizi ve üretim maliyetlerindeki artış

e) Talebin daralıp ve kitle üretiminin olumsuz etkilenmesi

4) Fordizmden post-fordizme geçilirken iktisadi, siyasi ve kültürel-ideolojik alanda yaşanan değişimler nelerdir?

5) Alvin Toffler'a göre sanayi sonrası topluma geçişin ana dinamiği nedir?

6) Sanayinin küresel kayışı ile dünya üzerinde ortaya çıkan sanayileşme biçimleri ve buna bağlı olarak toplum yapıları nelerdir?

11. SOSYO-EKONOMİK YAPININ İNCELENMESİNDE MESLEKLER

Bu Bölümde Neler Öğreneceğiz?

11.1. Giriş: Sosyo-Ekonomik Yapının İncelenmesinde Meslekler

11.2. Tabakalaşma ile Mesleki Statünün İlişkisi

11.3. Mesleklerin Toplumsal Tabakalaşma Açısından Önemi

11.4. Mesleki İtibar ve Mesleki İtibar Ölçekleri

11.5 Mesleki İtibar Ölçekleri ile SES Ölçekleri Arasındaki İlişki

Bölüm Hakkında İlgi Oluşturan Sorular

1) Sosyo-ekonomik yapının incelenmesinde mesleklerin rolü ve yeri nedir?

2) Tabakalaşma ile mesleki statünün nasıl bir ilişkisi vardır?

3) Mesleki itibarı ölçmek üzere gelitşirilen mesleki itibar ölçeklerinin yapısı ve işleyişi nasıldır?

4) Mesleki itibar ölçekleri aracılığıyla tabakalaşma ölçülebilir mi?

Bölümde Hedeflenen Kazanımlar ve Kazanım Yöntemleri

Konu	**Kazanım**	**Kazanımın nasıl elde edileceği veya geliştirileceği**
Sosyo-Ekonomik Yapının İncelenmesinde Meslekler	Sosyo-Ekonomik yapının incelenmesinde meslekler rolünü öğrenmek	Ders notları, ders anlatımı, sunumlar ve ileri okumalar
Tabakalaşma ile Mesleki Statünün İlişkisi	Tabakalaşma ile mesleki statünün ilişkisi hakkında bilgi sahibi olmak	Ders notları, ders anlatımı, sunumlar ve ileri okumalar
Mesleki İtibar ve Mesleki İtibar Ölçekleri	Mesleki itibarı ölçmek üzere geliştirilen çeşitli mesleki itibar ölçeklerini tanımak	Ders notları, ders anlatımı, sunumlar ve ileri okumalar
Mesleki İtibar Ölçekleri ile Tabakalaşmayı Ölçmek	Mesleki itibar ölçekleri ile tabakalaşmayı ölçmek konusunda bilgi edinmek	Ders notları, ders anlatımı, sunumlar ve ileri okumalar

Anahtar Kavramlar

- Sosyo-ekonomik yapı
- Meslekler
- Tabakalaşma
- Mesleki statü
- Mesleki itibar
- Mesleki itibar ölçekleri

11.1. Giriş: Sosyo-Ekonomik Yapının İncelenmesinde Meslekler

Günümüzde eğitim, ekonomi, kent, tabakalaşma gibi çok sayıda sosyal meseleyi meslekler üzerinden ele almak mümkündür. Mesleklerin geniş bir sosyo-ekonomik çerçeve içinde şekillenmesi ve neticesinde toplumu şekillendirmesi üzerinde ciddi bir biçimde durulması gereken bir konudur. Özellikle iktisadi yapıda hızlı bir değişmenin söz konusu olduğu ve bu değişmenin topluma yansıdığı günümüz sanayi sonrası toplumlarında mesleklerin sosyal anlam ve önemleri hakkındaki değerlendirmeler ciddi bir önem arz etmektedir. Bu sebeple çağdaş sosyoloji içerisinde toplumdaki sosyo-ekonomik değişmeleri meslekler üzerinden analiz etmek yaygınlık kazanmıştır.

Tüm dünyada olduğu gibi -bazı gecikmelerle de olsa- Türkiye'de de sanayi sonrası topluma geçişte iş ve meslek dünyası ciddi bir dönüşüme uğradı. Öte yandan Türkiye'nin kendine mahsus sanayileşme süreci de bunu benzerlerinden farklı bir biçimde etkiledi. Şöyle ki Türkiye hiçbir zaman tam anlamıyla sanayileşmiş bir toplum olmadan sanayi sonrası üretim ve tüketim kalıplarının gündeme geldiği bir ülke görünümündedir. Ayrıca 1980'lere kadar devletin ekonomideki rolü ve sonrasında bu rolün değişim biçimi de bu geçişi sorunlu bir hâle getirmektedir.

Beğlü Eke (Dikeçligil)'nin (1987, s. 377) dile getirdiği gibi "meslek, fertlerin geçimini sağlayan, genel sosyal statülerini belirleyen ve kendine özgü kanunî ve ahlâkî kuralları olan göreli sürekli bir faaliyet tarzı olarak tanımlanabilir." Ona göre "sosyal yapıda işbölümü içindeki yerine göre fonksiyonları belirlenen" meslekler "fert ve toplum arasındaki önemli etkileşim bağlarından birini oluştur"maktadır. İşlevselci geleneğe bağlı olarak geliştirilen bu tanıma göre her meslek toplum içerisinde bir sosyal işlevi yerine getirir ve buna göre de bir itibar kazanır. Buna göre her mesleğin sosyal mevkisini ifade eden bir itibarı vardır. Bu itibar o mesleğin sosyal konumunun toplum tarafından algılanması ve değerlendirilmesi neticesinde ortaya çıkan ve arkaplanda kendisini meydana çıkarak sosyo-ekonomik koşullara bağlı olarak sürekli bir değişim içerisinde olan bir gösergedir. Bu değişimler takip dildiğinde toplumdaki tabakalaşma ve sosyal hareketlilik de gözlemlenebilir bir mahiyet kazanacaktır. Bu çerçevede Ogburn ve Nimkoff (1964, p. 350), sınıf ile özdeş olmasa da mesleğin bir kişinin sosyal durumunu anlamada önemli bir kaynak teşkil ettiğini dile getirmektedirler. Onların öncülük ettiği düşünceye göre mesleklerin sosyal itibarlarını takip etmek ve bunun bir skalasını oluşturmak toplumdaki katmanlaşmalara dair açık bir ipucu verecektir. Zira mesleki itibar çalışmalarının öncüsü olan Wilbert Moore'un (1966) belirttiği üzere "endüstri toplumlarında hareketliliğin miktarının olduğu kadar, yaygınlık ve yoğunluğunun da hemen hemen tüm nedeninin -fırsat ve motivasyon dağılımından daha çok-mesleki yapıdaki değişmelerdir". Benzer şekilde Fox ve Miller (1965, 1966) da bu toplumlarda hareketliliği etkileyip belirleyen temel faktörün mesleki yapı ve ondaki değişmeler olduğunu dile getirir. Bu görüşlere göre mesleklerin toplum nezdindeki itibarı toplumsal yap içinde bireyin yerini belirlemesinin yanı sıra iş piyasalarını, ekonomik yapıyı, eğitim ve istihdam sistemini yakından ilgilendirmektedir.

Çağdaş Amerikan sosyolojisi içinde mesleki itibarı doğrudan bir tabakalaşma analizi olarak ele alan önemli bir birikim bulunmaktadır. Amerikan sosyolojisi içinde ilk SES çalışmaları Chicago Okulu (Ekolojik Okul) tarafından geliştirilmiştir. Bu ölçümlemede sosyal sınıflar ile yerleşim yerleri arasındaki bağlantı esas alınmıştır (Eslinger, 2008). 1930'lu yıllarda büyük

bunalımla birlikte sosyal tabakalaşma araştırmaları canlanmıştır. Bu çerçevede sosyal tabakalaşma üzerine ilk detaylı çalışmalar Robert S. Lynd ve Herben M. Lynd'in (1929, 1937) *Middletown: A Study in Modern American Culture* (1929) ve *Middletown in Transition: A Study in Cultural Conflicts* (1937) isimli çalışmalarıdır. Bu çalışmalarda ortalama ve standart bir Amerikan şehrinde büyük buhran ile birlikte değişen güç ve ekonomik eşitsizlikleri ele alınmaktadırlar. Benzer şekilde W. Lloyd Warner ve ekibinin 1930'lar boyunca katılımcı gözlem, mülakat ve anketlere dayalı olarak Newburyport şehrinde gerçekleştirdiği *Yankee City* isimli beş ciltlik çalışmaları 1940'lardan sonra alanda önemli etkile oluşturmuştur (Warner, 1941). Ona göre sosyal tabakalaşma iktisadi etkenler kadar mesleki itibar çerçevesinde ortaya çıkan sosyal etkenlerle belirlenmektedir. Bu çalışmada insanların ayrıca sosyal statülere ahlaki bir değer de yükledikleri ortaya konulmaktadır. Bu çalışmasını müteakiben Warner (1949) sosyal sınıf çalışmaları ve hesaplamaları için el kitabı mahiyetindeki *Social Class in America* isimli eserinde kendisinden sonra çok ciddi bir biçimde takip edilecek tabakalaşma ölçütlerini ve SES Endeksini geliştirmiştir. Bu endekste SES puanı meslek, gelir kaynağı, ev tipi ve ikamet yerinden hareketle tanımlanmıştır. Warner'ın kendisinden sonraki bütün akademik ve idari tabakalaşma, sosyal sınıf ve SES çalışmaları üzerinde çok derin etkileri mevcuttur.

Warner geleneğini takiben mesleki itibara dayalı çeşitli sosyal tabakalaşma kuramları geliştirilmiştir. Davis ve Moore (1942, 1950; 1945) çeşitli çalışmalarında Durkheimci yapısal işlevselci bir perspektiften sosyal tabakalaşma ve eşitsizliğin toplumsal yapı açısından pozitif bir etkisi olduğunu ve bireyleri değişik meslekleri elde etmek üzere motive ettiğini savunmaktadırlar. Onlara göre ilkel topluluklar dışında bütün modern karmaşık endüstriyel toplumlarda bu tür bir tabakalaşma mevcuttur. Tumin (1953) tarafından iktisadi etkenleri, gücü ve sosyal eşitsizliği ihmal etmekle eleştirilen bu yaklaşım kendisinden sonra gelen mesleki itibar çalışmalarını ciddi bir biçimde etkilemiştir (Cullen & Novick, 1979; Hauhart, 2003).

1940 ve 1950'ler sosyal tabakalaşma çalışmalarında yapısal işlevsel bakışın tartışmasız egemen olduğu yıllardır (Huaco, 1966). Bu yıllarda Amerikan sosyolojisi için pek çok açıdan kurucu bir isim olan Talcott Parsons, Durkheim ve Warner'ın sosyal tabakalaşma okulu geleneğini etkili bir şekilde sürdürmüştür. Parsons'ın 1951 yılında gerçekleştirdiği *The Social System* isimli çalışması sosyal düzenin daha soyut ve genel işlevselci bir kuramını geliştirmiştir. Ona göre statü veya itibar etrafından oluşan sosyal tabakalaşmanın en önemli işlevi toplumsal düzeni korumaktır (Parsons, 1964). Parsons'a göre her toplumda, her zaman bir statü ve saygınlık hiyerarşisi bulunmaktadır. Dolaysıyla insanların tabakalaşma sistemi içerisindeki yerini belirlemek için toplum içerisinde hangi görevlerin veya rollerin en saygın olduğunu sıralamak gerekmektedir. Parsons zenginlik ve güç farklılıklarının sosyal statü üzerindeki etkisini ele almakla birlikte modelinde bunlara ikincil bir konum vermektedir. Zira ona göre zenginlik ve güç bireyin mesleki konumu ile elde ettiği statüsü ile belirlenmektedir.

1960'larda başlayan eleştiri ve arayışlarla birlikte salt mesleki itibar merkezli SES çalışmaları yerini eğitim, gelir ve mülkiyet etkenlerini de hesaba katan daha fazla değişkenli mesleki itibar çalışmalarına bırakmaya başlamıştır. Bu yaklaşımın en önemli temsilcisi olan Otis Dudley Duncandır. Onun 45 meslek için 1947'deki North-Hatt mesleki itibar puanları ve 1950 nüfus sayısı verilerini kullanarak 1961'de hazırladığı endeksinde meslek ile eğitim ve gelir arasında lineer bir bağ kurmaktadır (Duncan, 1961). Bu tarihten itibaren model her on yılda bir ulusal nüfus verileri ile güncellenmiştir (Nakao & Treas, 1992, p. 1).

Duncan'ın, Peter M. Blau ile birlikte hazırladığı 1968'de Amerikan Sosyoloji Derneği Sorokin Ödülünü alan *The American Occupational Structure* isimli çalışması sosyoekonomik statü çalışmalarında bir dönüm noktası hâline gelmiştir (Turner, 2006, p. 149). Aynı zamanda yöntemsel bir dönüm noktası olan bu çalışmada Duncan ve Blau (1967) ulusal nüfus araştırmasının verilerini kullanarak değişik mesleklerin toplumsal yapıdaki itibar hiyerarşilerini tespit etmektedirler. Temelde sosyal hareketliliği ölçmeye çalışan bu endekste mesleki itibarın sosyoekonomik statüde ana belirleyici olduğu fikri esas alınmıştır. Zira onlara göre mesleki itibar hem eğitimi hem de geliri bünyesinde barındıran bir sosyal göstergedir. Duncan'ın sosyoekonomik statü endeksi üzerine bina edilen Blau ve Duncan'ın toplumsal tabakalaşma modeli toplumsal tabakalaşma sisteminin temel değişkenlerini bulmak ve analiz etmek için geliştirilmiştir. Model 20-64 yas arasındaki 20.000 Amerikan erkeğinden oluşan temsili bir örneklemden elde edilen verilerle geliştirilmiştir. Bu model daha sonra Duncan'ın toplumsal hareketlilik çalışmalarına temel teşkil etmiştir.

Blau ve Duncan çeşitli mesleklerde çalışanların ortalama eğitim ve ortalama gelirlerinin mesleklerin itibar skorları ile yüksek oranda ilişkili olduğunu göstermektedirler (Blau & Duncan, 1967, p. 119). Bu modelde bireyin mesleki statüsünün eğitim düzeyi ve babanın mesleği ve kardeş sayısından etkilendiği belirlenmiştir. Mesleki statüyü etkileyen eğitim başarısı ise kardeş sayısı, babanın meslek ve eğitim düzeyinden etkilenmektedir. Bireyin gelir düzeyi ise bireyin eğitim düzeyi ve mesleki statüsünden etkilenmektedir (Duncan, Featherman, & Duncan, 1972, p. 56). Mesleki statüyü belirleyen etkenleri kullanarak Blau ve Duncan ölçekte bulunmayan mesleklerle ilgili itibar skorlarını üretebilmektedir. Böylece mesleki itibarın ölçümü tekrarlanabilir bir denklemi ortaya çıkmaktadır. Duncan'ın geleneğini sürdüren Nakao ve Treas (1992; 1994) 1989'da NORC için yaptıkları araştırmada 1500 birey üzerinde yürüttükleri bir araştırmadan elde ettikleri mesleki puanları kullanarak mesleki itibar endeksi oluşturmuşlardır. Nakao ve Treas'ın araştırmasında mesleki itibar ile o meslektekilerin ortalama eğitim süreleri arasında çok yakın bir ilişki tespit edilmiştir.

Günümüzde SES endeksleri arasında en yaygın olarak kullanılanı İngiliz sosyolog John Goldthorpe tarafından geliştirilen ve literatürde genellikle EGP (Erikson–Goldthorpe–Portocarero) ve CASMIN (Comparative Study of Social Mobility in Industrial Nations) olarak bilinen şemadır. Evvela 1969'da yayımlanan *The Affluent Worker in the Class Structure* (Goldthorpe, Lockwood, Bechhofer, & Platt, 1969) çalışmaları ile bilinen Goldthorpe 1970'lerde sınıf yapıları ve sosyal hareketlilik çalışmalarında önemli çalışmalar gerçekleştirmiştir. Alanda çeşitli çalışmalarla adından söz ettiren Goldthorpe değişik sosyoekonomik arkaplana sahip kişilerin göreli sosyal hareketlilik imkânlarına odaklanarak ailenin önemine vurgu yapmaktadır (Goldthorpe, Llewellyn, & Payne, 1987). Bir neo-Weberci olarak tanımlanabilecek olan Goldthorpe toplumsal sınıfların hiyerarşik konumlanışını meslek kategorileri üzerinden oluşturmaktadır (Bruce & Yearley, 2006, p. 127). Ona göre mesleklerin sınıflarla irtibatını sağlayan çerçeve mesleklerin piyasada ve işteki konumudur (Goldthorpe et al., 1987). Benzer piyasa ve iş durumlarını paylaşan meslek sahibi bireyler, aynı sınıfta yer almaktadır. EGP şemasına göre bireyler işgücü piyasasındaki ilişkilerine üç temel sınıfsal role sahiptirler: (1) Çalışanlardan işgücünü satın alan ve onların üstünde otorite sahibi olan işverenler; (2) kendi işgücünü satmayan, başkasının da işgücünü almayan kendi başına çalışanlar ve (3) işgücünü işverenlere satan ve onların otoritesi altına giren ücretli çalışanlar (Goldthorpe & Llewellyn, 1980). Goldthorpe CASMIN projesi kapsamında bu şemayı geliştirerek alt

kategorilere ayırmış daha kapsamlı ve detaylı yedili bir tasnif oluşturulmuşlardır (Erikson, 1992). Bu tasniflerin her ikisi de sosyoekonomik statü çalışmalarında yaygın bir biçimde kullanılmaktadır.

Bu şema Marshall, Swift ve Roberts (1997) tarafından geçerlilik ve tutarlılık bakımından eleştirilmiştir. Onlara göre bu şema evvela kapitalist elitin istihdam durumları arasında yeterli ayrım koyamamakta; ayrıca geniş profesyonel ve yönetici kesimini ayırmakta zayıf kalmaktadır. Marshall (1998) başka bir yerde de toplanan veride EGP tasnifinde temel teşkil eden çalışma statüsü ve mesleklerin ilişkilerini ele alabilecek sorular olmadığına yönelik eleştiriler yapar. EGP'nin sınıfsal ilişkilerdeki eşitsizliği gözden kaçırdığına yönelik eleştirilere karşı Erikson ve Goldthorpe bu sınıf şemasının sınıflar arası ilişkileri betimlemek üzere geliştirilmiş nominal bir şema olduğunu dile getirerek kendilerini savunmuşlardır. İktisadi ilişkiler bakımından işveren ve yöneticilerin diğerleri karşısında kendilerine avantajlar sağlayan bir konumları olduğunu dile getirmişlerdir. Özellikle Marshall ve Sorensen'in eleştirilerine karşı sonraki dönemde Goldthorpe (1997, 2000) sınıfsal konumların işleyişteki ilişkileri ele alınarak EGP geliştirilmiştir.

EGP sadece kodlanan meslek bilgisi, istihdam durumu ve kurumsal büyüklük verilerine ihtiyaç duyduğu ve hesap kolaylığı sağladığı için yaygın uygulanan bir şema hâline gelmiştir. Bu sebeple Avrupa, Avusturalya, Kanada, ABD ve uluslararası karşılaştırmalarda gittikçe daha yaygın bir biçimde kullanılmaktadır. Birleşik Krallık Ulusal İstatistik Dairesi resmi sosyal sınıflama olarak EGP'yi kabul ettikten sonra model *European Socio-economic Classification* (ESeC) uygulamasının bir prototipi olmuştur. 1968'den itibaren her yirmi yılda bir Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) tarafından yürütülen *İnternational Standard Classification Occupations* (ISCO) uygulamaları ile birlikte gittikçe daha fazla yaygınlaşmaktadır.

Geniş iktisadi ve sosyal etkenleri hesaba katan uluslararası düzeyde bir karşılaştırma için standardizasyon sağlayan yeni tabakalaşma modelleri Donald J. Treiman tarafından Harry Ganzeboom ile birlikte geliştirilmiştir (Ganzeboom ve Treiman 1996). Önce Treiman (1977) *Standard International Occupational Prestige Scale* (SIOPS), ardından da Treiman ve Ganzeboom ve De Graaf (1992) birlikte *International Socio-Economic Index* (ISEI)'i geliştirmiştir.

Parsons ve Durkheim'in izinden giderek Treiman yapısal-işlevselci bir bakış açısından meslekten hareketle bir tabakalaşma analizi geliştirmektedir. Treiman 1966'da uluslararası karşılaştırma çalışmalarının ilkinde Hodge ve Rossi (1966) ile birlikte farklı 24 ülkede yapılan benzer çalışmalar ile 1963 ABD sıralamasını karşılaştırmıştır. Daha sonra da 1977 yılında aralarında Türkiye'nin de bulunduğu 60 farklı ülkede karşılaştırmalı bir araştırma yürütülmüştür (Treiman, 1977). Treiman bu araştırma neticesinde uluslararası düzeyde mesleki itibar üzerine büyük uyum olduğu gözlemiştir. Uluslararası geçerliliğe sahip bir ölçek geliştirmeye çalışan Treiman SIOPS'ta ISCO 68'i kullanarak burada belirtilen mesleki gruplara bir puan oluşturmaktadır. Daha sonra geliştirilen ISEI'de bu model ISCO 88'e göre revize edilmiştir. Ona göre bir mesleğin itibarı sosyal ve kültürel gruplara göre değişken değildir; bireylerin bu meslekle elde ettikleri ayrıcalık ve güç ile bağlantılıdır. Böylece bütün toplumlarda mesleki itibar benzer örüntülere sahiptir ve bu örüntüleri ifade edecek bir endeksi oluşturmak mümkündür.

Treiman modelinin uluslararası geçerliliğe sahip olduğunu söylemekle birlikte farklı

toplumlarda çok çeşitlilik gösteren istisnaları da (askerler, polisler, öğretmenler gibi) tespit etmiştir. Ancak bu onun tezine yöneltilen çeşitli kültürel farklılık eleştirilerinin gelmesini engelleyememiştir. Treiman daha sonraki çalışmalarında veriyi yeniden analiz ederek bu eleştirileri çürütmeye çalışmaktadır. Bunlar arasında mesleki itibarla ilgili Batı değerlerinin hegemonyası ve yayılması arasında bir ilişki olduğunu yaptığı istatistiksel testlerle reddetmektedir. Diğer taraftan modelini sadece erkekler üzerinden geliştirmesi feminist eleştirilere konu olmuştur (Haller and Bills 1979).

Bu eleştiriler Treiman ve arkadaşlarının modellerini revize etmesine yol açmıştır. SIOPS saygı, hayranlık ve küçümseme gibi tabakalaşmanın sembolik boyutları ile ilişkiliyken ISEI daha doğrudan insan kaynağı ve iktisadi karşılıklarla ilgilidir. ISEI eğitim niteliklerinin gelire nasıl dönüştürüldüğünü göstermek üzere ortalama eğitim ve gelir seviyelerine göre erkeklerin tam zamanlı mesleklerini puanlar. Dolayısıyla SIOPS ve ISEI'nin ayrı kuramsal arkaplanlara sahip olduğu söylenebilir.

11.2. Tabakalaşma ile Mesleki Statünün İlişkisi

Sosyoloji başta olmak üzere sosyal bilimlerin tarihi, aynı zamanda kentleşme ve endüstrileşmenin tarihidir. Endüstrileşme sürecini farklı açılardan ele almak mümkünse de, endüstriyel dönüşümü toplumun dönüşümü olarak düşündüğümüzde akademik çalışma alanlarının endüstri sosyolojisinde kesiştiğini görmekteyiz. Endüstri sosyolojisinin merkezi konusu ise, elbette üretim başta olmak üzere ekonomiye dair işleyişler olduğu gibi, üretimin gerçekleştiği çalışma ortamı ve çalışma hayatının iskeletini oluşturan mesleklerdir. Bir diğer deyişle, endüstri sosyolojisini meslekler sosyolojisi olarak da okumak mümkündür. Meslekler üzerine yapılan çalışmalarda ise, özellikle üzerinde durulması gereken konuların başında, mesleklerin geçirdikleri farklılaşma süreçleri gelmektedir. Üretim sistemleri, toplumsal ve teknolojik dönüşüm süreçleri, mesleklerin geçirmekte olduğu evrimle iç içedir. Endüstri toplumundan endüstri sonrası topluma geçiş, toplumsal değişimin tetikleyicisi olduğu gibi, çalışma hayatına ve sahip olunan mesleklere yönelik değişimleri de beraberinde getirmiştir.

Endüstriyel süreçten post-endüstriyel sürece geçiş, Tausky'nin endüstri sosyolojisini ele aldığı kitabında, basitçe hizmet üretiminin artması ve mal üretiminin azalmasıyla açıklanmaktadır (Tausky 1996:52). Bu geçiş sırasında mesleklerin yapısı ve toplumsal algısı da çeşitli değişimler göstermiştir. Özellikle mal üreten firmaların azalması veya önemini yitirmesi kimi mesleklerin tercih edilirliğini azaltmış, kimi mesleklerin bütünüyle ortadan kalkmasına neden olmuştur. Aynı şekilde hizmet üreten şirketler, Tausky buna sigorta şirketlerini örnek göstermektedir, sayıca artmıştır. Bu sektördeki mesleklerin önemi artmış ve teknolojik gelişmelere, yeni ihtiyaçlara bağlı olarak yeni meslekler ortaya çıkmıştır. Endüstri toplumunun temsilcisi 'mavi yakalı' olarak adlandırdığımız fabrika işçilerinin oluşturduğu gruplar, endüstrileşme döneminin temsilcisi niteliğinde bir sınıf hâline geldikleri gibi, endüstri sonrası toplumda bilgiye dayalı yeni sınıfların yükselişinden bahsedilmeye başlanmıştır. Hizmet sektöründeki gelişim, eğitim alanında, okullarda, akademilerde icra edilen mesleklerle birlikte, idari ve büro işlerinin artışına neden olmuştur.

Endüstri toplumunun yarı vasıflı işçilerinden oluşan kalabalık ve merkezi mavi-yakalılar sınıfına karşın, endüstri sonrası toplumunun bilgiye dayalı, özgün nitelikleri olan beyaz-yakalıları merkezdeki sınıf hâline gelmiştir. Veysel Bozkurt, endüstriyel ve post-endüstriyel

dönüşüm süreçlerini irdelediği çalışmasında Daniel Bell'in post-endüstriyel topluma geçişi analiz ettiği eserinden oldukça yararlanır. Burada belirtilen verilere göre, 1956 senesinde Amerikan toplumunda ilk defa beyaz yakalı sınıf, mavi-yakalıları sayıca geride bırakmıştır. Bilim insanları, teknisyenler, mühendisler, öğretmenler ve sağlık çalışanlarından oluşan teknik ve profesyoneller grubu 1940 senesinde 3,9 milyon kişiden oluşurken, 1964'e gelindiğinde bu sayı 8,6 milyon kişiye yükselmiştir (Bell'den akt. Bozkurt 2006:25). Wright Mills'in 1950'lerin başında yaptığı *White Collar: The American Middle Class (Beyaz Yaka: Amerikan Orta Sınıfı)* isimli çalışmasındaki iddiası da Amerikan toplumunun yarıdan çoğunun beyaz-yaka mesleklere mensup olduğudur. Buradaki verilere bakılacak olursa, 1870'den 1940'a kadar beyaz-yakalı sınıf %15'ten %56'ya yükselmiş, geleneksel orta sınıf meslekleriyse %85'ten %44'e gerilemiştir (Mills 1951:64).

Mesleklerin dönüşümünün yanı sıra, beyaz-yakalı meslekler arasındaki hareketlilik ve bu mesleklerin oluşturduğu yeni orta sınıfın kültürel farklılıkları da burada belirleyici olmaktadır. Beyaz-yakalı gruplar diğer ücretli çalışanlara veya girişimcilere nazaran hem gelir hem itibar açısından daha katı bir biçimde sosyal olarak farklılaşabilmektedir. Ücretli çalışanlar, girişimciler ve rantiyeciler gibi, belli bir gelir basamağında yer alır ve itibar dereceleri buna bağlı olarak kestirilebilirken, Mills'in iddiasına göre yeni orta sınıf, gelir ve itibar açısından piramidin üst basamaklarına kolayca yükselebilir, neredeyse "en dipten en tepeye" sıçrayabilirler (1951:73). Toplumsal hareketlilikteki bu dönüşüm, endüstri sonrası dönüşümle açıklanabilmektedir. Toplumsal değişimi anlamak içinse öncelikle mevcut yapının kavranması gerekir; ki bu kavrayış adına sadece mesleklere veya sınıf yapılarına bakmak yeterli gelmeyecektir, çalışma kavramından ne anlaşıldığı ve çalışma etiğinin ne anlama geldiği de aynı zamanda tartışma konusu olarak değer kazanmaktadır.

Endüstri öncesi toplumlarda çalışmaya bu kadar büyük bir önem veya değer atfedilmesinden bahsetmek mümkün değildir. İnsanlar ihtiyaçlarını karşılayacakları kadarına sahip olmakla yetinmiş ve bu nedenle kısıtlı sürelerde az çalışmışlardır. Artı-değer üretimine dayalı kapitalist toplumlarda ise, her zaman ihtiyaç fazlasını kazanmak gerekmektedir, dolayısıyla endüstrileşme süreci, çalışmanın önem kazandığı, çalışma kavramına fazlasıyla olumlu manaların yüklendiği nispeten yeni bir sürecin başlangıcıdır. Bozkurt, bu toplum yapısında püriten etiğin söz konusu olduğunu vurgular. Buna göre iş disiplinine verilen önem had safhadadır, kişinin kendini denetimi, çok çalışmasının ancak az tüketmesinin gerekliliğinden bahsetmek mümkündür (2006: 67). Ancak günümüz endüstri sonrası toplumunda çalışma hayatı, meslekler ve buna bağlı olarak ahlaki kavrayış ve kişilik yapısı da değişim göstermektedir. Çalışma toplumundan (society of work) boş zaman toplumuna (society of leisure) geçiş yaşanmakta (Bozkurt 2006:67), fazla üretimin yarattığı kriz de göz önünde bulundurularak, tüketmek için üretmenin gereği üzerinde durulmaktadır.

"Boş zaman etiği"nin hakim olduğu post-endüstriyel toplumu, Daniel Bell bilgi toplumu olarak değerlendirdiği gibi, Drucker, bu toplumda doğan yeni sınıflara mensup insanlar için "bilgi işçisi" tabirini kullanmaktadır. Bilgi toplumunda geleneksel işler, meslekler ortadan kalkmış, bilgiye ve yaratıcılığa dayalı yeni meslekler ve eğilimler gündeme gelmiştir. Bu mesleklerin arasında uzaktan yapılabilir, mekandan bağımsız olarak gerçekleştirilebilir işler de söz konusudur, düzenli mesai gerektiren düzenli işlerde dahi, geçmişe oranla çalışma süreleri azalmıştır –hâlâ çeşitli ülkelerde çalışma sürelerini daha da azaltacak uygulamalardan, üzerine

yapılmakta olan çalışmalardan bahsetmek mümkündür. Endüstri sonrası süreçte geçici işler, periyodik olarak yapılan işler ve yarı-zamanlı işler daha tercih edilir hâle gelmiştir (Tausky 1996:57-58). Tam zamanlı işlere göre, yarı zamanlı işlerde işgücü artmaktadır. Düzenli çalışanlara göre yarı zamanlı çalışanların maliyetleri daha az olduğundan işverenler tarafından da tercih bu yöne kaymaktadır.

Taylorist anlayışın sonucu olan kitle üretiminin girdiği kriz sonrası 1970'ler itibariyle küçük ve esnek firmaların önem kazanması da, endüstriyel dönüşüm açısından önemli bir basamağı işaret etmektedir. Artan rekabet ve yükselen tüketici talepleri karşısında, kitle üretiminin yetersizliği, üreticileri yeni arayışlara yönlendirmiştir. Seri üretime karşı özel, nitelikli ürünlerin değer kazanması, daha kaliteli ürünün daha ucuza mal edilmesi gibi ilkeler çerçevesinde, taleplere kolay ve doğrudan cevap verecek esnek ve yalın üretim anlayışı, Taylorist üretim anlayışına galip gelmiştir (Bozkurt 2006:127). Bu yeni dönemin sloganı "küresel düşün, yerel hareket et" olmaya başlamış, küresel tüketim toplumunun isteklerine karşı, isteğin/ihtiyacın geldiği 'an' sipariş üzerine üretim önem kazanmıştır. Dev örgütler yerine küçük ve orta boy işletmeler tercih edilmeye başlansa da, küçük işletmelerin ulusaşırılaşması daha önemli hâle gelmiştir. Geleneksel imalat sektöründe gerileyiş ve çöküşle beraber enformasyon, bilgi ve yaratıcılığa bağlı alanlarda büyük sıçrayışlar görülmektedir (Bozkurt 2006:143). En önemlisi ise, enformasyon teknolojileri sayesinde coğrafi mekanın önemsizleşmesidir. Bu küreselleşmenin bir sonucu olduğu ve ülkeler bazında önem taşıdığı ölçüde, bireylerin çalışma yaşamlarındaki mekandan bağımsızlıklarıyla da doğrudan alakalıdır.

Sektörel dönüşümlerin toplum hayatına yansımaları, özellikle kişilerin yaşantılarında ve çalışma hayatlarının onlar için içerdikleri anlamlarda farklılaşmaları beraberinde getirmiştir. Çalışmak, bir zorunluluk olmanın yanı sıra, insanın kendini gerçekleştirmesi ve tatmini için bir araç niteliği taşımaktadır. Yankelovich'in tabiriyle iş, "benliği gerçekleştirme aracı"dır (akt. Bozkurt 2006:71).

Endüstri sonrası toplumlarda önemi azalan sanayi ve önemi artan hizmet sektörlerinin haricinde, üçüncü sektör adı verilen yeni bir sektörün varlığı da dikkati çekmektedir. Bu yeni sektör, gönüllülük esasına dayanan, vakıflar, sosyal yardım kuruluşlarını içeren kar amacı gütmeyen kuruluşlardır. Sivil toplum kuruluşları olarak genelleyebileceğimiz bu alanlarda çalışma kavramı, hakikaten bireyin kendini gerçekleştirmesi hâlini almıştır ve burada "gönüllü çalışma etiğinden" bahsetmek gerekmektedir. Bu gönüllü çalışma, yaşam biçimleri ve itibar gibi, mesleklerin toplumsal hayatla kesiştiği alanlarda kullanılan kavramlarla doğrudan bağlantılı hâldedir.

Meslek çalışmalarında üretkenlik ile memnuniyet arasındaki ilişki, çalışmanın verdiği doygunluk hissi, işgücüne katılan kişiler arasındaki meslek memnuniyeti ve mesleğin veya çalışılan organizasyonun/kuruluşun yarattığı kişilik yapısı, işlenen güncel konular arasındadır (Tausky 1996:76). Mesleki hareketlilikle birlikte, yeni mesleklerin oluşumuyla aynı kuşak içerisindeki hareketlilik, yeni kuşaklarda büyüyen fırsatların değerlendirilmesiyle de kuşaklar arasındaki hareketlilik incelemeleriyle ise, meslek çalışmalarıyla tabakalaşma çalışmaları arasında bir köprü kurulmaya çalışılmaktadır.

Türkiye de, mesleklerdeki dönüşüm açısından benzer bir süreci yaşamaktadır. Tarım alanında gerileyen mesleklere karşı, hizmet ve imalat sektörlerinde büyümekte olan meslekler

göze çarpmaktadır (Bozkurt 2006:183). Ancak burada Türkiye'ye özgü olan nokta, endüstrileşmesini tamamlamamış olan ülkede hizmet ve enformasyon alanlarındaki hızlı gelişmedir. Endüstriyel alanda çalışanlar, toplam çalışanların %30,4'ünü oluşturmaktayken, hizmet sektöründe bu oran %59,5'u bulmaktadır (Bozkurt 2006:298). İstihdam edilmemiş, iş arayan kalabalık kitleler de işgücünün bir parçasını oluşturduğu gibi (Tausky 1996:54), Türkiye'de sayısı fazlaca olan işsizler karşısında vasıflı küçük grubun aldığı yüksek maaşlar düşünüldüğünde, meslekler sosyolojisine yönelik çalışmaların, tabakalaşma ve sınıf kavramlarıyla doğrudan ilişkisi, ülke özelinde de dikkat çekmektedir.

11.3. Mesleklerin Toplumsal Tabakalaşma Açısından Önemi

Literatürde toplumsal eşitsizliğin anlaşılmasını sağlamayı amaçlayan sınıf çalışmalarına pek çok farklı kuramsal temellendirme dahilinde rastlamak mümkündür. Ancak ana akım kuramların sınıf kutuplaşması odağındaki neo-marksist yaklaşımlar ile, statü kavramını merkeze alan neo-weberci yaklaşımlar olduğu söylenebilir. Neo-weberci yaklaşımlar, sınıf teorilerinden ziyade, tabakalaşmayı mesleki hareketlilikle açıklama eğilimindedirler.

Bu alanda genel tartışmalara değinen *Sociology of Occupations and Professions*[5] isimli çalışmasında Pavalko, toplumsal hareketliliğin tabakalaşmanın temel konularından biri olduğunu söyler ve mesleki hareketlilikle toplumsal hareketliliğin benzerliğine dikkat çeker (1988:7). Bilgi toplumunda önem kazanmış yeni tip uzmanlıkların, Hughes'e göre, geleneksel mesleklerden temel olarak iki farkı bulunmaktadır; ilki uzmanlığın uzun eğitim sonucunda edinilen yüksek bilgiyle sağlanması, ikincisi ise profesyonel mesleklerin çeşitli meslek örgütleri etrafında birleşmeleri özelliğidir (Hughes'ten akt. Çirhinlioğlu 1996:10). Halkın profesyonellere duyduğu saygı konusuna değinen Çirhinlioğlu, profesyonellerin artan itibarlarının 1933'te İngiltere'de Carr-Saunders, 1929'da Almanya'da ise Manheim tarafından dile getirildiğini ifade etmekte beraber; profesyonel mesleklere duyulan itibar konusundaki esas çalışmaların 1960'lar itibariyle yapılmaya başlandığını da vurgulamaktadır (1996:8-9).

Günümüzde karşılaştığımız insanlar hakkında merak edilen, sorulan şeylerin başında "yapılan iş" gelir. Dolayısıyla mesleklerin, insanların kimliklerinin önemli belirleyicilerinden birisi olduğu söylenebilir. Hauser ve Warren'in tanımıyla, "insanların sosyal, kültürel, politik hayata katılımının ölçeği" (1996:1) şeklinde tariflenebilecek olan sosyo-ekonomik statünün temel belirleyicilerinden biri meslek olmaktadır. Sosyal sınıf ile doğrudan bağlantılı olarak

[5] Kitabın başlığındaki *occupation* ve *profession* kelimelerinin her ikisini de Türkçe'de 'meslek' ile karşılamaktayız. Ancak, daha sonra değineceğimiz, ISCO'nun mesleki sınıflandırmalarını ele aldığı makalesinde Elias, bu iki kavram arasındaki ayrıma işaret eder; *occupation*, insanların konumlarını, gelecek planlarını içeren, kim olduklarını tariflerken kullandıkları geniş kapsamlı 'yapılan işin tanımı' niteliğinde meslektir. *Profession* ise, bilginin insanda ve eylediği meslekte vücut buluşudur, meslek veya kariyer olarak çevrilmekte olup içerdiği anlam her ikisini de kapsayıcı özellik taşır (Elias 1997:5). Pavalko'nun kitabını da bu doğrultuda ilk bakışta '*Mesleklerin ve Uzmanlıkların Sosyolojisi*' olarak çevirebileceğimiz gibi, meslek ve uzmanlık tanımlarına *kariyer* kavramını da dahil ederek düşünebiliriz. Türkçe'deki meslekler sosyolojisi üzerine bir derleme niteliğindeki Çirhinlioğlu'nun kitabında ise, profession ile occupation arasındaki ayrım, profesyonel meslekler ve meslekler tanımlarıyla karşılık bulmuştur. Mesleklerden profesyonel meslekler, diğer deyişle uzmanlıklara geçiş, bir anlamda sanayileşmesini tamamlamış toplumlardaki hizmet sektörü faaliyetlerinin artışıyla gündeme gelen mesleklerin tariflenmesi niteliğini taşımaktadır. Daniel Bell'in sanayi toplumu – bilgi toplumu ayrımını merkeze alan Çirhinlioğlu, sanayileşmesini tamamlamış ülkelerde toplumun üst kesimlerinde profesyonel meslek gruplarının bulunduğuna dikkat çeker ve bu profesyonelleşme durumuyla beraber ortaya çıkan sorunları konu edinen alanın meslekler sosyolojisi olduğunu vurgular (1996:7).

düşünülen sosyo-ekonomik statü[6], sınıfın belirleyicisi olan gelir/yoksulluk durumu, mülkiyet sahipliği, aile kökenine ek olarak eğitim, mezuniyet derecesi (daha özel olarak mezun olunan okul/okullar), yapılan işin itibarı ile belirlenmektedir.

Kimlik, itibar, gelir, hayat tarzı gibi olguların kaynağının meslek olduğu gelişmiş endüstriyel toplumlarda, insan hayatındaki olayların önemli belirleyicisi meslek seçimi ve mesleki kararlardır (Pavalko 1988:51-52). Gelir ve mülkiyet kavramları, her ne kadar SES için ayrı belirleyicileri olsalar da, temelde varlıklarını nitelendiren, belirleyen mesleklerin kendisi olmaktadır. Hatta meslek etkisiyle şekillenen bir başka SES belirleyicisi olarak eğitimden bahsetmek mümkündür. Modern eğitim sisteminin varlık nedeni kişileri meslek/uzmanlık sahibi yapmaktır. Özellikle Amerikan eğitim sistemi, bireyleri meslek seçimi için zorlar ve sahip olacağı mesleği doğrultusunda eğitim verir.

Pavalko, meslek seçimleri konusundaki yaklaşımları ayrı başlıklar hâlinde ele alarak açıklamaya çalışmıştır. Buna göre yaklaşımların ilki *rasyonel karar verme*ye dayalı yaklaşımdır. Peter M. Blau'nun gündeme getirdiği rasyonel karar verme mekanizmasında, insanların yapacakları mesleklere kalkışmalarının sebeplerini açıklamaya yönelik olarak çeşitli faktörler vurgulanmaktadır (Pavalko 1988: 56). Blau'nun modelinde kişiselliğe dayalı unsurlar ön plandadır. Şahsın meslek seçimindeki planları, kariyer beklentisinin yanı sıra, meslek gruplarının ekonomik sektörlerdeki durumu geniş bir bakış açısıyla hesaba katılır.

Yine Pavalko'nun aktarımıyla, Basil Sherlock ile Alan Cohen'in görüşü, Blau'nun teorisini desteklemekle birlikte 'minimaks strateji' kavramını da modele eklemlemektedir (1988: 56- 57). Minimax, minimumların maksimumu şeklinde özetlenebilecek, seçenekler arasından en doğru olanı tercih etme, bütün olumsuzlukları gözeterek hamlede bulunma stratejisidir. Sherlock ve Cohen'in bu stratejinin rasyonel karar mekanizmasındaki etkisinden kasıtları ise, rasyonel planlayışın seçeneklerin avantajları arasındaki uzlaşmayı içermesidir. Kişi, mesleği seçerken özel mesleklere erişim olanakları, kendi şahsi beklentileri ve karşısına çıkacak fırsatlar arasında bir dengeyi kurup en yararlı olacak şekilde kararını vermelidir.

Meslek seçimindeki rasyonel karar verme haricinde iki önemli yaklaşım daha vardır; bunlardan biri şansa dayalı meslek seçimidir, diğeri ise sosyo-kültürel etkiler çerçevesinde seçimin daha olası olduğu görüşüne dayanmaktadır. Şansa dayalı teorinin temel görüşü, ifadeden de anlaşılacağı üzere, meslek seçiminde niyetten ziyade 'kazara' mesleğe girişin söz konusu olduğu fikrine odaklanır (Pavalko 1988:58). İngilizce aslı "fortuitous" olan kavramda, bir evvelki yaklaşımda olduğu gibi, rasyonel bir karar mekanizmasından bahsedilmez, bilinçli tercihin pek sözü edilmez. John E. Stecklern ile Ruth E. Eckert bu yaklaşıma sahip kuramcılar arasındadır.

Son olarak sosyo-kültürel etkiler neticesinde meslek seçimine karar verildiği görüşüyse, SES ve tabakalaşma çalışmalarında yaygın olan görüştür. Sosyo-kültürel etkilerin başında kişilerin sınıfsal arka planları, yaşadıkları coğrafya, kent veya köy kökenli oluşları, cinsiyetleri, etnik kökenleri gelmektedir. Bu yaklaşım, SES ile mesleki itibar, meslek sosyolojisi ile tabakalaşma kuramları arasındaki karşılıklı etkileşimin tarifi açısından da önem taşımaktadır. Tabakalaşma sisteminin ölçülebilir hâle gelmesini sınıf kategorileri, itibar puanları, SES skorları

[6] Bundan sonra sosyo-ekonomik statünün kısaltılması olarak SES ifadesini kullanacağız.

sağlamaktadır (Ganzeboom vd. 1992:2). SES indeksi (SEI) ile itibar ölçeklerinin ölçümünü yaptığı ise esas olarak mesleki tabakalaşmadır. Mesleki hareketlilik ile sosyal hareketlilik arasındaki paralel ilişki düşünüldüğünde, tabakalaşma hususunda da bir benzerlikten bahsetmek mümkündür; mesleki tabakaların ölçülebilir hâle getirilmesiyle, sosyal tabakalaşma için de bir ölçek geliştirmek imkanı oluşmaktadır.

11.4. Mesleki İtibar ve Mesleki İtibar Ölçekleri

Mesleki itibarla ilgili önemli olan, *itibar* kavramının anlaşılmasıdır. Goldthorpe ile Hope, itibarı meslek için duyulan genel arzu, mesleğin çekiciliği olarak tanımlarlar (1972:54); Ganzeboom ve arkadaşlarının makalesinde (1992:7) geçen çekicilik ile karşıladığımız kavramın aslı *'desirability'* olduğundan, mesleğin arzu edilebilirlik derecesi gibi bir tanımlama yapmak da olasıdır. Goldthorpe ile Hope'un birlikte kaleme aldıkları metinde itibarın tam karşılığı ise "sosyal avantaja ve güce sahip olma durumu"dur (1972:19). Güç ve avantaj, yani yüksek itibar ayrıcalığı da beraberinde getirecek ve itibarı yüksek olanların diğerleri üzerinde sömürü hakkı elde etmesini sağlayacaktır. Bu açıdan tabakalaşma kuramlarını mesleki itibar ölçekleriyle birlikte ele alan yaklaşımlarla geleneksel marksist analizler arasında bir ortaklık kurmak mümkündür. Yaklaşımlar arasındaki temel fark mevcut etkilerin hangisi üzerine vurgu yapıldığı ile ilgilidir. Wright gibi neo-marksistler, sömürü kavramı üzerine yoğunlaşırken, Weberci analizlerde hayat fırsatlarının yeniden üretimi merkezde konumlanmakta, Bourdieu gibi farklı bakış açısına sahip bir başka kuramcıda ise toplumsal uzam aracılığıyla sınıfların veya konumların oluşumundan bahsedilmektedir (Weininger 2014:119) (öte yandan Bourdieu de sınıf fraksiyonları tanımının karşılığı olarak da mesleki gruplar dikkati çeker; bu da yaklaşımlar arası ortaklığa başka bir örnektir).

Goldthorpe'a göre ise mesleki itibar, toplumsal itibarı tariflemekte, toplumsal itibar ile statü (konum) kavramı da aynı manada kullanılmaktadır (Goldthorpe & Hope 1972: 23). Sosyal konum/statü, tabakalaşma yapısındaki birimlerin her birini içeren bir anlam taşır. Sınıf konusunu iktidar seçkinleri teorisi içerisinde gündeme getiren Wright Mills, "Gelir kaynakları ile meslekler sınıf konumlarıyla doğrudan ilişkili oldukları için mesleklerin tahmin edilen bir itibar kotaları, işin içinde veya dışında statü konumuyla ilişkilidir" (1951: 71) ifadesiyle sınıf ve statüyü ayırmaksızın, meslekler ve mesleklerin tahmini itibarları üzerinden ele almıştır.

Gelir, çalışma koşulları, sorumluluk, eğitim standartları gibi etmenlerin her biri statü kavramında içerilmektedir. Mesleki sosyal statü (occupational social status) ile mesleki itibar (occupational prestige) kavramlarının, Goldthorpe ile Hope'un 1972 tarihli makalesinde eşdeğer oldukları varsayılmıştır. Buna göre verilen itibar skorları ve değerlendirmelerin her biri, sosyal konumların ölçeklendirilmesi olarak görülebilmektedir. Statünün veya sınıfsal konumun belirlenmesinde dört temel kriter sıralanır; yaşam standartları, topluluktaki itibar, diğer insanlar üzerindeki güç ve etki, topluma sağladığı değer (Goldthorpe & Hope 1972:35-36). İtibar ve topluma sağlanan değer meslekle doğrudan ilişkili olduğu gibi, diğer insanlar üzerindeki güç kavramı, mesleki itibar ölçeği çalışmalarında sıkça rastlanılan otorite değişkeni ile karşılanmakta, yaşam standartının ifadesi olan gelir ve harcamayı ise yine ağırlıkla sahip olunan meslek belirlemektedir.

Goldthorpe ile Hope, söz konusu makalede tabakalaşmayı "sosyo-ekonomik yapıya bağlı olarak ortaya çıkan eşitsizlikler" şeklinde tanımlarlar (1972: 54). CAMSIS ölçeğinde

Blackburn, Prandy ile Stewart ise, tabakalaşmayı, sosyo-ekonomik ilişkiler, meslekler ve avantaj/güç (itibar) kavramları üzerinden açıklamaya çalışırlar (Goldthorpe & Hope 1972: 54). Mesleklerin puanlandırılması ise sınıf konumuna veya itibara göre gerçekleştirilir (Stewart et al. 1980:74). İtibar mesleğin sembolik değerinin ölçülmesini sağlamaktayken, mesleğin kendisi hayat şansı ile sınıf kavramlarıyla birlikte şahısların gündelik pratiklerini de açıklamaya yardımcı olur. Bütün bu sistemin analizini kolaylaştıransa itibar ölçekleri olmaktadır.

Meslekler ve mesleki itibar konularına eğilen diğer önemli kuramcılardan Ganzeboom ve arkadaşları ise gelir ile meslek arasındaki ilişkiyi öncelikli görmüşlerdir; onlara göre gelirin kaynağı meslek, mesleğin kaynağı ise eğitimdir (1992:9). Dolayısıyla ekonomi temelli yaklaşımlarda da eğitim ile meslek faktörlerini gözardı etmek söz konusu değildir. Yine Ganzeboom ile Treiman'a göre, SEI ile itibar paralellikten ziyade bir neden-sonuç ilişkisi taşımaktadır. İtibar, sosyo-ekonomik statünün sonucudur (Ganzeboom vd. 1992:9). Goldthorpe'un kurduğu itibar ile statü arasındaki paralellikten farklı olarak, burada mesleki konumun kaynağında sosyo-ekonomik olanın yattığı görüşü yer almaktadır.

Ganzeboom ve Treiman ile birlikte çalışan De Graaf'ın, Flap ile kaleme aldıkları, Batı Almanya, Hollanda ve Birleşmiş Devletler'deki gelir ve mesleki statüyü karşılaştıran makalelerinde, sosyal konumun belirleyicisi olarak ele alınan etkenler; eğitim düzeyi, mesleki itibar, kişisel gelir ve iş bulmak için kullanılan kaynaklar olarak dikkat çekmektedir (1988:456). İş bulma veya meslek edinmedeki kaynaklarla kastedilen olgulardan biri, kişinin içerisinde yer aldığı sosyal ağdır (bunu Bourdieucü bir bakış açısıyla sahip olunan sosyal sermaye olarak tanımlamak da mümkün), söz konusu sosyal ağ, iş bulmaktan ziyade, bulunan işteki itibar ve gelir açısından önemlidir (De Graaf & Flap 1988:453); bu sayede kişinin sahip olduğu çevre mesleğini belirlemekte, sosyal konumu bu sayede kesinlik kazanmaktadır. Blau ile Duncan'ın sosyal hareketliliği kavramak açısından baba mesleğinin bir sonraki kuşağın meslek seçimine etkisi durumundan da bahseden De Graaf ile Flap, birbirini takip eden kuşakların eğitim düzeyleriyle beraber, son çalıştıkları meslekleri analizlerinde esas alırlar.

Otis Dudley Duncan ise, meslekleri sınıflar biçiminde düşünerek 'mesleki sınıflar' (occupational classes) kavramını kullanır. Böylece Duncan; SES, meslekler, sosyal sınıflar arasındaki ilişkiyi daha doğrudanlaştırır. Duncan'ın aktarımıyla Goodman'ın sınıflar arası uzaklık tabiri, mesleki sınıflar arasında statü kavramıyla ölçülebilmektedir (1979:794). Duncanların SES ile yerleşim bölgeleri arasındaki ilişkiyi ele aldıkları, Chicago okulundaki kent teorisyenlerinin çalışmaları üzerine yorumlarla tabakalaşma kuramlarını harmanladıkları bir başka yazılarında da, SES'in belirleyicilerinin mesleki gruplar olduğuna vurgu yapılmaktadır (1955:502). Mekansal farklılaşmanın, toplumsal farklılaşmanın bir neticesi olduğu fikrine dayanan yazıdaki ekolojik analiz, mekansal mesafeleri yüksek SES ve düşük SES sahibi grupların fiziki uzaklıkları üzerinden ele alırken, büyük meslek gruplarına göre tanımlamalar yapar. Alba Edwards'ın "sosyo-ekonomik grupları", Duncanların "büyük meslek grupları" olarak tanımladıkları sınıflandırma mekanizmasıyla aynıdır (O.D. Duncan & B. Duncan 1955:495).

Alba Edwards, mesleki hareketlilik konusunda öncü çalışmalar yapan isimler arasındadır. Meslekler sosyolojisini kariyer sosyolojisi, mesleki hareketliliği kariyer hareketliliği olarak tarifleyen Pavalko, kariyer hareketliliğini yatay ve dikey olmak üzere ikiye ayırır. Dikey harekette, bir meslekten diğerine geçiş söz konusudur ve hâliyle meslekler

arası hiyerarşi konunun odağını oluşturmaktadır. Mesleki konum ve itibar üzerine yapılan çalışmaları ele alan Pavalko, 1940'larda Amerika Sayım Bürosu için Alba M. Edwards'ın geliştirdiği mesleki statü skalasını (occupational status scale) örnek verir. Bu ölçeğe göre, altı temel grup vardır; profesyoneller, yöneticiler, şef ve benzer çalışanlar, vasıflı işçiler/ustabaşılar (formen), yarı- vasıflı işçiler, vasıfsız işçiler (Pavalko 1988:127). Görüldüğü gibi, bu sınıflandırmalar genel hatlarıyla meslek gruplarından yola çıkılarak meydana getirilmiştir. Kategorilerin her biri insanların sosyal konumları, hayat tarzları hakkında fikir verici olması gözetilerek tasarlanmıştır. Duncan, büyük kategoriler yerine mesleklere yoğunlaşarak 500 meslekle 1950'lerdeki sayımların verileriyle Duncan SEI olarak ifade edilen ölçeği geliştirmiştir. Charles

B. Nam ile Mary G. Powers'ın meslek ve gelir bilgisine dayalı ölçekleri de, Duncan'ın kullandığı mesleklerin 1970 sayımlarıyla güncellenmiş hâlidir.

Blau ile Duncan, Amerikan mesleki yapısı (American occupational structure) çalışmalarında, 1940'lar itibariyle kullanılan majör meslek gruplarına değinmektedirler ve ölçeklerin, bu ana kategorilere bağlı olarak geliştirildiğini ifade etmektedirler (1967:118). Kategorilerde yer alan meslek veya meslek gruplarının eğitim ve gelir ortalamaları arasındaki farklar, ölçeklerin belirleyicilerini oluşturmaktadır.

Geliştirilen ölçekler hakkında bilgi aktarımı yapan Pavalko ise, statü ile itibar kavramları arasındaki ayrımı da ifade etmeye çalışır: Mesleki statü (occupational status) mesleklerin eğitim ve gelir ile ilişkisine dayalı bir olguyken, mesleki itibar (occupational prestige) insanlar tarafından mesleklerin değerlendirilmesi anlamına gelmektedir (1988:128). George S. Counts'ın 1925 senesinde 450 kolej öğretmeniyle 45 meslek üzerine yaptığı görüşme neticesinde ortaya çıkardığı ölçek, itibar ölçeği örneğidir. 1946'da M. E. Deeg ile D. G. Peterson tarafından Counts'ın çalışmasındaki meslekler, 25 mesleğe kadar indirilmiştir (Pavalko 1988:128). 1947'de ise National Opinion Research Center (NORC) 2920 kişiyle görüşerek ulusal bir ölçek örneği oluşturmaya çalışmıştır; buradaki temel amaç Amerika nüfusu içerisinde farklı meslekler açısından mesleki hareketliliği saptamak, aynı zamanda mesleklerle eğitim arasındaki ilişkiyi analiz etmektir.

Kariyer hareketliliğinin ikinci türü olan yatay kariyer hareketlilikte ise, Pavalko, Emile Benoit- Smullyan'dan aldığı *'situs'* kavramını kullanır. Türkçe'de 'mevcut durum' diyebileceğimiz kavram, tüm değerlendirmeler içerisinde diğer kategorilerin düzeylerine göre belirlenen pozisyonun ifadesidir (Pavalko 1988:136), o an, o meslek/yapılan iş esnasında içinde bulunulan durumdur ('konum' kelimesi yerine 'durum'un tercih edilmesi, konumun statü kavramının karşılığı olarak kullanılma yaygınlığıdır; *status* konum ise *situs* durum'dur). Dikey hareketlilikte durum sabitken konum hareketlidir; yatay hareketlilikte ise konum sabitken durumsal hareketlilik söz konusudur (situs mobility); çapraz hareketlilikte ise konum ile durumun eşzamanlı hareketinden bahsetmek gerekmektedir (Pavalko 1988:140).

Durumun hareketli, statünün sabit olması, mesleklerin hiyerarşik olmayan bir gruplanmasıyla mümkündür. 1947'de Paul K. Hatt'ın geliştirdiği itibar ölçeğinde kullandığı meslek kategorileri buna bir örnek niteliğindedir. Meslek kategorileri, siyasetle ilgili, tarımla ilgili, ordu meslekleri, hizmete yönelik meslekler, rekreasyon-estetik alandaki meslekler, manuel işler, uzmanlık gerektiren işler biçiminde ayrıştırılmıştır. 1959'da Richard T. Morris ile Raymond

J. Murphy'nin sınıflandırma şemaları da, buna benzer biçimde meslekler arası hiyerarşi içermez (Pavalko 1988:136-137); sadece benzer nitelikte olanları aynı başlık altında gruplar.

Mesleki verilerin sosyal tabakalaşma açısından ölçüm aracı olarak kullanımıyla ilgili Nam ile Boyd'un *Occupational Status in 2000 (2000'de Mesleki Konum)* makalesinde de geriye dönük farklı bilgiler yer almaktadır. Yazıya göre, 1897'de William C. Hunt ilk defa SES için mesleki verileri analiz etmiş, ulusal toplumsal tabakalaşmanın anlaşılması için meslekleri A, B, C, D gruplarına ayırarak katmanlaştırmıştır (Nam & Boyd 2004:328). Alba Edwards'ın çalışması bundan sonraya rastlar. Blau ile Duncan, mesleki hareketlilik çalışmalarının tarihçesine değinirken, Alba Edwards'ın çalışmalarına değinirler. Onlara göre, Edwards'ın çalışmalarında mesleklerin karşılaştırmaları yapılırken, eğitim ve gelir değişkenleri ayrı saptamalar açısından işlevler barındırmaktadır. Eğitim, sosyal konum açısından önemli bir değişkenken, maaş veya ücret olmak üzere gelir, ekonomik konumun belirleyicisidir (Blau ve Duncan 1967:118).

Mesleklerin SES için kullanımına asıl öncülük eden isim Hunt'tır. Sayımlarla oluşturulan istatistikler 1910'lara kadar gitse de, Sayım Bürosu'nda mesleki SES skorlarının geliştirilmesi 1950'li yıllara tekabül eder (Nam & Boyd 2004:330). Bu skorlara göre, her meslek için ortalama bir eğitim ve gelir düzeyinden bahsetmek mümkündür. Nam ile Boyd'un yaptıkları karşılaştırmaya göre, Siegel'in ölçeği sadece itibara dayalı iken, Duncan "sosyo-ekonomik açıdan tahmin edilen itibar" ölçeği geliştirmiştir, Nam ve Boyd'un Powers ile geliştirdikleri ölçek ise, "saf sosyo-ekonomik" ölçektir (2004:333). Araştırmacılar, ölçeklerin ölçtüğü nitelikler açısından, çalışmalarına uygun ölçeği seçme şansına sahiptirler.

Treiman, 1976 tarihli makalesinde, 2. Dünya Savaşı'ndan sonraki 30 yıl boyunca, mesleki itibar üzerine 60'tan fazla ülkede 85 çalışma yapıldığını belirtmektedir (1976:285). Bu ülkeler arasında gelişmiş endüstriyel toplumlar dışında, Tayland, Nijerya, Yeni Gine, Hindistan gibi geleneksel toplumların yer alması da Treiman'a göre dikkat çekicidir. Bütün bu çeşitliliğe rağmen, çalışmaların işleyişi de amacı da ortaktır; toplam nüfustan alınan bir örneklemle meslek başlıkları okunup görüşleri alınarak çalışılır, neticede şahısların mesleklere gösterdikleri saygıya göre yaptıkları derecelendirme üzerinden sosyal konumların belirlenmesi sağlanır (Treiman 1976:285). Burada Treiman'ın kullandığı üç farklı kavram vardır; itibar (prestige), saygı (respect) ve sosyal konum (social standing). Her üç kavram da, zengin-fakir, eğitimli-eğitimsiz, genç-yaşlı, kentli-köylü ikiliklerinin belirttiği görüşler çerçevesinde zenginleşir.

Geliştirilen ulusal ölçeklerin yanı sıra, uluslararası karşılaştırmalar yapmak da mesleki itibar çalışmaları açısından önem taşımaktadır. Bu nedenle Uluslarası Standart Meslekler Sınıflandırması (International Standard Classification of Occupations, ISCO)tarafından gruplanan meslekler son derece önemlidir. Treiman'ın 1979 tarihli makalesinde ISCO'nun 1968 sınıflandırmasının verileri yer almaktadır. Buna göre 9 ana grup, 83 minör grup, 284 birim ve toplamda 1506 meslek tanımlaması yapılmaktadır (Treiman 1976:286-287). Ganzeboom ile Treiman'ın 2010'da birlikte kaleme aldıkları yazılarında ise ISCO-88 ile ISCO-08 arasında karşılaştırma yapılmıştır.[7] Bu karşılaştırmaya göre ISCO-88'de 9 ana grup, 38 alt ana grup[8], 115 minör grup, 363 birim; ISCO-08'de ise 10 ana grup, 44 alt ana grup, 120 minör grup ve 403

[7] ISCO sınıflandırması 20 yılda bir güncellenmektedir, ISCO-88 1988'in, ISCO-08 ise 2008 senesinin sınıflandırmaları anlamına gelmektedir.

[8] Sub-major grup sınıflandırması 1968'de yoktur, ISCO-88'deki sınıflandırma için geliştirilen yeni bir tanımlamadır.

birim yer alır.

ISCO'nun 'iş/meslek' tanımı, "birisi tarafından gerçekleştirileceği düşünülen şey", yetenek ise "belli bir işin sorumluluğunu yerine getirmek için taşınan şey" şeklinde yapılmaktadır (Elias 1997:6). Elias'ın ifadesiyle ISCO'nun sınıflandırması eğitim, nitelik ve beceri düzeylerine göre gerçekleştirilir; majör gruplar sonrası alt kısımlardaki sınıflandırmalar bu beceri düzeylerini ayrıştırmaktadır. Becerinin farklılaştırılmasındaki temel kriterler ise, bilgi sahipliği, araç veya makine kullanımı, üzerinde çalışılan malzeme bilgisine bağlıdır (Elias 1997:6).

11.5 Mesleki İtibar Ölçekleri ile SES Ölçekleri Arasındaki İlişki

Ganzeboom ile Treiman'ın 2008'de güncellenen ölçeklere değindikleri yazılarında, farklı sınıflandırma örnekleri verilmiştir. Uluslararası SES ölçeği olan International SEI (ISEI), mesleki statünün ölçeği olarak geliştirilmiştir; Standard International Occupation Prestige Scale (SIOPS), adından da anlaşıldığı üzere, mesleki itibar ölçeğinin uluslararası bir standardını oluşturmayı amaçlamaktadır. SIOPS-08, Treiman ölçeğini ISCO verileriyle birleştirerek kullanırken; ISEC-08, Erikson, Goldthorpe ve Portocarero tarafından geliştirilen, 1992'de Goldthorpe'un Weberyen yaklaşımıyla güncellediği EGP şemasına bağlı olarak 13 farklı sosyo-ekonomik sınıf kategorisi oluşturmaktadır (Ganzeboom & Treiman 2010:5-6).

Mesleki statünün sosyo-ekonomik ölçeğini geliştirme amacındaki Stevens ile Featherman, yine meslekler ve mesleki itibarın yanı sıra, eğitim meselesini vurgulamaktadırlar (1981:365). Eğitim ile gelir veya ekonomik durum arasındaki ilişkinin belirleyicileri mesleki gruplar ve bu mesleklerin itibarlarıdır. Faunce de, tabakalaşma açısından mesleki statülerin anlamlarını tartıştığı yazısında, meslek, eğitim ve gelirin sosyal konumun temel bileşenleri olduğu iddiasındadır. SEI, ancak bu olgularla harmanlanarak tabakalaşmaya dair veriyi sağlayabilir. Sınıf ve statü kavramlarına ilave olarak iktidar olgusu üzerinde duran Faunce'ye göre, tabakalaşmanın temel kriterleri arasında sosyal ve ekonomik konumun yanı sıra, politik konum ve bilgi veya yeteneğin sağladığı konum da yer almaktadır (1990:216).

Mesleki hareketliliğin sınıf yapısının değişimine etkisini irdeleyen Breiger, ancak ampirik çalışmalarla meslek hareketliliği ile sosyal sınıf kavramı arasında bir birleşim oluşturulabileceği düşüncesindedir. Ampirik çalışmalarda fazla detaya inmek, tablolarda parçalanmalar yaratarak, anlaşılırlığı güçleştirir, analizleri zorlaştırabilir (Breiger 1981:580). Mesleki hareketlilik tabloları, çapraz sınıf modellerinin oluşturulması açısından önem taşır. Buradaki 'sınıf' kavramı, Marx'ın formüllerinden ziyade, Weber'in sosyal sınıf anlayışını içermektedir; dolayısıyla ampirik sınıfları tabakalaşma çalışmasındaki kavramlara uygun biçimde ele almak mümkün olur (Breiger 1981:579).

Breiger'in eleştirdiği nokta, toplumsal hareketlilik çalışmalarında, sınıf kavramının pek dikkat alınmayışıdır. 1950'lere kadar hareketlilik fırsatlarına dair çalışılan sosyal teori, sınıf teorilerinden ayrılmazken; meslek çalışmaları sınıflardan soyutlanmış hâldedir. Blau ile Duncan'ın çizgisini izleyerek mesleki katmanlar yaratan toplumsal hareketlilik araştırmacıları Featherman ile Hauser'in 1978'deki çalışmalarında da aynı yoksunluğun varlığına dikkat çeker Breiger (1981:578-579). Mesleki hareketlilik konseptine sınıf teorisinin geri getirilmesi, bu çalışmaların gelişimi açısından önem taşımaktadır. Breiger, bu noktada sosyal sınıf yapısını açıklayan kimi tezleri ele alır; bunların ilki olan *birleşme tezi*ne göre meslek kategorileri ve

sosyal sınıf yapıları parçalara ayrılmıştır. Sosyal sınıf yapısındaki değişiklikler, mesleki hareketlilikle birleşerek sonuç verebilmektedir. *Homojenlik tezi*nde ise bir meslekten diğerine geçiş sınıf yapısıyla açıklanır, ancak varılacak noktayla kökenin birbiriyle ilişkisi önemsenmez, hareketliliğin vardığı nihai nokta ile köken arasındaki mesafenin değeri her koşulda sıfıra eşittir (1981:581-582); dolayısıyla eşitsizlik sınıfsal aidiyete atfedilmez. Son olarak *sınıf hiyerarşisi tezi* ise, tersine sınıflar arası hareketliliği sınıf kökenine bağlı olarak açıklamaktadır, bu teze göre sınıflar arası hareketlilik şansı bizatihi sınıfsaldır.

1989 mesleki itibar skorları üzerinden mesleklerin sosyo-ekonomik statü ölçeklerini geliştirmeyi hedefleyen Nakao ile Treas, 1992'de kaleme aldıkları makalelerinde, 1989'dan itibaren SEI ile itibar skorlarının birbirleriyle uyum gösterdiğini ifade etmektedirler. SES ölçekleri, statü kavramının kuşaklar arası geçişinde, sosyo-ekonomik hiyerarşinin tek tanımı olarak görülmekteler (Nakaos & Treas 1992:3); dolayısıyla bu ölçekler toplumsal eşitsizlik ve tabakalaşmanın anlaşılırlığı açısından önemli. Tıpkı Breiger gibi, Nakao ile Treas da SES ölçeklerinin sınıf kavramı açısından kullanışlılaştırılması gerektiği düşüncesindeler.

Duncan'ın 1961 tarihli SES ölçeğinde eğitim ile gelir arasında, doğrusal bir kombinasyon olduğu ifade edilmektedir. 1950 SEI skorlarını 1970 sayımları ile revize eden Stevens ile Featherman, 1981'deki çalışmalarında, mesleki itibarı bağımlı değişken olarak kullanırken, eğitim ile geliri belirleyici değişken olarak ele alırlar (Nakao & Treas, 1992:5). Burada eğitim ile gelirin doğrusallığı düşüncesinin yanı sıra, Duncan'ın bu verileri erkeklerin meslekleri açısından ortaya koyması ve 1970'lere kadar mesleki hareketlilik, tabakalaşma alanlarında yapılan öncü çalışmalarda erkekler arasında yaygın olan mesleklerin çalışılması dikkati çekmektedir.

Kadın ve erkeklerin meslek deneyimindeki farklılıklar ve meslekler açısından kadınların da ölçeklere dahil edilmesine dair çalışmalar 1970'lerin başlarında gündeme gelir (Pavalko 1988:216). Kadınların istihdamına yönelik çalışmaların içerikleri temel olarak demografi etkilerle, çocuk sahibi olup çalışmayı bırakması veya çalışan kadınların evliliklerini geç yaşlarda yapması benzeri karşılaştırmalarla ele alınmıştır. Mesleklerde cinsiyet ayrımına yönelik çalışmaların başlıcası ise, Edward Gross tarafından 1900-1960 sürecini ele alacak şekilde yapılmıştır (Pavalko 1988:221). Buna göre, erkeklerin baskın olduğu meslekler kadınlara direnç gösterirken, kadınların baskın olduğu meslekler erkeklere de açıktırlar; temel eşitsizlik buradan kaynaklanır. 1950-1960 yılları arasında bu eşitsizlik keskinleşir, büro ve hizmet sektöründeki işlerin kadınlara uygunluğu konusunda ortak bir anlayış geliştirilir; 1950- 1970 seneleri boyunca 'kadın mesleklerinde' erkek hareketliliği göze çarparken, 'erkek mesleklerinde' kadın hareketliliği fazla değildir. Toplumsal cinsiyet çalışmalarının yaygınlık kazandığı günümüzde, meslekler literatürü açısından ayrımları ele almak ve kadın istihdamı konusunu ulusal düzeylerde çalışarak uluslararası ölçeklerde karşılaştırmalar gerçekleştirmek ayrıca gereklilik arz eder.

Meslekler sosyolojisi, endüstriyel sosyoloji gibi alanlara hiç temas edilmediğinde dahi, tabakalaşma literatürü içerisinde SES ile birlikte mesleki konum, statü ve mesleki itibar kavramları üzerine farklı yaklaşımlara sahip kuramcıların yaptığı çeşitli çalışmalar dikkat çekmektedir. Mesleki itibar, tabakalaşma ile otorite ilişkileri, ekonomik kaynaklar arasında konumlanmaktadır (Zhou 2005:91). Meslek kavramını, 1977'de geliştirdiği ölçekte otorite

ilişkileriyle ele alan Treiman bu açıdan daha belirleyici bir sınıflandırma oluşturmaya çalışmıştır. Treiman'a göre eğitim ve beceri, iktidarın göstergeleri olarak önem taşırlar. Zhou da, kolektif algı yaratan itibar puanlamalarının, otorite faktörü hesaba katılarak geliştirilmesinin, tabakalaşmayı tanımlayıcı etkisini artırdığı görüşünü taşımaktadır.

Sosyal sınıflar ve konumlarla ilgili çalışmalarda, meslekler merkezi önem taşımaktadırlar. Gelir ve eğitim düzeyi ile meslekler arasındaki karşılıklı etkileşimse, sosyo-ekonomik vaziyetle ilgili yapılacak herhangi bir çalışma açısından sosyal statünün temel kaynaklarından mesleklerin tartışılmaz belirleyiciliğini ortaya koymaktadır. Ekonomik sosyoloji, kalkınma, işgücü piyasasına yönelik çalışmalarda mesleklere dayalı veriler, konular arası ortaklığın ispatı niteliğini taşımaktadır; Türkiye özelinde yapılan istihdam araştırmaları açısından bakıldığında da, eğitim düzeyi, eğitime bağlı olarak bilgi gerektiren mesleklerde uzmanlaşma, gelir-meslek arasındaki ilişki, mesleklerdeki otorite faktörü, kadın istihdamı gibi konuların vurgulandığı görülmektedir. Bütün bu konuların ortak paydasına bakıldığında, anlaşılmaktadır ki, SES ile meslekler birbirinden bağımsız düşünülemeyecek denli iç içedir.

Bu Bölümde Ne Öğrendik Özeti

Günümüzde eğitim, ekonomi, kent, tabakalaşma gibi çok sayıda sosyal meseleyi meslekler üzerinden ele almak mümkündür. Mesleklerin geniş bir sosyo-ekonomik çerçeve içinde şekillenmesi ve neticesinde toplumu şekillendirmesi üzerinde ciddi bir biçimde durulması gereken bir konudur. Sanayi sonrası topluma geçiş ve mesleklerin sosyal anlam ve önemleri değişmektedir. Meslek, fertlerin geçimini sağlayan, genel sosyal statülerini belirleyen ve kendine özgü kanunî ve ahlâkî kuralları olan göreli sürekli bir faaliyet tarzı olarak tanımlanabilir. Sosyal yapıda işbölümü içindeki yerine göre fonksiyonları belirlenen meslekler fert ve toplum arasındaki önemli etkileşim bağlarından birini oluşturmaktadır.Her meslek toplum içerisinde bir sosyal işlevi yerine getirir ve buna göre de bir itibar kazanır. Her mesleğin sosyal mevkisini ifade eden bir itibarı vardır. Bu itibar o mesleğin sosyal konumunun toplum tarafından algılanması ve değerlendirilmesi neticesinde ortaya çıkan ve arkaplanda kendisini meydana çıkarak sosyo-ekonomik koşullara bağlı olarak sürekli bir değişim içerisinde olan bir göstergedir. Bu değişimler takip dildiğinde toplumdaki tabakalaşma ve sosyal hareketlilik de gözlemlenebilir bir mahiyet kazanır. Çağdaş sosyoloji içerisinde toplumdaki sosyo-ekonomik değişmeleri meslekler üzerinden analiz etmek yaygınlık kazanmıştır. Zira Modern toplumsal yaşamda kişiye mesleği (işi) üzerinden bir konum ve rol verilmekte; toplum da meslekler etrafında örgütlenmektedir. Meslek insanların kimliklerinin önemli belirleyicilerinden birisi olarak itibar, gelir, hayat tarzı gibi olguların kaynağını teşkil eder. Modern eğitim sisteminin varlık nedeni kişileri meslek/uzmanlık sahibi yapmaktır. Meslek ayrıca görülmesi, gözlenmesi, ölçülmesi en kolay değişkendir. Dolayısıyla sınıf ile özdeş olmasa da meslek bir kişinin sosyal durumunu anlamada önemli bir kaynak teşkil eder. Mesleklerin sosyal itibarlarını takip etmek ve bunun bir skalasını oluşturmak toplumdaki katmanlaşmalara dair açık bir ipucu verir. Mesleklerin toplum nezdindeki itibarı toplumsal yap içinde bireyin yerini belirlemesinin yanı sıra iş piyasalarını, ekonomik yapıyı, eğitim ve istihdam sistemini yakından ilgilendirmektedir.

Bölüm Soruları

1) Endüsti toplumunun temsilcisi olarak adlandırdığımız fabrika işçilerinin oluşturduğu gruplar, endüstrileşme döneminin temsilcisi niteliğinde bir sınıf hâline geldikleri gibi, endüstri sonrası toplumda hizmetler sektöründe çalışan hangi sınıfın yükselişi söz konusudur?

a) Proleterya-prekarya

b) Askeri-sivil

c) Mavi yakalı-yönetici

d) Mavi yakalı-beyaz yakalı

e) Sanayici-finansçı

2) Hangisi fertlerin geçimini sağlayan, genel sosyal statülerini belirleyen ve kendine özgü kanunî ve ahlâkî kuralları olan göreli sürekli bir faaliyet tarzı olarak tanımlanabilir?

a) Meslek

b) Sanayi

c) Çalışma

d) Üretim

e) Paylaşım

3) Aşağıdakilerden hangisi mesleklerin sosyal tabakalaşma analizinde temel bir hareket noktası olmasının nedenlerinden biri değildir?

a) Modern toplumsal yaşamda kişiye mesleği (işi) üzerinden bir konum ve rol vermektedir.

b) Modern toplum meslekler etrafında örgütlenmiştir.

c) Görülmesi, gözlenmesi, ölçülmesi en kolay değişkendir.

d) Diğer sosyo-ekonomik etkenleri (eğitim, gelir, otorite) bünyesinde barındıran onları da yansıtan bir değişkendir.

e) Meslekler kişilerin yönelimlerine bağlı olmadığı için sosyal yapıyı analizde daha objektif bir değişkendir.

4) Mesleki itibar ölçekleri ile SES ölçekleri arasındaki ilişkiyi açıklayınız.

5) Uluslarası Standart Meslekler Sınıflandırmasının kapsam ve bileşenlerini anlatınız.

6) Mesleki itibar ile mesleki statü arasındaki farkı araştırınız.

12. TÜRKİYE'DE MESLEKİ İTİBAR VE SOSYO-EKONOMİK STATÜ

Bu Bölümde Neler Öğreneceğiz?

12.1. Türkiye'de Meslek Çalışmalarının Durumu

12.2. Türkiye'de İşe ve Çalışmaya Bakış

12.3. Türkiye'de Mesleki İtibar ve Mesleklerin Sosyal Bileşenleri

12.4. Sonuç: Türkiye'de Mesleki İtibar ve Sosyo-Ekonomik Statü

Bölüm Hakkında İlgi Oluşturan Sorular

1) Türkiye'de meslek çalışmalarının güncel durumu nedir?

2) Türkiye'de mesleklerle ilgili araştırmalar niçin gelişmemiştir?

3) Türkiye'de işe ve çalışmaya bakış nasıldır?

4) Hangi etkenler Türkiye'de işe ve çalışmaya bakışı etkilemektedir?

5) Türkiye'de mesleklerin itibar sıralaması nasıldır?

6) Mesleklerin toplumsal tabakalaşma açısından önemi nedir?

Bölümde Hedeflenen Kazanımlar ve Kazanım Yöntemleri

Konu	**Kazanım**	**Kazanımın nasıl elde edileceği veya geliştirileceği**
Türkiye'de Meslek Çalışmalarının Durumu	Türkiye'de meslek çalışmalarının durumunu öğrenmek	Ders notları, ders anlatımı, sunumlar ve ileri okumalar
Türkiye'de İşe ve Çalışmaya Bakış	Türkiye'de işe ve çalışmaya bakış hakkında ampirik bilgiler edinmek	Ders notları, ders anlatımı, sunumlar ve ileri okumalar
Türkiye'de Mesleklerin İtibarı	Türkiye'de mesleklerin itibarıile ilgili detaylı bir bilgi edinmek	Ders notları, ders anlatımı, sunumlar ve ileri okumalar
Mesleklerin Toplumsal Tabakalaşma Açısından Önemi	Mesleklerin toplumsal tabakalaşma açısından önemini kavramak	Ders notları, ders anlatımı, sunumlar ve ileri okumalar

Anahtar Kavramlar

- Meslek çalışmaları
- İşe ve çalışmaya bakış
- Mesleklerin itibarı
- TÜBİTAK
- EGP
- İLO
- Uluslararası Standart Meslek Sınıflamaları (ISCO)

12.1. Türkiye'de Meslek Çalışmalarının Durumu

Türkiye'de mesleklerin sosyolojik mahiyetine dair son zamanlarda artan bir ilgi söz konusu olsa da henüz yeterli bir literatürün oluştuğunu söylemek güç görünüyor. Bu bakımdan meslekleri sosyolojik olarak incelemeye bir giriş mahiyeti arz eden tek çalışma Zafer Cirhinlioğlu'nun (1996) bir ders kitabı olan *Meslekler ve Sosyoloji* isimli çevirisidir. Zehra Kasnakoğlu'nun önce Hülya Çıngı (1980) sonra da Erkan Erdil ile (1980; 2000) eski tarihli iki çalışması de Türkiye'deki mesleki itibar üzerine nadir örnekleri teşkil etmektedir. 2008 yılında *Türkiye'de Neoliberal Pratiklerden Kesitler* başlıklı bir TÜBİAK araştırma projesi olarak hazırlanan Yıldırım Şentürk ve Sibel Yardımcı'nın (2010) *Hacıyatmazı Devirmek - Neoliberal Pratiklere Karşı Kolektivite* isimli çalışmaları da yeni sosyo-ekonomik yapı içerisinde bir dizi mesleğin yaşadığı değişimi ele alıyor. Bu kitap özellikle piyasalaşma ve değişen iktisadi yapı içerisinde tarımdan eğitime, sağlık sisteminden geri dönüşüm politikalarına, güvenlik hizmetlerine kadar birbirinden çok farklı alanlardaki gündelik pratiğe odaklanarak meslekler sosyolojisi bakımından güzel bir uygulamayı içeriyor.

Yunus Kaya (2008) EGP modelini kullanarak 1980 ve 2005 arasında Türkiye'deki toplumsal tabakalaşmanın değişimini analiz ettiği çalışmasında bu dönemde Türkiye'de toplumun en alt ve üstteki katmanlarında görece daha fazla artış olduğunu gözlemleyerek bunu proleterleşme ile beraber toplumsal kutuplaşma olarak adlandırmıştır. Bu analizi 1980 ve 2005 arasındaki nüfus sayımlarından aldığı ISCO-68 mesleki sınıflandırmasına göre iki rakamlı seviyedeki yaklaşık 80 meslek grubunu işteki duruma göre dörde (işveren, kendi hesabına çalışan, ücretli, ücretsiz aile işçisi) ayırarak oluşturduğu 300'den fazla grubu Ganzeboom and Treiman'ı (1996) takip ederek yedi katmanlı EGP modeline çevirerek yapmıştır. Kaya'nın çalışması Türkiye'de tabakalaşma ve meslek tartışmalarına uluslararası düzeyde karşılaştırma yapması bakımından önemli katkılar sağlamaktadır. Ancak EGP modelinin türkiye için geçerliliği ile ilgili henüz bir çalışma yapılabilmiş değildir. Ayrıca Türkiye'de meslekleri sosyal konumları bu tartışmaya dahil edilmiş değildir.

Hakan Ercan'ın (2011) Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO)'nün Türkiye Bürosu için hazırladığı *Türkiye'de Mesleki Görünüm* isimli çalışması mesleklerin görünümüne dair en derli toplu analizi içermesi bakımından önem arz etmektedir. Bu raporda Ercan Türkiye'de beklenen istihdam artışları, dünyanın geri kalanında olduğu gibi hizmet mesleklerinde olacağını dile getirmektedir. Yine Semih Akçomak ve H. Burcu Gürcihan TCMB Çalışma Tebliği olarak hazırladıkları çalışmalarına meslekler piyasasındaki ücretler kutuplaşmasına odaklanarak mesleklerin mahiyetindeki farklılaşmayı ele alıyorlar. Rita Ender (2015) "Kolay Gelsin" isimli çalışması ise söyleşiler üzerinden azınlıkların yaptıkları çeşitli mesleklerin yok oluşunu ele almaktadır. Sosyolojik bir inceleme olmasa da bu kitap mesleklerin değişen dünyasına ışık tutacak bir nitelik arz etmektedir. Bunlara eklenebilecek farklı mesleklerin değişimini ele alan bazı çalışmalardan da bahsetmek mümkündür. Bunlar arasında Mehmet Karakaş'ın (2003) polisliğin, Ahmet Öncü ve Ahmet Haşim Köse'nin (2001) mühendisliğin, Nilgün Fehim Kennedy'nin (2012) mimarlığın, Cirhinlioğlu (1997) ve Kasım Akbaş'ın (2015) avukatlığın, Yalçın Yılmaz'ın (2015) gazeteciliğin, Aziz Şeker'in (2008) sosyal çalışma mesleğinin değişimini ele alan çalışmaları önemlidir.

Görüldüğü üzere son zamanlarda mesleklere artan bir sosyolojik/sosyal bilimsel bir ilgi

söz konusudur. Ancak konunun henüz yeterince araştırıldığını söylemek zordur. Zira Türkiye'de meslekleri çalışmak bünyesinde çeşitli zorlukları barındırmaktadır. Evvela ekonomik yapının değişimindeki gecikmeler ve doğal olmayan geçişler mesleklerin yerleşik bir mahiyet kazanmasını zorlaştırmaktadır. Yanı sıra Türkiye gibi sosyal çeşitliliğin fazla olduğu ve imparatorluk bakiyesi bir toplumda mesleklerin sosyal anlamları zaman zaman iktisadi mahiyetinden bağımsız işlemektedir. Osmanlı toplumunun meslekler etrafında örgütlendiğini düşündüğümüzde pekçok mesleğin geleneğinin olduğu ve geçmişten beslenen özelliklerinin bu mesleklerin sosyal dünyalarını şekillendirmede merkezi bir yer tuttuğu söylenebilir. Öte yandan Bu sebeple Türkiye'de mesleklerin toplumsal konumu her zaman belirsiz bir şekilde kalmış ve neredeyse hiç araştırılmamıştır. Aynı zamanda diğer pekçok sosyal meselede olduğu gibi mesleklerle ilgili de veri sorunları bulunmaktadır. Türkiye'de Nüfus Sayımı ya da Hane Halkı Tüketim ve Gelir Araştırmaları gibi ülke düzeyinde yapılan araştırmalarda önceki nesillerle ilgili süreklilik gösteren verilerin toplanmaması tabakalaşma ve sınıfla ilgili çalışma yapmayı zorlaştırmaktadır. Kalaycıoğlu (2008, p. 37) toplumsal hareketliliğe dair sınırlı düzeyde verinin sadece Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü tarafından 5 yılda bir düzenli olarak yürütülen Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırmalarında (TNSA) 1980lere kadar bulunduğunu dile getirmektedir. Ancak bu tarihten itibaren hareketlilik ile ilgili sorular anketten çıkarıldığı için karşılaştırmalı zamansal çalışmaları yapmak güçleşmektedir. Dolayısıyla bugün zaman içerisinde karşılaştırmalara müsaade edecek ve değişimi gözlememize yarayacak şekilde mesleklerle ilgili veriler yoktur. Toplanan sınırlı miktardaki veriler de genellikle meselenin daha çok iktisadi boyutunu kapsamakta; sosyal boyutunu ihmal etmektedirler. Bu üç değişik neden kümesi çerçevesinde Türkiye'de mesleklerin henüz sosyolojik araştırmanın münhasır bir konusu hâline geldiğini söylemek güçtür.

Önceki bölümlerde sanayi toplumundan sanayi sonrası topluma geçilirken yaşanan sosyo- ekonomik değişimler detaylıca ele alınmıştı. Bu bölümde ise bu değişimlerin Türkiye'deki iş ve mesleklere yansıması ele alınacaktır. Ardından TÜBİTAK desteğiyle 2014 yılında Türkiye çapında 2500 kişilik kır-kent örneklemiyle yürüttüğümüz nicel bir araştırmanın verilerine dayanarak mesleklerin ve çalışma yaşamının değişimi ele alınacaktır. Araştırmada mesleklerin sosyal konumları anlaşılmaya çalışılmış ve bunun için çok temel bir ara olan bir mesleki itibar ölçeği geliştirilmiştir. Aşağıda Türkiye'de iş ve mesleklerin değişimine dair genel bir çerçeve çizildikten sonra araştırma kapsamında elde edilen veriler yaş grupları ve diğer demografik değişkenler çerçevesinde çarpraz bir şekilde analiz edilerek gençlerin iş ve meslek karşısındaki konumları değerlendirilecektir.

12.2. Türkiye'de İşe ve Çalışmaya Bakış

İnsanlar belirli mesleklere belirli itibar düzeylerini atfederken aslında zihinlerinde işe ve çalışmaya dair bir bilgi ve kanaat mevcuttur. Mesleklerin toplum nezdindeki değeri çalışmaya karşı tutumlarla yakından ilişkilidir. Bu çerçevede araştırmaya katılanlara iyi bir işte olması gerektiği düşünülebilecek 16 özellik okunmuş ve kendilerinden 1-5 arasında bir puanlamaya tekabül edecek şekilde (1) kesinlikle katılmıyorum; (2) katılmıyorum; (3) ne katılıyorum ne de katılmıyorum; (4) katılıyorum; (5) kesinlikle katılıyorum cevaplarından birisini seçmeleri istenmiştir. Verilen bu cevaplara göre toplumda işe dair bakış açıları analiz edilmiştir (Tablo 1).

Aşağıdaki tabloda görülebileceği üzere araştırmaya katılanların iyi bir işte en fazla

aradıkları ilk üç özellik iyi bir ücret, iş garantisi ve iş güvenliğidir. İyi bir işle ilgili nitelemelerde ücret beklentisinin en üst sırada gelmesi beklenen bir durumdur. Zira iş belirli bir ücret veya gelir karşılığında gerekleştirilen aktiviteler olarak tanımlanmaktadır. Bu bakımdan iyi bir ücretin işten beklenen özelliklerden birisi olması normaldir. Akçomak ve Gürcihan'ın (2013) çalışmalarında gördüğümüz üzere Türkiye'de büyük bir ücret kutuplaşması söz konudur ve iyi ücretli işler sayı ve oran bakımından çok az iken, az ücretli işler daha fazladır. Öte yandan genel ücretler seviyesi bakımından gittikçe göreceli bir düşüş gösteren orta düzeyli ücretli işlerde artış söz konusudur. Dolayısıyla yüksek ücretin iyi bir işte aranan özelliklerden olması bu koşullar altında beklenen bir durumdur.

Tablo 16. İyi Bir İşte Aranan Özellikler

Özellikler	Ortalama Skor	Önem Düzeyi (%)
İyi bir ücret	4,46	89,2
İş garantisi	4,44	88,8
İşin kaza ve ölüm riski içermemesi	4,41	88,2
Stresin az olması	4,32	86,4
Uygun çalışma saatleri	4,24	84,8
Topluma faydalı bir iş olması	4,18	83,6
Kendi kararlarını verebilme imkânı	4,13	82,6
İşin toplumdaki saygınlığı	4,1	82,0
Başarı hissi vermesi	4,07	81,4
Önemli kararlarda söz sahibi olmaya imkân vermesi	3,93	78,6
Yeni beceriler kazandırması	3,92	78,4
Kolay olması	3,69	73,8
Bol izin ve tatil süresi	3,64	72,8
Beden ile çalışmayı gerektirmemesi	3,59	71,8
Sorumluluk gerektirmemesi	3,56	71,2
İlginç bir iş olması	3,39	67,8

Ancak iş garantisi ve iş güvenliğinin aranan özellikler arasında yukarılarda çıkması Türkiye'deki iş ve istihdam piyasalarının koşulları ile ilişkilidir. Türkiye'de sigortasız olarak nitelenen kayıt dışı işlerin yoğunluğu söz konusudur. Bununla birlikte iş garantisi çoğunlukla kamu işlerinda çalışmak anlamına gelmektedir. Dolayısıyla Türkiye'deki istihdam koşullarının dörtlü yapısı burada karşımıza çıkmaktadır. Birinci grupta ömür boyu çalışma garantili kamu

istihdamı gelmektedir. İkinci grupta bu kadar garantili olmasa da kanuni kısıtlara tabi bir göreceli istihdam imkanı sunan özel sektörün büyük ve orta boy firmaları gelmektedir. Üçüncü grupta kendi işini yapan avukatlık, hekimlik, mimarlık, mühendislik gibi "serbest meslek"ler bulunmaktadır. Bu işler klasik manada güvenceli olmasalarda eğitimle elde edilen bilgi ve mesleğin toplumsal talebi bu işlerin güvencesi konumundadır. Bu gruba eğitimle elde edilmese de teknik beceri ile kazanılan çeşitli zanaatlari de eklemek mümkündür. Dördüncü grupta ise güvencesiz kayıt dışı işler ve kayıtlı olsa bile doğası gereği dönemsel, kısa vadeli olan işler bulunmaktadır. Bu grupta yer alanlar yukarıda istihdamın eğitimsel yapısında analiz edildiği üzere hiç de az bir sayı teşkil etmez. Dolayısıyla iyi bir işin güvenceli olmasının beklenmesi bu şartlar altında normaldir.

İyi bir işte aranan özellikler arasında üçüncü sırada iş güvenliğinin gelmesi ise yine Türkiye'nin çalışma yaşamına mahsus özelliklerdendir. Son yıllarda sıklıkla gündeme gelen iş kazaları, meslek hastalıkları dolayısıyla kamuoyunda bu hususta bir hassasiyet oluşması söz konusudur. Ayrıca yukarıda belirtildiği gibi Türkiye'de çalışma yaşamı istihdamın özellikleri bakımından makro düzeyde sanayi sonrası toplumun özelliklerini gösterse de hâkim iktisadi sektörler ve ekonominin geneli bakımından katma değeri yüksek bilgi endüstrisinin sektörlerine bir geçiş yapamamıştır. Dolayısıyla Türkiye küresel rekabette hâlen daha ucuz emeğe dayalı işlerle kendisine alan açmaya çalışan bir ülke görünümündedir. Bu işlerdeki genel çalışma koşullarının ise güvensiz ve kaza riski yüksek işler olması söz konusudur. Ülkede bir taraftan üstyapısal bakımdan sanayi sonrası toplum özellikleri görünürken, diğer taraftan altyapısal olarak hâlen sanayi toplumunun başlangıcındaki çalışma koşulları mevcuttur. İyi bir işte aranan özellikler arasında işin kaza ve ölüm riski içermemesi üstten üçüncü sırada gelmesi bu koşullar ile yakından ilişkilidir.

Türkiye'de iyi bir işin genellikle sabit mesaili, az sorumluluk gerektiren, fazla çalışmaları olmayan ve masa başı işler olarak tabir edilen temiz işlerden olması beklendiğine dair yaygın bir kanaat söz konusudur. Bizim araştırmamızda da yukarıda ele alınan ilk üç özelliğin hemen ardından stressiz ve uygun çalışma saatlerinin geliyor oluşu toplumda rahat işlerin istendiğini göstermektedir. Bu ilk beş özellik dikkate alındığında yıllar boyunca iyi bir işin devlet memuriyeti olarak algılanmasının sebepleri de açığa çıkmış olmaktadır.

İyi bir işte aranan bu özelliklerin hemen ardından sırasıyla işin toplumsal faydası, kendi kararlarını verebilme imkânı sağlaması, toplumdaki saygınlığı, bireysel başarı hissi vermesi, önemli kararlarda söz sahibi olmaya imkân vermesi, yeni beceriler kazandırması gibi işlerin sosyal boyutları birbirine yakın bir biçimde sıralanmaktadır. Bu anlamda Türkiye'nin çalışma yaşamının henüz yukarıda bahsedilen sanayi sonrası bilgi toplumunun özelliklerini göstermediği görülmektedir. Zira bilgi toplumnda çalışma ve mesleklere dair yapılan analizlerde işlerin bu sosyal bileşenlerinin daha önemli hâle geldiği hatta zaman zaman ücret ve güvence gibi temel özelliklerin bile önüne geçtiği dile getirilmektedir. Ancak burada da görüldüğü üzere bu özellikler Türkiye'de hâlen daha gerilerde gelmektedir.

Bu sosyal özelliklerin ardından kolay ve rahat işlere dair özellikler olan bir işin kolay olması, bol izin ve tatil süresi, beden ile çalışmayı gerektirmemesi, sorumluluk gerektirmemesi gelmektedir. Bir işin sorumluluk gerektirmesinin o işin tercihini olumsuz yönde etkilemekte olduğu görülmektedir. Aynı zamanda işin bedensel olmaması da beklentiler arasındadır. En

sonda ise işin ilginç olması bulunmaktadır. Buna göre bir işten beklentiler genellikle çalışmanın birincil geçim fonksiyonları ile daha fazla ilintili iken, sosyallik ikinci planda gelmekte ve kendini gerçekleştirme en sonda kalmaktadır.

Elde edilen bu sonuçları görüşülen kişilerin demografik (yaş, cinsiyet) ve sosyo-ekonomik (eğitim, gelir) özelliklerine göre çapraz analizler yapıldığında iyi bir işte aranan özellikler sıralamasında önemli değişimler olmasa da bu analizlerde bazı detaylar göze çarpmaktadır. Buna göre iyi bir işte aranan özellikler sıralamasında cinsiyete göre bir değişim olmuyor. Ancak kadınların erkeklere göre ücret ve iş güvenliğine daha fazla puan verdikleri görülmektedir. Öte yandan yaşa göre bakıldığında da iyi bir işte aranan özellikler sıralamasında büyük bir değişim olmuyor. Ancak 18-25 yaş aralığında sıralamada üst basamaklarda bazı değişimler oluyor. «İşin kaza ve ölüm riski içermemesi» sıralamada en üste çıkıyor. 66 yaş üstünde ise sıralamada alt basamaklarda değişimler oluyor ve son dört sıra şu şekilde gerçekleşiyor: «Beden ile çalışmayı gerektirmemesi»; «Bol izin ve tatil süresi»; «İlginç bir iş olması»; «Sorumluluk gerektirmemesi».

Eğitim'in bütün sosyo-demografik değişkenler arasında iş ve mesleklere dair tutum ve düşünceleri en fazla ve anlamlı bir biçimde etkileyeni oluğu görülmektedir. İyi bir işte aranan özellikler sıralamasında eğitim düzeylerine göre önemli değişimler gerçekleşmese de daha fazla dalgalanma olduğunu görmekteyiz. Genel sıralamada en üstte ve en altta yer alan özelliklerin skorlarında eğitim düzeylerine göre değişim görülmektedir. İşin ilginç olması, kendi kararlarını verebilme imkanı ve topluma faydalı olması isteği, artan eğitimle doğru orantılı olarak artmaktadır. İyi bir ücret, kararlarda söz sahibi olma, iş garantisi, stresin az olması, ölüm ve kaza riski içermemesi gibi tercihler, genelde eğitim ile doğru orantılı olarak artarken, yüksek lisans ve üzeri eğitim alanlarda bu trendler tersine dönmektedir. Bu da yüksek lisans ve üzeri eğitime sahip olanlarin üniversite mezunlarına göre toplumun geri kalanına daha yakın tercih ve duyarlılıklara sahip olduğunu işaret etmektedir. Benzer bir farklılık da okur-yazar olmayan veya diplomasız olanlarda görülmektedir. Bu grubun tercihleri ilkokul (5 yıl) ve ilköğretim ve ortaokul (8 yıl) okuyanlara göre, lise ve hatta üniversite mezunlarına daha yakındır. Görüldüğü üzere eğitim arttıkça işin geçimle ilgili kısımlarının yanı sıra sosyal özellikleri ve hatta bireysel kendini gerçekleştirme boyutlarının daha fazla öne çıktmaktadır. Bunun en önemli nedeni eğitimlilierin sahip oldukları işlerin bu tür özellikleri zaten bünyesinde barındırması ve sosyal ve bireysel motivasyonlara da uygun işler olmasıdır.

Benzer şekilde iyi işte aranan özelliklere gelir düzeyi bakımından baktığımızda ise gelir grupları arasındaki farklılıklar eğitim seviyesine göre olan farklılıklara nazaran daha az belirgin hâldedir. Yine de gelirle beraber doğru orantılı olarak artan iş garantisi, iyi bir ücret ve kaza ve ölüm riski içermemesi istekleri 5000 TL ve üzeri kazanlarla beraber tersine dönmektedir. Bir işin iyi bir ücret getirmesi ve kaza ve ölüm riski içermemesi gibi özellikler aylık geliri olmayanlarda veye düşük gelirli olanlarda daha belirgindir. Zira düşük ücretle ve daha fazla bedensel ve görece daha çok kaza ve ölüm riski içeren işlerde çalışanların iyi bir işte bu beklentiye sahip olmaları doğaldır. Ancak aynı zamanda iyi bir gelire sahip kişilerin de mevcut ve muhtemel işlerinde bu tür rüskler daha az olduğu için iyi bir ücret ve kaza ve ölüm riski olmayan bir iş beklentisi de düşmektedir.

Son olarak bir işte çalışma durumunun ya da başka bir deyişle işsizlik bir işte aranan

özellikleri üzerinde önemli bir miktarda etkili olduğu görülmektedir. İyi bir işte aranan ilk üç özellik esasında çalışanlar ve çalışmayanlar arasında birbirinden çok düşük puanlarla ayrışmaktadır. Ancak hâlen bir işte çalışanların iyi bir işte aradıkları en önemli özellik «iş garantisi» iken, çalışmayanlar «iyi bir ücret» beklemektedir. Böylece bir işe sahip olanların o işi koruma isteğinin daha belirgin olduğunu görmekteyiz. Bu da çalışma yaşamı içinde yer alanların en önemli korkusunun işsizlik olduğunu göstermektedir. Aynı zamanda buradan hareketle Türkiye'de istihdamın henüz stabil bir görünüm arzetmediğini söyleyebiliriz. Bunun yanı sıra her iki grup da işin ilginç olması ile ilgili düşük bir beklenti düzeyine sahiptir. Çalışanlar bedenen çalışmayı en altta bir yere yerleştirirken çalışmayanlar daha yukarıda bir yere koymaktadır. Böylece hâlen bir işte çalışanların iş yaşamının zorluklarını daha detaylı bir biçimde kavradıkları görülebilir. Çalışanlarla çalışmayanların iyi bir işte aradıkları özellikler birbirinden bütünüyle farklılaşmasa da işe karşı tutumda çalışmanın önemli bir etken olduğu öne çıkmaktadır. Hâlen bir iş sahibi olmayanların önemli bir kısmının ev hanımı olduğu dikkate alınmakla birlikte çalışma yaşamı içinde yer almanın iş ve mesleklere dair daha nitelikli bir bilgi sahibi olduğu görülmektedir.

Araştırmaya kapsamında iyi bir işte aranan özelliklere ek olarak çalışmanın toplum içindeki anlamına dair de bir analiz gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda araştırmaya katılanlara çalışmanın kendilerini için anlamını ifade eden 6 ifade okunmuş okunmuş ve kendilerinden 1-5 arasında bir puanlamaya tekabül edecek şekilde (1) kesinlikle katılmıyorum; (2) katılmıyorum; (3) ne katılıyorum ne de katılmıyorum; (4) katılıyorum; (5) kesinlikle katılıyorum cevaplarından birisini seçmeleri istenmiştir. Verilen bu cevaplara göre toplumda işe dair bakış açıları analiz edilmiştir (Tablo 2).

Tablo 17. Çalışmanın Sosyal Anlamı

Çalışmanın anlamı	**Ort. Skor**
İnsanın yeteneklerini tam olarak geliştirebilmesi için, bir işte çalışması gerekir	4,15
Bir işte çalışmayanlar sonunda tembelleşir	4,01
Çalışmak, topluma karşı bir görevdir	3,88
İşsiz kalmaktansa sevmediğim bir işte de olsa çalışmayı tercih ederim	3,66
İnsanın önce kendine zaman ayırması gerekir, iş sonra gelir	3,32
Çalışmadan, bir iş yapmadan para almakta bir sakınca yoktur	2,38

Bu ifadelere verilen cevaplara göre toplumda çalışmanın hâlâ önemli bir değer olarak görüldüğünü söylemek mümkündür. Katılımcılar çalışmadan bir iş yapmadan para kazanmayı doğru bulmamaktadırlar. İşsizlik toplumda ciddi bir korku olarak mevcudiyetini korumaktadır. Araştırmaya katılanlar işsiz kalmaktansa sevmedikleri bir işte çalışmaya razıdırlar. Benzer şekilde işten önce kendisine zaman ayırmak konusunda kabul düzeyi yüksek olsa da ifadenin katılması kolay olan açıklığına göre verilen cevabın düşük olduğu görülmektedir. Araştırmaya katılanlar yüksek düzeyde bir işte çalışmanın yeteneklerini tam olarak geliştirebilmesi için gerekli olduğunu kabul etmektedirler. Benzer şekilde bir işte bir işte çalışmayanların

tembelleşeceği düşünülmektedir. Çalışmanın topluma karşı bir görev olduğu düşüncesi de genel bir kabule sahiptir. Özetle çalışmak toplumda bir değer olarak görülmekte, çalışmamaya olumsuz bakılmakta, işsizlikten de korkulmaktadır.

12.3. Türkiye'de Mesleki İtibar ve Mesleklerin Sosyal Bileşenleri

Uluslararası Standart Meslek Sınıflamaları (ISCO) mesleki itibar çalışmalarında önemli bir zemini teşkil etmektedir. Yukarıda bir yerde dile getrildiği üzere ILO meslek bilgilerinin uluslararası karşılaştırmasını mümkün kılmak ve meslek bilgilerini tanımlamak ve sunmak için bir araç olarak 1950'lerde üzerinde çalıştığı Uluslararası Standart Meslek Sınıflaması'nı 1968'de geliştirmiştir (ILO, 2012). ISCO idari kayıtlar ile birlikte nüfus sayımları ve diğer istatistiksel araştırmalardan elde edilen mesleklerle ilgili bilgilerin bir araya toplanması ve sınıflanmasına yönelik bir sistemi sağlamaktadır (İnalkaç, 2010). Zaman içerisinde değişen şartlar karşısında yirmişer yıllık zaman dilimlerinde güncellenen ISCO-68'i, ISCO-88 ve ISCO-08 takip etmiştir. Avrupa Birliği ise ISCO-08'in Avrupa versiyonu olan ISCO-O8 (COM) sistemini uygulamaktadır. Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), ISCO-88 ve ISCO-08'in çevirisini ve adaptasyonunu gerçekleştirmiştir (bkz. TÜİK 2012). Bu sistem meslek sınıflamasını geliştirmek ve revize etmek için bir model olarak kullanılmakta ve aynı zamanda ülkeler ve bölgeler arasında, uluslararası karşılaştırmalar yapabilmek için ulusal meslek istatistiklerinin uluslararası standartlara dönüştürülmesi için zemin oluşturmaktadır.

ISCO'nun 'iş/meslek' tanımı, "birisi tarafından gerçekleştirileceği düşünülen şey", yetenek ise "belli bir işin sorumluluğunu yerine getirmek için taşınan şey" şeklinde yapılmaktadır (Elias, 1997, p. 6). Elias'ın ifadesiyle ISCO'nun sınıflandırması eğitim, nitelik ve beceri düzeylerine göre gerçekleştirilir; majör gruplar sonrası alt kısımlardaki sınıflandırmalar bu beceri düzeylerini ayrıştırmaktadır. Becerinin farklılaştırılmasındaki temel kriterler ise, bilgi sahipliği, araç veya makine kullanımı, üzerinde çalışılan malzeme bilgisine bağlıdır (Elias, 1997, p. 6). Bu prensipler çerçevesinde ISCO08'de meslekler dört seviyeli bir sınıflandırmaya tabi tutulmaktadır. TÜİK tarafında adapte edilen biçiminde birinci seviyede tek haneli rakamlarla kodlanan 10 ana meslek grubu yer almaktadır. İkinci seviyede iki basamaklı rakamlarla belirlenmiş 28 alt ana meslek grubu ve üçüncü seviyede üç basamaklı rakamlarla belirlenmiş 116 meslek grubu yer almaktadır. Teker teker mesleklerin yer aldığı dördüncü seviyede ise dört basamaklı rakamlarla belirlenmiş 390 birim grubu mevcuttur.

Bizim yürüttüğümüz araştırmada ISCO08'in 3. Düzeyindeki meslek gruplarından seçilen 126 mesleğin denekler tarafından 1-100 arası olacak şekilde puanlanması istenmiştir. Akabinde meslekler bu puanlara göre sıralanarak mesleki itibar skalası oluşturulmuştur (Tablo 13). Nihayetinde oluşturulan bu skaladaki puanların her bir 3. düzey mesleğinin altında yer alan 4. düzeydeki mesleklere uygulanması ile tüm mesleklerle ilgili bir itibar puanı ve sıralaması elde edilmiştir.

Tablo 18. Türkiye'de Mesleklerin İtibar Skalası (ISCO08 3. Düzey)

Sıra	Meslek	Ort. Skor	Sıra	Meslek	Ort. Skor	Sıra	Meslek	Ort. Skor
1	Tıp Doktoru	88,3	**43**	Gemi Makinisti	60,82	**85**	Terzi	53,37
2	Üniversite Profesörü	83,32	**44**	Çevirmen	60,77	**86**	Gardiyan	53,1
3	Hakim	82,17	**45**	Gazeteci	60,7	**87**	Gemi Tayfası	52,94
4	Öğretmen	80,98	**46**	Laborant	60,59	**88**	İnşaat İşçisi	52,69
5	Diş Hekimi	79,5	**47**	Vergi Memuru	59,95	**89**	Anketör	52,47
6	General	78,31	**48**	İstatistikçi	59,21	**90**	Besici	52,45
7	Vali	78,15	**49**	Sosyal Hizmet Uzmanı	59,1	**91**	Sigorta Satış Temsilcisi	52,03
8	Yüzbaşı	77,9	**50**	Teknisyen	58,94	**92**	Oto Tamircisi	51,91
9	Büyükelçi	76,68	**51**	Maden İşçisi	58,83	**93**	Kaynakçı	51,61
10	Mimar	76,23	**52**	Vinç vb. Operatörü	58,62	**94**	Çocuk Bakıcısı	51,59
11	Eczacı	75,79	**53**	Çiftçi	58,41	**95**	Arıcı	51,31
12	Psikolog	75,55	**54**	Spor Antrenörü	57,74	**96**	Emlakçı	51,11
13	Makine Mühendisi	75,26	**55**	Süt Ürünleri İmalatçısı	57,47	**97**	Taksi Şoförü	51,07
14	Genel Müdür (Kamu)	73,42	**56**	Makine Operatörü	57,43	**98**	Kuaför	51,01
15	Elektrik Mühendisi	73,1	**57**	Futbol Hakemi	57,08	**99**	Mağaza Satış Elemanı	50,71
16	Avukat	72,87	**58**	Aktör	57,07	**100**	Stüdyo Fotoğrafçısı	50,51
17	Araştırma Görevlisi	72,84	**59**	Dekoratör	56,86	**101**	Resepsiyonist	50,37
18	Belediye Başkanı	72,78	**60**	Aşçı	56,47	**102**	Çöpçü	50,09
19	İnşaat Mühendisi	72,69	**61**	Mekanik ve Elektronik Makine Montajcısı	56,47	**103**	Ayakkabı Yapımcısı / Tamircisi	50,07
20	Astsubay	70,73	**62**	Kütüphaneci	56,44	**104**	Tarım İşçisi / Irgat	50,07
21	Hemşire	70,57	**63**	Lokomotif Sürücüsü	56,32	**105**	Sekreter	49,61
22	Milletvekili	69,72	**64**	Postacı	56,22	**106**	Garson	49,54
23	Polis Memuru	69,66	**65**	Reklam ve Pazarlama Uzmanı	56	**107**	Pazarcı	48,95
24	Genel Müdür (Özel Sektör)	68,83	**66**	Spiker	55,75	**108**	Sıvacı	48,91
25	Yazar	68,64	**67**	Muhtar	55,72	**109**	Balıkçı	48,87
26	İtfaiyeci	68,2	**68**	Kameraman	55,54	**110**	Daktilograf	48,82
27	Veteriner	67,66	**69**	Otobüs Şoförü	55,39	**111**	Boyacı	48,67
28	İmam	67,61	**70**	Fırıncı	55,24	**112**	Demirci	48,66
29	Özel Şirkette Müdür	66,66	**71**	İnşaat Ustası	54,8	**113**	Tabelacı	48,34
30	Bilgisayar Yazılımı ve Uygulama Geliştiricisi	66,11	**72**	Şantiye Şefi	54,74	**114**	Bahçıvan	48,08

31	Biyolog	65,24	**73**	Ahşap Mobilya İmalatçısı	54,6	**115**	Büro Elemanı / Ofisboy	47,87
32	Ekonomist	64,94	**74**	Seyahat Rehberi	54,46	**116**	Kasiyer	47,8
33	Fizyoterapist	64,41	**75**	Broker	54,32	**117**	Evlerde Çalışan Temizlikçi	47,54
34	Muhasebeci	64,23	**76**	Marangoz	54,25	**118**	Bulaşıkçı	46,73
35	Sosyolog	64,05	**77**	Veznedar	54,05	**119**	Bina-Büro Temizlikçisi	45,87
36	Halkla İlişkiler Uzmanı	63,88	**78**	Tesisatçı (Elektrik, Su, Bina)	53,95	**120**	Ayakkabı Boyacısı	45,63
37	Kimyager	63,86	**79**	Güvenlik Görevlisi	53,85	**121**	Çamaşırcı	44,65
38	Web Tasarımcısı	62,63	**80**	Yönetici Sekreteri	53,72	**122**	Hamal	44,17
39	Ebe	62,16	**81**	Hastabakıcı	53,66	**123**	Otopark Görevlisi	44,11
40	İnsan Kaynakları Uzmanı	61,8	**82**	Kasap	53,48	**124**	Sokak Satıcısı / Seyyar Satıcı	41,45
41	Otel ve Restoran Müdürü	61,56	**83**	Basımcı (Matbaacı)	53,4	**125**	Astrolog/Falcı	27,41
42	Mağaza Müdürü	61,28	**84**	Ormancı	53,37	**126**	Dansöz	26,82

* ISCO08'in 4. düzeyine uygulanarak genişletilmiş liste için bkz.(Sunar, Kaya, & Otrar, 2016).

Yukarıdaki tablodan görüldüğü üzere mesleklerin itibar puanları belirli bir mantık içerisinde sıralanmaktadır. İyi bir işte aranan özellikler dikkate alındığında iyi bir kazancı olan, iyi bir eğitimle elde edilen, iş garantisi olan, bünyesinde belirli bir otoriteyi barındıran, ofis ortamlarında masa başında icra edilen mesleklerin itibar puanlarının daha yüksek olması gerekmektedir. Yapılan analizlere göre bazı istisnaları olmakla birlikte bu özelliklere sahip mesleklerin itibar puanının daha yüksek olduğu görülmektedir. Yukarıdaki sıralamada kolayca görülebileceği üzere mesleklerin itibarları ile kazançları arasında yakından bir ilişki mevcuttur. Zaten iyi bir işte aranan özelliklerin başında «iyi bir ücret» gelmektedir. Dolayısıyla yüksek kazancı olan mesleklerin sıralamada daha yukarıda olması beklenen bir durumdur. Ancak yüksek kazancı tamamlar bir biçimde mesleği elde etmek için nitelikli ve uzun bir eğitimin gerekmesi, işin kol gücüne dayanmıyor oluşu, topluma doğrudan faydası ve gündelik hayatta karşılaşılması da mesleki itibarı olumlu etkileyen etkenler arasında yer almaktadır. Benzer şekilde genellikle iş garantisi olan mesleklerin itibarının daha yüksek olduğu görülmektedir.

Günümüzde mesleklerin sosyal itibarını belirleyen önemli etkenlerden birisi de ilgili mesleğin kirli veya temiz bir işi icra edip etmediğidir. Bu aynı zamanda kol emeği ile zihin emeğinin sanayi sonrası toplumda birbirinden ayrılması ile de yakından alakalı bir durumdur. Kirli meslekler genellikle bedensel çalışma gerektirmektedir; buna mukabil zihinsel çalışmaya dayalı meslekler ise daha çok ofis ortamında icra edilen temiz işleri gerçekleştirmektedirler. Yukarıdaki tabloda görülebileceği üzere bedensel çalışma gerektiren işlerin sosyal itibarı genellikle masa başı işler olarak tabir edilen zihinsel emek gerektiren işlere göre daha düşüktür. Toplumda ideal bir mesleğin düzenli çalışma saatleri ve rahat bir çalışma ortamına sahip olması beklenmektedir.

Sıralamada dikat çeken bir başka nokta ise üniformalı meslekler olarak tabir edilen mesleklerin (General, Hekim, Hemşire, Polis vb.) eğitim ve gelir bakımından kendilerine benzeyen mesleklerden genellikle daha itibarlı olmasıdır. Bu mesleklerin gündelik yaşam içerisinde farkedilmesi kolaydır, üniformdan ötürü yaptıkları işin ayırt edilmesi ve dolayısıyla sosyan işlv ve faydalarının da anlaşılması kolaydır. Bu meslekler aynı zamanda üniformanın kendilerine kazandırdığı güç ve otoriteden faydalanmaktadırlar. Böylece kendilerine benzer diğer mesleklerden daha belirgin hâle gelebilmektedirler.

Mesleklerin itibar puanlamasına farklı sosyo-demografik değişkenler çerçevesinde derinlemesine baktığımızda ilginç noktalar karşımıza çıkmaktadır. Evvvela mesleklerle ilgili puanlama genellikle homojendir. Yapılan regresyon analizlerine göre mesleklerin itibarının puanlaması yerleşim yeri, yaş, cinsiyet, gelir ve eğitim gibi değişkenlere göre topluca anlamlı bir değişim göstermemektedir. Bunlar arasından sadece eğitimin düşük bir anlamlılık düzeyinde mesleki itibar skorları üzerinde etkili olduğu görülmektedir.

Benzer şekilde mesleklerin itibar puanlamaları ile ilgili standart sapmalar düşüktür. Bu da değişik toplum kesimlerinin mesleklerle ilgili görüşünün birbirinden çok fazla uzak olmadığını, mesleklerin sosyal itibarları ile ilgili toplumda genel bir uyumun olduğu görülmektedir. Sıralamada üstte yer alan mesleklerle ilgili ilgili daha fazla konsensüs varken aşağıya doğru gidildikçe bu konsensüs yerini ayrışmaya bırakmaktadır. Ancak bu ayrışma genel sıralamadaki ortalamayı dengeleyecek bir biçimde iki tarafa doğru gerçekleşmektedir. Standart sapmalara bakıldığında puanlamadaki en düşük standart sapmaya sahip mesleklerin ilk altı sırasıyla şunlar olduğu görülmektedir: Tıp Doktoru, Öğretmen, Diş Hekimi, Mimar, Eczacı ve Üniversite Profesörü. Bu mesleklerin itibarına dair toplumda yerleşik bir kanaatin mevcut olduğu görülmektedir. Öte yandan standart sapması en yüksek meslekler ise şunlardır: Maden İşçisi, Hamal, Milletvekili. Bunlardan milletvekili hakkındaki değerlendirmenin ilgili kişinin dünya görüşü ile yakından alakalı olduğu görülmektedir. Maden işçisi ile ilgili değerlendirmelerdeki değişimin nedeni ise araştırmanın yapıldığı dönemle ilgilidir. Bu dönemde iki maden kazasının artarda yaşanması neticesinde maden işçilerine yönelik duygusal bir tutum gelişmiştir. Bu duygusal tutuma sahip olanların maden işçilerine yüksek puanlar vermesi veya işin tehlikeli ve güvensiz bir iş olarak algılanması sebebiyle bazılarının da çok düşük puanlar vermesi dolayısıyla maden işçisinin puanlamasında standart sapma yüksek çıkmıştır. Benzer bir durumun hamal ile ilgili olarak da söz konusu olduğu söylenebilir.

Yapılan analizlerde dünya görüşünün genel olarak mesleklerin itibar puanları üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olmadığı görülmektedir. Ancak hakkında ideolojik yargılarda bulunulabilecek bazı mesleklerle ilgili puanlama dünya görüşü ve yaşa göre ciddi değişimler göstermektedir. Aşağıda Tablo 4'te de görülebileceği üzere bazı mesleklerin öğretmen ve hakim gibi mesleklerin puanlamaları çok ciddi değişim geçirmezken imam, general, milletvekili, polis memuru gibi mesleklerin puanlamaları dünya görüşüne daha duyarlıdır. Bu da aslında mesleki itibarın bir parçası olarak yapılan işin mahiyetinin önemli olduğunu bize göstermektedir.

Tablo 19. Dünya Görüşlerine Göre Bazı Mesleklerin Puanları

Meslekler	İslamcı	Muhafazakar	Milliyetçi	Liberal	Ulusalcı	Kemalist	Sosyal Demokrat	Sosyalist
Çöpçü	49,28	49,53	50,33	44,16	55,35	47,76	50,40	56,14
Dansöz	22,35	20,66	32,64	29,67	18,06	33,07	29,03	39,87
Genel Müdür (Özel Sektör)	67,09	71,65	67,35	71,33	69,52	68,74	68,84	72,31
General	79,42	81,99	76,93	82,92	69,19	80,26	72,82	67,95
Hakim	82,39	84,85	80,48	85,69	79,61	83,37	79,40	81,58
İmam	76,45	73,67	62,75	65,26	64,52	55,04	59,85	58,43
Maden İşçisi	51,79	61,04	59,16	50,41	65,81	60,54	59,99	61,89
Milletvekili	75,43	73,75	65,29	81,67	54,74	60,43	64,66	72,19
Öğretmen	81,49	82,86	79,23	76,08	76,13	81,09	79,38	84,57
Polis Memuru	72,46	73,87	68,06	67,68	70,00	59,97	62,96	69,20
Sosyolog	59,29	67,36	62,54	66,12	64,79	64,05	66,38	68,37
Yazar	66,50	68,66	67,98	72,85	70,81	70,73	67,74	78,48

Cinsiyet de mesleki itibar puanlamaları üzerinde anlamlı bir etki sahibi değildir. Kadın ve erkeklerin en yüksek puan verdiği 10 meslek mimar ve makina mühendisleri hariç sıralamaları farklı olsa da aynıdır. Benzer şekilde kadın ve erkeklerin en düşük puanı verdiği 10 meslek de yine birer meslek (evlerde çalışan temizlikçi ve kasiyer) harici aynıdır. Kadınların en tepedeki yüksek eğitim gerektiren mesleklere erkeklere göre ortalama 2 ile 4 puan arası daha yüksek puanlar verdikleri görülmektedir. En düşük itibarlı ve genelde bedensel güç kullanımı gerektiren islere ise kadınlar erkeklere göre ortalama 2-3 puan daha az puan vermişlerdir. Dolayısıyla en yüksek itibarlı meslek ile en düşük itibarlı mesleğe verilen puanlar arasındaki fark kadınlar arasında 64.48 iken erkekler arasında bu 59.68'dir. Bu da kadınların erkeklere nazaran mesleki itibar ve statü konusunda daha duyarlı olduklarına işaret etmektedir. Aynı zamanda askeri mesleklerde erkekler rütbeye göre sıralanan puanlar vermişken kadınlar arasında ise yüzbaşı generalden daha yüksek bir puan almıştır. Bunun önemli bir nedeni kadınların askeri hiyerarşiye dair bilgilerindeki eksiklik veya yüzbaşı ile gündelik yaşamlarında daha fazla karşılaşmak dolayısıyla onun mesleki statüsü hakkında daha yüksek bir farkındalığa sahip olmak olduğu düşünülebilir.

Tablo 20. Cinsiyete Göre Bazı Mesleklerin Puanları

Kadınların İtibar Sıralaması			Erkeklerin İtibar Sıralaması	
Sıra	**Mesleğin Adı**	**Ortalama Skor**	**Mesleğin Adı**	**Ortalama Skor**
İlk 10 Meslek				
1	Tıp Doktoru	89,60	Tıp Doktoru	87,04
2	Üniversite Profesörü	84,28	Üniversite Profesörü	82,39
3	Hakim	84,15	Öğretmen	80,48
4	Öğretmen	81,50	Hakim	80,23
5	Diş Hekimi	81,03	Diş Hekimi	78,04
6	Vali	80,06	General	77,86
7	Yüzbaşı	78,86	Yüzbaşı	76,98
8	General	78,78	Vali	76,31
9	Büyükelçi	77,75	Büyükelçi	75,67
10	Mimar	77,50	Makine Mühendisi	75,17
Son 10 Meslek				
117	Evlerde Çalışan Temizlikçi	46,59	Kasiyer	47,97
118	Bulaşıkçı	46,09	Bulaşıkçı	47,34
119	Bina-Büro Temizlikçisi	44,89	Ayakkabı Boyacısı	47,06
120	Ayakkabı Boyacısı	44,15	Bina-Büro Temizlikçisi	46,82
121	Otopark Görevlisi	43,97	Hamal	46,03
122	Çamaşırcı	43,93	Çamaşırcı	45,36
123	Hamal	42,24	Otopark Görevlisi	44,26
124	Sokak Satıcısı / Seyyar Satıc	39,90	Sokak Satıcısı / Seyyar Sat	42,96
125	Astrolog/Falcı	27,46	Dansöz	28,49
126	Dansöz	25,12	Astrolog/Falcı	27,36

Öte yandan benzer bir durum cinsiyete göre hakkındaki yargıların değişebileceği mesleklerle ilgili puanlamalar erkekler ve kadınlar arasında farklılaşmaktadır. Özellikle belirli cinsiyetlerle özdeşleşen veya cinsiyetçi değerlendirmelere daha müsait olan Astrolog/Falcı, Dansöz,

Temizlikçi gibi mesleklerde kadınların daha düşük puanlar verdiğini; üniformalı mesleklere ise aksine daha yüksek puanlar verdiğini görmekteyiz. Bunda kadınların kendilerinin sürekli yaptıkları ve toplumsal cinsiyet kalıpları sebebiyle çok fazla değer atfedilmediğini gördükleri gündelik ev işlerini profesyonel olarak yapan gruplara daha düşük puanlar vermişlerdir. Yine benzer şekilde kadınlara mahsus görülen dansözlük ve falcılık gibi mesleklere de daha düşük puan vermeleri bu mesleklerin kadınların değerini azalttığını düşnmelerinden olabilir.

Ele alınan sosyo-demografik değişkenlerden mesleki itibar puanlaması üzerinde anlamlılık düzeyi düşük de olsa etkili olan tek etken eğitim düzeyidir. Eğitim mesleklerin değerini kavramak ve aralarındaki farkı anlamak açısından farkındalık oluşturan bir etken olarak karşımıza çıkmaktadır. Buna göre eğitim düzeyine göre en yüksek puan verilen meslekler acısından en büyük farklılık yüksek lisans ve üzeri eğitime sahip olanlarla diğerleri arasında görülmektedir. Yüksek lisans ve üzeri eğitime sahip olanlar puanlamada en üstte yer alan 20 meslekle ilgili genel eğilimden ayrılmakta ve bu mesleklere diğerlerinden genellikle daha düşük puanlar vermektedirler. Tıp doktorluğu bütün eğitim seviyelerinde en çok itibara sahip meslektir. Eğitim seviyesi arttıkça mesleklerde eğitim ve otoriteye verilen önem azalmaktadır. Bener şekilde eğitim seviyesi arttıkça devlet otoritesini temsil eden mesleklere verilen puan (büyükelçi hariç) azalmaktadır. Toplumun genelinde itibari yüksek olan imam gibi mesleklere verilen puan eğitimle beraber azalırken toplum nazarında itibari düşük olan aktör veya dansöz gibi mesleklere verilen puan artmaktadır.

Tablo 21. Eğitim Düzeyine Göre Bazı Mesleklerin Karşılaştırmalı İtibar Puanlamaları

	Okur- yazar olmayan ve/veya diplomasız	**İlkokul**	**İlköğretim ve Ortaokul (8 Yıl)**	**Lise**	**Üniversite**	**Lisansüstü**
İmam	76,84	72,16	69,18	63,65	63,65	64,63
Sosyolog	60,46	64,65	62,74	63,52	63,52	64,48
Araştırma Görevlisi / Asistan	70,37	72,97	72,11	73,36	73,36	69,75
Öğretmen	83,62	82	81,93	78,71	78,71	75,96
Dansöz	21,79	19,65	28,23	32,04	32,04	35,86
General	81,18	81,47	78,29	76,36	76,36	71,09
Aktör	56,22	56,93	53,58	59,16	59,16	62,96
Üniversite Profesörü	84,01	84,44	82,14	82,67	82,67	79,17
Büyükelçi	77,35	79,3	75,36	75,48	75,48	80,92
Mimar	78,07	75,89	74,25	77,11	77,11	72,79
Yazar	64,09	69,05	66,43	69,72	69,72	71,08

Bu veriler ve değerlendirmelerden de görülebileceği üzere toplumda genel olarak mesleklerin sosyal konumu ile ilgili olarak ortak bir bakış açısı bulunmaktadır. Yapılan analizlerde eğitimin düşük etkisi dışında mesleki itibarla ilgili anlamlı bir değişken bulunamamıştır. Yaş, cinsiyet, gelir ve eğitim gibi değişkenler ancak lokal olarak bazı alanlarda etkilidirler. Buna mukabil mesleklerin puanlamaları ile ilgili akışkan bir homojenlik söz konudur. Girişte belirtilen very toplama ve tasnif sorunlarından dolayı elimizde mesleklerin yaş, cinsiyet, eğitim ve gelir gibi verileri olmadığı için bu değişkenlerle mesleki itibar skorları arasındaki ilişkiyi çözümleyebilecek bir analiz yapamamaktayız.

12.4. Sonuç: Türkiye'de Mesleki İtibar ve Sosyo-Ekonomik Statü

Türkiye'de sınıf, tabakalaşma ve hareketlilik çalışmalarına kuramsal ve kavramsal zemin oluşturacak çalışmalar yok denecek kadar azdır. Ayrıca girişte tartışıldığı üzere mesleklerle ilgili sosyolojik araştırmalar da henüz gelişmiş değildir. Benzer şekilde mesleklerin iş yaşamı içindeki konumu ile ilgili araştırmalar da sayıca ve nitelik bakımından başlangıç düzeyindedir. Öte yanan elimizde Türkiye'deki çalışma yaşamının mesleki komposizyonu ile ilgili bilgiler bulunamamaktadır. Ayrıca odalara kayıtlı olan bazı mesleklerin bazı ilgilerine sahip olmakla birlikte genel olarak mesleklerin ortalama kazanç, eğitim, cinsiyet ve yaş gibi bileşenlerine dair elimizde bir bilgi bulunmamaktadır. Son yıllarda artan nitel araştırmalara rağmen Türkiye'de mesleklerle ilgili bir literatürün oluştuğunu söylemek güç görünüyor.

Hâlbuki meslekler gündelik yaşamda bir kişinin sosyal mevkisini ve kimliğini belirlemede hayati bir önemi haiz olmakla beraber, toplumsal yapının oluşumunda da önemli bir yer tutmaktadır. Zira bir kişinin sahip olacağı mesleği eğitim ve cinsiyet gibi şahsi özellikler ve ailenin sosyal mevkisi, iktisadi durumu ve eğitimi tarafından etkilenmekte; aynı zamanda kişinin gelir, sosyal otorite ve itibarını da yakından etkilemektedir. Dolayısıyla meslekler sosyal yapının analizinde merkezi bir yere sahiptir. Nitekim yukarıda tartışıldığı üzere günümüzde sosyolojik literatürde meslekler bu yönleriyle önem arzetmektedirler. Tabakalaşma ve sosyal hareketlilik çalışmalarında mesleklerin analizi merkezi bir konuma sahiptir. Dolayısıyla Türkiye'de mevcut veri ve çalışma eksikliğinin hızlı bir biçimde giderilmesi zorunludur.

Bu bölümde sanayi toplumundan sanayi sonrası topluma geçişin genel toplumsal yapı üzerindeki etkilerini çalışma yaşamı ve mesleklerde oluşan değişimler ekseninde ele aldıktan sonra, Türkiye'de bu geçişin mahiyet ve yapısını yine çalışma yaşamıı iş ve istihdam piyasaları ve mesleklerde oluşan değişimler çerçevesinde analiz ettik. Akabinde 2014 yılında gerçekleştirdiğimiz nicel bir araştırmanın verilerinden faydalanarak işe ve çalışmaya bakışı değerlendirip, bir mesleki itibar skalası geliştirdik. Hem işe ve çalışmaya bakışı hem de mesleki itibarı çeşitli sosyo-demografik değişkenler çerçevesinde analiz ettiğimizde Türkiye'deki çalışma yaşamının ve mesleki yapının sosyal mahiyetini inceleme fırsatını elde etmiş bulunmaktayız. Buna göre Türkiye'de çalışmak bir değer olarak görülmektei işsizlikten korkulmakta ve iş garantisi olan, düzenli bir gelire sahip, masa başı ve rahat işler ve meslekler arzu edilmektedir. İyi iş ve meslek tanımının hâlen daha devlet ile ilgili işlere göre tanımlanması dikkat çekicidir.

Yukarıda verilen mesleki itibar skalası ve bunun detaylı analizlerine baktığımızda Türkiye'de endüstri sonrası topluma geçişle ilgili bazı ipuçları kendisini göstermektedir. Endüstriyel bir Türkiye'den endüstri sonrası bir Türkiye'ye geçişin henüz tam anlamıyla söz konusu olmadığını görmekteyiz. Zira reklam ve pazarlama uzmanı, bilgisayar yazılımı ve

uygulama geliştiricisi, halkla ilişkiler uzmanı, insan kaynakları uzmanı gibi bilgi çağının mesleklerinin itibar puanlarının en üstteki 20 meslek içinde yer almadığını görmekteyiz. En üstte hâlen daha klasik devletle ilintili yönetici meslekler ve kendi işini bağımsızca icra edebilen eğitimli meslekler bulunmaktadır. Hâlbuki Türkiye'deki sektörel değişimlere bakıldığında bu mesleklerin öne çıkmış olması beklenebelirdi. Bunu anlamak üzere sektörlerin, özellikle hizmet sektörünün yapısına ve mahiyetine dikkatli bir biçimde bakmak gerekir. Hizmet sektörü aslında bünyesinde yeni çağın bilgi toplumunun mesleklerini barındırdığı gibi, ulaştırma, konaklama, yeme-içme ve büro hizmetleri gibi alanları da barındırmaktadır. Türkiye'de hizmetler sektöründeki istihdamın bu alanlarda yoğunlaşması söz konusudur. Dolayısıyla hizmetler sektörünün öne çıkması yeni çağın mesleklerinin öne çıkması anlamına gelmemektedir.

Bu Bölümde Ne Öğrendik Özeti

Türkiye'de sınıf, tabakalaşma ve hareketlilik çalışmalarına kuramsal ve kavramsal zemin oluşturacak çalışmalar yok denecek kadar azdır. Mesleklerle ilgili sosyolojik araştırmalar da henüz gelişmiş değildir. Benzer şekilde mesleklerin iş yaşamı içindeki konumu ile ilgili araştırmalar da sayıca ve nitelik bakımından başlangıç düzeyindedir. Mesleklerin sosyal yaşam içerisindeki merkezi konumuna rağmen ülkemizde henüz yeterince araştırıldığını söylemek güç görünüyor. TÜİK, Çalışma Bakanlığı ve SGK gibi ilgili kurumlar tarafından ulusal çapta toplanan pek çok veride mesleklerle ilgili tutarlı ve süreğen verileri bulabilmek mümkün değildir. Öte yanan elimizde Türkiye'deki çalışma yaşamının mesleki komposizyonu ile ilgili bilgiler bulunamamaktadır. Ayrıca odalara kayıtlı olan bazı mesleklerin bazı ilgilerine sahip olmakla birlikte genel olarak mesleklerin ortalama kazanç, eğitim, cinsiyet ve yaş gibi bileşenlerine dair elimizde bir bilgi bulunmamaktadır. Son yıllarda artan nitel araştırmalara rağmen Türkiye'de mesleklerle ilgili bir literatürün oluştuğunu söylemek güç görünüyor. Hem işe ve çalışmaya bakışı hem de mesleki itibarı çeşitli sosyo-demografik değişkenler çerçevesinde analiz ettiğimizde Türkiye'deki çalışma yaşamının ve mesleki yapının sosyal mahiyeti incelenebilir. Türkiye'de çalışmak bir değer olarak görülmekte, işsizlikten korkulmakta ve iş garantisi olan, düzenli bir gelire sahip, masa başı ve rahat işler ve meslekler arzu edilmektedir. İyi iş ve meslek tanımının hâlen daha devlet ile ilgili işlere göre tanımlanması dikkat çekicidir. Mesleki itibar skalasına bakıldığında Türkiye'de endüstri sonrası topluma geçişle ilgili bazı ipuçları kendisini göstermektedir. Ancak endüstri sonrasına geçiş henüz tam anlamıyla söz konusu değildir; bilgiye ve teknolojiye dayalı mesleklerin itibarı henüz en yüksek değildir. Reklam ve pazarlama uzmanı, bilgisayar yazılımı ve uygulama geliştiricisi, halkla ilişkiler uzmanı, insan kaynakları uzmanı gibi bilgi çağının mesleklerinin itibar puanlarının en üstteki 20 meslek içinde yer almadığını görmekteyiz. En üstte hâlen daha klasik devletle ilintili yönetici meslekler ve kendi işini bağımsızca icra edebilen eğitimli meslekler bulunmaktadır. Yukarıda verilen mesleki itibar skalası ve bunun detaylı analizlerine baktığımızda Türkiye'de endüstri sonrası topluma geçişle ilgili bazı ipuçları kendisini göstermektedir. Ancak endüstriyel bir Türkiye'den endüstri sonrası bir Türkiye'ye geçişin henüz tam anlamıyla söz konusu olmadığını görmekteyiz.

Bölüm Soruları

1) Aşağıdakilerden hangisi Türkiye'de meslek çalışmalarının gelişmemesinin nedenlerinden biri değildir?

a) Çalışma yaşamının mesleki komposizyonu ile ilgili bilgiler bulunamamaktadır.

b) Mesleklerin nitelikleri hakkında yeterli bilgi yoktur.

c) Meslekler yeterince gelişmemiştir.

d) Mesleklerle ilgili kavramsal literatür gelişmemiştir.

e) Mesleklerle ilgili istatistiki bilgiler eksiktir.

2) İşsizlik korkusunun çalışma yaşamının belirleyici özelliklerinden birisi olmasının temel nedeni nedir?

a) İş piyasasında yeterince iş olmaması

b) İnsanların mevcut işleri beğenmemesi

c) İş karşılığında geçim için yeterli maaşın alınmaması

d) Güvence sisteminin işlememesi

e) Refah devletinin gerilemesi

3) Mesleklerin sosyal itibarı tabakalaşmayı nasıl etkiler?

a) Daha itibarlı mesleklerin çekiciliği artar.

b) Daha az itibarlı meslekler zamanla kaybolur.

c) Meslekler yaşam tarzını etkiler.

d) Mesleki itibar toplumsal yapı içinde bireyin yerini belirler.

e) Sosyal işbölümü mesleki itibara göre şekillenir.

4) Türkiye'de mesleklerin itibarı skalası göz önüne alındığında sanayi sonrası topluma geçiş hakkında neler söylenebilir?

5) Bir toplumsal sistemde çalışmanın anlamını etkileyen unsurlar nelerdir?

6) Mesleklerin gelir ve eğitim seviyesi ile itibarları arasında ne tür bir ilişki bulunmaktadır?

13. TÜRKİYE'DE TABAKALAR VE EŞİTSİZLİK

Bu Bölümde Neler Öğreneceğiz?

13.1. Eşitsizliğe Dair Temel Tanımlar

13.2. Küreselleşme ve Türkiye'ye Etkileri

13.3. Gelir Eşitsizlikleri

13.4. Eşitsizliğin Tezahürleri

13.5. Türkiye'de Eşitsizliklerin Algılanması

Bölüm Hakkında İlgi Oluşturan Sorular

1) Küreselleşme dünya sosyo-ekonomik yapılarına ne tür yenilikler getirmiştir?

2) Dünya ekonomilerinin bütünleşmesi nasıl işlemiştir?

3) 1980 sonrasında Türkiye ekonomisi nasıl dönüşmüştür?

4) Türkiye'de sosyal eşitsizliklerin görünümü nasıldır?

5) Gelir eşitsizliğinin sosyo-ekonomik yapıdaki yeri nedir?

6) Türkiye'de eşitsizliğin farklı tezahürleri nelerdir?

Bölümde Hedeflenen Kazanımlar ve Kazanım Yöntemleri

Konu	**Kazanım**	**Kazanımın nasıl elde edileceği veya geliştirileceği**
Küreselleşmenin Yenilikleri	Küreselleşmenin getirdiği yenilikleri anlamak	Ders notları, ders anlatımı, sunumlar ve ileri okumalar
Dünya Ekonomilerinin Bütünleşmesi	Dünya ekonomilerinin bütünleşmesi öğrenmek	Ders notları, ders anlatımı, sunumlar ve ileri okumalar
Türkiye Ekonomisinin Dönüşümü	Türkiye ekonomisinin dönüşümü hakkında bilgi edinmek	Ders notları, ders anlatımı, sunumlar ve ileri okumalar
Türkiye'de Sosyal Eşitsizlikler	Türkiye'de sosyal eşitsizlikleri anlamak	Ders notları, ders anlatımı, sunumlar ve ileri okumalar
Gelir Eşitsizliği	Gelir eşitsizliğinin sosyo-ekonomik yapı için etkisini bilmek	Ders notları, ders anlatımı, sunumlar ve ileri okumalar
Eşitsizliğin Farklı Tezahürleri	Eşitsizliğin farkli tezahürlerini görmek	Ders notları, ders anlatımı, sunumlar ve ileri okumalar

Anahtar Kavramlar

- Küreselleşme
- Ekonomik bütünleşme
- Türkiye ekonomisinin dönüşümü
- Liberalleşm
- Neo-liberalleşme
- Sosyal eşitsizlikler
- Gelir eşitsizliği
- Kadın yoksulluğu
- Yaşlı yoksulluğu

13.1. Eşitsizliğe Dair Temel Tanımlar

Sosyo-ekonomik eşitsizlik temelde hanenin gelir seviyesi gibi nesnel koşullardan kaynaklanan farklılaşmalara verilen bir addır. Örneğin, belli bir gelir seviyesindeki bir hanenin içine doğmak, alınacak sağlık hizmetlerinin, eğitimin seviyesini ve kalitesini, kişinin istihdam içerisindeki konumunu, hatta erişilmesi mümkün olan siyasi katılımın derecesi ve niteliğini etkileyebiliyor.

Kalıcı eşitsizlik ise eşitliğin prensip edinilmediği siyasi ortamlarda süreklileşen ve adeta kendilerine doğallık atfedilmeye başlanan eşitsizliklerdir. Bu çerçevede özellikle sistemin kendisinden kaynaklanan eşitsizlikler kalıcı eşitsizlikleri meydana çıkarmaktadır. Günümüzde yoksulluk sanki istisnai bir fürummuş gibi ele alınsa da aslında ekonomik sistemin işleyişinin doğal bir çıktısına dönüşmüştür. Bir bakıma yoksulluk olmaksızın günümüz küresel ekonomisinin işleyişi neredeyse mümkün değildir.

Öte yandan eşitsizliğe bu tür piyasa mekanizmaları yol açabildiği gibi gelir seviyesi ne olursa olsun etnik kökene ve/veya anadile bağlı, din ya da mezhebe dayalı, ya da toplumsal cinsiyet ve cinsel yönelime dayalı kimlik, çoğunluğun eğilimlerinden ya da egemen ideolojiden ayrıştığı ölçüde aşağı görülme ve denk addedilmeme gibi *ayrımcılık*lar da eşitsizliklere sebep olabilmektedir.

Günümüzde artan ve keskinleşen eşitsizlikler küresel ekonomik modelin neredeyse doğal bir bileşeni hâline gelmiştir. Dünyanın en büyük ekonomisi olan Amerika'da en yüksek gelire sahip %1'i 2002-2007 yılları arasında ekonomide yaratılan tüm büyümenin % 65'ine, 2010'da %93'üne sahip olurken orta sınıflar büyük bir iktisadi daralma ve alt gelir grupları da ciddi bir fakirleşme yaşamaktadır. Bugün bir ortalama bir CEO'nun ücreti ortalama bir işçinin 250 katı civarında bulunmaktadır. 1980'de Amerika'da sendikalı işçi oranı %20 iken 2010'da bu oran %12'ye inmiştir. Eşitsizlikteki bu artış Amerikan toplumunda Occupy Wall Street, Ferguson olaylarında olduğu gibi işaretlerini görmekte olduğumuz sosyal patlamalara yol açmaya başlamıştır.

Türkiye'de son yıllarda sosyal yardım transferleri yoluyla mutlak yoksulluk oranı ciddi bir düşüş gösterirken göreli yoksulluk oranı da aynı şekilde artış göstermektedir. Son 15 yılda Türkiye'deki en zengin %1'lik grubun toplam servet içindeki payı %39.4'ten %54.3'e yükselmiştir. Bunun anlamı geriye kalan %99'un payının %60,6'dan %45.7'ye gerilemiş olduğudur. Bu payın %23.4 bir kısmı da yine en tepedeki %1'lik kesimi takip eden %9'un elindedir. Dolayısıyla geriye kalan %90 toplam servetin sadece %22,3'üne sahiptir. Bugün Türkiye nüfusunun en zengin %10'luk kesiminin sahip olduğu gelir, en yoksul %10'luk kesimin elde ettiği gelirin 15 katına denk gelmektedir.

13.2. Küreselleşme ve Türkiye'ye Etkileri

Küreselleşme ile birlikte dünya ekonomisi ciddi bir biçimde farklılaşmaya başlamıştır. Bu çerçevede küreselleşmenin 1980'lerden itibaren sosyo-ekonomik düzene getirdiği bir dizi yenilik şöyle özetlenebilir.

(1) Yeni Pazarlar: Küresel olarak birbiriyle ilişkili, gerçekte birbirine uzak yerleri

kesintisiz bir biçimde idare ederek işleyen döviz ve sermaye piyasaları. Bu doğrultuda yeni iletişim ve internet tekniklerinin de yardımı ile dünya ekonomisi gittikçe birbiri ile ilişkili pazarlar çerçevesinde işlemeye başlamıştır.

(2) Yeni Araçlar: Yukarıda belirtildiği üzere belki de küreselleşmeyi mümkün ve etkili kılan unsurların başında dünyayı kesintisiz bir biçimde birbirine bağlayan internet bağlantıları, cep telefonları ve yeni medya ağları gelmektedir. Bu yeni teknolojiler çerçevesinde bilginin akışı hızlanmış ve etkisi artmıştır.

(3) Yeni Aktörler: 1980 sonrasında başlayarak, soğuk savaşın da sona ermesi ile birlikte ulus devletleri aşan ve aşındıran küresel hükümetlerarası örgütler (DTÖ, GATT gibi) ortaya çıkmaya başlamıştır. Benzer şekilde günümüzde birçok ülkeden daha fazla ekonomik güce sahip çok uluslu şirketler (MNCs), küresel ağlar oluşturan STK'lar ve ulusal sınırları aşan siyasi gruplar (YENİ toplumsal hareketler) da yeni aktörler olarak küresel sahnede boy göstermektedirler. Böylece eski toplumsal sistemin pekçok unsuru ya etkisini kaybetmiş veya yeni etkilerle biçim değiştirmiştir.

(4) Yeni Kurallar: Çok etkili uygulama mekanizmaları ile desteklenen ve ulusal politika alanını daraltarak ulus devletleri daha da bağlayıcı hâle getiren tarım, ticaret, hizmet, spor ve fikri mülkiyet gibi pek çok alanda imzalanan çok taraflı anlaşmalar günümüzde ciddi etki alanlarına sahiptirler. Bu kuralların oluşturulması ve uygulanması çoğu kez küreselleşmenin mal ve hizmet akışlarının hızlanmasını mümkün hâle getirmektedir.

Bu yenilikler çerçevesinde "dünyadaki ekonomilerin ve toplumların süregiden bütünleşmesi" söz konusudur. Özellikle 1970'lerin sonunda itibaren *taşıma maliyetlerinin düşmesi* sanayisizleşme ile birlikte üretim ve dağıtım sitemlerinin farklılaşmasına zemin hazırlayan önemli bir gelişmedir. Bunun neticesinde küresel mal ve hizmet rejimleri oluşmaya başlamıştır. Bu rejimlerin oluşmasında *düşük ticari engeller* de önemli roller oynamaktadır. Böylece *sermaye akışları* da hızlanmıştır. Neticesinde ülkeleri birbirine bağlayan ve daha fazla ilişkili hâle getiren bir sistem ortaya çıkmıştır. Bütün bu gelişmeler bazen topluca *neoliberalizm* olarak adlandırılmaktadır.

Türkiye de 1980'lerden itibaren küreselleşmenin etkileri görmeye başlayan ülkeler arasındadır. 1980'de IMF ile imzalanan stand-by anlaşması ile Türkiye küresel mal ve hizmet rejimlerine eklemlenen liberal bir ekonomi politikası uygulamaya başlamıştır. Bunun için kapalı ithal ikameci planlı bir kalkınma siyasetinden ihracata dayalı bir büyüme modeli benimsenmiştir. Benzer şekilde bu modelin temel bileşenleri arasında serbest para ve döviz piyasaları gelmektedir. Bunun için ülkeye döviz giriş ve çıkışını yasaklayan kurallar kaldırılmış ve yabancı sermayeye dayalı bir büyüme modeli benimsenmiştir. Yabancı sermayeyi ülkeye çekmek için faiz farklarıyla oynayarak kısa vadeli ve portföy sermayeyi içeri çekme yönünde politikalar benimsenmiştir. Öte yandan yürütülen liberal ekonomi politikaları gereği devletin ekonomideki rolünün ve payının küçülmesi gerekmiştir. Böylece tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de refahın toplumsal tabana daha fazla yayılmasını sağlayan refah devleti uygulamaları azalmaya başlamıştır. Ayrıca devletin ekonomideki rolünün azalması için başlatılan özelleştirme girişimleri iş ilişkilerinden başlayarak çalışma yaşamının yeniden şekillenmesinde önemli roller oynamıştır.

1980 sonrasında küresel piyasalara uyum ve yabancı sermayeyi çekmek üzere yapılan bu temel düzenlemeler çerçevesinde tüketime dayalı ve finansallaşmış bir ekonomi ortaya çıkmıştır. Tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de ekonominin finansallaşması sermayenin ve servetin gittikçe belirli ellerde toplanmasına neden olmuştur.

Bu düzenlemelerin diğer bir etkisi de Türkiye ekonomisinin sektörel yapısında yaşanan değişimlerde kendisini göstermiştir. Aşağıdaki tabloda görüleceği üzere Türkiye'de sektörlerin istihdamdaki payı 1980'den itibaren çok büyük değişimler geçirmiştir. 1980'de Türkiye hâlen daha büyük oranda bir tarım ülkesi iken aradan geçen 35 senede tarımın payında %33'lük bir gerileme yaşanmıştır. Benzer şekilde hizmetler sektörünün istihdamdaki payı %21'lik bir artış göstermiştir. Sanayi ise bütün bu süreçte %7 civarında bir artış yaşamıştır. Böylece Türkiye bir tarım ülkesi iken hizmetler sektörünün baskın olduğu sanayi-sonrası bir topluma dönüşmüştür.

Hiç şüphesiz bunda yaşanan yoğun göçlerin etkisi kadar, küreselleşmenin etkisi ile tarımın gerilemesi de etkilidir. Böylece geleneksel toplumsal tabakalaşma sisteminde baştan sona değişim yaşatan bir gelişme ortaya çıkmıştır.

Tablo 22. Türkiye'de İstihdamın Sektörel Dağılımı (1980-2015) (%)

	Tarım	**Sanayi**	**Hizmet**
1980	53,6	20,5	25,9
1988	47,1	21	31,9
1990	47	20	33
1995	44	22	34
2000	36	24	40
2005	29,5	24,8	45,7
2010	25,1	26,2	48,7
2015 (Nisan)	20,7	27,3	52,0
Kaynak: TÜİK, 1988-2015 sonuçlarından düzenlenerek üretilmiştir			

Ekonomik Değişim ve Sınıf İlişkileri

Küreselleşmenin birincil etkisinin ekonomide bir finansallaşma olduğunu yukarıda belirtmiştik. Dolayısıyla Türkiye'de sermaye birikimine bağlı dönüşüm yaşanmıştır. Sermaye birikiminin gerçekleşmesi için gerçekleştirilen uygulamaların başında küresel sermayeyi içeriye çekmeye yarayan alanlardaki girişimciliği kolaylaştıran ve bankacılığı özendiren uygulamalar gelmektedir. Bu dönemde üretim alanındaki hız yoğunluğunun artmasına paralel olarak, dolaşım alanı önem kazanmış, parekendecilik geleneksel tüketim kalıplarını değiştirecek bir etki ile sosyal sisteme dahil olmuştur. Hizmet sektörünün hem niteliksel hem de niceliksel gelişimi hem sermaye hem de emek bakımından önemli değişimlere yol açmaktadır. Bu çerçevede değişik ölçümlere göre Türkiye'de sınıf konumlarının dağılımına bakıldığında aşağıda bir birikmenin gerçekleştiğini görmek mümkündür. Aşağıdaki tabloda görülebileceği üzere birbirinden farklı ölçüm sistemlerine göre oluşturulmuş şemada göze çarpan ortak nokta Kaya'nın proleterleşme olarak adlandırdığı vasıfsız işçilerin yoğunluk göstermesidir. Böylece Türkiye'de

ekonomik sistemin değişimi refahı tabana yayan bir etki oluşturmaktan uzaklaşarak belirli ellerde toplayan bir etki ile kendisini göstermiştir. Toplumsal konum kaybına bağlı ortaya çıkan refah azalması Türkiye'de yoksulluğun ve eşitsizliğin yapısal boyutunu teşkil etmektedir.

Tablo 23. Farklı Ölçümlere Göre Türkiye'nin Sınıfsal Şeması

Wright Sınıfları	%	Goldthorpe Sınıfları	%	Boratav Sınıfları	%
İşverenler	1,24	Servis Sınıfı	14,49	İşverenler	1,24
Küçük Burjuvazi	31,50	Küçük Burjuvazi	20,82	Küçük İşverenler	20,83
Uzman Yöneticiler	0,40	Rutin Beyaz Yakalılar	16,17	Yüksek Nitelikli Çalışanlar	10,59
Uzman Şefler	1,69	Çiftçiler	8,47	Beyaz Yakalı Çalışanlar	9,35
Uzmanlar	8,63	Vasıflı İşçiler	17,78	Profesyoneller	2,21
Yarı-Uzman Yöneticiler	0,36	Vasıfsız İşçiler	19,90	Çiftçiler	8,47
Yarı-Uzman Şefler	1,93	Tarım İşçileri	2,37	Niteliksiz Hizmet İşçileri	7,34
Yarı-Uzman İşçiler	19,98			Mavi Yakalı İşçiler	37,60
Vasıfsız Yöneticiler	0,64			Tarım İşçileri	2,37
Vasıfsız Şefler	1,89				
İşçiler	31,74				
Toplam	100,00		100,00		100,00

Benzer şekilde Serdal Bahçe, Faik Yücel Günaydın ve Ahmet Haşim Köse'nin TÜİK'in Hane Halkı Bütçe Anketleri (HHBA) ve Hane Halkı İşgücü Anketleri (HHİA)'ne dayanarak ürettiği karşılaştırmalı tabloya göre verilerin niteliği ve yapılandırmalardaki farklılıklara rağmen toplumsal sınıf oluşumlarının ağırlıkları ve zaman içerisinde gösterdikleri değişim eğilimlerinde önemli benzerlikler olduğu dile getirilmektedir. Aşağıda verilen tabloda hem her iki ankette de birey düzeyinde değerlendirildiğinde iktisaden faal kabul edilen kitlenin en önemli bileşeninin emekçi işçilerden oluştuğu görülmektedir. HHİA'de bu grubun iktisaden faal nüfusa oranı 2004 yılında % 74,72'den 2009 yılına gelindiğinde % 77,21'ye çıkmıştır; bu oranlar HHBA'de, sırasıyla, % 76,80 ve % 78,31 olarak gerçekleşmiştir. Burada giderek artan bir bir işçileşme eğilimi görülmektedir. İşçi sınıfının katmanlarına yakından bakıldığında kentli nitelikli emekçi katmanları her iki veri setinde yaklaşık olarak emekçi sınıf katmanlarının % 5'ini kapsadığı görülmektedir. Kent emekçileri HHİA'de 2002 yılında iktisaden faal nüfusun % 41,72'si, 2008'de % 47,66'si olarak hesaplanmakta, bu oran krizin etkisiyle 2009 yılında % 44,84'e gerilemektedir. Benzer bir eğilim HHBA'da da görülmektedir. Tarım emekçilerinin oranlarında ise önemli bir değişim göze çarpmaktadır. 2002 yılında potansiyel faal nüfusun % 2,86'sına karşılık gelen tarım emekçilerinin oranı 2009 yılında % 1,86'ya gerilemiştir. Bunda muhtemelen bu grubun zamanla tarımdan kopması etkilidir. Her iki veri setinden de ücretsiz aile işçilerini oranında zaman içinde azalma eğilimi sergilediği gözlenmektedir. Ücretsiz aile emeğinin kullanıldığı en önemli iktisadi oluşumun tarım olduğu düşünülürse, bu eğilim Türkiye'de tarımsal yapılarda giderek yoğunlaşan

çözülmenin doğal bir sonucu olarak karşılanmalıdır. İşsizler grubu ise HHİA'den elde edilen bulgularda 2004-2008 yılları arasında % 10 ile % 11 arasında yer alan bir bantta gerçekleşmiş, bu oran 2009 yılında % 14,08 düzeyine yükselmiştir. Bunda bu yıllarda yaşanan krizin etkisi söz konusu edilebilir.

Tablo 24. HHBA ve HHİA'den Haneler Düzeyinde Türetilen Sınıf Oluşumları (% Olarak)

	HHİA Kullanılarak Elde Edilen *Birey* Sınıf Haritası %						**HHBA Kullanılarak Elde Edilen *Birey* Sınıf Haritası %**					
	2004	**2005**	**2006**	**2007**	**2008**	**2009**	**2004**	**2005**	**2006**	**2007**	**2008**	**2009**
Burjuva Sınıf Oluşumları	**4,93**	**5,29**	**5,50**	**5,46**	**5,51**	**5,17**	**7,66**	**7,12**	**7,75**	**7,09**	**7,44**	**6,72**
Kapitalistler	0,88	0,86	0,91	0,92	0,89	0,86	4,02	3,63	3,98	3,93	3,80	3,17
Küçük Kapitalistler	3,66	4,05	4,21	4,23	4,36	4,04						
Kentli Profesyoneller	0,39	0,38	0,39	0,31	0,26	0,27	0,19	0,21	0,29	0,15	0,11	0,15
Küçük Burjuvalar	**9,66**	**10,38**	**10,05**	**9,18**	**8,67**	**8,41**	**4,67**	**4,76**	**5,99**	**4,38**	**4,30**	**4,85**
Çiftçi / Köylüler	**10,69**	**10,05**	**9,52**	**9,45**	**9,20**	**9,21**	**10,87**	**11,37**	**10,33**	**8,71**	**8,27**	**10,12**
Emekçiler	**74,72**	**74,29**	**74,93**	**75,91**	**76,61**	**77,21**	**76,80**	**76,75**	**75,93**	**79,82**	**79,98**	**78,31**
Kentli Nitelikli Emekçiler	5,15	5,39	5,50	5,13	4,96	4,99	4,59	4,72	4,52	4,75	5,47	4,77
Kentli Emekçiler	41,72	43,85	45,68	47,47	47,66	44,84	35,83	37,22	40,67	46,13	45,82	42,46
Tarım Emekçileri	1,67	1,70	1,69	1,62	1,72	1,66	2,86	2,43	2,70	1,92	2,14	1,86
Ücretsiz Aile Emekçileri	15,33	12,69	11,80	11,39	11,29	11,64	16,91	17,36	13,24	12,18	10,51	13,50
İşsizler	10,85	10,66	10,26	10,30	10,99	14,08	16,60	15,02	14,79	14,85	16,05	15,72
İktisaden Faal Nüfus	**21.971.764**	**22.392.454**	**22.694.829**	**23.072.131**	**23.760.642**	**24.653.408**	**27.103.084**	**28.253.245**	**27.306.954**	**26.509.216**	**27.660.078**	**29.963.95**

	HHİA Kullanılarak Hesaplanan Hane Sınıf Haritası %						**HHBA Kullanılarak Elde Edilen Hane Sınıf Haritası %**					
	2004	**2005**	**2006**	**2007**	**2008**	**2009**	**2004**	**200**	**2006**	**2007**	**2008**	**2009**
Burjuva Sınıf Oluşumları	**7,97**	**8,34**	**8,66**	**8,54**	**8,65**	**7,80**	**15,07**	**14,1**	**14,70**	**13,32**	**14,66**	**14,12**
Büyük Sermayedar Haneler	1,41	1,41	1,42	1,42	1,42	1,19	5,17	4,70	4,76	4,58	4,77	4,39
Küçük Sermayedar Haneler	5,91	6,42	6,59	6,60	6,84	6,22						
Kentli Profesyonel Haneler	0,64	0,51	0,65	0,52	0,39	0,40	0,29	0,32	0,51	0,26	0,20	0,27
Küçük Burjuva Haneler	**15,04**	**15,79**	**15,25**	**13,97**	**13,16**	**13,49**	**8,09**	**8,31**	**9,66**	**7,29**	**7,12**	**7,92**
Çifçi/Köylü Haneler	**14,78**	**12,97**	**12,14**	**12,03**	**11,74**	**13,76**	**14,39**	**14,8**	**11,74**	**10,10**	**9,22**	**12,21**
Emekçi Haneler	**56,81**	**57,64**	**58,91**	**60,54**	**60,90**	**57,54**	**56,57**	**57,0**	**58,94**	**64,48**	**63,38**	**57,69**
Kentli Nitelikli Emekçi	6,68	6,80	6,98	6,47	6,32	6,22	7,63	7,64	6,68	7,82	8,78	7,82
Kentli Emekçi Haneler	48,33	48,91	50,00	52,13	52,65	49,21	46,11	47,1	49,73	54,97	52,65	48,20
Tarim Emekçisi Haneler	1,93	1,93	1,94	1,94	2,06	2,12	2,82	2,26	2,53	1,68	1,95	1,68
İşsiz Haneler	5,40	5,26	5,04	5,05	5,68	7,41	6,17	5,96	5,48	5,07	5,82	8,32
Kentli İşsiz Haneler	4,37	4,24	4,01	3,88	4,39	5,69	4,40	4,68	3,68	3,62	4,19	5,50
Kırsal İşsiz Haneler	0,90	1,16	1,03	1,16	1,29	1,72	1,77	1,28	1,79	1,44	1,63	2,82
İktisaden Faal Haneler	**12.531.978**	**12.712.120**	**12.799.915**	**13.098.367**	**13.393.411**	**13.157.117**	**14.913.523**	**15.3**	**15.466.506**	**15.104.051**	**15.434.130**	**16.644.37**

Kaynak: Bahçe, Günaydın, Köse, s. 19.

Son on yılda da kapitalist sanayileşmenin temel işleyişi etkinliğini belirginleştirmiş, bir bütün olarak kır ve kent emekçilerinin toplamları artmış ve bu artışın çok büyük bir bölümü tarımın tasfiyesi tarafından sağlanmıştır. Aşağıdaki tabloda görülebileceği üzere bu yöndeki değişim kırsal toplumsal yapıda da kendisini gösterektedir. Tabloya göre kırsal mülk sahibi sayısı 2002- 2009 arasında önemli bir şekilde aşınmıştır. Toplamda kırsal mülk sahibi sınıfların toplam hane kaybı 2 milyon civarındadır.

Tablo 25. Türkiye Hane Halklarının Sınıfsal Şeması

	2002	**2009**
Kentli Mülk Sahibi Sınıflar	**2090136**	**2259975**
Kapitalistler	**1061286**	**1152766**
Kentli Profesyoneller	**41181**	**44257**
Küçük İşletme sahipleri	**913037**	**969620**
Kentli Rantiyeler	**74632**	**93332**
Küçük Burjuvazi	**1352914**	**1315375**
Kırsal Mülk Sahibi Sınıflar	**1020145**	**379373**
Büyük Köylüler	**458939**	**82559**
Köylüler	**526859**	**213411**
Kırsal Rantiyeler	**34347**	**83402**
Toprak Sahibi Geçimlik Köylüler	**1398233**	**1452178**
Kent Emekçileri	**8154495**	**10212885**
Nitelikli Emekçiler	**1097741**	**1298446**
Emekçiler	**4913229**	**5090534**
Mülksüz Emekçiler	**1476973**	**2910093**
Kentsel İşsizler	**666553**	**913813**
Kırsal Emekçiler	**706438**	**1024589**
Tarım Emekçileri	**364351**	**278358**
Topraksız Geçimlik Köylüler	**147020**	**278916**
Kırsal İşsizler	**195067**	**467314**
İşgücü Dışındakiler	**310663**	**205694**
Emekliler	**1413620**	**1577254**
Toplam	**16446644**	**18427322**

Kaynak: Bahçe, Günaydın & Köse

Tüm bu değişimler neticesinde Türkiye'de yaygın bir proleterleşme ve sınıfsal kutuplaşmanın görüldüğü söylenebilir. Proleterleşmeyi işyeri salahiyeti olmaksızın kitlelerin özel-sektör ücretli istihdamına dahil olması olarak tanımlayabiliriz. Bunda özellikle önceki bölümlerde analiz edilen küresel üretim sistemlerinin değişimine bağlı olarak sanayi işçilerinin sayıca azalması ve ayrıca yasal düzenlemeler neticesinde sendikalaşma oranlarının düşüşü etkili olmuştur. Ayrıca Kaya'nın analizlerine göre orta ve alt-orta sınıfın proleterleşmesi de söz konusudur. Özellikle üretim ve hizmet sektöründe çalışan yeni proleterler daha öncesinde tarım ya da kamu sektöründe istihdam edilmişler veya emek piyasasının dışında kalmışlardır.

Böylece Türkiyede bir sınıfsal kutuplaşma yaşandığı söylenebilir. Özel sektör elitinin girişimsel, yönetimsel, profesyonel sınıflarda yükselmekte; gelirden ve servetten daha fazla pay almakta iken; geniş yığınlar işçi piyasalarının alt kesimi boyunca yoğunlaşmakta; gelirden ve servetten daha az pay alabilmektedir. Bu kutuplaşmanın temsilcileri, kayıt dışı sektör işçilerinin ve yüksek derecede eğitimli elitlerin eşzamanlı büyümesidir. Ayrıca bununla ilintili olarak hizmet istihdamının yükselişi ve kamu istihdamının düşüşüdür.

13.3. Gelir Eşitsizlikleri

İtalyan ekonomist Corrado Gini tarafından geliştirilmiş olan gini katsayısı gelire dayalı eşitsizliği ölçmek için karşılaştırmalı bir veri de sunan iyi bir ölçüm aracıdır. Gini bir ülkede gelir dağılımının eşit olup olmadığını ölçen, 0 ile 1 arasında değerler alır. Katsayı yükselip 1'e doğru yaklaştıkça daha büyük eşitsizliğe işaret eder, aksi durumda ise eşitlik artmaktadır. Bu katsayı genellikle 0,4 üzerine çıktığında eşitsiz bir toplum 0,25'in altına indiğinde de eşitliğe doğru gelişen bir toplum olduğu varsayılabilir. Türkiye'nin hâlihazırdaki GINI katsayısı 0.41 civarındadır. OECD ortalaması ise 0.31'dir. Bu çerçevede OECD ülkeleri arasında Türkiye'den eşitsiz olan ülkeler yalnızca Şili (0.50), Meksika (0.47) olarak göze çarpar. ABD'nin Gini katsayısı ise 0.38 civarındadır. Bu verilere göre ABD Türkiye'den daha fazla gelir eşitliğine sahiptir; veya başka bir deyişle daha az eşitsizlik göstermektedir.

Küresel verilere göre 1950-1980 yılları arasında en düşük Gini değerleri genellikle Batı Avrupa'nın sosyal refah devletlerinde ve eski Doğu Bloku ülkelerinde bulunuyor. Aşağıdaki tabloda verilen resim içerisinde ise Türkiye, Latin Amerika ülkeleri ile birlikte ikinci en yüksek Gini değerlerine sahip ülkeler grubunda yer alıyor. Bu tespite paralel bir biçimde, Dünya Bankası'nın raporlarında Türkiye "yüksek derecede eşitsiz orta gelirli bir ülke" olarak tanımlanmaktadır.

Tablo 26. Bazı Ülkelerin Gini Katsayısı (vergiler ve aktarımlardan önce)

Ülkeler	**1970'lerin ortaları**	**1980'lerin ortaları**	**1990'ların başları**	**1990'ların ortaları**	**2000'lerin başları**	**2000'lerin ortaları**	**2000'lerin sonları**
Güney Kore						0.331	0.344
İzlanda						0.365	0.382
Danimarka		0.373	0.396	0.417	0.415	0.417	0.416
Hollanda	0.426	0.473	0.474	0.484	0.424	0.426	0.426
İsveç	0.389	0.404	0.408	0.438	0.446	0.432	0.426
Yunanistan	0.448	0.426		0.446	0.466	0.454	0.436
Kanada	0.385	0.395	0.403	0.430	0.440	0.436	0.441
YeniZelanda		0.408	0.468	0.488	0.484	0.473	0.455
İngiltere	0.338	0.419	0.439	0.453	0.458	0.445	0.456
Japonya		0.345		0.403	0.432	0.443	0.462
Finlandiya	0.343	0.387		0.479	0.478	0.483	0.465
Macaristan			0.452	0.496	0.463	0.497	0.466
Avustralya				0.467	0.476	0.465	0.468
Belçika		0.449		0.472	0.464	0.494	0.469
Türkiye		43,6		41,5	42,7	41,5	0.470
Fransa		0.380	0.370	0.473	0.490	0.485	0.483
ABD	0.406	0.436	0.450	0.477	0.476	0.486	0.486
Meksika		0.453		0.532	0.517	0.491	0.494
İsrail		0.472	0.476	0.494	0.504	0.513	0.498
Almanya		0.439	0.429	0.459	0.471	0.499	0.504
Portekiz	0.457		0.436	0.490	0.479	0.542	0.521
Şili				0.541		0.511	0.526
İtalya		0.420	0.437	0.508	0.516	0.557	0.534

Kaynak: Wikipedia katılımcıları (2015). Gelir dağılımına göre ülkeler listesi. Vikipedi, Özgür Ansiklopedi. Erişim tarihi 20:48, Şubat 14, 2016

Tablo 27. Türkiye'de Fakirlik ve Gelir Dağılımı (1985-2010)

	1985	1995	2000	2010
Günlük 1.25 $ Altında Yaşayan (%)	**2**	**2,1**	**2**	**2**
Fakirlik (%)	**KY**	**28,3**	**27**	**18**
Gini Endeksi	**43,6**	**41,5**	**42,7**	**41,5**
En tepedeki % 10'un Millî Gelirden Aldığı Pay	**35,3**	**32,3**	**33,5**	**32,1**
En tepedeki % 20'nin Millî Gelirden Aldığı Pay	**50**	**47,7**	**48,8**	**47,6**
En alttaki % 10'un Millî Gelirden Aldığı Pay	**2,37**	**2,27**	**2,21**	**2,07**
En alttaki % 20'nin Millî Gelirden Aldığı Pay	**5,91**	**5,8**	**5,64**	**5,57**

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu [TÜİK], 2010

Aşağıdaki iki tabloda hanehalkının gerçek gelirlerinin değişimi gösterilmektedir. Birinci tabloda görülebileceği gibi, 1980'lerden 1990'lara kadar Türkiye'de alt ve orta gelir gruplarının toplam gelir içerisinden aldıkları pay düşerken, üst gelir grubunun payı artış gösteriyor. Bu on yıl içerisinde, en düşük gelir grubunun, OECD ülkeleri arasında İtalya ve Yeni Zelanda'dan sonra en fazla Türkiye'de yoksullaştığı ortaya çıkıyor.

Tablo 28. Hanehalkının Gerçek Gelirlerinin Değişimi (1985-1995)

Ülkeler*	**En alt**	**Orta***	**En üst**	**Medyan**	**Ortalama**
İtalya	-1.3	0.5	1.5	0.6	0.8
Türkiye	-0.6	-0.7	1.4	-0.8	0.9
Norveç	-0.3	0.3	1	0.4	0.5
Kanada	0.3	-0.2	-0.1	-0.2	-0.1
Yunanistan	0.3	0.1	0.1	0.3	0.1
Almanya	0.4	1.4	1.6	1.2	1.4
İsveç	0.5	0.9	1.2	0.9	0.4
Britanya	0.7	2	4.3	1.9	2.8
Meksika	0.7	1.2	3.8	1.1	2.6
İrlanda	4	3	2.9	3.2	3.1
İspanya	4.4	3.2	2.4	3.2	3
Portekiz	5.7	6.5	8.7	6.2	7.3
*Ülkeler en alt gelir grubunun gelirindeki değişime göre sıralı					

Kaynak: OECD, 2008, s.29.

1990'ların sonu ve 2000'li yılların başında yaşanan ekonomik krizler sebebiyle tüm toplum kesimlerinin gelir kaybına uğruyor. Ancak krizlerin etkisiyle üst gelir grubu en fazla gelir kaybı yaşayan grup oluyor. Böylece aşağıdaki tabloda görülebileceği üzere bu on yıl içerisinde gelir dağılımı eşitsizliği azalıyor.

Tablo 29. Hanehalkının Gerçek Gelirlerinin Değişimi (1995-2005)

Ülkeler	**En alt**	**Orta**	**Üst**	**Med.**	**Ort.**
Avusturya	-2.1	-0.5	-0.4	-0.6	-0.6
Japonya	-1.4	-1	-1.3	-1	-1.1
Türkiye	-1.1	-0.5	-3.2	-0.3	-1.9
Almanya	-0.3	0.5	1.3	0.6	0.7
ABD	-0.2	0.5	1.1	0.4	0.7
Meksika	-0.1	-0.1	-0.6	-0.2	-0.4
Kanada	0.2	1.2	2.1	1.1	1.4
Britanya	2.4	2.1	1.5	2.1	1.9
Yunanistan	3.6	3	2.7	2.9	2.9
Norveç	4.4	3.9	5.1	3.8	4.3
Portekiz	5	4.1	4.4	4.2	4.3
İrlanda	5.2	7.7	5.4	8.2	6.6
İspanya	5.2	5.1	5	5.5	5.1
*Ülkeler en alt gelir grubunun gelirindeki değişime göre sıralı					

Kaynak: OECD, 2008, s. 29

13.4. Eşitsizliğin Tezahürleri

Bu bölümde kısaca Türkiye'de eşitsizliğin tezahür ettiği belli başlı alanlar incelenecektir. Diğer pekçok yansımasının yanı sıra eşitsizliğin en etkili biçimde tezahür ettiği alanlar *bölgeler arası farklılıklar, kadın yoksulluğu, yaşlı yoksulluğu, kırın marjinalleşmesi ve sınıf altının ortaya çıkışı olarak zikredilebilir.*

Aşağıdaki tabloda görülebileceği üzere Türkiye'de bölgeler arasında önemli düzeyde bir eşitsizlik göze çarpmaktadır. Buna göre İstanbul'un nüfustaki payı 1994'ten 2003'e gelirken %14'ten %15'e çıkarken gelirdeki payı %23'ten %26'ya yükselmiştir. Ancak buna mukabil gelirden en az pay alan Güneydoğu Anadolu'nun nüfustaki payı %10 iken gelirdeki payı %6 olarak kalmıştır. Buna göre Türkiye'de Ankara'nın batısı nüfusuna göre gelirden oransal olarak daha fazla pay alırken doğusu gelirden oransal olarak daha az pay almaktadır. Böylece gelir eşitsizliği ciddi bir boyuta erişmektedir.

Tablo 30. Bölgelerinin Payları ve Ortalama Hane Büyüklüğü

		Gelirdeki payı		Hane payı		Nüfus payı		Ort. Hane büyüklüğü	
Kod	**İBBS1**	**1994**	**2003**	**1994**	**2003**	**1994**	**2003**	**1994**	**2003**
TR	Türkiye	100	100	100	100	100	100	4,4	4,1
TR1	İstanbul	26	23	15	17	14	15	4,2	3,7
TR2	Batı Marmara	4	4	6	5	5	4	3,7	3,4
TR3	Ege	12	12	16	15	14	13	3,8	3,6
TR4	Doğu Marmara	7	9	8	9	8	9	4,2	4,0
TR5	Batı Anadolu	10	11	10	10	9	9	4,3	4,0
TR6	Akdeniz	11	13	12	13	13	13	4,5	4,0
TR7	Orta Anadolu	4	5	6	6	6	6	4,4	4,1
TR8	Batı Karadeniz	6	5	7	7	7	7	4,5	4,3
TR9	Doğu Karadeniz	5	4	6	4	6	4	4,8	4,2
TRA	Kuzeydoğu Anadolu	2	3	2	3	3	4	5,1	5,3
TRB	Ortadoğu Anadolu	6	4	5	4	6	5	5,7	5,5
TRC	Güneydoğu Anadolu	6	6	7	7	10	10	5,7	5,9

Kaynak: Filiztekin & Çelik, 2010, s. 120

Buna bir de bu bölgelerin kendi içindeki gelir dağılımının bozukluğu eklendiğinde sonuçlar daha da vahim bir boyut kazanmaktadır. Aşağıda yer alan Bölgesel Gini değerleri, ülke çapında verilen Gini değerleri gibi, bölgelerin kendi içerisinde ne kadar eşit ya da eşitsiz bir gelir dağılımına sahip olduklarını gösteriyorlar. Türkiye'de gelir dağılımı eşitsizliğinin en yüksek olduğu bölge Akdeniz bölgesi. Kuzeydoğu Anadolu bölgesi de Türkiye ortalamasının üzerinde eşitsiz bir gelir dağılımına sahip. Gelir dağılımının en adil olduğu bölgenin ise Batı Marmara olduğu görülüyor. Ayrıca buna ek olarak bölgeler arası eşitsizlik de çok ciddi bir oran göstermektedir.

Tablo 31. Bölgelerinin Kendi İçindeki Gelir Eşitsizliği (2009)

Batı Marmara	0,33
İstanbul	0,34
Orta Anadolu	0,34
Doğu Karadeniz	0,36
Güneydoğu Anadolu	0,36
Ege	0,37
Batı Anadolu	0,37
Batı Karadeniz	0,37
Ortadoğu Anadolu	0,37
Doğu Marmara	0,38
Türkiye genel	0,39
Kuzeydoğu Anadolu	0,40
Akdeniz	0,41

Kaynak: TÜİK, 2009

Eşitsizliğin bir başka tezahürü ise toplumsal cinsiyetin etkisi ile belirginleşmektedir. Yoksulluğun kadınlar ve erkekler arasında farklı yaşandığı, ya da yoksulluğun eşitsiz bir biçimde dağıldığı bilinen bir gerçektir. Bu çerçevede kadın yoksulluğu ve toplumsal cinsiyete dayalı gelir eşitsizliğinin sebep ve göstergeleri şunlardır:

(1) Kadın istihdam oranının düşük olması,

(2) Kadınlara yönelik sosyal transferlerin eksikliği,

(3) Ücretsiz aile işçiliğinin kadınlar arasında yüksek olması,

(4) Kadınların büyük bir çoğunluğunun gelir açısından ailelerine ve eşlerine bağımlı olmaları.

(5) Toplumsal cinsiyet açısından gelir eşitsizliğini gösteren endekste Türkiye'nin 115 ülke arasında 109. sıradadır. Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı *"İnsani Gelişmişlik Raporu"*nda Türkiye'de kadınların kazandıkları gelirin, erkeklerin kazandıkları gelire oranının ortalama %26 olduğu belirtiliyor. Türkiye'de kadın reisli hanelerin erkek reisli hanelere oranla daha yoksul olduğu da istatitiksel olarak görülmektedir.

Yaşlı yoksulluğu da kadın yoksulluğuna benzer bir mahiyet arzetmektedir. Türkiye'de yaşlıların göreli gelirleri 1980lerden 2000lere kadar düştüğü görülmektedir. OECD'nin Emeklilik Maaşlarına Bakış adlı raporunda 1980lerin ortalarından 2000lerin ortalarına kadar yaşlıların göreli gelirlerinde OECD ülkeleri arasında en yüksek oranda düşüşün Türkiye'de görüldüğü belirtilmektedir. TÜİK'e göre 65 ve üzeri yaşta tek bir bireyden oluşan hanelerin

yarısından fazlası en düşük gelir grubunda yer almaktadır. Fakat 1980li yılların ortalarında Türkiye'de yaşlıların göreli gelirleri Meksika ile birlikte, OECD ülkelerinin en yüksek seviyelerinde. Dolayısıyla düşüşün yüksek oranda görünmesinin bir nedeni de budur. Ancak verilerde 66-75 yaş aralığındaki yaşlıların göreli gelirleri Türkiye nüfusunun ortalama gelirinin gerisinde iken 75 yaş üzeri nüfusun geliri ise nüfusun ortalama gelirinden yüksek çıkmaktadır. Bunun nedeni yoksulların daha erken yaşta hayatlarını kaybetmeleri ve emeklilik maaşı sahibi olabilen görece gelir durumu iyi olanların ise daha uzun yıllar hayatta kalmalarıdır.

Kır-kent eşitsizliğinin artışı da bir başka eşitsizlik türüdür. Tarımda uygulanan liberalleşme politikaları ve Türkiye ekonomisinin dönüşümü kırsalda yoksullaşmaya neden olmuş, kır-kent eşitsizliğini artırmıştır. Türkiye'de gelir yoksulluğu özellikle kırsal alanlarda daha ciddi boyutlarda net bir biçimde ortaya çıkmaktadır. Dünya Bankası raporunda ve hanehalkı refah endeksine dayanan TNSA verileri de özellikle kırsal yoksulluğun yüksek olduğunu göstermektedir. Gıda ve gıda dışı yoksulluk oranı kentlerde yaklaşık yüzde 9,5 iken, aynı oran kırsal yerlerde yaklaşık yüzde 34,5'tir. Açlık sınırı altında yaşayan kentsel nüfus yüzde 0,25 iken, kırsal nüfusun yüzde 1'inden fazlası açlık sınırının altında yaşamaktadır.

13.5. Türkiye'de Eşitsizliklerin Algılanması

Bütün bu eşitsizlikler toplum tarafından algılanabilmekte midir? Bu çerçevede BBC tarafından yapılan *Ekonomi ve Küreselleşme ile İlgili Kamuoyundaki Genel Kaygılar-Küresel Anketi* Türkiye'nin, ekonomik büyümenin faydaları ve külfetlerinin adil bir biçimde dağıtılmadığına ilişkin kamuoyu algısının en yüksek ülke olduğunu göstermektedir. Benzer şekilde Çarkoğlu ve Kalaycıoğlu tarafından yapılan araştırmanın sonuçlarına göre de deneklerin yüzde 92'sinin gelir dağılımında büyük bir adaletsizlik olduğunu belirttiklerini ve yüzde 90'ının hükümeti bu adaletsizliği düzeltmekle sorumlu gördüklerini tespit etmektedir. Türkiye İstatistik Kurumu'nun (TÜİK) 2008 yılında gerçekleştirdiği Yaşam Memnuniyeti Araştırması'nda ise ankete katılanların yarısından fazlası hanehalkı gelirinin hanenin ihtiyaçlarını zor ya da çok zor karşıladığını belirtiyorlar. Bu neticelere göre Türkiye'de insanlar eşitsizliğin farkındadırlar. Ancak yine de kurumsallaşmış eşitsizliklerle başa çıkmanın kalıcı kurumsal bir yolunu bulabildiklerini söylemek güç görünüyor.

Bu Bölümde Ne Öğrendik Özeti

Küreselleşme sosyo-ekonomik düzene bir dizi yenilik getirmiştir. Bunlar arasında küresel olarak birbiriyle ilişkili, gerçekte birbirine uzak yerleri kesintisiz bir biçimde idare ederek işleyen döviz ve sermaye piyasaları; dünyayı kesintisiz bir biçimde birbirine bağlayan internet bağlantıları, cep telefonları ve yeni medya ağları; ulus devletleri aşan ve aşındırıan küresel örgütler (DTÖ, IMF gibi), birçok ülkeden daha fazla ekonomik güce sahip çok uluslu şirketler (MNCs), küresel ağlar oluşturan STK'lar ve ulusal sınırları aşan siyasi gruplar (Yeni toplumsal hareketler) ve çok etkili uygulama mekanizmaları ile desteklenen ve ulusal politika alanını daraltarak ulus devletleri daha da bağlayıcı hâle getiren; tarım, ticaret, hizmet, spor ve fikri mülkiyet gibi pek çok alanda imzalanan çok taraflı anlaşmalar öne çıkan yeniliklerdir. Özellikle 1980 sonrasında yeni bir ekonomik düzen ile birlikte dünyada gittikçe artan bir biçimde hareketlenme yaşanmış ve bu süreç neticesinde kalkınma politikaları sayesinde ülkeler arasında; refah devleti ve fordist iş rejimi sayesinde ülkeler içinde ortaya çıkan eşitsizliğin azaldığı dönem sona ermiştir. Bu dönemden itibaren artık dünyada artan bir eşitsizlik söz konusudur. Türkiye'de 1970'lerin sonunda yaşadığı iktisadi krizi aşmak üzere 1980 sonrasında liberal politikalara yönelerek yeni bir ekonomi siyasetini benimsemiştir. Önceki dönemin kapalı, ithal ikameci ve kalkınmacı planlı ekonomisi yerine artık bu dönemde ihracata yönelik üretimi benimseyen, yabancı sermayeye dayalı büyümeyi esas alan ve bunun için de faiz farklarıyla oynayarak kısa vadeli ve portföy sermayeyi içeri çekmeye yönelen bir ekonomik yapı oluşturulmuştur. Bu süreç Türkiye'nin küresel ekonomiye eklemlenmesi ve neticesinde de toplumsal tabakalaşmayı etkileyen gelir ve servet eşitsizliğinde ciddi bir artışı beraberinde getirmiştir. Devletin ekonomideki rolünün değişimi ile birlikte önceki dönemin görece eşitleyici refah uygulamaları yerine sermaye birikimini ve girişimi eksene alan ve görece eşitsizleyici bir yönelim kendisini göstermiştir. Bu bakımdan Türkiye'de günümüzde *sosyo- ekonomik eşitsizlikler* temelde hanenin gelir seviyesi gibi nesnel koşullardan kaynaklanmaktadır. Türkiye'de sosyal yardım transferleri yoluyla mutlak yoksulluk oranı ciddi bir düşüş gösterirken göreli yoksulluk oranı da aynı şekilde artış göstermektedir. Son 15 yılda Türkiye'deki en zengin %1'lik grubun toplam servet içindeki payı %39.4'ten %54.3'e yükselmiştir. Bunun anlamı geriye kalan %99'un payının %60,6'dan %45.7'ye gerilemiş olduğudur. Bu payın %23.4 bir kısmı da yine en tepedeki %1'lik kesimi takip eden %9'un elindedir. Dolayısıyla geriye kalan %90 toplam servetin sadece %22,3'üne sahiptir. Bugün Türkiye nüfusunun en zengin %10'luk kesiminin sahip olduğu gelir, en yoksul %10'luk kesimin elde ettiği gelirin 15 katına denk gelmektedir.

Bölüm Soruları

1) Aşağıdakilerinden hangisi küreselleşme neticesidne sosyo-ekonomik düzende yaşanan yeniliklerden biri değildir?

a) Yeni pazarlar

b) Yeni araçlar

c) Yeni aktörler

d) Yeni devletler

e) Yeni kurallar

2) Aşağıdakilerinden hangisi dünyadaki ekonomilerin ve toplumların süregiden bütünleşmesinin temel etkenlerinden birisi değildir?

a) Taşıma maliyetlerinin düşmesi,

b) Siyasal merkezileşme

c) Düşük ticari engeller

d) Artan sermaye akışları

e) Neoliberal kurumsalcılık

3) Türkiye'de aşağıdaki sektörlerden hangisi 1980 sonrasında istihdam açısından en büyük farklılaşmayı yaşamıştır?

a) Tarım

b) Sanayi

c) Hizmet

d) İnşaat

e) Kamu

4) Sosyo-ekonomik eşitsizlik hangi etkenler çerçevesinde şekillenmektedir?

5) Gelir Eşitsizliğini gösteren gini katsayısının değişimi Türkiye'de eşitsizliğe dair bize neler ifade etmektedir?

6) Dünya Bankası'nın raporlarında Türkiye'nin "yüksek derecede eşitsiz orta gelirli bir ülke" olarak tanımlanmasının anlamı nedir?

14. TABAKALAŞMA VE SOSYAL HAREKETLİLİK

Bu Bölümde Neler Öğreneceğiz?

14.1. Toplumsal Hareketliliğe Dair Temel Kavram ve Tanımlar

14.2. Toplumsal Hareketlilik Çalışmaları

14.3. Toplumsal Hareketliliği Ölçmek

14.4. Dikey Hareketlilikte Eşitsizlik

14.5. Türkiye'de Toplumsal Hareketlilik

Bölüm Hakkında İlgi Oluşturan Sorular

1) Toplumsal hareketlilik nedir?

2) Toplumsal hareketliliğin türleri nelerdir

3) Dünya'da ve Türkiye'de toplumsal hareketlilik çalışmalarının durumu nedir?

4) Toplumsal hareketliliği nasıl ölçebiliriz?

5) Dikey hareketlilik eşitsizliği azaltabilir mi?

6) Türkiye toplumu toplumsal hareketlilikte nasıl bir görünüm sahibidir?

Bölümde Hedeflenen Kazanımlar ve Kazanım Yöntemleri

Konu	**Kazanım**	**Kazanımın nasıl elde edileceği veya geliştirileceği**
Toplumsal Hareketliliğe Dair Temel Kavram ve Tanımlar	Toplumsal hareketliliğe dair temel kavram ve tanimları öğrenmek	Ders notları, ders anlatımı, sunumlar ve ileri okumalar
Toplumsal Hareketlilik Çalışmaları	Dünya'da ve Türkiye'de toplumsal hareketlilik çalışmalarının durumu hakkında bilgi edinmek	Ders notları, ders anlatımı, sunumlar ve ileri okumalar
Toplumsal Hareketliliği Ölçmek	Toplumsal hareketliliği ölçmeye dair bilgi sahibi olmak	Ders notları, ders anlatımı, sunumlar ve ileri okumalar
Dikey Hareketlilik ve Eşitsizlik	Dikey hareketlilik ve eşitsizlik arasındaki ilişkiye dair eleştirel bir bakış edimke	Ders notları, ders anlatımı, sunumlar ve ileri okumalar
Türkiye'de Toplumsal Hareketlilik	Türkiye'de toplumsal hareketlilik çalışmaları hakkında bilgi sahibi olmak	Ders notları, ders anlatımı, sunumlar ve ileri okumalar

Anahtar Kavramlar

- Toplumsal hareketlilik
- Dikey hareketlilik
- Yatay hareketlilik
- Mesleki hareketlilik
- Hareketlilik çalişmaları
- Hareketliliği öçlmek
- Eşitsizlik
- Eğitim
- Meslek
- Göç

14.1. Toplumsal Hareketliliğe Dair Temel Kavram ve Tanımlar

Toplumsal hareketlilik bireylerin ya da grupların, toplumsal yapı içinde fiziksel mekan ya da toplumsal konumları (tabaka, sınıf ve statü) açısından yer değiştirmeleridir. Toplumsal hareketlilik hareketin yönü ve düzeyi bakımından ikiye ayrılır:

(1) *Dikey Hareketlilik:* Bireyin saygınlık sırlaması (hiyerarşik düzen) bakımından bir toplumsal tabakadan diğerine yükselmesi ya da düşmesidir.

(2) *Yatay Hareketlilik:* Bireylerin ekonomik şartlarında ve yaşam biçimlerinde fazla bir değişiklik olmaksızın fiziksel mekan veya meslek değiştirmelerine denir.

Toplumsal hareketlilik gerçekleştiği zaman bakımından da ikiye ayrılır:

(1) Bir kişinin kendi yaşamı içerisinde gösterdiği toplumsal hareketliliğe *Kuşak-içi hareketlilik* denir. Fırında çalışan bir işçinin zamanla kendi fırınını açması buna bir örnektir. Bu kişi bir işçi iken kendi işinin sahibi olarak statü değiştirmiştir.

(2) Bir kişinin ebeveynlerine göre gösterdiği toplumsal hareketliliğe ise *Kuşaklar-arası hareketlilik* denir. Babası fırın işçisi olan birinin kendisinin fırın sahibi olması buna bir örnektir. Burada kişi ebeveynlerine göre bir statü değişimi söz konusudur.

Kuşaklar-arası toplumsal hareketlilik en çok tartışılan ve araştırılan toplumsal hareketlilik biçimidir. Bu bağlamda;

(1) Ebeveyn ile çocukların statüleri karşılaştırma birimi olarak kullanılmaktadır.

(2) Ebeveyn ile çocukların eğitim ve gelir düzeyini, siyasal iktidarını, mesleği ve öteki özelliklerini birleştirip bir belirleme ve ölçme endeksi oluşturulabilmektedir.

(3) Kuşaklar arasındaki dikey toplumsal hareketliliği çözümleyerek ölçmede ve karşılaştırmada, araştırmaların hemen hepsi değişmez bir ölçü ve birim olarak mesleği alıp kullanmaktadır.

(4) Toplumsal hareketlilik denilince, genellikle ve çoğunlukla kuşaklar-arası dikey mesleki hareketlilik anlaşılmaktadır.

Kuşaklar arasındaki hareketliliğin yoğunluğu, genellikle, kuşakların kendi aralarındaki uzaklıkla doğru orantılı olarak artma eğilimi gösterir. Kuşaklar arasındaki uzaklık arttıkça, mesleki kalıtım oranları azalmakta ve daha sonra gelen kuşakların toplumsal tabakalaşma hiyerarşisi içinde aldıkları yolun uzunluğu artmaktadır.

Toplumsal bağlama veya kuruma göre de, değişik toplumsal hareketlilik biçimlerinden söz edilebilir. Genel bir toplumsal hareketliliğin yanı sıra, mesleki, eğitimsel, ekonomik ve siyasal hareketlilik türleri belirlenebilir.

Toplumsal hareketlilik toplumlar arasında ve bir toplumda zamana göre farklılıklar gösterebilir. Bu bakımdan toplumsal hareketlerin yoğunluğu ve yaygınlığına göre çeşitli farklılaşmalar ortaya çıkar. *Toplumsal hareketliliğin yoğunluğu* belirli bir süre içinde kişilerin veya

toplumsal birliklerin tabakalaşma evreninde aldıkları yolun uzaklığına göre belirlenir. Dikey toplumsal hareketlilik bakımından, kişilerin veya toplumsal birliklerin aldıkları yolun uzaklığı veya değiştirdikleri tabakaların sayısı, bir toplumdaki toplumsal hareketliliğin yoğunluğunun ölçüsü olarak alınabilir. *Toplumsal hareketliliğin yaygınlığı* ise bir toplumda hareket eden kişilerin veya birliklerin toplam nüfus içindeki oranıyla ölçülür. Özellikle dikey hareketlilik bakımından alındığında, tabakalarını değiştiren kişilerin veya toplumsal birliklerin toplam nüfusa oranları, bir toplumda belirli bir süredeki toplumsal hareketliliğin yaygınlığının ölçüsünü verir.

Toplumsal hareketliliğin yoğunluğu ve yaygınlığına göre toplumlar kapalı-açık olarak nitelenirler. Bu anlamda genel toplumsal hareketlilik ölçülerindeki farklılıklar, fırsat eşitliğinin ve genel toplumsal eşitliğinin dereceleri bakımından da, kaba birer gösterge olarak alınabilir. *Kapalı-tabakalaşma tipi toplumlar* toplumsal hareketliliklerin yoğunluğunun ve yaygınlığının az olduğu toplumlardır. *Açık-tabakalaşma tipi toplumlar* ise Toplumsal hareketliliklerin yoğunluğunun ve yaygınlığının görece daha fazla olduğu toplumlardır. Aslında bütünüyle kapalı veya tam açık bir toplum yoktur. Her toplumdaki hareketlilik göreceli olarak diğerlerinden farklılaşır. Tüm toplumlarda hareketlilik görülür. Lipset ve Bendix' e göre, bütün toplumlarda hareketliliğin görülmesinin temel nedenleri şöyledir:

(1) Meslek yapısındaki değişmelere bağlı olarak işgücü içindeki meslek gruplarının oranlarının değişmesi büyük bir hareketlilik dalgası yaratır.

(2) Üreme oranlarındaki ve doğurganlıktaki farklılık, yukarı doğru dikey toplumsal hareketliliğin önemli etkenlerinden biridir.

(3) Kısa süreli dönemler içinde belli olmamakla birlikte, bazı mesleklerin saygınlıkları ve değerlerinde uzun sürede değişmeler olur.

(4) Çağdaş endüstri toplumlarında kalıtsal konumların sayılarının giderek azalması toplumsal hareketliliği artırmaktadır.

(5) Potansiyel fırsatlara ilişkin yasal kısıtlamaların kaldırılmış olması toplumsal hareketliliği artırmaktadır.

(6) Zeka ve öteki yeteneklerle birlikte, güdülenmenin de toplumsal hareketliliği etkilediği görülmektedir.

Toplumsal hareketliliğin bir başka özelliği de, genel toplumsal statüdeki bir değişmenin nesnel ve öznel yönleri arasındaki ayırımdır. Nesnel yöndeki değişmeye örnek olarak gelirdeki artma veya azalma ya da, iktidar ve nüfuz derecesindeki değişme verilebilir. Öznel yöndeki değişme, kişinin ve toplumsal çevrenin bu değişme konusundaki duyguları, düşünceleri, tutum ve değerlendirmeleriyle ilgilidir. Kişi nesnel yöndeki değişmeyi durumunda bir iyileşme ve istenilen bir durum olarak görüp değerlendirerek bu yönde çaba gösterebilir.

Çocuklar kendilerini ebeveynleri ve özellikle de nine ve dedeleriyle karşılaştırdıklarında yukarı doğru yükselmiş oldukları duygusuna kapılırlarken, akranlarıyla karşılaştırıldıklarında onlardan çok geride kaldıkları duygusuna kapılabilirler. Nesnel bakımdan yukarı doğru bir yükselme olarak görünen hareketlilik, öznel bakımdan yerinde sayma veya gerileyip aşağı doğru bir hareketlilik olarak değerlendirilebilir.

14.2. Toplumsal Hareketlilik Çalışmaları

Toplumsal hareketlilik, bireylerin ya da grupların toplumsal yapı içinde farklı fiziksel mekânlarda ya da konumlarda yer değiştirmelerini ifade eden bir kavramdır. Toplumsal hareketlilik ile toplumsal tabakalaşma arasında çok sıkı bir ilişki mevcuttur. Toplumsal tabakalaşma, toplumun yapısal görünümünün en önemli yönünü oluştururken, toplumsal hareketlilik de bu yapıyı belirlemede etkin bir rolü olan bir süreçtir. Bireylerin toplumsal işbölümü içerisindeki pozisyonlara yerleştirilmesi, her zaman demografik, toplumsal, kültürel, dini, politik, hukuki, ekonomik, teknolojik ve yöntemsel bir takım etkenlere ve kurallara bağlıdır. Bu sebeple, bu süreçte hangi etkenlerin, hangi şekillerde ve nasıl bir tarihsel koşul içerisinde az veya çok önem arz ettiği ve bireyler ve toplum için nasıl sonuçlar doğurduğu her zaman ampirik araştırmaların konusu olmuştur. Toplumsal hareketlilik ile ilgili yapılan çalışmaların temel hedefi, bu etkenlerin toplum içerisindeki ilişkilerini incelemek ve belirli özelliklerdeki toplumlar için genellenebilir sonuçlara ulaşmaktır (Sönmez: 2006,164).

Sorokin'in1927 tarihli *Social Mobility* isimli çalışması toplumsal hareketlilik alanında yapılmış ilk geniş kapsamlı teorik çalışmadır. Sorokin, toplumsal hareketliliği çok geniş bir kapsamda tanımlar. Ona göre toplumsal hareketlilik, "bireysel veya toplumsal değer nesnesinin - insan eliyle yaratılan ve değiştirilen her şeyin- bir toplumsal pozisyondan diğerine geçişidir"(Sorokin, 1927). Toplumsal pozisyonlar, kişinin toplum içindeki gruplarla ve o grupların üyeleriyle olan ilişkilerinin bütünü olarak tarif edilir. Toplumsal alan içerisindeki pozisyonları, toplumsal ilişkiler ve boyutlar yoluyla tanımlayan Sorokin, pozisyonlar içerisindeki hareketliliği dikey ve yatay olmak üzere iki şekilde ayırmıştır. Daha sonra yapılan çalışmalar da hareketin yönü konusunda Sorokin'in yaptığı bu ayrımı sürdüreceklerdir. Buna göre, dikey hareketlilik, bireyin hiyerarşik düzen içerisinde bir tabakadan diğerine yükselmesi ya da düşmesiyle gerçekleşir. Yatay hareketlilik ise, bireylerin ekonomik şartlarında ve yaşam tarzlarında bir değişiklik olmaksızın fiziksel mekânlarını ya da mesleklerini değiştirmelerini ifade eder. Araştırmacılar, toplumsal hareketliliği zaman bakımından da ikiye ayırmaktadırlar: Bir kişinin kendi yaşamı içerisinde gösterdiği dikey veya yatay toplumsal hareketlilik kuşak-içi hareketlilik olarak adlandırılır. Örneğin, kişi hayatı boyunca aynı tabaka içerisinde yer alan farklı işlere girip çıkabilir ya da bir üst veya alt sınıfa geçebilir. Baba-oğul veya dede-torun gibi farklı kuşaklar arasındaki toplumsal hareketlilik farkı da kuşaklar-arası toplumsal hareketlilik olarak ifade edilir. Babası fırın işçisi olan birinin fırın sahibi olması buna örnek gösterilebilir (Kemerlioğlu: 1996 ,148).

Toplumsal hareketlilik konusunda yapılmış tartışmalara geçmeden önce, literatürün büyük oranda üzerine inşa edildiği klasik kuramlara değinmekte fayda var. Bilindiği üzere Marx, kapitalizmde burjuvazi ve proletarya olmak üzere iki ana sınıfın olduğunu söyler. Marx'a göre, sıradan bir ailesi ve geçmişi olan insanların başarılı bir kapitalist olması sadece kapitalizmin ilk dönemlerinde mümkündür. Buna karşılık, olgunlaşma döneminde sermaye kendini yeniden üretmektedir; böylece burjuvazi ve proletarya nesiller boyunca kendini devam ettirir. Marx, bu iki soyut ve net ayrımı yaparak, hareketlilik imkanını sınırlı tutmuş ve hareketliliğin sınıf ilişkileri ve sınıf bilinci üzerine olan etkisine değinmemiştir (Giddens, 98). Weber'de ise sınıflar Marx'ta olduğu gibi kategorik bir şekilde ayrılmamıştır ve aralarındaki sınırlar daha belirsizdir. Weber'e göre toplumsal sınıf, "bireysel ve kuşaklar arası hareketliliğin kolay ve karakteristik olduğu sınıf konumlarının bütününden" oluşmaktadır (Weber, 1978). Yani, Weber'de sınıflar bireysel ve

kuşaklar-arası toplumsal hareketliliğe bağlı olarak tanımlanmaktadır (Smith:2007, 92). Weber'in yazılarında rasyonalizm anahtar kavramlardan birisidir. Her alanda başarılı bir rekabet, uzun vadede rasyonalizmin ve verimliliğin galip geleceği anlamına gelmektedir. Rekabette verimliliğin önemli oluşu, belirli pozisyonlara yerleşmenin ön koşulu olarak "başarı"nın ortaya çıktığını göstermektedir. Bu durumda fırsat eşitliği kapitalist ekonomik sistemin talepleriyle uyum içerisinde olduğu gibi, toplumsal hareketlilik hızındaki artışla da uyum içerisindedir. Bu, 'salt' ve 'dairesel' hareketliliğin artması anlamına gelmektedir. Fakat bununla birlikte, yapısal olarak belirli hareketliliğin, yani mesleki yapıdaki değişiklikler sonucu oluşan asgari miktardaki hareketliliğin de artması beklenebilir. Toplam hareketlilikteki bu artış, sınıf oluşumunu da etkilemektedir. Weber'e göre, aşağıya ve yukarı doğru hareketlilik arttıkça sınıf çatışmaları merkezi önemini kaybeder ve grup dayanışması yerini rekabete bırakır (Aberg: 1979, 249). Ayrıca, toplumsal hareketlilik sadece sınıflar arasında değil, sınıflar içinde de gerçekleşebilir. Buna göre, Weber, aralarındaki hareketliliğin nadir ve zor olduğu fakat kendi içlerindeki hareketliliğin daha yaygın görüldüğü dört temel sınıf ayrımı yapar: işçi sınıfı, küçük burjuvazi, mal varlığı olmayan uzmanlar ve aydınlar, mal varlığı olanlar ve gördükleri eğitimle ayrıcalık kazanmış olanlar.

1970'lere kadar toplumsal tabakalaşma ve hareketlilik kuramı literatüründe işlevselci teori ve ona getirilen eleştiriler geniş bir yer kaplamıştır. Tabakalaşma konusunda işlevselci teorinin ilki, Kingsley Davis ve Wilbert Moore tarafından 1945 yılında geliştirilmiştir. Bu teori toplumsal tabakalaşma ve eşitsizliğin olumlu bir şekilde işlevsel olduğunu ve bu yüzden de zorunlu olduğunu iddia etmektedir. Toplumu bir organizma olarak düşünürsek, bu organizmanın sağlıklı olarak kalabilmesi için ihtiyaçlarını karşılaması gereklidir. Bunun için de en önemli pozisyonlar ve meslekler, toplumdaki en nitelikli kişiler tarafından doldurulmaktadır. Bir başka deyişle, Davis ve Moore toplumdaki belirli pozisyonların işlevsel olarak diğerlerinden daha üstün olduğunu ve sadece çok az sayıda insanın bu pozisyonları dolduracak yeteneğe sahip olduğunu iddia etmektedir. Bu pozisyonlar belirli haklar ve ayrıcalıklar sağlamaktadır ve bu da kişilerin prestij ve saygıya erişimlerinde farklılıklar yaratmaktadır. Bu da toplumsal eşitsizliği ve tabakalaşmayı doğurmaktadır. Davis ve Moore'a göre, sınırlı sayıdaki metalara ve prestije olan erişimdeki eşitsizlik her toplumda işlevsel ve kaçınılmazdır. Bir diğer teori ise Talcott Parsons'un daha soyut ve daha genel bir fonksiyonel perspektiften ortaya koyduğu teoridir. Davis ve Moore ile çelişmemekle birlikte, Parsons'un odak noktası daha çok toplumsal düzen ve bunun sürdürülmesinde toplumsal tabakalaşmanın rolü üzerinedir. Parsons'a göre, statü ya da saygınlık, toplumsal tabakalaşmanın en önemli boyutudur; zenginlik ve güçteki farklılaşmalar ise statüye göre ikincildir. Bireylerin statü hiyerarşisindeki konumları, başkalarının ahlaki değerlendirmelerine göre belirlenmektedir. Buna göre, ortak değerlere uygun olarak yaşayan insanlar yüksek statüye ve dolayısıyla da zenginliğe ve güce sahip olacaklardır. İşlevsel teoriye göre toplumda var olan eşitsizlik ve tabakalaşma kendiliğinden bir hareketlilik doğurmaktadır. Toplumdaki önemli pozisyonlara ve iktidara sahip olmak için belirli niteliklere sahip olmayı "başaran" kişiler yukarı doğru hareket etmektedir. Bir başka deyişle, ırk, toplumsal cinsiyet veya sınıf geçmişinin önemi azalmış; bunun yerine, toplumdaki pozisyonlar gün geçtikçe daha çok "başarı" kriterine göre doldurulmaktadır. İşlevselcilere göre bu endüstriyel toplumun işlevsel bir gerekliliğidir (Breen: 1997, 430).

İşlevselciler toplumu bileşenlerinin istikrar oluşturmak için bir araya geldiği karmaşık bir organizma olarak görürken, çatışma teorisi, işlevselcilerden farklı olarak, toplumu sınırlı

kaynaklar için rekabet hâlinde, sürekli değişen, dinamik bir yapı olarak görür. İstikrara değil değişime yaptığı bu vurgu sebebiyle çatışma teorisi, toplumsal değişimi ve hareketliliği anlamak konusunda işlevselci teoriye göre daha elverişlidir. Çatışmacılar toplumsal eşitsizliğin işlevsel olduğunu savunan fikre karşı çıkarak, tabakalaşma ve eşitsizliğin toplum için zararlı olduğunu ve zengini fakir karşısında güçlendirdiğini iddia ederler. Tabakalaşma ve eşitsizlik, bütün toplumsal ilişkilerin merkezinde yer alan rekabetten neşet etmektedir. Toplumsal yapılar ve kuruluşlar, bu rekabeti ve onun neden olduğu eşitsizliği yansıtmaktadır. Çatışmacılara göre, rekabet ve endüstriyelleşme ile birlikte sosyal rollerin çeşitlenmesi ancak yatay hareketliliği doğurur. Bununla birlikte, daha fazla imkâna ve kaynağa sahip olan yapılar, bunları toplumdaki iktidarını sürdürmek için kullanmaktadır. Dolayısıyla, Marx'takine benzer bir şekilde, çatışmacılar sınıflı toplumlarda dikey hareketliliğin pek mümkün olmadığına vurgu yaparlar. 1950 ve 1962 yılları arasında çatışma teorisini merkeze alan çok sayıda kitap yazan C. Wright Mills'e göre, toplumsal yapılar farklı çıkarlara ve imkanlara sahip olan kişiler arasında meydana gelen mücadele ve müzakerelerin sonucunda doğar. Ve bu kişiler ve imkanlar da, yine daha geniş yapılar tarafından ve imkanların ve iktidarın eşitsiz dağılımı sonucunda şekillenmektedirler. Çatışma teorisinin öne çıkan isimlerinden bir diğeri de Ralf Dahrendorf'tur. Dahrendorf ileri endüstrileşmiş toplumların analizini yaptığı yazılarında, bu toplumlarda sosyal rollerin gün geçtikçe daha çok çeşitlendiğini ifade eder. Mevkilerin çeşitlenmesiyle otoritenin dağılımı da farklılaşmaktadır ve bunun sonucunda toplumsal tabakalaşma ve çatışmalar oluşmaktadır. Ona göre, toplumsal hareketlilik hızının artmasıyla birlikte, sınıf sorunları bireysel sorunlara indirgenmekte ve böylece sınıf çatışmaları bireysel rekabete dönüşmektedir. Hareketlilik beklentisinin olduğu durumlarda insanlar enerjilerini daha iyi koşullar için kollektif bir mücadele vermek için değil, hareketlilik fırsatlarını kullanmak için kullanacaklardır. Böylece hareketlilik şansı bireysel değerleri yüceltecektir (Aberg:1979, 256).

Giddens da toplumsal hareketlilik ile sınıf yapılaştırması (class structuration) arasındaki ilişkiye değinmiştir. Bu bağlamda hareketliliğin yarattığı bireyselliğe vurgu yapmamıştır fakat sınıf temelli tecrübelerin sınıf bilincine dönüşmesinin zorluğuna dikkat çekmiştir. Ona göre, hareketlilik imkânındaki azalma, belirlenebilir sınıfların oluşumunu kolaylaştırmaktadır. Kuşaklar arası hareketlilikteki azalma da kuşakların ortak yaşam tecrübelerinin yeniden üretimini sağlamaktadır (Aberg:1979, 249).

1970'lerden itibaren toplumsal hareketlilik üzerine yapılan ampirik araştırmalar çoğalmış ve bu doğrultuda teorik tartışmaların yoğunluğu artmıştır. Araştırmaların çoğunda ampirik kategoriler Marksist veya Weberyan şema üzerine inşa edilmiştir. Bu şemalar, sınıf pozisyonlarının toplumsal hayattaki materyal koşullarda var olan eşitsizliklerden türediği konusunda hemfikirdirler. Ayrıldıkları mesele, bu eşitsizliklerin nasıl gerçekleştirildiği ile ilgilidir; bu sebeple bireylerin ve grupların belirli pozisyonlara nasıl yerleştirilecekleri konusunda farklı noktalara vurgular yaparlar. Fakat son yıllarda yapılan çalışmalar, bu iki şemanın birbirini dışlamadığını ve her birinin toplumsal hareketliliği anlamak konusunda belirli avantajlara sahip olduğunun altını çizer. Marksist ve Weberyan perspektife sahip toplumsal hareketlilik çalışmalarından başlıcaları, Wright'in *Class Counts* (1997) ve Erikson ve Goldthorpe'un *The Constant Flux* (1992) adlı eserleridir (Sönmez: 2006, 167).

Erikson ve Goldthorpe, *Constant Flux*'ta liberalizmin ve Marksizmin toplumsal hareketlilik konusundaki varsayımlarını inceleyerek, onların sosyal hareketlilik süreçleri ve

modellerindeki çeşitliliğin hakkını vermediklerini iddia eder. Erikson ve Goldthorpe'un anlatımına göre, liberalizm endüstriyel toplumlarda, endüstri öncesi toplumlara nispeten daha yüksek bir toplumsal hareketlilik hızı olduğunu ve yukarı doğru hareketliliğin aşağıya doğru olana üstün geldiğini iddia eder. Ayrıca hareketlilik fırsatları daha eşittir; yani farklı kökenlerden gelen insanlar belli hedeflere ulaşmak için daha eşit bir şekilde yarışırlar. Bununla birlikte, sosyal hareketlilik hızı da, fırsat eşitliği miktarı da endüstriyel toplumlarda gün geçtikçe artmaktadır. (Erikson ve Goldthorpe: 1992, 5). Blau ve Duncan'ın 1967'de ABD'de 20.000 erkekten oluşan örneklem üzerinde yürüttükleri çalışma buna örnek gösterilebilir. Blau ve Duncan, bu çalışmada ABD'de yüksek bir dikey hareketlilik olduğunu, fakat bu hareketliliklerin birbirine çok yakın mesleki konumlar arasında gerçekleştiğini iddia etmişlerdir. Hem kişilerin kendi hayatındaki hem de kuşaklar arasındaki yukarı doğru hareketlilik, aşağı doğru olana nispeten daha fazladır. Çünkü beyaz yakalı ve profesyonel işçilerin sayısı, mavi yakalı işlere oranla hızlı bir şekilde artmış ve böylece mavi yakalı işçilerin oğulları beyaz yakalı işlere geçebilmişlerdir (Blau ve Duncan, 1967'den aktaran, Ünal: 2011, 149). Treiman (1970) da endüstriyelleşme sürecinin toplumsal hareketliliği hızlandırdığını iddia etmiştir. Ona göre, aile geçmişi kişilerin toplumsal konumunu belirlemede giderek daha önemsiz hâle gelmekte, buna karşılık, alınan eğitimin rolü hızla artmaktadır.

Erikson ve Goldthorpe, özellikle Blau ve Duncan ve Treiman'ın katkılarına değinerek liberalizmin, endüstriyel ve endüstri öncesi toplumlar arasındaki bu farkı çeşitli sebeplerle açıkladığından bahseder. Bunlardan ilki, teknolojik gelişmelerdeki canlılığın, toplumsal işbölümünde hızlı ve sürekli bir değişimi gerektirmesidir. Aktif nüfusun farklı konumlara yeniden dağıtımı yüksek hareketlilik hızıyla sonuçlanmaktadır. Bu süreçte yeni beceriler ortaya çıkmakta, böylece sadece emek gerektiren sıradan işlerin etkisi azalırken, teknik ve profesyonel olarak nitelikli personele olan talep artmaktadır. Aynı zamanda, rasyonel yöntemlerle düzenlenen üretimin artışı, servis sektörünün genişlemesi gibi etkenler, idari ve yönetimle ilgili pozisyonların çoğaldığı geniş bürokratik kurumların büyümesini de teşvik etmektedir. Böylece, endüstriyel toplumlar gittikçe artan bir oranda "orta sınıf"laşmaktadırlar (Erikson ve Goldthorpe: 1992: 6). İkincisi, endüstriyelleşme, bireylerin iş bölümü içerisindeki farklı pozisyonlara yerleşme süreçlerini dönüştürmektedir. Liberalizme göre artık başarı en önemli kıstastır; kişilerin kim olduklarına değil, ne yapabildiklerine bir değer atfedilmektedir. Bu da kişilerin toplumsal kökeni ile bulundukları pozisyon arasındaki ilişkiyi zayıflatmış; eğitimi ve stajı ön plana çıkartmıştır. Böylece, hareketlilik şansları artmış ve toplum daha açık bir hâle gelmiştir (Erikson ve Goldthorpe: 1992: 6).Bununla birlikte, ekonominin genişleyen sektörlerinde başarı vurgusu çok belirginken, tarım sektörü, küçük ölçekli şirketler ve aile şirketleri gibi düşüşe geçen alanlarda kişiler toplumsal kökenlerine göre pozisyon almaktadırlar. Liberal teorisyenlere göre, endüstriyelleşme arttıkça, yeni hareketlilik rejimi kendini dayatmakta ve buna karşı direnen sektörler marjinelleşmektedir.

Erikson ve Goldthorpe'a göre, liberal teorinin toplumsal hareketlilik hızının arttığı ve toplumun daha açık bir hâle geldiği iddiasına Marksistlerin verdiği cevap yetersiz kalmaktadır. Marksistler 1970ler boyunca sınıf analizi konusuna kafa yormuşsalar da, daha çok sınıf konumlarının ve sınırlarının hangi kıstasa göre belirleneceği sorusu üzerinde durmuşlar, sosyal hareketlilik konusuna ilgisiz kalmışlardır. Ancak proleterleşme kavramını yeniden gözden geçirip anlamını genişleterek, liberal pozisyona bir alternatif oluşturan Marksist yorum dikkate değerdir. Özellikle Braverman'ın çalışmalarının (1974) etkisiyle, kapitalist toplumların yapısal bir

dönüşüm geçirdiği, bütün mesleklerin değerinin düşürüldüğü ve vasıfsızlaştırıldığı, böylece iş bölümü içerisindeki proleterya oranının arttığı iddia edilmiştir. Liberalizmin yukarı doğru hareketin teknolojik gelişmelerin zorunlu sonucu olduğu iddiasının tam zıddı olacak şekilde, Marksist teori, kapitalizmle birlikte işin sadece verimliliği arttıracak şekilde değil, aynı zamanda emeğin kontrolünü ve sömürüsünü sağlayacak şekilde düzenlendiğini belirtir. Buna göre, işverenler, teknolojiyi ve yeni yönetim biçimlerini çalışanların özerkliğini ve vasıflarını yerinden etmek için kullanmaya çalışmaktadırlar. Böylece, endüstriyel toplumlar orta sınıflaşmamıştır; aksine kapitalizmin mantığı bütün istihdam düzeylerinde vasfı tahrip etmiştir. Özellikle, beyaz yakalı işçilerde kollektif bir şekilde aşağıya doğru hareketlilik gözlemlenmektedir (Erikson ve Goldthorpe 1992: 10). Erikson ve Goldthorpe, Marksistlerin bu varsayımının ampirik data tarafından doğrulanmadığına, aksine ulusal sayım istatistiklerinin liberal pozisyonu daha çok desteklediğine dikkat çeker.

Sosyal hareketlilik hakkında öne çıkan bir diğer görüş de, onu doğrudan endüstriyelleşme ile doğru orantılı olarak gören tek boyutlu liberal görüşe karşı çıkarak, endüstriyel toplumlarının her birinin hareketlilik modellerinin kendine özgü olduğunu vurgulamaktadır. Ülkelerin hareketliliği arasında çeşitliliğin olduğunu savunan bu teoriye göre (theories of cross-national variation in mobility), ülkelerin kültür ve siyasetleri, endüstriyelleşme ile birlikte toplumsal hareketliliği oluşturan etkenlerdir. Kültürelci yaklaşım çoğunlukla istisnacılık (exceptionalism) görüşünü benimsemektedir. Örneğin, Wells (1906) ve Hartz (1955, 1964) gibi bu görüşü savunan teorisyenlerden bazıları, ABD'nin diğer Avrupa toplumlarına göre daha hareketli ve açık oluşuyla ilgili varsayımı ileri seviyedeki endüstriyelleşmeyle açıklamak yerine ABD'nin kendine özgü kültürel yapısına dikkat çeker. Buna göre, ABD'de feodal geleneğin olmayışı, kişiler arası ilişkilerde saygının yoksunluğu, hırsın ve maddi başarının nüfuz edici etkisi gibi Amerikan hayat tarzını oluşturan etkenler yüksek seviyede hareketliliğe imkân tanımaktadır (Erikson ve Goldthorpe: 1992, 311). Bir diğer örnek de, Olson'un İngiltere'nin hareketliliğinin sınırlı oluşunu iddia etmesi ve buna getirdiği açıklamadır (Olson: 1982). Olson'a göre, İngiltere, diğer Avrupa ülkelerinin iki yüzyılda geçirdiği devrimler, savaşlar, düşman işgallerini tecrübe etmemiş, böylece endüstri öncesi kültürel modellerini ve bununla ilişkili kurumlarını korumuştur. Böylece, endüstri öncesi dönemde hakim olan değerler ve davranışların birçoğu devam etmiş, ayrıcalıklı tabakalar kemikleşmiştir. Olson'a göre, endüstriyel toplumlar çok farklı şekillerde ekonomik performans sergilerler. Onun yapmak istediği, bireylerin ve grupların, tamamen endüstriyelleşmenin içsel mantığından etkilenmek yerine, değişime nasıl karşı koyduklarını, nasıl kendi çıkarları doğrultusunda hareket ettiklerini ve böylece hareketsizliği ve toplumsal katılaşmayı nasıl sağladıklarını göstermektir (Erikson ve Goldthorpe: 1992, 16). Ülkeler arasında politik sebeplerden dolayı hareketlilik çeşitliliği olduğunu savunan teorisyenler arasında en dikkate alınan pozisyon Parkin tarafından geliştirilmiştir (1969, 1971a, 1971b). Parkin, Doğu Avrupa toplumlarını dikkate alarak, sosyalist ve kapitalist toplumlardaki ideolojik ve kurumsal farklılıkların toplumsal hareketliliğe olan etkisinin liberal teori tarafından hafife alındığını öne sürmüştür.

Sorokin'in 1927 tarihli *Social Mobility* isimli kitabında detaylandırdığı pozisyonu, hem liberalizmin hem de Marksizmin tek çizgisel, evrimci tabakalaşma ve hareketlilik teorilerine eleştiri getiren bir diğer pozisyondur (Sorokin, 1927). Sorokin, modern batılı toplumlarda toplumsal hareketliliğin yüksek olduğunu, hatta hareketlilik hızının yükselmeye eğilimli olabileceğini kabul eder. Fakat sürekli ve sonsuz bir dikey hareketlilik fikrine karşı çıkarak,

bazı toplumların hareketliliğinin bazı dönemlerde artıp bazılarında azalacağını iddia eder. Bir başka deyişle, aşağı ya da yukarı doğru giden, belirli ve sürekli bir eğilim yoktur (definite perpetual trend); var olan şey hep aynı yöne gitmeyen bir dalgalanma hâlidir (trendless fluctuation). Sorokin'e göre, modern dönemde hareketlilik konusunda hukuki ve dini birtakım engeller ortadan kalksa da, mesleki beceri ya da eğitimin belirleyiciliği gibi yeni engeller ortaya çıkmıştır. Toplumsal tabakalaşma ve hareketlilik, mevcut iktidarın ve çıkarların sürdürülmesini sağlayacak bir şekilde oluşmaktadır; fakat savaşlar, devrimler, endüstriyel ve teknolojik değişimler bu yapıyı bozma imkanını taşımaktadır (Erikson ve Goldthorpe: 1992, 21).

Toplumsal hareketlilik literatüründe hatırı sayılır bir yeri olan Lipset ve Zetterberg (1956, 1959), Amerikan istisnacılığını reddederek ABD'nin hareketlilik düzeyinin Avrupa ülkelerinden temelde farklı olmadığını savunur. Onlara göre, Batılı endüstriyel toplumların tamamında sosyal hareketlilik modeli neredeyse aynıdır. Lipset ve Zetterberg de toplumsal hareketlilik hızında sürekli bir eğilim olmadığını iddia ederek, endüstriyelleşme ile hareketlilik ilişkisini tartışırken "eşik etkisi"nden bahsederler. Buna göre, endüstriyel toplumlar, endüstri öncesi toplumlara göre daha yüksek bir hareketlilik hızına sahiptir. Fakat endüstriyel toplumlarda endüstriyelleşme seviyesi ile hareketlilik hızı arasında bir ilişki olduğu söylenemez. Bu bağlamda, Lipset ve Zetterberg'in hipotezi (LZ hipotezi) liberal teoriden de ciddi bir şekilde ayrılmaktadır. Daha sonra yapılan ampirik araştırmalar LZ'nin hareketlilik hızlarındaki benzerliği büyüttüğünü göstererek LZ hipotezini geçersiz kılmıştır (Chan, 2009).

Featherman, Jones ve Hauser (1975), LZ hipotezini yeniden formüle etmeyi denemişlerdir. Onların ileri sürdüğü hipotez, ülkelerin hareketlilik hızlarındaki benzerliğin gözlenebilir mutlak hareketlilik hızlarına değil, bu hızların temelinde yatan bağıl hareketlilik modellerine uygulanabilir olduğudur. Çünkü gözlenebilir hızlar toplumsal işbölümünden ve sürekli değişen ekonomik, teknolojik, demografik durumun etkilerinden önemli ölçüde etkilenmektedir. Fakat hareketliliği bu etkilerin ağı olarak düşünürsek, ülkelerin hareket hızlarındaki benzerlik daha olası hâle gelir. Modern toplumlarda iç kaynaklı hareketlilik rejiminin koşulları çok çeşitlilik göstermemektedir; iş faaliyetleri ve sonucunda oluşan mesleki hiyerarşiler büyük oranda benzerdir. (Erikson ve Goldthorpe, 24).

Erikson ve Goldthorpe, Batı ve Doğu Avrupa, ABD, Avustralya ve Japonya'daki hareketliliği inceledikleri *Constant Flux*'ta toplumsal hareketliliğe dair yukarıda bahsettiğimiz teorilerin tamamını inceler. Kitabın en temelde dert edindiği şey, liberalizmin endüstriyelleşme seviyesi arttıkça hareketliliğin artacağına ve toplumların daha açık bir hâle geleceğine dair varsayımıdır. Erikson ve Goldthorpe bu iddiaları ampirik bir teste tabi tutarak endüstriyelleşmenin etkilerini araştırır ve bütün endüstriyelleşmiş toplumların bir noktada birleşip birleşemeyeceği sorusunun cevabını arar. Kitabın büyük çoğunluğunda, her ülkenin aynı toplumsal hareketlilik modeline sahip olup olmadığı, ya da tam tersi olacak şekilde, farklı politik rejimlerin sosyal hareketlilik üzerinde daha fazla etki yapıp yapmadığı soruları üzerinde durulmaktadır (Savage: 1994, 72). Yazarlar, bütünsel hareketlilik oranlarından çok, bağıl hareketlilik oranıyla ilgilenmişlerdir. Toplumsal akıcılık, farklı sosyal kökenlerden bireylerin farklı sınıf konumlarına giriş şanslarıyla ilgili olarak bir toplumun eşitlik ve açıklık düzeyini göstermektedir. Toplumun "açık"lık düzeyi bağıl hareketlilik verileriyle belirlenirken, sınıf oluşumu bütünsel hareketlilik kullanılarak açıklanır. Bağıl hızlar ekonomik değişimden çok fazla etkilenmedikleri için, toplumsal ayrımları (division) ekonomik etkenlerden bağımsız

olarak inceleme imkânı tanımaktadırlar. Erikson ve Goldthorpe, bütün endüstriyel toplumlarda bağıl hızların benzer olduğunu ve açıklığın daha fazla artması yönünde bir yönelim olmadığını iddia eder. Onlara göre, sınıf farklılıklarının azaldığına dair ampirik bir kanıt yoktur; ya da toplumsal sınıfın öneminin azaldığını düşündürtecek bir sebep göstermemiz mümkün değildir (Savage: 1994, 74).

14.3. Toplumsal Hareketliliği Ölçmek

Toplumsal hareketliliği ölçmek kolay değildir ve ölçme meselesi her zaman ciddi tartışmalara ve sorunlara sahiptir. Bu bakımdan tabakalaşmayı ölçme ile ilgili öncelikle akla şu tip sorular gelmektedir:

(1) Toplumsal hareketliliğin hangi yönleri (ekonomik, siyasal, eğitimsel veya mesleki saygınlık) ölçülecektir?

(2) Hareketlilik. birimi olarak ne (kışı, aile veya tabaka) seçilecektir?

(3) Karşılaştırma birimleri (ör. baba-oğul, dede-torun, gruplar veya tabakalar) hangileri olacaktır?

(4) Başlangıç noktaları olarak hangi dayanaklara (ilk iş , en çok çalışılan iş, son yapılan iş veya en iyi iş) başvurulacaktır?

(5) Toplumsal hareketliliğin alanı belirlendiğinde bile, bunlar nasıl tipleştirilip sınıflandırılacaklardır? (örneğin, meslekler nasıl sınıflandırılacaklar; kaç gelir dilimi yapılacak; eğitim düzeyleri kaça ayrılacak?)

(6) Genel bir toplumsal hareketlilik ölçüsü bulabilmek için, bu sonunculardan sağlanan sonuçlar nasıl birleştirilecek?

(7) Toplumsal ,hareketliliğin hem nesnel boyutu ve hem de öznel boyutu incelemeye alınacaksa, bunların bileşiminde hangi ölçüler kullanılacaktır?

Bu anlamda çağdaş sosyolojideki modeller içerisinde meslek toplumsal hareketliliği ölçmek için en uygun araçlardan birisi olarak öne çıkmaktadır. Zira Wilbert Moore'un da dile getirdiği gibi "endüstri toplumlarında hareketliliğin miktarının olduğu kadar, yaygınlık ve yoğunluğunun da hemen hemen tüm nedeninin -fırsat ve motivasyon dağılımından daha çok- mesleki yapıdaki değişmelerdir." Benzer şekilde Fox ve Miller mesleki yapı ve ondaki değişmelerin hareketliliği etkileyip belirleyen temel faktör olduğunu dile getirmektedirler. Onlara göre "vatandaşlık haklarındaki veya toplumsal saygınlıktaki değişmelerin toplumsal mobilitenin incelenmesinde ön sırayı almaları olasılığı yoktur." Ülkemizde konu ile ilgili ilk araştırmalarda bulunan Eyüp Kemerlioğlu ise mesleği "kuşaklar arasındaki hareketliliğin oranlarının belirlenmesi istatikseI işlemler ve simgelerle gösterilmesi ve sonuçların karşılaştırılması gibi alanlarda" karşılaşılan bazı sorunlara çözüm olarak önermektedir.

Dolayısıyla meslekler modern toplumda sosyal hareketliliği ölçmek ve gözlemlemek bakımından çeşitli kolaylıklar sunmaktadır:

(1) Modern toplumsal yaşam toplumsal yaşamda kişiye mesleği (işi) üzerinden bir konum ve rol vermektedir.

(2) Modern toplum meslekler etrafında örgütlenmiştir?

(3) Görülmesi, gözlenmesi, ölçülmesi en kolay değişken

(4) Diğer sosyo-ekonomik etkenleri (eğitim, gelir, otorite) bünyesinde barındıran onları da yansıtan bir değişken.

(5) Kuşaklar arasındaki hareketliliğin ölçülerini toplumdaki meslek yapısının özellikleri de belirler.

14.4. Dikey Hareketlilikte Eşitsizlik

Toplumsal hareketliliğin toplumdaki eşitsizlikleri azaltan bir etken olduğu sıklıkla dile getirilmiştir. Bu bağlamda modern toplumda özellikle endüstrileşme sürecinde yaygınlaşan eğitime dayalı artan bir dikey hareketliliğin olduğu dile getirilmektedir. Eğitim kurumlarının yaygınlaşması, eğitimde fırsat eşitliğinin artması, eğitime bağlı olarak dikey sosyal hareketliliğin görece olarak artması ve böylece toplumun "açık"lık düzeyinin yükselmesi söz konusudur. Buradan hareketle modern toplumun bir boyutuyla meritokratik olarak görülebileceği de belirtilmektedir.

Ancak yine de yapılan araştırmalara göre dikey hareketlilikte bir eşitsizlik söz konusudur. Burada sosyal ve sınıfsal arkaplan erişilen eğitimin niteliğini etkileyerek hareketlilik fırsatını farklılaştırmaktadır. Ayrıca aynı eğitim sürecine girilse bile sosyal sınıf kökeni bireylerin eğitim olanaklarını ve eğitim başarısını etkilemektedir. Üst sınıfta yer alanlar hâlâ bu sosyal ve iktisadi konumun yeniden üretildiği iktidar ağlarına daha ayrıcalıklı erişime sahiptirler.

20. yüzyıl boyunca eğitim fırsatlarının genişlemesi, çalışan sınıf (working-class) için fırsatların gelişmesine, iyileşmesine yol açmakla birlikte görece olarak söz edildiği gibi orta sınıf çocukları, avantajlarını korumakta ve sürdürmektedir. Böylece eğitim, iş-meslek başarısı için daha önemli olduğunda sınıf farklılıklarının anlamı daha az değil, daha çok olmaktadır (Crompton, 1998, 221).

Araştırmalar birçok toplumda sınıf ve eğitim arasındaki karşılıklı ilişkilerdeki uzun süreli değişmelerin seyrek olduğunu ortaya çıkarmaktadır (bakınız özellikle Blossfeld ve Shavit, 1992). Kuşaklar arası görece sınıf hareketliliği oranları, uzun zaman içerisinde değişmez ve sabit kalmaktadır (Erikson ve Goldthorpe, 1992, 3)

Örneğin İngiltere'nin durumunda en azından 4 bağımsız çözümleme, 20. yüzyıl süreci üzerindeki bütün oranlar, küçük değişimleri ortaya çıkarmakta ve kesinlikle daha büyük akıcılığın (greater fluidity) asla olmadığını göstermektedir (Goldthorpe, 1987, 3, 9; Hope, 1981; Macdonald ve Ridge, 1987; Marshall ve meslektaşları, 1988, 5). Daha çok meritokratik (meritocratic) sosyal seçim oluşturulduğunda eşit sınıf hareketliliği şansları yaratıldığına ilişkin çok az gösterge vardır (Marshall, 1997, 57). David Glass'ın 1949'da İngiltere'de yaptığı bir araştırmada yukarı doğru sosyal hareketlilikle ilişkili faktörler farklı sınıflardan gelen kişilere göre şu şekilde anlaşılmaktadır. Farklı sınıf kimliklerine sahip bütün sosyal sınıf üyeleri, çok- sıkı çalışmanın,

iyi eğitimin, yüksek yeteneğin ve güçlü kişiliğin yukarı doğru dikey sosyal hareketliliğe yol açtığını ileri süren meritokratik düşünceleri desteklemeyi çekici bulmaktadır. Kendilerini çalışan sınıf (working class) olarak belirleyen el emeğine dayalı (manual) işlerde çalışanlar, başarı ile ilişkili olarak çok-sıkı çalışma ya da yetenekten çok eğitimi büyük olasılıkla daha çok vurgulamaktadır. Çok-sıkı çalışmanın ve motivasyonun rolünü vurgulayan orta sınıflarla karşılaştırıldığında kendilerini çalışan sınıf olarak tanımlayanlar, açıkça eğitimin değeri içinde meritokratik (meritocratic) inançları kabul etmektedir. Yine de her iki grup, eğitimsel nitelikler kazanarak ya da iş ahlakı, doğru tutumlar göstererek kendilerine yardım edebilen bireylere inanmaktadır. Kendilerini çalışan sınıf olarak görenlerin çok azı, yukarı doğru dikey sosyal hareketlilik başarısını etkilemede bağlantının iletişimin (% 16 oranı) ve paranın (% 12 oranı) rolünden söz etmektedir. Bireyler, başarı elde etme anlamında yukarı doğru dikey sosyal hareketlilik olasılığına ve ödül sisteminin yasallığına ve haklılığına inanmaktadır.

1987'de yine İngiltere'de yapılan başka bir araştırma da benzer sonuçlar vermektedir. Bireyler, maddi açıdan iyi duruma gelmek ve iş yaşamında ilerlemek için önemli gördüğü faktörleri belirtmektedir. % 72 oranı eğitime, % 84 oranı çok-sıkı çalışmaya işaret ederek en popüler cavapları vermektedir. 1987'de yetenek, sıralamada daha az yüksekte yer alırken bir şeyi elde etme ve başarma tutkusu, biraz daha çok vurgulanmaktadır. Glass'ın (1954) araştırması, özellikle İngiltere'nin "açık" bir toplum olmadığını, yani alttan en üst sınıfa ya da en üst sınıftan alt sınıfa doğru gerçekleşen uzun alanlı hareketliliğin görece biçimde az olduğunu ortaya çıkarmaktadır. İngiliz toplumunda yüksek düzeydeki "elit" konumlar, kendi sınıf kökenlerinden olan bireylerle devamlılıklarını sağlamaktadır. Sosyal hareketlilik kısa alanlı olma eğilimlidir. İş-meslek hiyerarşisi içerisinde el emeğine dayalı işlerde çalışan işçi sınıfından denetçiliğe (supervisor) ya da memurluğa (clerk), düşük düzeyde yöneticiliğe doğru az ya da çok birbirine yakın konumlar arasında sosyal hareketlilik görülmektedir. Özellikle sosyal hareketlilik, sınıf yapısında temel bir bölünme çizgisi olarak kabul edilen el emeğine dayalı (manual) ve el emeğine dayalı olmayan (non-manual) meslekler arasındaki sınırda bir taraftan diğer tarafa ise büyük olasılıkla birbirine yakın sınıflar arasında olmaktadır. Örneğin, beceri gerektiren el emeğine dayalı işlerden-mesleklerden daha el emeğine dayalı olmayan düşük düzeydeki işlere-mesleklere geçiş, sınıf yapısının "tampon bölgesi" olarak tanımlanmaktadır (Glass, 1954; bakınız Westergaard ve Resler, 1975, Goldthorpe, 1980, 1987).

14.5. Türkiye'de Toplumsal Hareketlilik

Türkiye'de toplumsal hareketlilikle ilgili yeterli sayıda çalışma bulunmamaktadır. Bu konuda daha çok yerel düzeyde çalışmalar söz konusudur ve Türkiye'deki haraketlilik örüntülerine dair bir çalışma söz konusu değildir.

Türkiye'de sosyal hareketliliğin kaynağı olarak üç faktör öne çıkmaktadır: Köyden kente göç, eğitim ve ekonomideki gelişme dinamikleri. Bunlar arasında 1950'lerden itibaren yoğunlaşan kırdan kente göç önemli ve yaygın bir hareketlilik kaynağıdır. İnsanlar kırdan kente geldiklerinde hem meslekleri, hem de hanenin sosyo-ekonomik özelliklerini gösteren diğer hususiyetleri ciddi bir biçimde değişime uğramaktadır. Dolayısıyla göç hem kuşak içi hem de kuşaklararası hareketliliğin önemli bir unsuru olagelmiştir. Kalaycıoğlu ve Arkadaşları da yürüttükleri araştırmada bu konuya vurgu yapmışlardır. Ancak son yıllarda azalan göç dinamikleri ve göçün değişen biçimi kırdan kente göçü sosyal hareketlilikte ana kaynaklardan

birisi olmaktan çıkarmaya yönelmiştir.

Benzer şekilde eğitim de yukarıda dile getirildiği gibi modern toplumlar için toplumsal hareketliliğin esas dinamiklerinden birisini teşkil etmektedir. Osmanlı'dan devralınan toplumsal yapıda da eğitim bir hareketlilik kaynağı olarak görülmektedir. Osmanlı'dan itibaren fakir bir köylü çocuğu askeri eğitim veya medrese kanalıyla sosyal hiyararşide yukarılara tırmanabilme olanağına sahiptir. Bu yönelim Cumhuriyet idaresinde de korunmuştur. Erken Cumhuriyet döneminde genç devlet kendi elitini yatılı eğitimler yoluyla kırsaldaki en yoksul kesimler arasından çıkarmayı bir politika hâline getirmiştir. Aynı şekilde süreç içerisinde ekonominin değişen biçimi, kamu yaşamının yeni formel tarzı beklendiği üzere eğitimi belirli meslekleri elde edebilmenin tek yoluna dönüştürmüştür. Dolayısıyla uzunca bir zaman eğitim sonradan edinilen konumlara erişebilmek için temel dayanak olmuştur. Eğitimin bu şekilde hareketlilikte eşitleyici özelliği elbette mutlak değildir; kentliler, zenginler ve eğitimli aile mensupları eğitim imkanlarına erişmede ve eğitimle elde edilen konumlara ulaşmada daha avantajlı konumda bulunmuşlardır. Özellikle günümüzde eğitimin geçmişteki kadar belirgin bir hareketlilik kaynağı olmadığı düşünülmektedir. Ancak bu konu mutlaka araştırılmaya muhtaçtır.

Öte yandan hareketliliğin bir diğer kaynağı da ekonomide yaşanan değişimlerdir. Bazı iktisadi sistemler yapılarından ötürü hareketliliğe daha açıkken başkaları görece daha kapalı olabilirler.

Türkiye ekonomisinin büyümesi, sektörel olarak farklılaşması ve dünyaya açılması girişimciliği başlı başına bir sosyal hareketliliğe dönüştürmüştür. Ekonominin yapısal boyutu çok öne çıkmadığı ve kurallar çok yerleşmediği için Türkiye'de yeni yatırımlar yapmak ve farklı iş kollarında girişimlerde bulunmak kolay olmuştur. Dolayısıyla ekonominin bu düzensiz yapısı bir imkana dönüşmüştür. Ancak son yıllarda bu imkanın da azaldığını söylemek mümkündür. Zira ekonomide gittikçe artan miktarda kurallar, kayıtlar gündeme gelmekte ve sermayenin yoğunlaşması ile birlikte yatırım ve girişim sahibi olmak geçmişe göre zorlaşmaktadır. Dolayısıyla buna bağlı olarak gelişen sosyal hareketlilik imkanları da kısıtlanmaktadır.

Yukarıda Türkiye'de tabakalaşma araştırmalarında olduğu gibi hareetlilik araştırmalarında da bir kısırlık olduğunu belirtmiştik. Eyüp Kemerlioğlu'nun 1970'lerde Erzurum'da yürütmüş olduğu meslekler ve sosyal tabakalaşma araştırması konu ile ilgili bir başlangıç teşkil etmişse de bu başlangıç sonrasında geliştirilmemiştir. Bu araştırmaya göre göre, araştırmaya katılanlardan babalarıyla aynı mesleki statüde bulunanların oranı yüzde 38 olmasına karşılık, dedeleriyle aynı mesleki statüde bulunan torunların oranı yüzde 18'dir. Kemerlioğlu bu hareketlilik eğiliminin tüm toplumlarda göülen genel bir eğilim olduğunu dile getirmektedir.

Türkiye'de toplumsal hareketlilik alanında yapılmış az sayıdaki ampirik çalışmalardan birisi de, Abdullah Korkmaz'ın Malatya kent merkezinde hane halkı temelinde veri toplayarak yaptığı araştırmasıdır. Bu araştırmanın temel amacı, "eğitimin dikey hareketlilik vasıtası olduğu ve meslek yapısındaki değişmelerle hareketlilik arasında doğrusal ilişki olduğu" varsayımlarını sorgulamaktır (Korkmaz: 2011, 87). Anketten elde edilen veriler, 2000 yılı nüfus sayım istatistikleri ile birlikte kullanılarak, kuşaklar arasında meslek ve eğitim seviyesindeki farklılaşmalar hareketlilik olarak değerlendirilmiştir. Ankette okur-yazar olmayan ya da okuryazar olup hiçbir okulu bitirmemiş olanların çocuklarının da eğitim seviyesinin düşük

olduğu gözlenmiştir; bununla beraber yüksek öğrenimli deneklerin ebeveynlerinin yüksek öğrenimli olma oranı düşüktür. Bu verilerden yola çıkılarak, eğitimin merkezi bir sosyal hareketlilik faktörü olmadığı sonucuna varılmıştır. Bununla birlikte, Malatya kent çevresine meslek esasına dayalı bir yatay ve dikey hareketlilik yaşandığı gözlenmiştir. Özellikle serbest meslek grubunda yer alanların babalarının %55'inin işçi ya da memur olduğu görülmektedir ve bu da meslek esasına dayalı yukarı doğru bir hareketlilik olduğunu göstermektedir (Korkmaz: 2011, 90-91). Öte yandan da, Korkmaz'a göre, şehirde ticari potansiyelin yüksek olması ve kentin ekonomik bakımından yeterliliği sosyal hareketlilik, özellikle de dikey hareketlilik motivasyonunun düşüklüğüne sebep olmaktadır.

Şengönül, 2007 yılında kabul edilen doktora tezinde, İzmir'de profesyonel meslek sahibi bireyler üzerine araştırma yapmış ve bu araştırmada eğitimin dikey sosyal hareketliliğe olan etkisini incelemiştir. Araştırmada, deneklerin köken aile yaşamları ile bugünkü aile yaşamları karşılaştırıldığında deneklerin mesleki konumunun farklılaştığı ortaya çıkmıştır. Anne ve babanın mesleğine göre, deneklerin mesleki konumu değişmektedir. Şengönül'e göre, belirli sosyal sınıf kökeninden gelen denekler, belirli konumlara hareket etmekte ve ulaşmaktadır ve bu Weberci kuramda dikey sosyal hareketlilik olarak tanımlanmaktadır (Şengönül: 2008, 191). Deneklerin %76.2 oranla büyük çoğunluğu, memur, işçi, çiftçi, esnaf-zanaatkar ya da serbest çalışan babalarıyla karşılaştırıldığında doktorluk, mühendislik, avukatlık ve öğretmenlik gibi profesyonel mesleklere sahiplerdir ve onlara göre daha üst mesleki konumlara ulaşmışlardır (Şengönül: 2008, 192). Bununla birlikte, denekler ve babaları arasında eğitim-öğrenim düzeyi ölçütü bakımından da değişme görülmektedir. Deneklerin %71.3 oranla büyük çoğunluğu babalarına kıyasla daha üst düzey eğitim-öğrenime sahiptir. Denekler, mesleki konum bakımından anneleriyle karşılaştırıldığında yine dikey sosyal hareketliliğin olduğu dikkat çekmektedir. Annelerin %81.7'si ev hanımı, %1.7'si memur, %3.8'i çiftçi ya da işçidir. Deneklerin %92.1 oranla büyük çoğunluğu annesine göre daha üst mesleki konumda bulunmaktadır. Eğitim-öğrenim ölçütü bakımından da %91.7 oranla annelerine göre üst konumdadırlar (Şengönül:2008, 192). Mesleki konum ve eğitim düzeyindeki farklılıklara paralel olarak, deneklerin bugünkü aile yaşamları köken aile yaşamlarıyla kıyaslandığında maddi-ekonomik yaşam düzeylerinin de geliştiği gözlenmiştir. Çalışma yaşamlarının başında mal varlığı olmayan pek çok denek, yıllar içinde üretim araçlarına sahip olmuştur. Ayrıca, deneklerin %87.5 gibi büyük bir çoğunluğu konut, %76.6'sı araba edinmiştir. Bununla birlikte, deneklerin yarısı sosyal konum ya da sınıf değiştirmediğini söylerken, diğer yarısı ise aşağıdan yukarıya doğru sosyal konum ya da sosyal sınıf değiştirdiğine inanmaktadır. Bunlardan %34.2'si alt sınıftan orta sınıfa ya da orta tabakaya geçtiğini, %14.2'si ise alt sınıftan orta sınıfın üst kesimine ya da üst sınıfa geçtiğini söylemektedir (Şengönül: 2008, 198).

Kişilerin toplumsal pozisyonlar arasındaki geçişini ifade eden ve toplumsal tabakalaşmanın oluşmasında etkin bir rol oynayan toplumsal hareketliliği anlamak için günümüze kadar çok farklı teoriler geliştirilmiştir. Sorokin'in 1927'de yazdığı eser, bu konuda ortaya konmuş ilk geniş kapsamlı teorik çalışmadır. Sorokin'i takiben, onun kavramsallaştırmalarını sürdüren ve Marx'ın ve Weber'in toplumsal tabakalaşma ve hareketlilik konusundaki düşüncelerini temel alan farklı kuramlar geliştirilmiştir. 1970'lere kadar işlevselci teori ve ona getirilen eleştiriler literatüre hakimken, sonrasında konu ile ilgili yapılan ampirik çalışmaların sayısı artmış ve tartışmalar canlanmıştır. Liberal teori, endüstriyel toplumlarda, endüstri öncesi toplumlara nispeten daha yüksek bir hareketlilik hızı olduğunu ve yukarı doğru

dikey hareketliliğin ağır bastığını iddia etmektedir. Marksistler liberalizmin bu "açık toplum" iddiasına karşı çıkarak kapitalist toplumlardaki emek sömürüsü ve proleterleşme meselelerine dikkat çekseler de iddiaları ampirik olarak yetersiz kalmıştır. Bununla birlikte, toplumsal hareketliliği sadece endüstriyelleşme ile bağlantılı olarak gören tek boyutlu liberal görüş eleştirilmiş; ülkelerin kültür ve siyasetleri de hareketliliği belirleyen etkenler olarak ele alınmıştır. Erikson ve Goldthorpe'un 1992 yılında yazdıkları *Constant Flux* adlı eserleri ise toplumsal hareketlilik konusunda yapılmış en etkili ampirik çalışmalardan biridir. Kitapta hareketliliğe dair geliştirilmiş bütün teoriler incelenmiş ve farklı ülkelerden elde edilen veriler kullanılarak bu teoriler ampirik bir teste tabi tutulmuştur. Türkiye'de ise toplumsal hareketliliği araştıran ampirik çalışmaların sayısı yok denecek kadar azdır. Korkmaz'ın Malatya'da, Şengönül'ün ise İzmir'de veri toplayarak yaptığı ve eğitim ile dikey sosyal hareketlilik arasındaki ilişkiyi inceledikleri çalışmaları bunlardan en önemlileridir.

Bu Bölümde Ne Öğrendik Özeti

Toplumsal hareketlilik bireylerin ya da grupların, toplumsal yapı içinde fiziksel mekan ya da toplumsal konumları (tabaka, sınıf ve statü) açısından yer değiştirmeleridir. Bu çerçevede toplumsal hareketlilik hareketin yönü ve düzeyi bakımından *dikey hareketlilik* ve *yatay hareketlilik* şeklinde ikiye ayrılır. Aynı şekilde toplumsal hareketlilik gerçekleştiği zaman bakımından da kuşak-içi hareketlilik ve kuşaklar-arası hareketlilik olarak ikiye ayrılır. Öte yandan toplumlar arasında yoğunluğu ve yaygınlığına göre toplumsal hareketlilikte farklılıklar bulunmaktadır. Tüm toplumlarda hareketlilik görülse de bu farklılıklara göre bazı toplumlar diğerlerine göre hareketliliğe daha açıktırlar. Genel bir toplumsal hareketliliğin yanı sıra, mesleki, eğitimsel, ekonomik ve siyasal hareketlilik şeklinde toplumsal hareketlilik türleri bulunmaktadır. Toplumsal hareketliliğin bir başka özelliği de, genel toplumsal statüdeki bir değişmenin nesnel ve öznel yönleri arasındaki ayırımdır. Kişiler bazen öznel olarak hareketlilik yaşadıklarını zannetseler de nesnel bakımdan bu bir hareketlilik olmayabilir. Dolayısıyla hareketliliği ölçmek hem gerekli hem de çok zor bir durumdur. Bu çerçevede meslekler hareketliliği ölçmek için iyi bir teorik çerçeve ve kolay bir araç oluşturmaktadır. Zira modern toplumsal yaşam toplumsal yaşamda kişiye mesleği (işi) üzerinden bir konum ve rol vermektedir. Bu sebeple modern toplum meslekler etrafında örgütlenmiştir. Aynı zamanda meslekler diğer sosyo-ekonomik etkenleri (eğitim, gelir, otorite) bünyesinde barındıran onları da yansıtan bir değişkendir. Bu sebeple günümüzde dünyada toplumsal hareketliliği ölçmek için sıklıkla mesleki hareketliliğe başvurulmaktadır. Mesleğin toplumsal hareketlikte önemli bir etken olmasında eğitimin meslekleri elde etmede ana etken olmasından da kaynaklanmaktadır. Mesleklerin eğitim yoluyla elde edilmesi modern toplumları dikey hareketlilik bakımından açık kılarken, zamanla eğitime erişmede ortaya çıkan eşitsizlikler hareketliliğin önünü tıkamaktadır. Ülkemizde de toplumsal hareketlilik hakkında yapılan az sayıdaki araştırma bu durumu doğrulamaktadır.

Bölüm Soruları

1) Bireyin saygınlık sırlaması (hiyerarşik düzen) bakımından bir toplumsal tabakadan diğerine yükselmesi ya da düşmesi ne olarak adlandırılmaktadır?

a) Çarpraz hareketlilik

b) Yatay hareketlilik

c) Mesleki hareketlilik

d) Dikey hareketlilik

e) Siyasal hareketlilik

2) Bir kişinin kendi yaşamı içerisinde gösterdiği toplumsal hareketliliğe ne ad verilmektedir?

a) Kuşaklararası hareketlilik

b) Kuşakiçi hareketlilik

c) Yeni hareketlilik

d) Sosyal düzen

e) Sınıf atlama

3) Aşağıdakilerden hangisi Lipset ve Bendix' e göre, bütün toplumlarda hareketliliğin görülmesinin temel nedenlerinden birisi değildir?

a) Meslek yapısındaki değişmelere bağlı olarak·işgücü içindeki meslek gruplarının oranlarının değişmesi büyük bir hareketlilik dalgası yaratır.

b) Üreme oranlarındaki ve doğurganlıktaki farklılık, yukarı doğru dikey toplumsal hareketliliğin önemli etkenlerinden biridir.

c) Kısa süreli dönemler içinde belli olmamakla birlikte, bazı mesleklerin saygınlıkları ve değerlerinde uzun sürede değişmeler olur.

d) Potansiyel fırsatlara ilişkin yasal kısıtlamaların kaldırılmış olması

e) Çağdaş endüstri toplumlarında kalıtsal konumların etkisinin azalmaması

4) Toplumsal hareketliliğin yoğunluğu ve yaygınlığına göre toplumların gösterdikleri farklılıkları değerlendiriniz?

5) Türkiye'de toplumsal hareketlilik üzerinde etkili olan etkenleri değerlendiriniz?

6) Çatışmacı teoriye göre kapitalist toplumlarda hareketliliği engelleyen etkenler nelerdir?

CEVAP ANAHTARI

1. Bölüm Soruları

1. (c) Sistematik Farklılaşma
2. (c) Kölelik
3. (e) Varna

2. Bölüm Soruları

1. (d) üretim araçlarının mülkiyeti
2. (b) statü
3. (a) dayanışma

3. Bölüm Soruları

1. (c) Dahrendorf
2. (a) Giddens
3. (e) sınıf mücadelesinin zayıflaması

4. Bölüm Soruları

1. (c) Üretim araçlarının mülkiyetinin kimde olduğundan çok, meşru kontrol mekanizmasında yer alanların kim oldukları mühimdir.
2. (b) Ralph Dahrendorf
3. (d) Sınıf bir yapı değil bir ilişkiler yumağıdır

5. Bölüm Soruları

1. (c) düşünümsellik
2. (b) pratiğin teorisi
3. (d) habitus

6. Bölüm Soruları

1. (c) Üniversite müfredatlarına tabakalaşmanın konulmamış olması
2. (b) burjuvazi
3. (a) Osmanlı toplum düzeninde babadan oğula geçen bir aristokrasinin (hereditary aristocracy) bulunmayışı nedeniyle tabakalaşmanın keskin hatları bulunmadığı için

7. Bölüm Soruları

1. (a) Lester Ward
2. (c) Otis Dudley Duncan
3. (b) iş ilişkileri ve iş düzenlemesi farklılıkları

8. Bölüm Soruları

1. (b) ESeC
2. (e) iş piyasalarının birbirinden farklı olması
3. (c) Korkut Boratav

9. Bölüm Soruları

1. (d) küresel entegrasyon ve liberalleşme
2. (c) yeni orta sınıf
3. (b) prekarya

10. Bölüm Soruları

1. (a) yürüyen bant tekniği
2. (d) üretimde merkezi olmayan bir örgütlenme ve yönetim anlayışı
3. (c) Vietnam savaşı ile uluslararası düzenin bozulması

11. Bölüm Soruları

1. (d) mavi yakalı-beyaz yakalı
2. (a) meslek
3. (e) Meslekler kişilerin yönelimlerine bağlı olmadığı için sosyal yapıyı analizde daha obiektif bir değiskendir.

12. Bölüm Soruları

1. (c) Meslekler yeterince gelişmemiştir.
2. (a) İş piyasasında yeterince iş olmaması
3. (d) Mesleki itibar toplumsal yapı içinde bireyin yerini belirler

13. Bölüm Soruları

1. (d) yeni devletler
2. (b) siyasal merkezileşme
3. (a) tarım

14. Bölüm Soruları

1. (d) dikey hareketlilik
2. (b) kuşakiçi hareketlilik
3. (e) Çağdaş endüstri toplumlarında kalıtsal konumların etkisinin azalmaması

KAYNAKLAR

Aberg, R. (1979), 'Social Mobility and Class Structuration', Acta Sociologica, Vol. 22, No.3, pp. 247- 271

Akbaş, K. (2013). Sınıf ve Orta Sınıf Tartışmaları Arasında Yaldızlı Yakalılar: Avukatlar İşçileşiyor mu? Praksis, (32, "Orta" Sınıf?), 115–145.

Akbaş, K. (2015). Avukatlık Mesleğinin Ekonomi Politiği - Avukatların Sınıfsal Konumlarındaki Değişim: İstanbul Örneği. İstanbul: Nota Bene Yayınları.

Akçomak, S., & Gürcihan, H. B. (2013). Türkiye İşgücü Piyasasında Mesleklerin Önemi: Hizmetler Sektörü İstihdamı, İşgücü ve Ücret Kutuplaşması (TCMB Çalışma Tebliği No. 13/21). İstanbul: TCMB. Retrieved from http://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/2caa9dfd-4830-48ad-9844- 078b38e1e74e/WP1321.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=2caa9dfd-4830-48ad-9844-078b38e1e74e

Amman, M. T. (2000). Spor Sosyolojisi. In H. C. İkizler (Ed.), Sporda Sosyal Bilimler (pp. 85–149). İstanbul: Alfa Yayınları.

Arın, T. (2013). Kriz, Devlet, İktisat ve Sosyal Güvenlik Politikaları. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Ayata, S. (2003). Yeni Orta Sınıf ve Uydu Kent Yaşamı. In D. Kandiyoti & A. Saktanber (Eds.), Z. Yelçe (Trans.), Kültür Fragmanları: Türkiye'de Gündelik Hayat (pp. 37–56.). İstanbul: Metis Yayıncılık.

Bahçe, S. (2013). Orta Sınıf Miti ve Mühendisin Nemesisi. Praksis, (32, "Orta" Sınıf?), 145–164.

Bakacak, A. G. (2012). Türk Düşün Dünyasında Bir Mihenk Taşı: İlk Kadın Sosyolog, Marksist Düşünür Behice Boran'da Toplumsal Yapı Kavramı. Türklük Bilgisi Araştırmaları, (37), 55–68.

Baran, A. G. (1992). Sanayi Sonrası Enformasyon Toplumu Üzerine Tartışmalar. Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, 9(1-2), 53–69.

Bell, D. (1973). The coming of post-industrial society; a venture in social forecasting. New York: Basic Books.

Blau, P. M ve Duncan, O. D (1967), The American Occupational Structure, New York: Wiley

Boran, B. S. (1943). Sosyal Evrim Meselesi. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi, 2(2), 59–65.

Boran, B. S. (1945). Toplumsal Yapı Araştırmaları: İki Köy Çeşidinin Mukayeseli Tetkiki. Ankara: TTK Yayınları.

Boratav, K. (1980). Tarımsal Yapılar ve Kapitalizm. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.

Boratav, K. (1991). 1980'li yıllarda Türkiye'de sosyal sınıfflar ve bölüşüm. İstanbul: Gerçek Yayinevi.

Boratav, K. (2004). Istanbul ve Anadolu'dan sinif profilleri. Istanbul: Imge kitabevi.

Bourdieu, P. (1984). Distinction: a social critique of the judgement of taste. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.

Bozkurt, V. (2000a). Enformasyon toplumu ve Türkiye (3. bs). İstanbul: Sistem Yayıncılık. Bozkurt, V. (2000b). Püritanizmden Hedonizme Yeni Çalışma Etiği. Bursa: Alesta.

Bozkurt, V. (2006). Endüstriyel ve post-endüstriyel dönüşüm: bilgi, ekonomi, kültür. Bursa: Ekin Kitabevi.

Braverman, H (1974), Labor and Monopoly Capitalism, New York: Monthly Review Press

Breen, Richard (1997), 'Inequality, Economic Growth and Social Mobility', The British Journal of Sociology,Vol. 48, No.3, pp. 429-449

Bruce, S., & Yearley, S. (2006). The Sage dictionary of sociology. London [u.a.]: SAGE Publ. Buğra, A. (1997). Devlet ve İşadamları. İstanbul: İletişim Yayınları.

Candaş, A., Yılmaz, V., Günseli, S., & Çakar, B. Y. (2010). Türkiye'de Eşitsizlikler: Kalıcı Eşitsizliklere Genel Bir Bakış (Araştırma Raporu). İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Politika Forumu.

Chan, T. W (2009), Sociology of Industrial Societies, Lecture in Department of Sociology, University of Oxford, http://users.ox.ac.uk/~sfos0006/sis/compare2009.pdf

Çıngı, H., & Kasnakoğlu, Z. (1980). Öznel Meslek Saygınlığı Üzerine Bulgular Ankara:1977. ODTÜ Gelişme Dergisi, 7, 317–360.

Cirhinlioğlu, Z. (1996). Meslekler ve Sosyoloji. İstanbul: Gündoğan Yayınları. Cirhinlioğlu, Z. (1997). Türkiye'de Hukuk Mesleği. İstanbul: Gündoğan Yayınları.

Cullen, J. B., & Novick, S. M. (1979). The Davis-Moore Theory of Stratification: A Further Examination and Extension. American Journal of Sociology, 84(6), 1424–1437. http://doi.org/10.2307/2777899

Davis, K. (1942). A Conceptual Analysis of Stratification. American Sociological Review, 7(3), 309– 321.

Davis, K. (1950). Human society. N.Y.: Macmillan.

Drucker, P. F. (1969). The age of discontinuity; guidelines to our changing society,. New York: Harper & Row.

Drucker, P. F. (1993). Post-capitalist society. New York, NY: HarperBusiness.

Duncan, O. D. (1961). A socio-economic index for all occupations. In Albert J. Reiss (Ed.), Occupations and Social Status (pp. 139–161). New York: Free Press.

Duncan, O. D., Featherman, D. L., & Duncan, B. (1972). Socioeconomic background and achievement. New York: Seminar Press.

Durkheim, E. (1964). The division of labor in society. New York: Free Press of Glencoe.

Elias, P. (1997). Occupational classification (ISCO-88): concepts, methods, reliability, validity and cross-national comparability. Paris: Organisation for Economic Co-operation and Development.

Ender, R. (2015). "Kolay Gelsin": Meslekler ve Mekânlar. İstanbul: İletişim.

Ercan, H. (2011). Türkiye'de Mesleki Görünüm. Ankara: Uluslararası Calışma Örgütü (ILO).

Erikson, R. (1992). The constant flux: a study of class mobility in industrial societies. Oxford [England]; New York: Clarendon Press ; Oxford University Press.

Erikson, R., & Goldthorpe, J. H. (1992). The Constant Flux: A Study of Class Mobility in Industrial Societies. Oxford England; New York: Oxford University Press, USA.

Erikson, R.,Goldthorpe, J. (1992) Constant Flux: A Study of Class Mobilities in Industrial Societies, Clarendon Press, Oxford

Erkilet, A. (2013). "Düzgün aileler" "yeni gelenler"e karşı: Korku siyaseti, tahliyeler ve kentsel ayrışma. In A. Çavdar & P. Tan (Eds.), İstanbul: Müstesna Şehrin İstisna Hali (pp. 127–148). İstanbul: Sel Yayınları.

Eslinger, K. N. (2008). Socioeconomic Status. In International Encyclopedia of the Social Sciences (2nd ed., Vol. 9). New York: Thompson Gale.

Fox, T. G., & Miller, S. M. (1965). Economic, Political and Social Determinants of Mobility: An International Cross-Sectional Analysis. Acta Sociologica, 9(1/2), 76–93.

Fox, T. G., & Miller, S. M. (1966). Occupational stratification and mobility: Intra-country variations. In R. Bendix & S. M. Lipset (Eds.), Class, status, and power: social stratification in comparative perspective (2d ed, pp. 574–581). New York: Free Press.

Ganzeboom, H. B. G., & Treiman, D. J. (1996). Internationally comparable measures of occupational status for the 1988 ınternational standard classification of occupations. Social Science Research, 25(3), 201–239.

Ganzeboom, H. B. G., & Treiman, D. J. (1996). Internationally Comparable Measures of Occupational Status for the 1988 International Standard Classification of Occupations. Social Science Research, 25(3), 201–239

Ganzeboom, H. B. G., De Graaf, P. M., & Treiman, D. J. (1992). A standard international socio- economic index of occupational status. Social Science Research, 21(1), 1–56. http://doi.org/10.1016/0049-089X(92)90017-B

Gevgilili, A. (1989). Türkiye'de kapitalizmin gelismesi ve sosyal sınıflar. Istanbul: Baglam.

Giddens, A. (1973), The Class Structure of Advanced Societies, Harper Torchbooks, New York, 1973

Goldthorpe, J. H. (1997). The "Goldthorpe" class schema: some observations on conceptual and operational issues in relation to the ESRC review of government social classifications. In D. Rose &

K. O'Reilly (Eds.), Constructing Classes. Swindon & London: ESRC & ONS.

Goldthorpe, J. H. (2000). Rent, Class Conflict, and Class Structure: A Commentary on Sorenson. Am J Sociol American Journal of Sociology, 105(6), 1572–1582.

Goldthorpe, J. H., & Hope, K. (1972). Occupational grading and occupational prestige.

Goldthorpe, J. H., & Llewellyn, C. (1980). Social mobility and class structure in modern Britain. Oxford; New York: Clarendon Press ; Oxford University Press.

Goldthorpe, J. H., & Marshall, G. (1992). The Promising Future of Class Analysis: A Response to Recent Critiques. Sociology, 26(3), 381–400. http://doi.org/10.1177/0038038592026003002

Goldthorpe, J. H., Llewellyn, C., & Payne, C. (1987). Social mobility and class structure in modern Britain. Oxford [Oxfordshire]; New York: Clarendon Press ; Oxford University Press.

Goldthorpe, J. H., Lockwood, D., Bechhofer, F., & Platt, J. (1969). The affluent worker in the class structure. Cambridge: Cambridge University Press.

Gramsci, A. (2011). Hapishane Defterleri. (J. A. Buttigieg, Ed.) (Vols. 1–2). İstanbul: Kalkedon.

Haller, A. O., & Bills, D. B. (1979). Occupational Prestige Hierarchies: Theory and Evidence. Contemporary Sociology, 8(5), 721–734.

Hartz, L. (1955), The Liberal Tradition in America (New York: Harcout Brace) Hartz, L. (1964), The Founding of New Societies (New York: Harcout Brace)

Hauhart, R. C. (2003). The DavisMoore theory of stratification: The life course of a socially constructed classic. Am Soc The American Sociologist, 34(4), 5–24.

Hinderink, J., & Kıray, M. B. (1970). Social stratification as an obstacle to development; a study of four Turkish villages. New York: Praeger.

Hodge, R. W., Treiman, D., & Rossi, P. H. (1966). A Comparative Study of Occupational

Prestige. In

R. Bendix & S. M. Lipset (Eds.), Class, status, and power; social stratification in comparative perspective, (2nd ed., pp. 309–21). New York: Free Press.

Huaco, G. A. (1966). The functionalist theory of stratification: Two decades of controversy. Inquiry, 9(1-4), 215–240. http://doi.org/10.1080/00201746608601459

ILO, I. L. O. (2012). International Standard Classifi cation of Occupations Structure, group definitions and correspondence tables. Geneva: International Labour Office.

İnalkaç, T. (2010, 15 Ekim). ISCO-08 Sunumu. TÜİK. Retrieved from http://tuikapp.tuik.gov.tr/DIESS/FileUpload/yayinlar/ISCO-08%20SUNUMU-11-15%20Ekim%202010.ppt

İpbüken, Y. (n.d.). Kitlesel ve Yalın Üretim Sistemleri Arasında Bir Karşılaştırma. Retrieved from http://www.lean.org.tr/kitlesel-ve-yalin-uretim-sistemleri-arasinda-bir-karsilastirma/

Kalaycıoğlu, S., Çelik, K., Türkyılmaz, S., Kardam, F., & Rittersberger-Tılıç, H. (2008). Ankara kent merkezinde toplumsal tabakalaşma, Hareketlilik ve sosyo-ekonomik statü araştırması (TÜBİTAK SOBAG Projesi No. SOBAG 104K039). Ankara: TÜBİTAK. Retrieved from http://uvt.ulakbim.gov.tr/uvt/index.php?cwid=9&vtadi=TPRJ&ano=100533_00a053b75acedf28a0d4a f958e80e2ab

Kalaycıoğlu, S., Çelik, K., Türkyılmaz, S., Kardam, F., & Rittersberger-Tılıç, H. (2008). Ankara kent merkezinde toplumsal tabakalaşma, Hareketlilik ve sosyo-ekonomik statü araştırması (TÜBİTAK SOBAG Projesi No. SOBAG 104K039). Ankara: TÜBİTAK. Retrieved from http://uvt.ulakbim.gov.tr/uvt/index.php?cwid=9&vtadi=TPRJ&ano=100533_00a053b75acedf28a0d4a f958e80e2ab

Kalaycıoğlu, S., Kardam, F., Tüzün, S., & Ulusoy, M. (1998). Türkiye için bir sosyo-ekonomik statü ölçütü geliştirme yönünde yaklaşım ve denemeler. Toplum ve Hekim, 13(2), 2–14.

Kalaycıoğlu, S., Türkyılmaz, S., Çelen, Ü., & Çelik, K. (2010). Temsili Bir Örneklemde Sosyo- Ekonomik Statü (SES) Ölçüm Aracı Geliştirilmesi: Ankara Kent Merkezi Örneği. Sosyoloji Araştırmaları Dergisi, 13(1), 183–220.

Kaplan, Y., & Akkaya, C. (2013). Toplumsal Tabaka Farklılıklarının Spora Yansıyan Sonuçları (Antalya Örneği). Mediterranean Journal of Humanities, 3(2), 143–158.

Karakaş, M. (2003). Meslekler Sosyolojisi Açısından Türk Polisinin Mesleki Profili. Afyon: Afyon Kocatepe Üniversitesi Yayınları.

Karpat, K. H. (2008). Osmanlı modernleşmesi: toplum, kurumsal değişim ve nüfus (2. bsk). Ankara: İmge Kitabevi.

Kasnakoğlu, Z., & Erdil, E. (2000). Meslek saygınlığı ve tercihleri: Ankara 1996. ODTÜ

Gelişme Dergisi, 26(3-4), 575–603.

Kaya, Y. (2008). Proletarianization with Polarization: Industrialization, Globalization and Social Class in Turkey, 1980-2005. Research in Social Stratification and Mobility, 26(2), 161–181.

Kemerlioğlu, E. (1996), Toplumsal Tabakalaşma ve Hareketlilik, Saray Kitabevleri, İzmir

Kennedy, N. F. (2012, December 30). Türkiye'de Mimar Kimliği ve Mimarlık Meslek Pratiği Üzerine Sosyolojik Bir Çalışma. Dosya (TMMOB Mimarlar Odası Ankara Şubesi Yayını), (30 (Mimarlığı "Sosyolojik Olarak" Anlamak)), 25–31.

Keyder, Ç. (2007). Türkiye'de Devlet ve Sınıflar. İstanbul: İletişim Yay.

Keyder, Ç., & Yenal, Z. (2013). Bildiğimiz tanrımın sonu: küresel iktidar ve köylülük (1. bsk). İstanbul: İletişim Yayınları.

Kılıç, Y. (2014). Türkiye'de eğitimsel eşitsizlik ve toplumsal tabakalaşma ilişkisine dair ampirik bir çalışma. Eğitim Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 4(2), 243–263.

Kingsley Davis, Wilbert E. Moore. (1945). Some principles of stratification. American Sociological Review, 10(2, 1944 Annual Meeting Papers), 242–249.

Kıray, M. B. (1999). Toplumsal Yapı Toplumsal Değişme. İstanbul: Bağlam Yay.

Kıray, M. B. (2005). Tüketim Normları Üzerine Karşılaştırmalı Bir Araştırma. İstanbul: Bağlam Yayıncılık.

Korkmaz, A. (2011), 'Sosyal Hareketlilik: Eğitim ve Mesleğin Sosyal Hareketliliğe Etkisi', Sosyoloji Konferansları Dergisi, Sayı 31, 79-92

Köse, A. H., & Öncü, A. (2000). Türkiye'de Mühendis-Mimarlar: Ekonomik Sınıf Konumları ve İdeolojik Oluşumları. Toplum ve Bilim, (85), 36–46.

Kurtuluş, H. (2011). Gated communities as a representation of new upperand middle classes in Istanbul. İ. Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, (44), 49–65.

Lipset, S. M ve Zetterberg, H.L (1956), 'A Theory of Social Mobility', Transanctions of the Third World Congress of Sociology, iii (London: International Sociological Association)

Lipset, S. M ve Zetterberg, H.L (1959), 'Social Mobility in Industrial Societies', S.M Lipset ve R. Bendix, Social Mobility in Industrial Society içinde (Berkeley: University of California Press)

Lynd, R. S. (1929). Middletown, a study in contemporary American culture,. New York: Harcourt, Brace and Company.

Lynd, R. S. (1937). Middletown in transition; a study in cultural conflicts,. New York: Harcourt, Brace and company.

Machlup, F. (1962). The production and distribution of knowledge in the United States. Princeton, N.J.: Princon University Press.

Mardin, Ş. (1967). Historical Determinants of Stratification: Social Class and Class Consciousness in Turkey. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, 12(4).

Mardin, Ş. (2009). Türk Siyasasını Açıklayabilecek Bir Anahtar: Merkez-Çevre İlişkileri. In A. Y. Sarıbay & E. Kalaycıoğlu (Eds.), Ş. Gönen (Trans.), Türkiye'de Politik Değişim ve Modernleşme (pp. 121–158). Bursa: Dora Basım Yayın.

Marshall, G. (1998). Goldthorpe class scheme. A dictionary of sociology. New York: Oxford University Press.

Marshall, G., Swift, A., & Roberts, S. (1997). Against the odds?: social class and social justice in industrial societies. New York: Oxford University Press.

Marx, K., & Engels, F. (1976). Manifesto of the Communist Party. In MECW (Vol. 6, pp. 477–520). New York: International Publishers.

Mills, C. W. (1951). White collar; the American middle classes. New York: Oxford University Press.

Moore, W. E. (1966). Changes in Occupational Structure. In N. J. Smelser & S. M. Lipset (Eds.), Social structure and mobility in economic development, (pp. 194–212). Chicago: Aldine Pub. Co.

Nakao, K. (1994). Updating Occupational Prestige and Socioeconomic Scores: How the New Measures Measure up. Sociological Methodology, 24, 1–72.

Nakao, K., & Treas, J. (1992). The 1989 socioeconomic index of occupations: construction from the 1989 occupational prestige scores. Chicago: University of Chicago National Opinion Research Center. Retrieved from http://purl.oclc.org/norc/gss/MR074.pdf

Nesanır, N., & Eser, E. (2010). Türkiye'de Sağlık Alanında Kullanılmak Üzere Bir Sosyoekonomik İndeks Denemesi. TAF Preventive Medicine Bulletin, 9(4), 277–288.

Ogburn, W. F., & Nimkoff, M. F. (1964). A handbook of sociology. Routledge & K. Paul. Olson, M (1982), The Rise and Decline of Nations (New Haven: Yale UniversityPress)

Öncü, A., & Köse, A. H. (2001). Mühendis Yöneticiler ve İşçi Mühendisler: Türkiye'deki Mühendislerin Sınıfsal Katmanlaşmasında Üniversite Eğitiminin Rolü. Mülkiye, (230), 167–184.

Özatalay, C. (2015). Türkiye'nin Toplumsal Yapısının Temsili Meselesi Bağlamında Sınıflar ve Sınıflandırma Savaşları. Modus Operandi, (2), 95–130.

Özensel, E. (2015). Türkiye'de Kırsal Yapıların Dönüşümü (Kır Sosyolojisi). İstanbul: Çizgi Kitabevi. Parkin, F. (1969), 'Class Stratification of Industrial Societies', British Journal of Sociology, 20.

Parkin, F. (1971a), Class Inequality and Politica lOrder, London: McGibbon and Kee.

Parkin, F. (1971b), 'Yugoslavia', Contemporary Europe: Class, Status and Power, M. S Archer ve S. Giner (ed.) içinde (London: Weidenfeld and Nicolson)

Parsons, T. (1964). The social system. [New York: Free Press of Glencoe.

Rapley, M., & Hansen, S. (2006). Measurement. Bryan S. Turner (Ed.), The Cambridge Dictionary of Sociology (pp. 375–378). Cambridge: Cambridge University Press.

Savage, M. (1994), 'Social Mobility and Class Analysis: A New Agenda For Social History?', Social History, Vol:19, No:1

Saydan, R. (2004). 1900'lerın İlk Yıllarında Ford - General Motors Rekabeti (Üretim ve Pazarlama Anlayışının Karşılaştırılması). Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 7(11), 153– 159.

Şeker, A. (2008). Sosyal Çalışma Mesleği. İstanbul: SABEV Yayınları.

Şengönül, T. (2008). Toplumumuzda Eğitimin Dikey Sosyal Hareketliliğe Etkisi (İzmir'de Profesyonel Meslek Sahibi Bireyler Üzerine Bir Araştırma). Sosyoloji Dergisi, (19), 171–208.

Şentürk, Y., & Yardımcı, S. (Eds.). (2010). Hacıyatmazı Devirmek: Neoliberal Pratiklere Karşı Kolektivite. İstanbul: Kalkedon.

Sezgin, D. (2011). Tıbbileştirilen yaşam bireyselleştirilen sağlık: çelişkiler, alternatifler ve sağlık iletişimi (1. bsk). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Smith, A. (2007). An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations. (S. M. Soares, Ed.). Lausanne: MetaLibri Digital Library.

Smith, K. (2007), 'Operationalizing Max Weber's Probability Concept of Class Situation: The Concept of Social Class', The British Journal of Sociology, Vol:58, Issue 1

Sönmez, A. (2006), 'The Measurement of Social-Class Mobility and a Discussion of Some of the Methodological Issues Involved', Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: 23, Sayı: 2, ss. 163-173

Sorokin, P. A (1927), Social Mobility (Glencoe III: Free Press)

Standing, G. (2014). Prekarya - Yeni Tehlikeli Sınıf. İstanbul: İletişim Yayıncılık.

Sunar, L., Kaya, Y., & Otrar, M. (2016). Türkiye Sosyoekonomik Statü Endeksi (Araştırma Raporu No. 113K506). Ankara: TÜBİTAK.

Taşdemir, B., & Özdemir, F. B. (2011). Bilgi-Enformasyon Toplumu Teorileri. Retrieved from http://acikders.ankara.edu.tr/pluginfile.php/436/mod_resource/content/2/Bilgi-Enformyon%20Toplumu%20Teorileri%20PDF%20belgesi.pdf

Tausky, C. (1996). Work and society: an introduction to industrial sociology (2nd ed.).

Itasca, Ill.: F.E. Peacock.

Toffler, A. (2012). Üçüncü Dalga. (S. Yeniçeri, Trans.). İstanbul: Koridor Yayıncılık. Toprak, Z. (2012). Türkiye'de Milli İktisat 1908-1918. İstanbul: İletişim.

Treiman, D. J (1970), 'Industrialization and Social Stratification', Social Stratification: Research and Theory for the 1970s içinde, ed. E.O Laumann, Indianapolis: Bobbs Merrill

Treiman, D. J. (1977). Occupational prestige in comparative perspective. New York: Academic Press.

Tumin, M. M. (1953). Some Principles of Stratification: A Critical Analysis. American Sociological Review, 18(4), 387–394.

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). (1988a, 2015). Hanehalkı İşgücü Araştırmaları. Türkiye İstatistik Kurumu. Retrieved from http://tuikapp.tuik.gov.tr/isgucuapp/isgucu.zul

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). (1988b, 2015). TÜİK İşgücü İstatistikleri. Türkiye İstatistik Kurumu. Retrieved from http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1007

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). (2012). Uluslararası Standart Meslek Sınıflaması - ISCO 08 (ISCO-08). Türkiye İstatistik Kurumu. Retrieved from http://tuikapp.tuik.gov.tr/DIESS/SiniflamaSurumDetayAction.do?surumId=210&turId=41&turAdi=% 209.%20Meslek%20S%C4%B1n%C4%B1flamalar%C4%B1

Turner, B. S. (2006). Duncan, Otis Dudley (1921–2004). B. S. Turner (Ed.), The Cambridge Dictionary of Sociology (pp. 149–150). Cambridge: Cambridge University Press.

Ünal, A. Z (2011) Toplumda Tabakalaşma ve Hareketlilik, Birleşik Yayınevi

Vatansever, A., & Gezici Yalçın. (2014). "Ne Ders Olsa Veririz" Akademisyenin Vasıfsız İşçiye Dönüşümü. İstanbul: İletişim Yayınevi.

Warner, W. L. (1941). Yankee city series. New Haven: Yale University Press.

Warner, W. L. (1949). Social class in America, a manual of procedure for the measurement of social status,. Chicago: Science Research Associates.

Weber, M. (1978). Economy and Society: An Outline of Interpretive Sociology. (G. Roth & C. Wittich, Eds.). Berkeley and Los Angeles: University of California Press.

Wells, H. G (1906), The Future in America, New York: Harper. Wright, E.O (1997), Class Counts, Cambridge University Press

Yıldırım, C. (2011). Neoliberal İktisat Politikalarının Türkiye'de Orta Sınıfa Etkisi (Doktora Tezi). Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Bolu.

Yılmaz, B. (2008). Türkiye'de Sınıf-Altı: Nöbetleşe Yoksulluktan Müebbet Yoksulluğa. Toplum ve Bilim, (113), 127–145.

Yılmaz, Y. (2015). Türkiye'de Gazetecilik Mesleği: Medya Kuramları, Siyasal Sistemler ve Tarihi Değişimler Işığında. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.